

НАРОДНАЕ ГІСТОРЫКА-КРАЯЗНАЎЧАЕ АБ'ЯДНАННЕ
"ПРЫЛУЦКАЯ СПАДЧЫНА" ПРЫЛУЦКАГА ЦЭНТРА НАРОДНАЙ
ТВОРЧАСЦІ МІНСКАГА РАЁНА

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ МУЗЕЙ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

ПОЛЬСКИ ИНСТЫТУТ У МІНСКУ

**ЖЫЦЦЁ АЙЧЫНЕ,
ГОНАР НІКОМУ**

Народнае гісторыка-краязнаўчае аб'яднанне
“Прылуцкая спадчына” Прылуцкага цэнтра народнай
творчасці Мінскага раёна

Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь

Польскі Інстытут у Мінску

ЖЫЦЦЁ АЙЧЫНЕ, ГОНАР НІКОМУ

Матэрыялы

*Міжнароднай навуковай канферэнцыі,
прысвечанай 180-годдзю з дня нараджэння*

Эмерыка фон Гутэн-Чапскага.

Мінск, 16–18 сакавіка 2009 г.

Мінск

Выдавецтва Віктара Хурсіка

2010 г.

УДК 94(476)+929.52Чапскія(042.063)(08)(091)(0.034.2:084)
ББК 63.3(4Бен)м.8Чапскі; л.0

Ж11

*Рэдакцыйная калегія:
Інэса Кароль, Ігар Гатальскі*

Рэцэнзенты:

*Уладзімір Тугай, доктар гістарычных навук, прафесар,
Уладзімір Навіцкі, доктар гістарычных навук, прафесар,
Анатоль Вялікі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт.*

Ж11 Жыццё айчыне, гонар нікому: Матэрыялы міжнар. навук. канферэнцыі, прысв. 180-годдзю з дня нарадж. Эмерыка фон Гутэн-Чапскага: Мінск, 16-18 сакавіка 2009 г./Народн. гіст.-краязн. аб'ядн. "Прылуцкая спадчына" Прылуцкага ц. нар. творч. Мінск. р-на/Нац. гіст. музей Рэсп. Беларусь/Польскі Інстытут у Мінску.–Мінск:Вyd.В.Хурсік,2010.–254с.,іл.–1 электрон. апт. дыск (CD-R).

ISBN 978-985-6888-58-1

У выданні змешчаны матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 180-годдзю з дня нараджэння Эмерыка фон Гутэн-Чапскага (1828–1896) – славутага калекцыянера старажытнасцей і грамадскага дзеяча Расійскай імперыі, уладальніка земляў у ваколіцах Мінска.

Зборнік складзены з тэкстаў дакладаў удзельнікаў канферэнцыі. Аўтары прыводзяць шэраг новых звестак аб жыцці і дзейнасці трох пакаленняў прадстаўнікоў роду фон Гутэн-Чапскіх, звязаных з беларускай зямлёй, аб гісторыі сядзіб Прылукі і Станькава, а таксама аб лёсе каштоўных калекцый Эмерыка фон Гутэн-Чапскага.

Да кнігі прыкладзена электронная версія кнігі на CD-дыску.

Адрасуецца гісторыкам, краязнаўцам, навукоўцам і ўсім, хто цікавіцца айчынай гісторыяй і славытымі землякамі.

УДК 94(476)+929.52Чапскія(042.063)(08)(091)(0.034.2:084)
ББК 63.3(4Бен)м.8Чапскі; л.0

ISBN 978-985-6888-58-1

9 789856 188858 1 >

© Польскі Інстытут у Мінску, 2010

ПРАДМОВА

17 лістапада 2008 года споўнілася 180 гадоў з дня нараджэння графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага (1828 – 1896) – калекцыянера, самага слаўтага прадстаўніка роду Чапскіх, якія пасяліліся на Мінічыне ў XVIII стагоддзі.

У другой палове XIX стагоддзя Эмерык Чапскі быў добра вядомы ў Расіі – ён займаў пасады віцэ-губернатара Санкт-Пецярбурга, губернатара Ноўгарада, дырэктара ляснога дэпартаменту Міністэрства дзяржаўнай маёмасці. Ён вельмі сур'ёзна працаваў над сваімі калекцыямі старажытнасцей, і гэтая праца была адзначана вялікім сярэбраным медалём Рускага Археалагічнага таварыства.

На мінскай зямлі граф Эмерык фон Гутэн-Чапскі стварыў вялікі Станькаўскі ключ, у склад якога ўвайшлі маёнткі Станькава (Дзяржынскі раён) і Прылукі (Мінскі раён). Вядомымі на Мінічыне былі таксама ягоныя сыны. Старшы сын Караль на працягу 11 гадоў (1890 – 1901) быў гарадскім галавой Мінска. Ён вельмі шмат зрабіў для горада. Падчас ягонага праўлення Мінск атрымаў вялікія выгоды цывілізацыі – адчыніў дзверы гарадскі тэатр, была пушчана конка, пачалі працаваць электрастанцыя, тэлефонная станцыя, абудаваны стадыён, парк адпачынку і інш. Малодшы сын Эмерыка – Юрый – быў высокаадукаванай асобай, добрым гаспадаром маёнтка Прылукі, займаў пасады многіх грамадскіх арганізацый на Мінічыне. Дзеці Юрыя Чапскага – сын Юзаф і дачка Марыя – сталі вядомымі грамадскімі дзеячамі і літаратарамі. З каштоўных мемуараў Марыі Чапскай мы ведаем аб жыцці некалькіх пакаленняў Чапскіх – гаспадароў Станькаўскага ключа. У сваіх творах Марыя Чапская палімаістэрску адлюстравала складаную эпоху гістарычнага пералому першай чвэрці XX стагоддзя. Юзаф Чапскі пражыў вельмі доўгае жыццё, стаў слаўным пісьменнікам і мастаком.

З 2002 года ў Прылуках на базе Прылуцкага цэнтра народнай творчасці дзейнічае народнае гісторыка-краязнаўчае аб'яднанне “Прылуцкая спадчына”, сябрамі якога з’яўляюцца гісторыкі, журналісты, краязнаўцы, прадстаўнікі іншых прафесій, жыхары Прылук. Аб’яднаннем сабраны вялікія колькасць матэрыялаў аб жыцці і дзейнасці графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага і яго вядомых нашчадкаў.

Па ініцыятыве аб’яднання “Прылуцкая спадчына” было вырашана адзначыць 180-годдзе з дня яго нараджэння правядзеннем шэрагу мерапрыемстваў. 22 лістапада 2008 года ў Станькаве і Прылуках быў праведзены “Дзень памяці Эмерыка Чапскага”. У Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі з 24 лютага па 23 сакавіка 2009 года экспанавалася выстава “Жыццё айчыне, гонар нікому”, на якой дэманстраваліся шматлікія

матэрыялы аб жыцці і дзейнасці Чапскіх, іх рэзідэнцыях Прылукі і Станькава. Выстава была аздоблена мноствам фотаздымкаў, гістарычнымі габеленамі і карцінамі. Ушанаванне памяці Чапскіх было працягнута на міжнароднай канферэнцыі, якая адбылася 16-18 сакавіка 2009 года ў Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі. Вялікую дапамогу ў арганізацыі і падрыхтоўцы выставы і канферэнцыі аказаў Польскі інстытут у Мінску.

У зборніку сабраны тэксты дакладаў, якія прагучалі на канферэнцыі. Да кнігі далучаны дыск, на якім чытач знойдзе даклады ў электронным выглядзе, а таксама ілюстрацыйны матэрыял (фатаграфіі, малюнкi, чарцяжы і інш.).

Вялікую працу на падрыхтоўцы канферэнцыі правялі члены Савета аб'яднання "Прылуцкая спадчына" Леанід Акаловіч, Анатоль Валахановіч, Ігар Гатальскі, Інеса Кароль. Сярод выступаўцаў былі сябры народнага гісторыка-краязнаўчага аб'яднання "Прылуцкая спадчына", вядомыя беларускія гісторыкі, архівісты, краязнаўцы, журналісты, архітэктары, мастацтвазнаўцы, а таксама супрацоўнікі Нацыянальнага музея ў Кракаве (Польшча). Гасцямі канферэнцыі былі нашчадкі былых ўладальнікаў Станькава і Прылук – Аляксандра Ваньковіч (ЗША) і Эдуарда Аранда Гадлеўскі (Іспанія). З віншавальнымі словамі да ўдзельнікаў канферэнцыі звярнуліся дырэктар Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі Сяргей Вечар і дырэктар Польскага інстытута ў Мінску Пётр Казакевіч. У апошні дзень канферэнцыі для яе ўдзельнікаў аб'яднанне "Прылуцкая спадчына" наладзіла вандроўку па маршруце Мінск – Прылукі – Воўчаквічы – Дзяржынск – Станькава, падчас якой яшчэ раз была паказана вялікая роля Чапскіх у гаспадарчым і культурным жыцці Міншчыны.

Мерапрыемствы, прысвечаныя 180-годдзю з дня нараджэння Эмерыка Чапскага, упершыню дазволілі асэнсаваць ролю некалькіх пакаленняў графоў фон Гутэн-Чапскіх у гісторыка-культурным кантэксце Беларусі і Еўропы.

Савет народнага гісторыка-краязнаўчага аб'яднання
"Прылуцкая спадчына"

20 мая 2009 г.

СЯМ'Я Ў ЕЎРОПЕ І ЕЎРОПА Ў СЯМ'І

Унікальнасць графскага роду Гутэн-Чапскіх

Шаноўнае спадарства! Найперш дазвольце перадаць вам сардэчнае прывітанне ад Грамадскага аб'яднання “Міжнародная асацыяцыя беларусістаў”, якое я прадстаўляю тут як навуковец.

Паколькі гаворка ў дакладзе будзе ісці пра важныя справы, у тым ліку пра лёс спадчыны Гутэн-Чапскіх, мне вельмі хочацца, каб мяне зразумелі прысутныя тут (паводле праграмы) зарубешныя калегі. Таму дазвольце мне асноўную частку даклада зрабіць на рускай мове.

Начну из личных воспоминаний. В каждую из четырёх своих научных командировок в Краков я шёл к окружённому деревьями двухэтажному дому номер 12 по улице Июльского Манифеста (теперь название, очевидно, изменилось), где над входом виднелась надпись на латинском языке: «*Monumentis Patriae navegasio ecertis*» («Отечественным реликвиям, спасённым в исторической буре»). Ниже виднелось: «Национальный музей, филиал имени Эмерика Гуттен Чапского». А над входом в соседний дом под номером 10 было выписано: «Собрания имени графов Гуттен Чапских».

Я знал, что в этих зданиях находятся огромные музейные сокровища, перевезённые в Краков летом 1894 года из Станькова нынешнего Дзержинского района на Минщине. Прежде всего, мне хотелось посмотреть старобелорусские книжные издания, приобретённые коллекционером от Юльяна Бергеля из Слуцка (за этими раритетами я постоянно охотился). Но каждый раз мне вежливо отказывали: идет реорганизация, экспозиция пока не готова и так далее. Позже я понял, почему отношение к посетителям из Беларуси здесь было совершенно иным, чем в других краковских музеях и библиотеках.

Графский род Чапских (Гуттен-Чапских) герба Лелива происходил из Пруссии. Их имения (что важно подчеркнуть) были широко рассеяны по Европе, находились в Австрии, Германии, Польше, Украине. На белорусских землях Чапские появились в начале XVI века. Здесь им принадлежали Станьково, Прилуки и Негорелое в Минском, Нарушевцы в Новогрудском, Ляховичи в Слуцком уездах.

Чапские были в свойстве со многими знатными, даже королевскими родами. Недаром Мария Чапская, внучка владельца Станькова Эмерика, назвала свою книгу воспоминаний «Европа в семье» (1970). Не могли они не быть в близком родстве и с несвижскими Радзивиллами. Франтишек Станислав Костка Чапский в 1772 году женился на княжне Веронике Радзивилл, дочери одного из представителей магнатского рода по кличке Рыбонька,

женщине смелой, участвовавшей с саблей в руках в боях под Слонимом. Её приданым как раз и было Станьково вместе с Вязанью и другими окрестными деревнями. А Кароль Чапский, сын Франтишка Станислава Костки, служил камергером у последнего короля Речи Посполитой Станислава Августа Понятовского, потом избирался маршалком шляхты Минского уезда.

Самым известным представителем элитного рода Гуттен-Чапских являлся Эмерик, сын Кароля (потом, став царским чиновником, он начал именовать себя Карловичем). Припомню, что родился он в Станькове более 180 лет назад, 5 (17) ноября 1828 года. Учился в Виленской гимназии, где у него зародился интерес к истории, собирательству. Белорусский писатель, этнограф и тоже собиратель Александр Ельский писал потом о нём в некрологе: «Являясь еще учеником в Вильно, он начал с энтузиазмом собирать монеты и копаться в старых отечественных книгах, чему весьма способствовали домашнее окружение (...), а также основательное знание многих языков». Биографы подчёркивали, что среди этих языков были «литовский и белорусский».

Окончив со степенью кандидата естественных наук Московский университет и почти сразу став членом научного Русского археологического общества (1851), Эмерик Чапский пошёл служить в Министерство внутренних дел, ездил с инспекциями по стране. В Харьковском университете его внимание привлёк нумизматический кабинет, перевезённый туда из... Невзирая после бескровного взятия его в 1812 году российскими войсками: генералу Тормасову показалось, что он имеет право взять с Радзивиллов контрибуцию, и переправил её в свои родные места. Нашего соотечественника, конечно же, охватил, как бы мы сегодня сказали, зуд «возвращения». «Я отыскал здесь, – писал он своей жене, – четыре великолепных монеты, за которые должен прислать (свои) дублиеты из Петербурга».

Карьера нашего соотечественника стремительно шла вверх. На некоторое время он поверил в либеральные обещания нового царя Александра II. Поэтому в 1863 году, в разгар восстания на его родине, дал согласие стать губернатором в Новгороде Великом, затем – вице-губернатором в Петербурге, где получил ряд наград. Самой высокой ступенькой на служебной лестнице стало директорство в Лесном департаменте Министерства государственных имуществ. Но там усилилось разочарование чиновника царской политикой. Формально Чапский просил отпустить его в отставку «по семейным делам». На самом же деле, как вспоминал потом его внук, Эмерик Чапский-младший, живший в Италии, настоящей причиной стала ссора с царём, разразившаяся после того, как последний стал раздавать леса для рубки и вывозки за границу своим доверенным придворным.

Вернувшись в 1879 году в Станьково, Эмерик Чапский-старший не унывал. Увлечённо пополнял во время путешествий по стране и Западной Евро-

пе свои коллекции, особенно нумизматические, для которых построил специальную сокровищницу («скарбчик», который сохранился до наших дней). Несколько комнат во дворце заняла богатейшая библиотека, дубовые шкафы для которой сделал местный столяр Пикулик. В большом сейфе разместились драгоценности. Началась большая работа по описанию музейных собраний, составлению и изданию каталогов монет – сначала России, а потом Речи Посполитой. Его научные труды были отмечены великой серебряной медалью Русского археологического общества. Успешно выполнялись также общественные обязанности мирового посредника Минского уезда.

И вдруг, совершенно неожиданно для большинства родственников и знакомых, Эмерик Чапский принял решение перевезти музейные собрания в Краков, древнюю столицу Польши, которая тогда находилась в Галиции, на территории Австро-Венгерской монархии, – там, мол, они будут более востребованы посетителями, учёными. На самом же деле этому решительному шагу предшествовали долгие и продуманные приготовления. Заблаговременно граф разделил своё имение, значительно увеличенное за счёт прикупленных земель, между сыновьями. Затем было участие в большой выставке «Древнее и новое искусство применительно к промышленности», организованной в Варшаве в конце 1889 года (думаю, тут не обошлось без содействия вице-президента выставки Михала Радзивилла). Экспонаты, привезённые из Станькова, впечатляли. Были выставлены 409 польских монет и медалей от короля Сигизмунда Старого до Станислава Августа Понятовского, 69 орденов и других знаков отличия, доспехи XVI–XVII веков, украшенные драгоценными металлами и камнями, древние сёдла, два серебряных бокала с изображениями короля Яна III Собесского и Михала Корыбута Висьневецкого. Выставленные редкости вызвали резонанс в прессе, вопрошавшей, а что же ещё хранится в стенах станьковской сокровищницы. Её владетель был отмечен дипломом.

Однако экспонаты своего музея Чапский всё же решил передать не в Варшаву, а в Краков, находящийся тогда за границей Российской империи. Делалось всё несколько в тайне. Был запущен слух, что Чапские переезжают жить в Краков «для спасения здоровья». В центре города, на тогдашней улице Вольской, было куплено и переоборудовано двухэтажное здание, построенное в 1884 году в стиле неоклассицизма, где станьковские собрания находятся и сегодня. В 1894 году они были перевезены через Вильно и Варшаву в Краков. Препон бывшему царскому сановнику не чинили – в конце концов, это была его собственность.

А почему был выбран именно Краков, а не Львов, не Вильно, не другой город? Очевидно, потому, что во второй половине XIX века он стал своеобразным научно-культурным центром не только польских территорий, но и всех земель бывшей Речи Посполитой. Ведь там, в более либеральных усло-

виях, чем в Варшаве и Вильно, действовал знаменитый Ягеллонский университет, только что была создана своя Академия наук, издавались исторические и этнографические журналы, в которых печатались авторы из Беларуси. Недаром именно там были изданы первые книги Франтишка Богушевича «Дудка беларуская» и «Тралялёначка». В Кракове как раз начала формироваться сеть музеев (значительную роль здесь сыграл уроженец Могилёвщины Адам Киркор), сюда из Парижа переселился и стал открытым для публики музей Чарторийских, в котором было много экспонатов из Могилёвщины, где были имения этого рода. Сюда привезли в подарок раритеты из своих собраний Франтишек Богушевич и Александр Ельский (хорошо было бы установить, что именно). Все это, вместе взятое, создало Кракову интеллектуально-патриотическую ауру, которая не могла не воздействовать на станьковского собирателя.

Что же было перевезено из Минщины в Галицию? Частично ответ на этот вопрос даёт краковская газета «Czas» («Время») в номере за 8 января 1895 года, где о коллекциях Чапского говорится следующее: «Сокровища будущего музея находятся в нашем городе, а именно пр ибыло из Вильна 134 (!) ящика, перевезенных в шести (!) вагонах. В них находились нумизматы, медальоны, раковины, старый фарфор, древнее оружие, старая гданьская мебель, ценная библиотека, включающая многочисленные экземпляры, вывезенной (из Варшавы. – А.М.) в Петербург библиотеки Залусских, наконец, геологическая и минералогическая коллекции, которые могут считаться самыми большими в Европе (...). Начиная с субботы работники фирмы г. Боянского переносят всё это во временный склад, пока не передадут на пользу общества в Музей имени графа Эмерика Чапского».

Более профессионально и подробно собрания краковского музея Чапских описываются в книге Марии Коцуёвой «Отечественным реликвиям, спасённым в исторической буре». Музей Эмерика Гуттен Чапского (Станьково – Краков)» (1978), стоящей перевода на белорусский язык. Каждому из отделов музея в этой иллюстрированной монографии посвящён специальный раздел.

Особое внимание Мария Коцуёва уделила нумизматической коллекции. Исследовательница называет её уникальной в славянском мире, самым большим частным собранием в Польше монет, орденов и других знаков отличия. Особенно редкими здесь считались первая польская золотая монета – дукат Владислава Локетка и динар Болеслава Храброго, приблизительно датированный 1000 годом (последний сохранился в единственном экземпляре).

В Краков из станьковских собраний были перевезены гравюры, рисунки и акварели, связанные со славянской тематикой. Если судить по «Списку гравюр, на которых изображены портреты польских знаменитых лиц в собрании Эмерика графа Гуттен Чапского в Кракове», изданном вдовой Эльжбетой после смерти собирателя, первых из них числилось 2383 единицы хранения. Наиболее ценными здесь были вид Гродна, исполненный в 1568 году Мати-

сом Цюндтом, портрет Петра Потёмкина работы Абрахама Блотелинга. Естественно, было множество портретов Радзивиллов, Сапегов, других магнатов, 70 изображений Тадеуша Костюшки, 10 – Адама Мицкевича и, на удивление, ни одного портрета жены собирателя Эльжбеты из Мейендорфов Чапской.

Особую ценность представляли рукописи и редкие книги из собрания Чапских. Из более трёхсот рукописных раритетов 31 был на пергаменте. Среди книг выделялись около 700 изданий XVI века, а также коллекции, закупленные в Вильно (из собрания публичной библиотеки), Минске (у губернского секретаря Кобылинского) и Слуцке (у пастора Бергеля), экземпляры с автографами и владельческими записями. Книжную коллекцию дополняли карты и экслибрисы.

Наконец, из Станькова в Краков были перевезены музейные экспонаты. Одних мужских тканых поясов насчитывалось 16. Среди них выделялись четыре слуцких с золотыми и серебряными нитями, пометами «В Град Слуцк» и «Дело Маджарский». Отдельно демонстрировались старинные доспехи – кольчуги, шлемы и другие милитарии, а также изделия из золота и серебра, уречское стекло, керамика.

Находясь в Кракове, в середине 1890-х годов Эмерик Чапский был весь в деле. Съездил за новыми приобретениями в Коломьно и Иновроцлав. С физическим участием самого графа пристраивалось к дому-музею здание фондохранилища. Готовился к печати очередной том каталога монет, составлялось описание портретных гравюр. Жена Эльжбета, спокойная за здоровье мужа, отправилась летом 1896 года к детям, в Станьково и Прилуки. Но вот у собирателя разболелся зуб, популярный дантист всё же занес инфекцию, и 23 июля мецената не стало. Попрощаться с покойным пришли руководители города, цвет интеллигенции, приехали родственники-аристократы чуть ли не со всей Европы. Похоронили нашего соотечественника на Раковицком кладбище, рядом с могилой выдающегося художника Яна Матейки. Кстати, там же находятся могилы белорусского поэта Алеся Гаруна и собирателя из Могилёвщины Адама Киркора.

Эмерик Чапский не думал о смерти и поэтому не покинул завещания (это очень важный момент!). Съехавшиеся родственники долго искали его и вынуждены были зафиксировать в специальном акте, что оно не обнаружено. Официальным наследником стал не старший сын Кароль, человек очень занятый как минский голова и к тому же сам коллекционер, что могло усложнить дело, а младший Ежи. Но обоим сыновьям Краков показался чужим городом. Дальнейшую судьбу перевезённых в Краков музейных собраний вынуждена была решать вдова Эмерика. Неожиданно у Эльжбеты Чапской проснулась деловитость. Она закончила строительство фондохранилища, упорядочила собрания. В музейном здании установила памятную доску мужу. Но больше, чем в Кракове, пребывала все же в Станькове. Музей для нее становился обузой.

И вот Ежи Чапский в начале 1903 года на правах официального наследника направляет в совет («гмину») города Кракова письмо с предложением принять Музей имени Эмерика Гуттен-Чапского под свою опеку. Условие ставится только одно: «на вечные времена» сохранить это название. Предложение подкрепляется письмами известных учёных, директоров других музеев. 9 марта состоялось заседание совета, на котором в специальном решении из семи пунктов была высказана благодарность фундаторам.

Вплоть до 1945 года, находясь под опекой Национального музея, Музей имени Эмерика Гуттен-Чапского сохранял, в соответствии с волей наследника, свою относительную самостоятельность. Более того, он дополнялся другими книжными коллекциями (например, библиотекой Антона Мошинского из Пинска). Здесь проводились различные выставки. Но во времена социалистической Польши станьковские собрания стали нивелироваться, сливаться с другими подобными учреждениями. Самостоятельный музей, о котором мечтал его создатель и на существовании которого настаивали наследники, превратился в обычный филиал. «Печальной правдой является, – резюмирует в своей книге Мария Коцуёва, – что о существовании наследия Эмерика Чапского в последний, послевоенный период напоминают лишь существующие до сих пор здания и всплывающие среди громадных собраний Национального музея объекты из его коллекции». Далее автор заинтересованно и убедительно ставит вопрос о «возрождении» музея, созданного и фактически подаренного станьковским меценатом городу Кракову, бьёт тревогу, что могут погибнуть «остатки книжного собрания, чудом спасённые из Станькова».

Прочитав книгу Марии Коцуёвой, я наконец понял, почему меня так осторожно встречали в музейном здании на улице Июльского Манифеста, 12. Очевидно, была тревога: а вдруг станет понятным, что задуманного музея как такового нет, что фонды его недоступны исследователям и что воля семьи Чапских и формально, и фактически не выполнена. Поэтому теперь меня обуревают тревога: а, может, такая ситуация сохраняется и нынче, а, может, дар станьковского собирателя теперь не нужен Кракову? Ведь Эмерик Чапский может трактоваться там и как *persona non grata*. Ведь, находясь на службе, он считал себя русским, выступал против восстания 1863 года (правда, и помогал отдельным ссыльным повстанцам) как всплеска несвоевременного и поэтому обречённого на поражение...

Конечно, теплится надежда, что за те десять последних лет, которые я не был в Кракове, дела с музеем изменились к лучшему, что он назван так, как было задумано и завещано, а фонды его доступны для посетителей. Краковские коллеги, которым я письменно задавал эти вопросы, так и не ответили (может, мелькнула мысль: чтобы не расстраивать). Если после запланированных в программе выступлений краковских коллег сегодня окажется, что

мои тревоги уже беспочвенны, буду только рад. В противном случае, не лучше ли вернуть коллекции Чапских в Станьково? Благо и здание «скарбца» сохранилось. Правда, сам дворец был разрушен во время Второй мировой войны. Но существует гравюра Наполеона Орды с его изображением. И местные энтузиасты уже хлопочут о возрождении старинной усадьбы. И, хочется верить, они найдут помощь со стороны польских реставраторов.

Возрождение станьковской усадьбы и, тем более, музея может оказаться делом сложным. Ведь кроме «западного» следа существует и «восточный». Русские, православные реликвии Эмерик Чапский оставил своему сыну Каролу. Тот, будучи минским головой (вспомним, что это он «подарил» городу конку-трамвай, электростанцию, уличное освещение, общедоступный телефон, несколько больниц и спортивных сооружений), приумножил собрания. Но в начале Первой мировой войны, когда началось наступление немцев, они были временно вывезены в Москву. Очевидно, там не погибли, потому что часть из них из-за не востребоваемости в БССР, где осталось Станьково, была в 1920-е годы возвращена... в Польшу, возможно, в тот же Краков.

В том же случае, если всё в Кракове решится в соответствии с надеждами основателя музея и волей наследника, возможен такой вариант сотрудничества. Краковский Национальный музей помогает частичному возрождению станьковских собраний, передаёт туда дубликаты. И это будет красивый жест добрососедства, продолжение традиций Чапских. Напомню, что один из них, живший в Италии Эмерик Чапский-младший (о нем в 1986 году вышла в Лондоне книга воспоминаний), передал в столичные музеи БССР несколько гравюр с видами Минска. Пример, достойный подражания.

Шаноўнае спадарства! Як бачым, род Гутэн-Чапскіх мае вялікія заслугі перад Беларуссю. У “Беларускую Энцыклапедыю” з гэтага роду ўвайшло дзевяць знакамітых асоб. І сярод іх – Эмерык як заўзяты збіральнік і Кароль як руплівы гаспадарнік. Я да гэтых дзевяці дадаў бы яшчэ Марыю Чапскую як гісторыка і пісьменніцу і Юзафа як мастака. Гэта род, які арганічна ўваходзіў у тагачасную шматэтнічную і шматканфесіянальную эліту беларускіх зямель, род звычайны для тагачаснай арыстакратыі і адначасова незвычайны. Ён, як ніякі іншы, нават Радзівілы, нават Сапегі, быў найбольш цесна звязаны з Еўропай, а Еўропа з ім. І ў гэтым мне найперш бачыцца значэнне станькаўска-прылуцкай дынастыі збіральнікаў, грамадскіх і дзяржаўных дзеячаў, гаспадарнікаў. Нездарма ж Марыя Чапская сваёй кніжцы дакладных і адначасова пісьменніцкіх у сэнсе майстэрства ўспамінаў дала назву “Еўропа ў сям’і”.

... А мы з вамі, шаноўныя калегі, усё яшчэ спрачаемся, ці ўваходзіць гэта наша Беларусь у Еўропу, ці не.

Мальдзіс Адам Восіпавіч, доктар філалагічных навук, прафесар, ганаровы старшыня Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў.

ГРАФ ЭМЕРЫК ФОН ГУТЭН-ЧАПСКІ (1828–1896) – ДЗЯРЖАЎНЫ ДЗЕЯЧ, КАЛЕКЦЫЯНЕР, НУМІЗМАТ, БІБЛІЯФІЛ (КАРОТКІ НАРЫС ЖЫЦЦЯ І ДЗЕЙНАСЦІ)

5 (17) лістапада 1828 года ў маёнтку Станькава Мінскага павету ў сям’і графа Караля фон Гутэн-Чапскага і Фабіяны з роду Абуховічаў нарадзіўся першынец – сын Эмерык-Захарый-Мікалай-Севярын – будучы вядомы дзяржаўны дзеяч, калекцыянер, нумізмат, бібліяфіл, заснавальнік і стваральнік музея імя Эмерыка фон Гутэн-Чапскага ў Станькаве – Кракаве.

Эмерык закончыў Віленскую гімназію і прыродазнаўчы факультэт Маскоўскага ўніверсітэта са ступенню кандыдата прыродазнаўчых навук.

Займаючыся на трэцім курсе Маскоўскага ўніверсітэта ва ўзросце 20 гадоў, малады граф захапіўся збіральніцтвам усякага тыпу старажытнасцяў. З цягам часу гэтае захапленне перарасло ў прафесійную дзейнасць.

З 1851 года Эмерык фон Гутэн-Чапскі – правадзейны член Рускага археалагічнага таварыства, з 1890 года – член Маскоўскага нумізматычнага таварыства. У 1851 годзе граф быў прыняты на дзяржаўную службу ў Міністэрства ўнутраных спраў Расійскай імперыі.

У 1854 годзе граф Эмерык фон Гутэн-Чапскі ажаніўся. Жонкай яго стала Эльжбета фон Гутэн-Чапская (1833–1916), у дзявоцтве Ліза Меендорф. Яна была з сям’і вучонага, падарожніка, пісьменніка, палкоўніка штаба пасольства Расійскай імперыі ў Бухары, стацкага дарадцы, барона Георгія-Вальтэра-Конрада Меендорфа (1795–1861) і маці – вялікасвецкай дэспатычнай дамы з сям’і барона Штакельберга – Сафіі Штакельберг (1806–1891).

І бароны Меендорфы, і бароны Штакельбергі былі прыбліжанымі да царскага двара Расійскай імперыі. Гэты шлюб даў графу Эмерыку фон Гутэн-Чапскаму доступ у самыя высокія сферы расійскай арыстакратыі, уключаючы членаў царскай сям’і. Давер да графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага быў такі вялікі, што расійскі імператар Аляксандр II прызначыў яго губернатарам Наўгародскай губерні ў часы паўстання 1863–1864 гадоў, што было амаль неверагодным для паляка (граф Эмерык фон Гутэн-Чапскі быў каталіцкага веравызнання).

Да таго часу Эмерык фон Гутэн-Чапскі быў ужо вядомы як нумізмат і археолаг, валодаў унікальнымі калекцыямі даўніны, якія былі сабраны ў радавым маёнтку Станькава. Толькі, напрыклад, картаграфічная калекцыя была найлепшай не толькі ў Беларусі, але і ва ўсёй Рэчы Паспалітай.

У 1856 годзе графу Эмерыку фон Гутэн-Чапскаму было даручана правесці інспекцыю паўднёвых правінцый Расійскай імперыі, якія ахоплівалі

тэрыторыю Крымскага паўвострава і паўночнага ўзбярэжжа Азоўскага мора пасля Крымскай вайны 1853–1856 гадоў і паволжскія нямецкія калоніі, якія былі заснаваны яшчэ ў эпоху расійскай імператрыцы Кацярыны II.

У час сялянскай рэформы 1861 года ён быў абраны міравым пасрэднікам Мінскага павета. У 1863 годзе Эмерык фон Гутэн-Чапскі быў прызначаны губернатарам Вялікага Ноўгарада, у 1865 годзе – віцэ-губернатарам Санкт-Пецярбурга. Ён даслужыўся да высокага чына – сапраўднага стацкага дарадцы і камергера Двара Яго Імператарскай Вялікасці. У 1875–1879 гадах працаваў дырэктарам Ляснога дэпартаменту Міністэрства дзяржаўнай маёмасці Расійскай імперыі. У 1879 годзе граф Эмерык фон Гутэн-Чапскі нечакана падаў у адстаўку «по семейным делам».

Сапраўднай жа прычынай паслужыла, як распавядае сямейнае паданне, і пра гэта гадваюць у сваіх кнігах графіня Марыя фон Гутэн-Чапская і Марыя Кацуёва, сварка ў поўным сэнсе гэтага слова, з расійскім імператарам Аляксандрам II, якая ўзнікла пасля таго, як Аляксандр II пачаў дарыць і раздаваць сваім прыбліжаным лясы для вырубкі і вывазу за межы Расійскай імперыі. Эмерык фон Гутэн-Чапскі смела паўстаў на абарону рускіх лясоў, за што і паплаціўся сваёй высокай пасадай. Два беларусы, якія яшчэ мелі дачыненне да Аляксандра II – В.І.Дыбоўскі і І.Я.Грынявіцкі. В.Дыбоўскі паўстаў у абарону Камандорскіх астравоў, дзе водзяцца каланкі, а І.Грынявіцкі проста забіў імператара Аляксандра II 1 сакавіка 1881 года.

Пасля такога моцнага канфлікту на высокім узроўні Эмерык фон Гутэн-Чапскі вярнуўся ў Станькава на сталае месца жыхарства і заняўся класіфікацыяй сваіх велізарных збораў. Эмерык фон Гутэн-Чапскі склаў і надрукаваў каталогі старажытных манет і грашовых купюр Старажытнай Русі, прывёў у належны парадак усе свае калекцыі, асабліва нумізматычную. Асаблівае месца сярод нумізматычных збораў того часу, як адзначалі сучаснікі, займала вялікая калекцыя – звыш 10 тысяч адзінак, якая захоўвалася ў памяшканнях палаца. Гэты збор у Станькаўскім маёнтку размяшчаўся ў 1879–1894 гадах, аж да вывазу яго графам Эмерыкам фон Гутэн-Чапскім у Кракаў. Ён упарадкаваў сваю вялікую бібліятэку, якая налічвала каля 20 тысяч тамоў і ў якой захоўваліся рукапісы Адама Міцкевіча, Станіслава Манюшкі, Юльяна Нямцэвіча, Пятра Адзінца, Напалеона Орды і іншых, звыш 300 рукапісных рарытэтаў, 31 з іх на пергаменце, фаліянты старажытных выданняў, кнігі, гравюры, экслібрысы, партрэты, у тым ліку і роду графаў фон Гутэн-Чапскіх і параднёных з імі родаў, лісты, карты (мапы), карыкатуры, творы жывапісу і графікі і многае іншае. Для дублікатаў, менш каштоўных кніг і кніг рускай тэматыкі і рускага выдання ён рэканструюе і мадэрнізуе былы летні павілён, які быў пабудаваны яшчэ на мяжы XVII–XVIII стагоддзяў, і ператварае яго ў цудоўны мініяцюрны рамантычны сярэднявечны “замак” – палацавы

павільён – “Скарбніцу” (“Skarbiec”, “сокровищница”), які захаваўся да нашых дзён і які з сярэдзіны 2008 года пачалі рэстаўраваць.

Найбольш каштоўная і старажытная частка бібліятэкі заняла адну з самых вялікіх залаў палаца, што была размешчана па цэнтры паркавага фасада. Дубовыя шкафы для бібліятэкі зрабіў Пікулік – мясцовы майстар-чырвонадрэўшчык. У бібліятэцы захоўваліся каштоўныя кнігі – каля 700 кніг, што былі выдадзены ў XVI стагоддзі, кнігі з аўтаграфамі і экслібрысамі і кнігі, набытыя ў Вільні, Мінску, Слуцку. Шмат кніг было пераплецена мясцовымі майстрамі – С.Хаскіным з Мінску і іншымі. У вялікіх металічных незгаральных сейфах захоўваліся сямейныя каштоўнасці графаў фон Гутэн-Чапскіх.

Менавіта гэтыя каштоўныя экспанаты запоўнілі станькаўскі палац і сталі асновай найбуйнейшага прыватнага Еўрапейскага музея імя Эмерыка фон Гутэн-Чапскага, які быў створаны клопатам і працай Эмерыка фон Гутэн-Чапскага.

У станькаўскім палацы захоўваліся і выстаўляліся археалагічныя калекцыі з раскопак, якія праводзіў вакол Станькава і на навакольных курганах вядомы археолаг і гісторык Генрых Татур, калекцыі нумізматыкі, ордэнарыкі, зброі, даспехаў, іконаграфіі, жывапісу, гравюры, прадметы дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, посуд, мэбля, фотаздымкі, прадметы сялянскага побыту, вядомыя слуцкія паясы і іншае.

Калекцыя толькі расійскіх манет налічвала каля 5 тысяч штук. Многія манеты калекцыі былі пазначаны мініяцюрнай контрамаркай. Асабліваю каштоўнасць мелі першыя залатыя манеты: дукат Уладзіслава Лакеткі і дынар Баляслава Храбрага, датаваны прыкладна 1000 годам і які захаваўся ў адзіным экзэмпляры ў Станькаве.

У канцы 1889 года ў Варшаве экспанаты са Станькава ўдзельнічалі ў вялікай выставе “Старажытнае і новае мастацтва ў адносінах да прамысловасці” і ўразілі наведвальнікаў. Было прадстаўлена 409 манет і медалёў, пачынаючы ад часоў караля Жыгімонта I Старога да Станіслава Аўгуста Панятоўскага – апошняга караля Рэчы Паспалітай, якога, дарчы, пасля 1795 года прыхапіла з сабою ў Санкт-Пецярбург Кацярына II, 69 ордэнаў, медалёў і іншых знакаў адрознення, даспехі XVI–XVII стагоддзяў, якія былі багата ўпрыгожаны каштоўнымі металамі, камянямі, старажытныя сёдлы, два сярэбраныя келіхі з выявамі караля Яна III Сабескага і Міхаіла Карыбута Вішнявецкага. Выстаўленыя рэдкія экспанаты выклікалі вялікі рэзананс у прэсе, якая зацікавілася: а што ж яшчэ цікавага захоўваецца ў сценах станькаўскай скарбніцы і ў станькаўскім маёнтку?

У Кракаў з найбагацейшых Станькаўскіх збораў Эмерык фон Гутэн-Чапскі адправіў гравюры, малюнкi, акварэлі, якія былі звязаны з паланістыкай. Нумізматычная калекцыя станькаўскага калекцыянера была

ўнікальнай у славянскім свеце, самым вялікім зборам у Польшчы манет, медалёў, ордэнаў і іншых дзяржаўных адзнакаў.

На канчатковае рашэнне аб перанясенні музея з маёнтка Станькава ў горад Кракаў паўплывалі і сямейныя абставіны і асабліва канфлікт паміж графам Эмерыкам фон Гутэн-Чапскім і яго сынам графам Каралем-Янам-Аляксандрам фон Гутэн-Чапскім. У няпростай сітуацыі, якая склалася ў адносінах “отцов и детей”, перанясенне музея са Станькава ў Кракаў было адзіна правільным рашэннем.

З часам, калі Караль Гутэн-Чапскі прысвяціў сябе дзяржаўнай дзейнасці, звязанай з пасадаю мэра горада Мінска, якую ён займаў у 1890–1901 гадах, было бачна, што ён надзвычай падобны ў сваіх учынках на бацьку.

Як для Эмерыка былі асабістым захапленнем яго шматлікія зборы, так Караль прысвяціў сябе гораду Мінску. Так атрымалася, што менавіта тады, калі абодва былі прывязаны да сябе і да маёнтка Станькава, акрамя непаразуменняў паміж бацькам і сынам, Караль фон Гутэн-Чапскі кіраваў маёнткам бацькі – Станькаўскім ключом і невялікімі засценкамі і фальваркамі ў Ігуменскім павеце, лічачы маёнтка Станькава сваёй уласнай рэзідэнцыяй.

І такая нягода ў хуткім часе надарылася: вясной 1894 года Караль фон Гутэн-Чапскі вырашыў ажаніцца. Шлюб адбыўся 4 (16) ліпеня 1894 года з графіняй Марыяй Пуслоўскай (Марыэта). Пасля пышнага вяселля адбыўся фармальны падзел маёнтка Станькава паміж сынамі – Каралем і Ежы (Юрыем). Усёй зямлі ў графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага ў той час было звыш 34 тысяч дзесяцін, акрамя лясных угоддзяў, млыноў, бровараў, смалакурняў, цагельняў, вінакурняў, пладовых садоў і іншай нерухомай маёмасці.

Паводле фармальнага падзелу Каралю фон Гутэн-Чапскаму перайшлі станькаўскія маёнткі з засульскімі і фальваркамі: Станькава, Негарэлае, Прусінава, Зубрэвічы, Самуэлева, Засулле і іншыя. Юрый (Ежы) атрымаў у спадчыну маёнткі Каралёва, Прылукі, Скарынічы і невялікія засценкі ў Ігуменскім павеце. У паўднёва-заходнім напрамку ад Мінска вёска Скарынічы Мінскага раёна і вёска Прусінава Уздзенскага раёна – гэта канчатковыя пункты Станькаўскага ключа: адлегласць паміж імі каля 90 кіламетраў. Такое было багацце ў графаў фон Гутэн-Чапскіх! І толькі ў адным месцы! А колькі іх было яшчэ!

Пасля падзелу маёнтка графу Эмерыку фон Гутэн-Чапскаму было прапанавана неадкладна выехаць са Станькава разам з музеем у горад Кракаў. Вось вам і сыноўняя любоў! І багатыя таксама плачуць! Ды якімі слязьмі – рэкамі слёз!

Праўда, лета 1894 года Эмерык і Эльжбета фон Гутэн-Чапскія правялі яшчэ ў маёнтку Станькава: трэба было пракантраляваць укладку, упакоўку і адпраўку экспанатаў музея ў Кракаў. Для фарміравання музея ў горадзе Кракаве графы фон Гутэн-Чапскія набылі двухпавярховы палац у неакласічным стылі, які быў пабудаваны ў 1884 годзе архітэктарам Антоніем Сідэкам, які, дарэчы, захаваўся да нашых дзён. У гэтым доме ў Кракаве на вуліцы Вольскай, 10 знаходзяцца экспанаты музея імя Эмерыка фон Гутэн-Чапскага.

У 50-я гады XIX стагоддзя Эмерык фон Гутэн-Чапскі заклаў ў маёнтку Станькава парк, фарміраванне якога зацягнулася да пачатку XX стагоддзя, калі ўжо гаспадароў, і старога, і новага не было ў жывых. У аснову арганізацыі прасторы парка быў пакладзены прынцып перспектывы, якія былі зарыентаваны ў бок пакатага схілу да невялікай рэчкі Рапуса – левага прытоку Усы басейна Нёмана, які ўпадае ў Куршскую затоку Балтыйскага мора. У парку былі высаджаны групы экзатычных дрэў – сасны веймутавай, піхты сібірскай, вязы, ліпы сэрцападобныя, сосны звычайныя, вязы ніцыя (голья) Кампердаўна, тья, што растуць “каранямі ўгору”, а таксама дубы, бярозы, вольха, 75 відаў клёнаў, некаторыя з іх з’яўляюцца самымі высокімі ў Беларусі – звыш 25 метраў.

За возерам стаяў млын і Станькаўская Свята-Мікалаеўская праваслаўная царква, з бірузовым (блакітна-зялёнаватым) купалам, якая была пабудавана талерантным (сам граф Эмерык фон Гутэн-Чапскі быў каталіцкага веравызнання) графам і прыхаджанамі і асвечаная архіепіскапам Мінскім і Бабруйскім Міхаілам (Галубовічам) 15 (27) жніўня 1858 года. 150-годзе з дня заснавання Станькаўскай Свята-Мікалаеўскай царквы шырока адзначалася ў жніўні 2008 года.

Дарэчы, граф Эмерык фон Гутэн-Чапскі недалюбліваў М.Галубовіча і “за глаза” кпіў з яго, кажучы, што “у него поповские глаза”, што азначае “зависть, как поповские глаза”.

На востраве – усе яго называюць востраў “Радасці”, востраў “Сустрэч” – на возеры пабудавана альтанка ў выглядзе круглай ратонды з васьмяо выбеленымі гашонаю вапнаю круглымі калонамі. Альтанка была абкружана невялікімі купкамі дрэў – дубоў, бярозы, вольхі, якія з’яўляліся малой архітэктурнай формай гэтай часткі станькаўскага парка. У цэнтры альтанкі некалі стаяў мармуровы стол у выглядзе вазы, а на другім востраве – востраве “Смутку” – на пастаменце ўзвышалася скульптура Маці Божай з белага мармуру.

У 30-я гады XX стагоддзя тут здымалі мастацкі фільм “Дуброўскі” паводле аднайменнай аповесці А.С.Пушкіна. На востраве вакол альтанкі раслі старыя бярозы. І востраў, і альтанка захаваліся да нашага часу. Альтанка чакае сваёй чаргі на рэстаўрацыю. А Станькаўская Свята-

Мікалаеўская царква аднаўляецца з 16 кастрычніка 2007 года. Перапынку ў аднаўленні царквы не было ніводнага дня, акрамя рэлігійных свят і непрацоўных дзён.

У кастрычніку 1894 года граф Эмерык фон Гутэн-Чапскі стаў законным уладальнікам дома ў Кракаве на вуліцы Вольскай, 10, дзе планавалася размясціць яго калекцыю. Захаваўся вопіс гэтай калекцыі, прыведзены ў газеце “Время” ад 8 студзеня 1895 года ў аддзеле “Хроніка”:

“Сокровища будущего музея находятся в нашем городе, они прибыли из Вильно в 134 ящиках в шести вагонах. В них находились нумизматика, медальоны, ордена, медали, раковины, старый фарфор, древнее оружие, старая гданьская мебель, ценная библиотека, включающая многочисленные экземпляры вывезенной [из Варшавы. – А.В.] в Петербург библиотеки Залусских, наконец, геологическая и минералогическая коллекции, которые могут считаться самыми большими в Европе... Начиная с субботы, работники фирмы г. Буянского переносят все это во временный склад, пока не передадут на пользу общества в музей имени графа Эмерика фон Гуттен-Чапского”.

У “Списке гравюр, на которых изображены портреты польских знаменитых личностей в собрании графа Эмерика фон Гуттен-Чапского в Кракове”, які быў выданы Эльжбетай-Каралінай-Ганнай графіняй фон Гутэн-Чапскай, жонкай Эмерыка, толькі гравюр налічвалася ў вядомага калекцыянера 2383 адзінкі захавання. Найбольш каштоўнымі былі панарамы горада Гродна, які выканаў мастак Маціс Цюндт у 1568 годзе, партрэт Пятра Іванавіча Пацёмкіна мастака Абрахама Блотсінга, адбітак на белым аксаміце партрэта Пятра I, сцена аблогі горада Смаленска ў 1654 годзе. Толькі партрэтаў караля Рэчы Паспалітай Яна III налічвалася 76. Шмат было прадстаўлена партрэтаў магнатаў Радзівілаў, Сапегаў, іншых вядомых родаў, з якімі графы фон Гутэн-Чапскія парадніліся, 70 партрэтаў Тадэуша Касцюшкі, 10 – Адама Міцкевіча і многія іншыя.

Граф Эмерык фон Гутэн-Чапскі са Станькава ў Кракаў перавёз і музейныя экспанаты: мужчынскія тканяныя паясы ў колькасці 16 штук, з іх 4 случкія з залатымі і сярэбранымі ніткамі з адзнакаю “В град Слуцк”, “Дело Маджарі”, старажытныя ваенныя даспехі: кальчугі, шлемы, коп’і, шматлікія вырабы з золата і срэбра, урэзкае і налібоцкае шкло, знакамітыя куляўкі “штрафны келіх” розных формаў і відаў, кераміка, масонскія знакі і іншае.

Перасяліўшыся ў 1894 годзе ў горад Кракаў, граф Эмерык фон Гутэн-Чапскі пачаў актыўна абсталёўваць сваё новае месца жыхарства ў двухпавярховым доме на вуліцы Вольскай, 12 і ў доме 10, дзе былі размешчаны ўсе яго зборы. З Кракава ён ездзіў у Каламяню і Інавроцлаў за новымі антыкварнымі набыткамі. Пад непасрэдным кіраўніцтвам графа да дома-музея прыбудавалі яшчэ двухпавярховы павільён – фондасховішча. У

гэты час рыхтаваўся да друку чарговы том “Каталог. Коллекция медалей и монет польских. Петербург – Краков”. Складалася апісанне партрэтных гравюр.

Летам 1896 года графіня Эльжбета фон Гутэн-Чапская паехала да сыноў у Станькава і Прылукі ў госці. Праз нейкі час у Эмерыка фон Гутэн-Чапскага раптам разбалеўся зуб. Ён звярнуўся за дапамогаю да вядомага кракаўскага дантыста, які ў час лячэння занёс інфекцыю, і 23 ліпеня (4 жніўня) 1896 года граф Эмерык фон Гутэн-Чапскі памёр.

Развітацца з памерлым прыйшло ўсё кіраўніцтва горада Кракава, уся інтэлігенцыя, прыбылі шматлікія сваякі – арыстакраты амаль з усёй Еўропы. Пахавалі графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага на Ракавіцкіх могілках на галоўнай алеі, побач з магілаю выдатнага польскага мастака-жывапісца Яна Матэйкі, які памёр у 1893 годзе. На гэтых могілках пахавання таксама вядомы беларускі паэт Алесь Гарун і пісьменнік, гісторык, калекцыянер Адам Кіркор.

18 лістапада 2008 года споўнілася 180 гадоў з дня нараджэння графа Эмерыка-Захарыя-Мікалая-Севарына фон Гутэн-Чапскага.

Наш вядомы зямляк шмат зрабіў для прапаганды гістарычнага мінулага славянскіх народаў, клапаціўся, каб усё ім сабранае і апублікаванае стала народным здабыткам і належала народу.

Як жа ўшанавана імя графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага ў гісторыі мастацтва, літаратуры, медальерным мастацтвам?

Праца графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага адзначана вялікім сярэбраным медалём Рускага археалагічнага таварыства “За вучоныя працы па археалогіі. У гонар 25-годдзя навуковай працы. 1871–1896” (мастак А.Барташэвіч, золата, серабро, бронза).

Навуковай дзейнасці Эмерыка фон Гутэн-Чапскага прысвечаны шматлікія працы і публікацыі. Г.Х.Татур напісаў працу “Гісторыя Станькава” (рукапіс захоўваецца ў архіве доктара гістарычных навук, прафесара Г.А.Каханоўскага). А.К.Ельскі напісаў брашуру-некралог у 1896 годзе пра графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага. Міхаіл Галубовіч епіскап Мінскі і Бабруйскі шмат старонак прысвяціў яму ў сваім “Дыярышы” XIX стагоддзя.

Сярод іншых прац можна згадаць кнігі “Еўропа ў сям’і” Марыі Чапскай і “Памяткі бацькоўскія, уратаваныя з буры гістарычнай. Музей Эмерыка фон Гутэн-Чапскага (Станькава – Кракаў)” Марыі Кацуёвай. Гэтыя кнігі выдадзены на польскай мове. Артыкул пра графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага ёсць у “Словаре нумизмата” (Х.Фенглер и др. М., 1993).

А.І.Валахановіч напісаў блок артыкулаў пра Эмерыка фон Гутэн-Чапскага у перыядычным друку. Ён напісана кніга “Графы фон Гутэн-Чапскія на Беларусі.” (Мн., 2003). Згадваюцца Чапскія і ў ранейшай кнізе А.І.Валахановіча і А.М.Кулагіна “Дзержинщина: Прошлое и настоящее” (Мн.,

1986). Шматлікія артыкулы пра прадстаўнікоў роду фон Гутэн-Чапскіх, у тым ліку і пра Эмерыка, друкаваліся і друкуюцца ў рэспубліканскай прэсе: газетах “Советская Белоруссия” (артыкулы А.В.Мальдзіса, Л.Ф.Сяліцкай і інш.), “Звязда” і інш. Значную ролю роду Чапскіх у жыцці Мінскага краю адзначае доктар біялагічных навук А.Т.Федарук у сваёй кнізе “Старинные усадьбы Минского края” (Мн., 2000).

Нажаль, у Мінску, Станькаве, Дзяржынску, Прылуках яшчэ няма вуліцы, якая б была названа ў гонар графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага. Але ёсць надзея, што такая вуліца з’явіцца, і гэта будзе данінай памяці графу Эмерыку фон Гутэн-Чапскаму, які шмат зрабіў для папулярызацыі культуры і мастацтва Беларусі, Польшчы, Расіі.

Валахановіч Анато́ль Іосі́фавіч, гісторык, журналіст, член Савета аб’яднання “Прылуцкая спадчына”.

DAR RODZINY CZAPSKICH A ZBIORY NUMIZMATYCZNE MUZEUM NARODOWEGO W KRAKOWIE

Opublikowana w pięciotomowym katalogu kolekcja Emeryka Hutten-Czapskiego była i pozostaje nadal jednym z najbardziej wartościowych zbiorów numizmatów polskich¹. O jej wartości świadczy nie tylko liczba obiektów (ponad 11 tysięcy), ale przede wszystkim ich reprezentatywność dla historii pieniądza polskiego, znakomite w większości stany zachowania, jak i znaczny procent egzemplarzy rzadkich, bardzo rzadkich lub unikatowych. Celem niniejszego artykułu jest zwięźle zaprezentowanie znaczenia aktu ofiarowania kolekcji Emeryka Hutten-Czapskiego społeczeństwu dla rozwoju zbiorów numizmatycznych Muzeum Narodowego w Krakowie.

Dar Rodziny Czapskich dla Narodu Polskiego, złożony w 1903 roku bez zbędnej przesady może być traktowany jako jedna z najwspanialszych donacji w historii polskiego muzealnictwa². Nigdy wcześniej ani później polskie zbiory publiczne nie zostały wzbogacone drogą daru o tak znakomitą kolekcję numizmatów polskich. Wystarczy w tym miejscu wymienić wchodzące w jej

---

¹ E. Hutten-Czapski, *Catalogue de la Collection des Médailles et Monnaies Polonaises*, t. 1-5, Petersburg-Kraków 1871-1916; Na temat Emeryka Hutten-Czapskiego patrz *Polski Słownik Biograficzny* t. IV/2, Kraków 1938, s. 181-182; B. Haczewska, Emeryk Hutten-Czapski (1828-1896), w: J. Bodzek, E. Korczyńska (red.), *Memoriae donatorum. W Holdzie ofiarodawcom Gabinet Numizmatyczny Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 2003, s. 41-49; M. Kocójowa, Fundator kolekcji Emeryk Hutten-Czapski (1828-1896) jako człowiek i kolekcjoner, w: J. Skorupska (red.), „*Monumentis Patriae...*” Emerykowi Hutten-Czapskiemu w 110. rocznicę śmierci Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 2006, s. 21-28. O kolekcji numizmatycznej Emeryka Hutten-Czapskiego patrz M. Kocójowa, *Pamiętkom ojczystym ocalonym z burzy dziejowej, Muzeum Emeryka Hutten-Czapskiego (Stańków-Kraków)*, Kraków 1978; Eadem, *The Numismatic Passion of Count Emeryk Hutten-Czapski, Notae Numismaticae-Zapiski Numizmatyczne I*, 1996, s. 9-22; J. Reyman, Kolekcje Emeryka Hutten-Czapskiego i Zygmunta Zakrzewskiego w Gabinetecie Numizmatycznym Muzeum Narodowego w Krakowie, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*, 7, 1987, s. 59-66; E. Korczyńska, Kolekcja monet, medali i banknotów Emeryka Hutten-Czapskiego i jej miejsce w zbiorach Gabinetu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Krakowie, w: Skorupska (red.), „*Monumentis Patriae...*” s. 51-61 (tutaj aktualna ocena merytoryczna kolekcji numizmatycznej); J. Bodzek, Monety rzymskie w zbiorze Emeryka Hutten-Czapskiego, *Notae Numismaticae-Zapiski Numizmatyczne I*, 1996, s. 23-36; tam dalsza bibliografia.

² Na temat kolekcji Emeryka Hutten-Czapskiego i daru Rodziny Czapskich por. Kocójowa, *Pamiętkom ojczystym ...*; Haczewska, *Emeryk Hutten-Czapski...* s. 48-49; i generalnie Skorupska (red.), „*Monumentis Patriae...*” (w kwestii daru patrz szczególnie J. Skorupska, *Darowizna Rodziny Czapskich w 1903 roku*, s. 33-37); tam dalsza bibliografia.

skład denar GNEZDVN CIVITAS Bolesława Chrobrego (992-1025) (il. 1)³, pierwsza polska złotą monetę, czyli floren Władysława Łokietka (il. 2)⁴, grosze krakowskie Kazimierza Wielkiego (1333-1370) (il. 3)⁵, bity w mennicy toruńskiej talar medalowy Zygmunta I Starego z 1533 r. (il. 4)⁶, półkopek litewski Zygmunta Augusta z 1564 roku (il. 5)⁷, medale Jana Marii Padovana i Jana Jakuba Caraglio z portretami rodziny królewskiej⁸, gdański obelężniczy talar w złocie z 1577 r. (il. 6)⁹, 100 dukatów koronnych z 1621 roku Zygmunta III Wazy bite w Bydgoszczy (il. 7)¹⁰, zespół donatyw gdańskich, toruńskich i ryskich¹¹, liczne medale wykonane przez tak wybitnych medalierów jak Samuel Ammon¹², Sebastian Dadler (il. 8)¹³, Jan Hoen starszy i młodszy (il. 9)¹⁴ czy Jana Filipa Holzhaeussera (il. 10)¹⁵, próbny talar koronny Stanisława Augusta Poniatowskiego z 1766 roku¹⁶ czy wreszcie pierwszy polski pieniądz papierowy z okresu Insurekcji Kościuszkowskiej¹⁷ oraz bilety kasowe z okresu Księstwa Warszawskiego (il. 11)¹⁸ i wiele innych cennych obiektów. Znaczenie daru nie ogranicza się jednakże do jakże istotnej wartości materialnej, merytorycznej czy emocjonalnej ofiarowanej kolekcji, ani nawet do faktu pozyskania przez społeczeństwo gotowego na przyjęcie publiczności w pełni wyposażonego muzeum. Obok wspomnianych wartości w przypadku daru Rodziny Czapskich niezwykle istotną była jego rola społeczna a konkretnie swoiste zakodowanie w świadomości społecznej godnego naśladowania przykładu¹⁹. Przykład ten od ponad stu lat skłania kolejne pokolenia kolekcjonerów do zasilania nie tylko numizmatycznych zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie oraz wspierania tej instytucji donacjami o innym charakterze.

---

³ Czapski, Catalogue...nr 9051.

⁴ Czapski, Catalogue...nr 466.

⁵ Czapski, Catalogue...nr 150.

⁶ Czapski, Catalogue...nr 331.

⁷ Czapski, Catalogue...nr 528.

⁸ Por. Np. Czapski, Catalogue...nr 380, 9340.

⁹ Czapski, Catalogue...nr 7125.

¹⁰ Czapski, Catalogue...nr 1414.

¹¹ O donatywach por. B. Haczewska, Donatywy emisje specjalnego przeznaczenia, w: *Materiały z IV Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej Supraśl 2000*, Warszawa 2000.

¹² Por. np. Czapski, Catalogue...nr 1387.

¹³ Por. np. Czapski, Catalogue...nr 1830.

¹⁴ Por. np. Czapski, Catalogue...nr 5908; 5909.

¹⁵ Por. np. Czapski, Catalogue...nr 7904.

¹⁶ Por. np. Czapski, Catalogue...nr 3060.

¹⁷ Por. np. Czapski, Catalogue...nr 4139; 4140.

¹⁸ Por. np. Czapski, Catalogue...nr 4212.

¹⁹ Problem ten był już poruszany w literaturze por. np. Reyman, *Kolekcje* ...s. 64; E. Korczyńska, *Pamięci donatorów*, w: Bodzek, Korczyńska (red.), *Memoriae donatorum*...s. 26; Haczewska, Emeryk Hutten-Czapski..., s. 49; Skorupska, *Darowizna*...s. 36n.

W historii kolekcji numizmatycznej krakowskiego Muzeum Narodowego szczególną rolę odgrywają trzy daty – lata 1879, 1894 oraz 1903. Pierwsza i ostatnia spośród nich wyznaczają najważniejsze etapy rozwoju zbioru.

Historia zbiorów numizmatycznych rozpoczęła się w 1879 roku, w którym decyzją Rady Miasta Krakowa Muzeum Narodowe zostało powołane do życia²⁰. Kilka lat później w 1883 roku, w pierwszym statucie Muzeum uwzględniono istnienie Działu Numizmatyki czyli dzisiejszego Gabinetu Numizmatycznego²¹. Od początku po dziś dzień jest on oznaczony cyfrą VII. Pierwszym obiektem, który zapoczątkował zbiory Działu Numizmatyki był medal z 1789 roku bity na pamiątkę uchwały Sejmu Czteroletniego o powiększeniu armii. Podarował go w 1884 roku sam mistrz Jan Matejko²². W ciągu kolejnych lat kolekcja rozwijała się powoli wzbogacana następnymi darami i nielicznymi zakupami. W znacznej części były to dary drobne i o zróżnicowanej wartości. Wśród najważniejszych darczyńców tego okresu należy wymienić Konstantego Schmidta-Ciążyńskiego, Henryka Bukowskiego²³, Edmunda Podhorskiego, Celinę Potocką, Leonarda Lepszego, Stanisława Stojowskiego, Henryka Gąsiorowskiego, Karola Plage²⁴ oraz Ludwika i Marię Żytyńskich. Na samym początku XX wieku zbiór numizmatyczny Muzeum Narodowego w Krakowie liczył około kilku tysięcy sztuk. W jego skład wchodziły monety, medale i banknoty polskie, obce oraz monety antyczne. Wśród nich znajdowała się również pewna liczba rzadkości²⁵. Jednakże kolekcja numizmatyczna Muzeum Narodowego w Krakowie pozostawała w tym czasie jednym z wielu średniej jakości zbiorów.

W międzyczasie w roku 1894 Emeryk hrabia Hutten-Czapski znakomity kolekcjoner numizmatów i starodruków, przekazawszy synom swoje włości położone w Guberni Mińskiej przeniósł się do Krakowa, gdzie zamieszkał w zakupionym Pałacyku przy ulicy Wolskiej 12²⁶. Wraz z hrabią Czapskim do

---

²⁰ Por. J. Bezwińska, L. Szczypińska, E. Marcinkiewicz, A. Perzanowska, *Narodziny Muzeum. Ważniejsze daty w stuletnich dziejach Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 1979.

²¹ Por. B. Haczewska, E. Korczyńska, *Zarys dziejów Gabinetu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Krakowie*, [w:] J. Jaromek, J. Reyman, Z. Żabiński, *100 lecie Towarzystwa Numizmatycznego w Krakowie, Kraków Maj 27-29, 1988 r.*, Kraków 1988, s. 53; Korczyńska, *Pamięci donatorów...*, s. 21.

²² Haczewska, Korczyńska, *Zarys...*s. 53; Korczyńska, *Pamięci donatorów...*, s. 21.

²³ O znanym antykwariuszu Henryku Bukowskim patrz E. Korczyńska, Henryk Bukowski (1838-1900), [w:] Bodzek, Korczyńska, *Memoria donatorum...*s. 50n.

²⁴ Na temat wybitnego numizmatyka Karola Plage por. E. Korczyńska, Karol Plage (1857-1927), [w:] Bodzek, Korczyńska, *Memoriae donatorum...*s. 51n.

²⁵ Haczewska, Korczyńska, *Zarys...*s. 54.

²⁶ Por. Kocójowa, *Pamiętkom ojczystym...*s. 306nn; Ciekawą analizę niektórych aspektów przenosin E. Hutten-Czapskiego do Krakowa zaprezentował J. S. Nowak, 22

Krakowa trafiły jego zbiory. Ideą przyświecającą Emerykowi Hutten-Czapskiemu było wzniesienie własnego muzeum i udostępnienie szerokiej publiczności swoich zbiorów. Rozpoczął, więc wznoszenie przeznaczonego na ten cel pawilonu muzealnego połączonego z pałacym. Niestety hrabia Emeryk zmarł w 1896 roku, nie doczekawszy otwarcia muzeum. Dzieło męża kontynuowała wdowa Elżbieta z Meyendorffów. Elżbiecie Czapskiej udało się w 1902 roku doprowadzić do otwarcia dla publiczności Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego²⁷. W tym samym roku opublikowano napisany przez Feliksa Kopere przewodnik po Muzeum²⁸.

Uciążliwości związane z codzienną działalnością Muzeum i naciski rodziny z jednej strony, a z drugiej chęć zachowania dla współczesnych i potomnych idei jej męża, skłoniły Elżbietę Czapską do przekazania kolekcji i budynku Muzeum Gminie miasta Krakowa, czyli *de facto* Narodowi²⁹. Po uzgodnieniu kwestii prawnych i finansowych akt przekazania nastąpił w 1903 roku. Dla upamiętnienia tego wydarzenia Rada Miasta ufundowała pamiątkową plaketę wykonaną w rok później przez Konstantego Laseczkę (il. 12)³⁰. Ponieważ Miasto było już właścicielem Muzeum Narodowego zbiory Czapskich włączono do tego ostatniego, a Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego stało się jego pierwszym oddziałem.

Dla Działu Numizmatyki Muzeum Narodowego przyłączenie znakomitego zbioru hrabiego Czapskiego oznaczało prawdziwą rewolucję. Nie chodzi tylko o powiększenie zbiorów o ponad 11 tysięcy nowych obiektów, lecz również o jakość kolekcji. Zbiory numizmatyczne Muzeum Narodowego stały się jedną z pierwszych, jeśli nie pierwszą kolekcją numizmatów polskich³¹. Co więcej automatycznie przeniesiona została na Dział Numizmatyki opinia znakomitego, systematycznego zbioru. Numizmaty były opracowane i skatalogowane przez samego Czapskiego (il. 13). Obok wspomnianego wyżej drukowanego katalogu, którego ostatni, V tom ukazał się już 20 lat po śmierci kolekcjonera w 1916, istniał również rękopiśmienny tzw. katalog kartkowy kolekcji (il. 14)³². Katalog kartkowy, nierzadko zawierający szersze informacje niż wersja drukowana do dziś

Emeryk Hutten-Czapski i Władysław Czarторыski w Krakowie, w: Skorupska, *Monumentis Patriae...*, s. 29-32.

²⁷ Skorupska, *Darowizna Rodziny Czapskich...*s. 33nn.

²⁸ Przewodnik po muzeum hrabiego Emeryka Hutten Czapskiego w Krakowie, Kraków 1902.

²⁹ Por. Skorupska, *Darowizna Rodziny Czapskich...*passim.

³⁰ Skorupska, op. cit., s. 35.

³¹ Por. Korczyńska, *Kolekcja monet...*s. 52; 53.

³² Na temat katalogu kartkowego kolekcji Emeryka Hutten-Czapskiego por. B. Haczewska, *Katalog kartkowy numizmatów polskich Emeryka Hutten-Czapskiego*, *Wiadomości Numizmatyczne*, XXII, 1978, z. 3-4, s. 178-181; Korczyńska, *Kolekcja monet...*s. 53.

przechowywany jest w Gabinetcie Numizmatycznym Muzeum Narodowego w Krakowie. Mieści się w 19 numerowanych pudełkach obciążonych cielecą skórą i ma układ chronologiczny. Stronę opisową uzupełniają w wielu przypadkach rysunki numizmatów. Zbiór uzupełniała znakomita biblioteka numizmatyczna³³. Dodajmy na koniec, że kolekcja mogła być i była eksponowana w ofiarowanym wraz ze zbiorami Pawilonie Muzealnym, który został specjalnie zaprojektowany przez Tadeusza Stryjeńskiego i był wyposażony w etaż przeznaczony do przechowywania i prezentacji numizmatów³⁴.

Konsekwencje ofiarowania kolekcji Emeryka Hutten-Czapskiego sięgały jednak znacznie dalej. Można bez przesady stwierdzić, że Dar Rodziny Czapskich otworzył dla kolekcji numizmatycznej Muzeum Narodowego zupełnie nową epokę jeśli chodzi o powiększanie jej zasobów. Sam fakt daru jak i jego wielkość nie pozostały bowiem bez wpływu na środowisko polskich numizmatyków. Przykład dany przez Rodzinę Czapskich naśladowali i naśladowują po dziś dzień inni³⁵. Jednym z motywów kierujących kolejnymi ofiarodawcami była przy tym bez wątpienia chęć uzupełnienia zbioru Emeryka Hutten-Czapskiego. Taki charakter miał dar Wiktora Wittyga, złożony jeszcze w 1903 roku, na który składało się 300 monet średniowiecznych³⁶. Kolejne dary ofiarowały tak znane postaci jak Feliks Kopera, Aureli Smolin, Piotr Umiński³⁷, Wiktor Biernacki, Adam Wolański, Karol Bołsunowski czy Henryk Mańkowski z Winnogóry³⁸. W latach 1908-1910 Muzeum pozyskało w formie daru zbiór numizmatyczny Krakowskiego Towarzystwa Numizmatycznego oraz liczne monety, medale i zabytki pieniądza papierowego ofiarowane przez Ludwika Olszowskiego, Gustawa Steingraber, Bronisławę i Edmunda Starzeńskich³⁹, Władysława

---

³³ Korczyńska, *Kolekcja monet...*s. 58.

³⁴ Por. Kocójowa, *Pamiętkom ojczystym...*s. 313nn; Reyman, *Kolekcje...*s. 61n; Korczyńska, *Kolekcja monet...*s. 59.

³⁵ Dobroczyńcom Gabinetu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Krakowie poświęcona została specjalna publikacja J. Bodzek, E. Korczyńska (red.), *Memoriae donatorum. W Holdzie ofiarodawcom Gabinet Numizmatyczny Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 2003; por. również Haczewska, Korczyńska, *Zarys...*s. 53nn;

³⁶ O Wiktorze Wittygu i jego darze por. E. Korczyńska, Wiktor Wittyg, [w:] Bodzek, Korczyńska, *Memoriae donatorum...*s. 54n.

³⁷ Na temat P. Umińskiego patrz E. Korczyńska, Piotr Umiński, [w:] Bodzek, Korczyńska, *Memoriae donatorum...*s. 55n.

³⁸ O Henryku Mańkowskim por. E. Korczyńska, Henryk Mańkowski, [w:] Bodzek, Korczyńska, *Memoriae donatorum...*s. 57n.

³⁹ Na temat Edmunda Starzeńskiego m.in. założyciela Muzeum Pokuckiego w Kołomyi oraz o Bronisławie Starzeńskiej patrz J. Bodzek, *Ancient Greek Coins from the Collection of Edmund Starzeński*, [w:] J. Śliwa (red.) *Studies in Ancient Art and Civilization* 7, Kraków 1996, s. 79-84; idem, Edmund i Bronisława Starzeńscy, [w:] Bodzek, Korczyńska, *Memoriae...*s. 58nn.

Bartynowskiego, Edmunda Schoenfelda oraz innych. Na uwagę zasługuje również zapis Ś.p. profesora Franciszka Piekosińskiego, który umożliwił Muzeum nabycie po atrakcyjnej cenie i na raty swojej kolekcji monet starożytnych. Dary napływały do zbiorów krakowskiego Muzeum również w okresie II Rzeczypospolitej. Pozyskano m.in. dary Stanisława Mineyki⁴⁰, Marii Skarbak-Ważyńskiej, Franciszka Biesiadeckiego⁴¹, Wacława Pancerzyńskiego, Ludwika Górskiego, Tadeusza Przypkowskiego czy Józefa Heynara. Ofiarności darczyńców nie zatrzymała II wojna światowa. Już w rok po jej zakończeniu, w 1946 roku Karol Wilhelm Halama, emerytowany urzędnik pocztowy z Żywca ofiarował 2574 monet starożytnych⁴². Kilka lat później do Gabinetu Numizmatycznego spłynął dar znanego krakowskiego kolekcjonera Leona Kostki (1948)⁴³. Wreszcie w 1960 roku Jadwiga Kleczkowska wraz z mężem Andrzejem Kleczkowskim podarowała Muzeum Narodowemu w Krakowie 5000 średniowiecznych monet z kolekcji jej ojca, wybitnego starożytnika i kolekcjonera Zygmunta Zakrzewskiego⁴⁴. Również ostatnie lata obfitują w dary. Wśród dobroczyńców, którzy wzbogacili zbiory numizmatyczne muzeum wymienić należy m.in. Witolda Korskigo, Jerzego Sowińskiego, Leszka Kałkowskiego, Williama M. Stancomba⁴⁵, Marcina Głęba, Mirosława Kruszyńskiego oraz Jana Janusza Kołeckiego. Na wyróżnienie zasługują Jacek Budyń, który ofiarował zespół monet starożytnych i kilka nieznanymi brakteatów polskich oraz w szczególności

---

⁴⁰ O darze Stanisława Mineyki syna wielkiego patrioty Zygmunta Mineyki por. J. Bodzek, *Starożytne monety greckie z daru Stanisława Mineyki w kolekcji Muzeum Narodowego w Krakowie*, (w:) J. Sliwa (red.), *Archeologia Śródziemnomorska w Uniwersytecie Jagiellońskim 1897-1997*, Kraków 1998, s. 231-263; Idem, Zygmunta Mineyko, Stanisław Mineyko, [w:] Bodzek, Korczyńska, *Memoriae donatorum ...* s. 63-66.

⁴¹ O Franciszku Biesiadeckim patrz E. Korczyńska, Franciszek Biesiadecki (1869-1940), [w:] Bodzek, Korczyńska, *Memoriae donatorum ...* s. 61nn.

⁴² Na temat Karola Halamy por. T. Kałkowski, „Św. p. K. Hallama”, *Zapiski Numizmatyczne*, Wrocław, 1949, t. I., s. 5-6; J. Bodzek, „Karol Wilhelm Halama (Hallama) (1871-1948)”, [w:] Bodzek, Korczyńska, *Memoriae donatorum ...* s. 66nn.

⁴³ O Leonie Kostce kolekcjonerze i kustosz w Muzeum Narodowym w Krakowie patrz K. Buczkowski, *Polski Słownik Biograficzny*, T. XIV, Wrocław 1968-1969, s. 351nn; por. także J. Bodzek, „Coins from Greek Cities on the Northern Coast of the Black Sea in the Collection of the National Museum in Cracow. I. Olbian „Ases”, [w:] J. Sliwa (red.), *Studies in Ancient Art. And Civilizations* 8, 1997, s. 67.

⁴⁴ O tym wyjątkowo cennym darze por. Reyman, „Kolekcje...” s. 65; B. Haczewska, „Zygmunta Zakrzewski (1867-1951)”, oraz „Jadwiga Kleczkowska-Zakrzewska”, [w:] Bodzek, Korczyńska, *Memoriae donatorum ...* s. 70n

⁴⁵ Na temat daru brytyjskiego kolekcjonera Williama Stancomba por. J. Bodzek, „William M. Stancomb (ur. 1935)”, [w:] Bodzek, Korczyńska, *Memoriae donatorum ...* s. 75nn.

Lech Kokociński⁴⁶. Dar tego ostatniego wzbogacił zbiory muzealne o 7500 monet, medali i banknotów oraz 1000 publikacji numizmatycznych. Jednymi z ostatnich darów są zapis Ś.p. profesora Tadeusza Zawadzkiego, który zapisał Muzeum testamentem o niewielki ale cenny zbiorek 10 monet antycznych oraz donacja profesora Jeana Hourmouziadisa w postaci srebrnego statera króla Lidii Krezusa (560-546 przed Chr.).

Obecnie, dzięki wspomnianym darom uzupełnianym poprzez dokonywane przez Muzeum Narodowe w Krakowie zakupy kolekcja numizmatyczna Muzeum Narodowego w Krakowie liczy ponad 100 tysięcy obiektów i należy do największych w Polsce. Jej zasadniczą część stanowi zbiór monet, medali i banknotów polskich i z Polską związanych, który bez zbytniej przesady może zostać uznany za najlepszą na świecie kolekcję tego typu. Kolekcja Emeryka Hutten-Czapskiego wciąż stanowi trzon tych zbiorów, nie tylko pod względem jakości ale i liczby obiektów (obecnie jest to ok. 1/10 całości zbiorów numizmatycznych). W 2013 roku najcenniejsze obiekty zostaną udostępnione szerokiej publiczności w ramach nowej stałej ekspozycji w Pałacyku Czapskich w Krakowie. Mamy również nadzieję, że droga wytyczona niegdyś przez Rodzinę Czapskich poprowadzi kolejne pokolenia ofiarodawców do wzbogacania numizmatycznych skarbów nowymi darami.

Бодзэк Яраслаў, доктар, Нацыянальны музей у Кракаве (Польшча).

---

⁴⁶ O osobie Lecha Kokocińskiego i jego darze patrz J. Bodzek, „Lech Kokociński (ur. 1944)”, [w:] Bodzek, Korczyńska, *Memoriae donatorum* ...s. 72nn.

MUZEUIM IM. EMERYKA HUTTEN CZAPSKIEGO – NOWA PERSPEKTYWA

Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego – Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie, położone jest na trzech parcelach (ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego 10-12-14), na których stoją cztery budynki: Pałacyk Czapskich i przylegający do niego Pawilon Muzealny oraz Kamienica Łozińskich wraz z oficyną. Wszystkie te zabytkowe obiekty posiadają – również chronione jako zabytkowe – ogrody. Najważniejszym obiektem Muzeum Czapskiego jest Pałacyk wraz z Pawilonem Muzealnym i to nie tylko ze względu na fakt, iż były one zaczątkiem jego dzisiejszego kształtu, ale przede wszystkim na ich wiodącą rolę w kreowaniu charakteru całego muzeum. Przechowywana jest w nich bowiem najlepsza na świecie kolekcja polskich monet, medali i banknotów. Ten tworzony od roku 1883 zbiór, w spektakularny sposób wyniesiony ponad wszystkie istniejące wówczas i dziś kolekcje muzealne i prywatne dzięki przekazanej kolekcji Emeryka Hutten-Czapskiego, liczy obecnie ponad 100.000 obiektów. Wybuch II Wojny Światowej, a następnie ciągnące się od zarania Muzeum Narodowego w Krakowie kłopoty lokalowe i finansowe spowodowały jednakże, iż Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego zamknęło swe podwoje na lat niemal 70, udostępniając ukryte tam skarby jedynie na wystawach czasowych. W ciągu tych kilkudziesięciu lat znacznemu pogorszeniu uległ stan techniczny obiektu, który pełniąc funkcje magazynowe (m.in. przechowywane tu były – dziś eksponowane w Pałacu Biskupa Ciołka – obiekty Działu sztuki cerkiewnej i Działu polskiego malarstwa i rzeźby do roku 1794) nie mógł być poddany remontowi. Sytuacja zmieniła się wraz z zakończeniem remontów dwóch należących do Muzeum Narodowego budynków – Pałacu Biskupa Ciołka i Kamienicy Łozińskich, co pozwoliło na opróżnienie pomieszczeń Pałacyku Czapskich i przystąpienia do prac projektowych i remontowych. Ich pierwsza część (remont dachu) została sfinansowana z funduszy Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa (SKOZK). Szansą na zrealizowanie wszystkich zamierzeń Muzeum Narodowego (których koszt został określony na poziomie 23 milionów złotych netto) stała się możliwość aplikowania o środki Unii Europejskiej będące w dyspozycji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Środki te przyznawane były na zasadzie konkursu projektów, na którego potrzebę został przygotowany projekt o nazwie „Europejskie Centrum Numizmatyki Polskiej w Muzeum Narodowym w Krakowie”. Po roku pracy nad przygotowaniem liczącego 1000 stron wniosku aplikacyjnego projekt został złożony do oceny. Aby miał on odpowiednie wsparcie został powołany Komitet Honorowy w skład którego weszli: Bogdan Zdrojewski – Minister Kultury i

Dziedzictwa Narodowego, Sławomir Skrzypek – Prezes Narodowego Banku Polskiego, Jerzy Miller – Wojewoda Małopolski, Marek Nawara – Marszałek Województwa Małopolskiego, Prof. Jacek Majchrowski – Prezydent Miasta Krakowa, Dr Jarosław Gowin – Poseł na Sejm RP VI kadencji, Henryk Woźniakowski – Prezes Towarzystwa Przyjaciół Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego, Prof. Borys Paszkiewicz – Przewodniczący Komisji Numizmatycznej Polskiej Akademii Nauk, Prof. Mariusz Mielczarek – Prezes Polskiego Towarzystwa Numizmatycznego, Prof. Stanisław Suchodolski – Numizmatyk, Członek Polskiej Akademii Umiejętności, Mec. Lech Kokociński – Prezes Honorowy Polskiego Towarzystwa Numizmatycznego i Henryk Woźniakowski – Prezes Towarzystwa Przyjaciół Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego.

4 lutego 2009 r. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego Bogdan Zdrojewski ogłosił wyniki I konkursu do XI Priorytetu Kultura i dziedzictwo kulturowe Programu Operacyjnego "Infrastruktura i Środowisko". Na 113 zgłoszonych wniosków Minister zarekomendował do finansowania 28. W kategorii "Dziedzictwo" pierwsze miejsce – aż 56 punktów na 62 możliwych – uzyskał projekt Muzeum Narodowego w Krakowie "Europejskie Centrum Numizmatyki Polskiej". Kwota przyznanego dofinansowania wynosi ponad 19 mln złotych (netto). Pozostałą część niezbędną do zrealizowania zabezpieczono została zabezpieczona z budżetu państwa.

14 maja 2009 r. w Pałacyku Czapskich przy ul. Piłsudskiego 12 odbyło się uroczyste spotkanie z Panem Bogdanem Zdrojewskim, Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, inaugurujące projekt „Europejskie Centrum Numizmatyki Polskiej”, na którym podpisani umowę na jego realizację.

Pałacyk Czapskich – realizacja projektu „Europejskie Centrum Numizmatyki Polskiej”

Głównym celem tego projektu jest kompleksowy remont Pałacyku i otaczającego go ogrodu. W jego wyniku powstanie nowoczesna placówka poświęcona numizmatyce spełniająca wszelkie standardy jakie współcześnie powinno spełniać muzeum. W ramach projektu założono także konserwację 500 monet wraz z badaniami metalograficznymi i digitalizację 2000 obiektów.

Działalność muzeum, mimo że skupiona będzie głównie wokół numizmatyki i historii pieniądza polskiego, nie będzie jednak ograniczać się tylko do tego zagadnienia. Nie sposób bowiem jest mówić o historii mennictwa polskiego w oderwaniu od mennictwa europejskiego, w tym także okresu starożytności. Moneta czy banknot nie mogą być także traktowane jedynie jako źródło historyczne, dzieło sztuki czy obiekt kolekcjonerski, ale niezwykle istotne jest przedstawienie kontekstu w jakim funkcjonowały i związanych z tym zagadnień tj. siła nabywcza, wartość pieniądza w czasie, polityka fiskalna państwa, psucie pieniądza, zagadnienie inflacji, zysku menniczego, fałszowania

znaków pieniężnych, czy choćby dawne metody oszczędzania itp. Współczesne zagadnienia z zakresu ekonomii, czy polityki pieniężnej państwa, można tłumaczyć ilustrując przykładami z poprzednich wieków. Dodatkowo część działalności będzie związana z konserwacją (w tym także konserwacją prewencyjną) numizmatów i wykorzystywania do ich badania i interpretacji metod fizyko-chemicznych.

Część ekspozycyjna

Najważniejszą częścią muzeum będzie wystawa stała, która zajmie większość powierzchni ekspozycyjnej Pałacyku. Zaprezentowane na niej zostaną najcenniejsze numizmaty ze zbiorów MNK oraz część kolekcji starodruków, rękopisów i map, których kolekcjonowanie było, obok numizmatyki drugą pasją Emeryka Hutten-Czapskiego.

Wystawę rozpoczynają monety antyczne, co będzie stanowić wstęp do omawiania historii mennictwa średniowiecznego i nowożytnego oraz obiegu monety na terenach dzisiejszej Polski w czasach przedpiastowskich. W kolejnej sali wystawione będą monety reprezentujące mennictwo polskie od czasów najdawniejszych (tj. od Bolesława Chrobrego) po kres mennictwa średniowiecznego (po ostatnie emisje Aleksandra Jagiellończyka). Łącznikiem między tymi dwiema częściami będą monety stanowiące obiegające na terenie obecnego terytorium Polski z przed pierwszych emisji narodowych (monety arabskie, zachodnioeuropejskie). W przewiązce między Pałacem a Pawilonem Muzealnym znajdą swoje miejsce pamiątki po Emeryku Hutten-Czapskim. W znajdującej się na parterze głównej sali Pawilonu, obecnie zajmowanej przez pracownie i magazyny Gabinetu Numizmatycznego, po renowacji i rekonstrukcji oryginalnego XIX-wiecznego wyposażenia składającego się w zachowanej części z zabudowy meblarskiej (szafy biblioteczne) i stolarki, umieszczona zostanie wystawa obrazująca dzieje monety i medalu polskiego okresu renesansu i baroku oraz ostatnich emisji okresu królewskiego. Z sali tej, poprzez zabytkową klatkę schodową, przez którą pierwotnie prowadziło główne wejście do Muzeum, przechodzić się będzie na piętro pierwsze. Ciąg wystawy numizmatycznej przerywa zabytkowa biblioteka z zachowaną zabudową meblarską i gablotami wystawienniczymi, w której zaprezentowana zostaną starodruki, rękopisy i mapy. Kolejne sale znajdujące się już na terenie Pałacyku poświęcone zostaną kolekcji rękopisów (w tym numizmatycznych), zbioru kartograficznego i pierwszych polskich banknotów. Kolejne pomieszczenia to wystawa monet i banknotów od XIX w. do roku 1939. Południowa duża sala pierwszego piętra przeznaczona zostanie na wystawy czasowe.

Na zakończenie ciągu zwiedzania znajdzie się sala poświęcona zainteresowaniom kolekcjonerskim i twórczym pozostałym członkom Rodziny Czapskich. Pamiątki związane z rodem Czapskich znajdują się też w holu z

którego prowadzą schody do holu parteru, które to zejście zamyka ciąg ekspozycyjny. Dla ułatwienia odbioru wystawy przewidziano montaż 40 stanowisk multimedialnych wyposażonych w ekrany dotykowe, które pozwolą m.in. na oglądanie numizmatów w dużych powiększeniach.

Zespół Gabinetu Numizmatycznego

Kolejnym niezwykle ważnym elementem całego projektu Muzeum jest Zespół Gabinetu Numizmatycznego, który stanowi wydzieloną, odizolowaną od części ekspozycyjnej część. W jego skład wchodzi: ogólnodostępna czytelnia (w której będzie można korzystać z liczącej ponad 4000 pozycji biblioteki) mogąca pełnić funkcję niewielkiej sali wykładowej, pokój kwerend, oraz skarbc. Niezwykle istotnym będzie powiększenie powierzchni magazynowej Gabinetu Numizmatycznego, którego kolekcje rozwija się bardzo dynamicznie (od roku 2000 pozyskano niemal 20 tysięcy obiektów).

Sala multimedialna

Liczne planowane działania naukowe i edukacyjne muzeum będzie można realizować dzięki powstaniu w dawnych piwnicach pałacyku sali multimedialnej i sali konferencyjnej. Jednym z ważnych elementów działalności Europejskiego Centrum Numizmatyki Polskiej będzie współpraca z kolekcjonerami, zarówno tymi zrzeszonymi jak i nie związanymi z żadną z organizacji. Jej celem będzie integracja środowiska przez stworzenie miejsca spotkań, konsultacji, wymiany doświadczeń i poglądów na tematy merytoryczne, a także promowanie i popularyzowanie kolekcjonerstwa i wiedzy numizmatycznej.

Modernizacja Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego Kamienica Łozińskich

Z Pałacym Czapskich jest związana funkcjonalnie, a wkrótce także architektonicznie dzięki wybudowaniu tunelu, Kamienica Łozińskich. Została ona wzniesiona w latach 1888–1889, wg projektów Tadeusza Stryjeńskiego i Aleksandra Biborskiego w stylu eklektycznym. W tym podarowanym w roku 1967 wraz z przylegającą do niej oficyną i ogrodem, Muzeum Narodowemu przez rodzinę prof. UJ Władysława Łozińskiego i wyremontowanym dzięki wsparciu SKOZK i dotacji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w roku 2007 mieszczą się działy i pracownie których część działalności jest ściśle powiązana z przyszłą działalnością prowadzoną w ramach projektu Europejskiego Centrum Numizmatyki Polskiej. W Dziale Starych Druków, Rękopisów i Kartografii (liczącym obecnie ponad 26 tysięcy pozycji, który to zespół w całości został zaliczony do Narodowego Zasobu Bibliotecznego), znajduje się ponad 300 woluminów opisujących lub odwzorowujących monety i medale, z których najstarsze pochodzą z wieku XVII. Zespół ten jest obecnie przygotowywany do

wydania w formie katalogu. Ponadto znajdują się tam pochodzące z kolekcji Emyryka Hutten-Czapskiego dokumenty (ryciny, katalogi, opisy numizmatyczne) dotyczące postaci i scen historycznych umieszczanych na numizmatach. W Dziale przechowywany będzie też zbiór rękopisów numizmatycznych (głównie korespondencja) związanych z najwybitniejszymi badaczami XIX i XX wieku (Karol Beyer, Antoni Ryszard, Marian Gumowski). Niezwykle ważną rolę pełni Laboratorium Analiz i Nieniszczących Badań Obiektów Zabytkowych (LANBOZ). Przeprowadzane są w nim m.in. analizy obiektów zabytkowych w oparciu o metody nieniszczące, badania, pomiary i analizy z zakresu konserwacji prewencyjnej, a także konserwacja obiektów zabytkowych. Współpraca z „Europejskim Centrum Numizmatyki Polskiej” będzie prowadzona pod kątem monitorowania warunków przechowywania monet medali i banknotów na ekspozycji i w pomieszczeniach magazynowych, konsultacji dla kolekcjonerów dotyczące przechowywania i konserwacji banknotów i papierów wartościowych. Ważnym aspektem współpracy będzie wypracowywanie metod służących rozpoznawaniu fałszerstw numizmatycznych, sztucznych patyn, czy śladów po naprawianiu monet.

Działalność po części związaną z numizmatyką prowadzić będzie także Archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie. Podobnie jak wszystkie placówki tego typu przechowuje całość dokumentacji wytworzonej przez wszystkie jednostki organizacyjne Muzeum oraz wycinki prasowe i dokumentację fotograficzną wszelkiego rodzaju zdarzeń muzealnych, ale znajduje się tu także część spuścizny po znanych numizmatykach m.in. korespondencja kierowana do Mariana Gumowskiego, archiwum badawcze dr Stanisławy Kubiak, czy przekazywane przez Mec. Lecha Kokocińskiego archiwalia dotyczące działalności Polskiego Towarzystwa Numizmatycznego, życia i działalności polskich numizmatyków oraz jego własnej działalności naukowej.

Oficyna Kamienicy Łozińskich (ul. Piłsudskiego 14)

Oficyna Kamienicy Łozińskich jest kolejnym budynkiem, który w najbliższej przyszłości poddany zostanie gruntownemu remontowi. W jego wyniku zyska ona dodatkową powierzchnię pozwalającą na dalszy rozwój Muzeum im. Emyryka Hutten-Czapskiego. Piwnice oficyny zajmować będzie zaplecze laboratoryjne Laboratorium Analiz i Nieniszczących Badań Obiektów Zabytkowych. Na parterze umieszczone będą czytelnie z pokojem kwerend dla Działu Starych Druków i Rękopisów, Archiwum MNK oraz Działu Starej Fotografii. Piętro pierwsze zajmować będą magazyny, pracownie i zaplecze socjalne Działu Starej Fotografii, a także Pracownia Reprograficzna. Na drugim piętrze znajdują się magazyny Archiwum MNK.

Tzw. Pawilonik Czapskich (na tyłach ogrodu Kamienicy Łozińskich) – koncepcja

Jako ostatni element modernizacji Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego planowana jest budowa na tyłach ogrodu Kamienicy Łozińskich tzw. Pawiloniku Czapskich.

Na parterze tego niewielkiego budynku znajdować się będzie kawiarnia mogąca pełnić także funkcje miejsca kameralnych spotkań tematycznych. Piętro pierwsze będą miały charakter niewielkiej galerii gdzie zgromadzone zostaną pamiątki związane z rodziną Czapskich. Obecnie przygotowywana jest propozycja scenariusza ekspozycji i program funkcjonalno-użytkowy. Rozpatrywana jest propozycja nadania Pawilonikowi charakteru centrum multimedialnego.

Muzeum im. Emeryka Hutten Czapskiego to nie tylko budynki, ale także otaczające je zabytkowe ogrody. Po niezbędnej rekultywacji będą one jednymi z nielicznych na terenie Krakowa ogólnodostępnymi ogrodami, które zachowały swój XIX-wieczny charakter. Na ich terenie znajdują się dwie fontanny, lapidarium (w którym zgromadzone są przykłady detalu architektonicznego z wieków XIV–XIX) oraz sezonowa kawiarenka.

Na otwarcie części Muzeum remontowanej w ramach projektu „Europejskie Centrum Numizmatyki Polskiej” czekać już długo nie będziemy. Planowany termin otwarcia Pałacyku Czapskich to czerwiec 2013 roku. Remont Kamienicy Łozińskich i budowa Pawiloniku Czapskich, rozpoczną się niezwłocznie, jak tylko pozyskane zostaną na ten cel odpowiednie środki. Jeśli uda się zrealizować te wszystkie plany Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego stanie się jednostką, która łącząc tradycję z nowoczesnością, w kompleksowy sposób zajmować się będzie tematyką numizmatyczną (od przechowywania, opracowywania, eksponowanie, poprzez upowszechnianie wiedzy dotyczącej historii pieniądza, rozwój badań dotyczących konserwacji numizmatów, po gromadzenie spuścizny po numizmatykach), nie zapominając przy tym o wielkiej roli darczyńców, dzięki którym powstało samo muzeum jak i mieszczące się w nim zbiory, przy szczególnym uwzględnieniu daru i roli w jego rozwoju Rodziny Czapskich.

Возняк Матэвуш, магістр, Нацыянальны музей у Кракаве (Польшча).

МАТЭРЫЯЛЫ ГУТЭН-ЧАПСКІХ У ЗБОРЫ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА МУЗЕЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Матэрыялы, зьвязаныя з дзейнасьцю прадстаўнікоў роду Гутэн-Чапскіх (Чапскіх), не маглі не трапіць ў збор Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь – вельмі шчыльна зьвязаны гэты род з лёсам Мінска і яго ваколіц. Але назапашванне акрэсьленых матэрыялаў не было мэтанакіраваным, ніхто ў савецкі і постсавецкі час не ставіў задачу стварыць адмысловы фонд Чапскіх для ўшанаваньня іх памяці. Матэрыялы акумуляваліся ў музэі спарадычна. На сённяшні дзень у нашым музэі захоўваецца больш за 30 прадметаў, аўтэнтчных і капійных, так ці інакш зьвязаных з жыццём і дзейнасьцю прадстаўнікоў роду Гутэн-Чапскіх. Матэрыялы гэтыя знаходзяцца ў наступных сямі калекцыях:

- выяўленчага мастацтва (4 адз.¹);
- дакумэнтаў (14 адз., з іх 7 аўтэнтчных, 7 капійных);
- картаў, планаў, схем (2 адз.);
- каштоўных металаў і камянёў (1 адз.);
- сфрагістыкі (2 адз.);
- фалерыстыкі (3 адз.);
- фотадакумэнтаў (6 адз.).

Частка з іх экспануецца ў стацыянарных экспазіцыях музэя, частка захоўваецца ў фондасховішчах². Назавём даты і крыніцы паступленьня гэтых матэрыялаў. Найбольш раннія паступленьні адносяцца да 1920-х г. Гэта – збор Беларускага Дзяржаўнага Музэя (БДМ, цяпер – Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь) у першы перыяд яго дзейнасьці. У гэты час у музэй паступіў **комплекс аднатыповых дакумэнтаў – інфармацыйных афішулётак, якія адлюстроўвалі дзейнасьць Мінскай гарадской думы ў 1892, 1893, 1896 гг.** (часу першай і другой кадэнцыі Караля Чапскага (1860–1904) на пасадзе мэра Мінска) – разам 5 адзінак³. Лёс іх не быў простым. У красавіку 1944 г. гэтыя дакумэнты разам з мноствам іншых музэйных прадметаў былі вывезенымі ў Германію. У 1948 г. рээвакуіраваны ў Беларусь і толькі ў 1965 г. праз Беларускае дзяржаўнае музэйнае гісторыі Вялікай Айчыннай вайны (далей –

¹ Скарот “адз.” – адзінка захоўвання (музэйнаўчы тэрмін).

² У часе правядзеньня Канфэрэнцыі ў музэі была зладжана спецыяльная выстава, на якой экспанаваліся матэрыялы, што знаходзяцца ў фондасховішчах.

³ Згодна з інвентарнымі нумарамі колішняга БДМ на гэтых прадметах. Аднак гэтая пазіцыя (час паступленьня) патрабуе дадатковых дасьледаваньняў і ўдакладненьняў.

музей вайны) чатыры з іх вярнуліся ў наш збор (у той час – Дзяржаўны музей БССР). У гэтым жа БДМаўскім комплексе знаходзіўся яшчэ адзін прадмет такога ж кшталту – **афіша з пастановамі Мінскай гарадской думы 1893 г. – аб нумарацыі дамоў у Мінску**⁴. Але гэты дакумэнт вярнуўся да нашага збору з Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея ў 1962 г. і таксама з рээвакуацыі. З той жа самай крыніцы, Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея ў 1967 г. разам з іншымі, непрофільнымі для гэтага збору матэрыяламі да нас трапіла паштоўка, выдадзеная на пачатку 1920-х гг. арганізацыяй “Беларускі Чырвоны крыж”⁵. На адвароце па-беларуску і па-французску выдрукавана “Менск. Вайсковы шпіталь”. На паштоўцы – добра знаёмы будынак, палац Чапскіх на рагу былых вуліц Падгорнай і Скобелеўскай (цяпер – раён скрыжавання вуліц К. Маркса і Чырвонаармейскай). Штэмп на адвароце сьведчыць аб прыналежнасьці гэтай паштоўкі да збору БДМ.

Пачынаючы ад 1961 г., на працягу амаль усяго дзесяцігоддзя з розных крыніц у музей прыходзіла па адной-дзве, не болей за шэсьць, адзінак прадметаў, звязаных з Чапскімі. Да прыкладу, у сьнежні 1961 г. Белдзяржмузей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны перадаў нам **пячатку-клішэ з гербам Ляліва** (гербам, якім карысталася мноства родаў, у т. л. Чапскія)⁶. Гэты прадмет у даваенны час знаходзіўся ў зборы Беларускага музея імя Івана Луцкевіча ў Вільні. Пасьля яго ліквідацыі ў 1945 г. ён трапіў у Гістарычны музей Літвы, адтуль – у музей вайны, а затым ужо да нас.

У маі 1962 г. са Слонімскага раённага краязнаўчага музея нашы супрацоўнікі прывезлі **пячатку ганаровага міравога судзі Мінскай акругі графа Караля Эмерыка Чапскага, а таксама план 1898 г. фальварка Шыкутавічы** (цяпер – Шыкатавічы) маёнтка Станькава, які **належаў Каралю Чапскаму**⁷.

У сакавіку 1963 г. з Ашмянскага раённага краязнаўчага музея паступіў альбом з 69 фотаздымамі сям’і паэта Ф. Багушэвіча, а сярод гэтых здымкаў – **фота на кардоне, цяпер добра вядомае з публікацыяў, – чацьвёрка дзяцей Караля Чапскага**⁸. Фотаздымак зроблены ў 1905 г. у Францыі. Дачка паэта, Канстанцыя, была гувернанткай гэтых дзетак. (У ідэнтыфікацыі асобаў на фотаздымках, што адбылася ў 1963 г., браў удзел шаноўны сп. Адам Мальдзіс).

Красавік 1965 г. З мястэчка Ляхавічы Брэсцкай вобласьці, з сярэдняй школы № 2 паступае вельмі калярытны **дакумэнт 1848 г. – дазвол на**

⁴ КП 6873 (афіша-улётка) – Акт прыёма № 630 ад 12.05.1962.

⁵ НМГ І КБ: КП 21484 (паштоўка) – Акт выдачы з ГДГАМ № 2515 ад 18.01.1967. КП 6089 – Акт прыёма № 552, сьнежань 1961 г.

⁶ НМГ І КБ: КП 6089 – Акт прыёма № 552, сьнежань 1961 г.

⁷ НМГ І КБ: КП 6855; КП 6856 – Акт прыёма № 628, май 1962 г.

⁸ НМГ І КБ: КП 9043 – Акт прыёма № 908, сакавік 1963 г.

шлюб селяніну Ігнату Мухе, выдадзены адміністрацыяй маёнтка Круговічы Слуцкага павету, які (маёнтак) належаў графіні Фабіяне з Абуховічаў Чапскай (1794? – 1876), маці Эмерыка-старэйшага⁹.

У 1967 г. у сакавіку, чэрвені і ліпені музэй купляе ў трох розных прыватных асобаў з Мінска, Масквы і Вільнюса наступныя прадметы:

– два мэдалі, адзін з якіх – юбілейны срэбраны ў гонар 25-годдзя навуковай дзейнасці Эмерыка Гутэн-Чапскага (паступленне з Мінска)¹⁰;

– вялікую падборку стэрэаскапічных фотаздымкаў, сярод якіх – **4 выявы селькагаспадарчай і прамысловай выставы 1901 г. у Мінску**, арганізаванай пры найактыўнейшым удзеле Караля Чапскага (паступленне з Масквы)¹¹;

– **мэдаль, якім узнагароджвалі удзельнікаў вышэй названай выставы** (паступленне з Вільнюса)¹².

Сярод масіву фотакопій, зробленых у архівах БССР у 1972 г. (ЦГИА БССР, цяпер – НГАБ), 1982 г. (ЦГИА...), 1984 г. (ЦГИА...) і 1988 г. (ЦГАОР БССР, цяпер – НАРБ) таксама выяўлены дакумэнты, зьвязаныя з дзейнасцю Чапскіх. Выяўлена **5 архіўных фотакопій**¹³:

1) прашэнне графа Г. Э. Чапскага мінскаму губернскаму камісару ў сувязі з ростам сялянскіх выступленняў пасяля з'езда сялянскіх дэпутатаў Мінскай і Віленскай губэрняў. Мінск. 11 мая 1917 г. (факсімільная копія);

2) квітанцыя аб атрыманні ад графа Караля Чапскага 100 рублёў на будаўніцтва тэатра ў Мінску. Мінск. 1888 г.;

3) данясенне загадчыка вінакурнымі заводамі ў Станькаве і Прусінаве, якія належалі графу Чапскаму, аб колькасці рабочых, гадавым заробку, кошце вырабленага тавару ў 1899–1900 гг. Мінск. 5 мая 1900 г.;

4) ліст праўлення акцыянернага таварыства коннай чыгункі ў Варонежы і Мінску да графа К. Э. Чапскага аб пачатку і тэрмінах будаўніцтва коннай чыгункі ў Мінску. Масква. 2 сакавіка 1891 г.;

5) паведамленне мінскага гарадскога галавы графа К. Чапскага на запыт Акадэміі мастацтваў пра магчымасць адкрыць у Мінску школу малявання. Мінск. 1894 г.

⁹ НМГ І КБ: КП 14354 – Акт прыёма № 1736, красавік 1965 г.

¹⁰ НМГ І КБ: КП 22355 – Акт прыёмкі-здачы № 2620 ад 3.03.1967.

¹¹ НМГ І КБ: КП 22893/1; КП 22893/2; КП 22893/3; КП 22893/4 – Акт прыёма № 2752, май 1967 г. Аўтар фота: Фёдар Ястрэмскі.

¹² НМГ І КБ: КП 22909 – Акт прыёмкі-здачы №2755 ад 8.07.1967.

¹³ НМГ І КБ: Н/Д 29766/16 (ЦГАОР БССР); Н/Д 26638 (ЦГИА БССР); Н/Д 20962 (ЦГИА БССР); Н/Д 27857 (ЦГИА БССР); Н/Д 5971 (ІМЭФ АН БССР, з негатыву Дробава)

Асобным радком, з вялікай падзякай неабходна адзначыць акт ахвяравання – дар музэю, здзейснены ў 1975, 1976 і 1978 гг. Эмерыкам Гутэн-Чапскім (1897–1979), які на той час жыву ў Рыме. Унук Эмерыка Захарыяша Мікалая Сэвэрына, сын Караля Яна Аляксандра падараваў музэю мэдаль у гонар сваіх бацькоў, Караля і Мары з Пуслоўскіх, выкананы ў 1974 г.; дзьве цудоўныя літаграфіі з краявідамі Мінска 1840 г. (мастак Барталамэй Лавэрнь); карту Вялікага Княства Літоўскага работы картографу Матэяса Зойтара 1745 г.; дзве фотакопіі старадаўніх дакумэнтаў, якія захоўваюцца ў Рыме¹⁴.

У лісьце Эмерыка на адрас музэя, датаваным 17 ліпеня 1975 г. з пералікам таго, што адаслана, было напісана і аб кароткіх успамінах пра Караля Чапскага, яго бацьку, надрукаваных у 1904 г., адразу пасля яго сьмерці. Гэтыя ўспаміны ён таксама меў намер высласьць. Быць можа, гэта некралог, напісаны Аляксандрам Ельскім і зьмешчаны ў часопісе “Numizmatyczno-Archeologiczne”? Але знайсці іх ані ў зборах, ані ў бібліятэцы музэя нам не ўдалося.

У гэтым жа лісьце шануюны пан Эмерык Чапскі пісаў: ”Posyłam to w darze w dowód mojego przywiązania do Mińszczyzny, miejsca życia i pracy kilku pokoleń mojej rodziny...” (“Дасылаю гэта ў дар як сьведчанне маёй прывязанасьці да Міншчыны, месца жыцця і працы некалькіх пакалень маёй сям’і...”).

З імен Эмерыка Чапскага-малодшага звязаны яшчэ адзін прадмет з нашага збору. У жніўні 2000 г. у прыватнай асобы з г. Барысава музэй набыў срэбраны падсвечнік вышыняй 267 мм, у ніжняй частцы якога па колу, паміж дзвюма выявамі крыжа кавалерскага выгравіраваны надпіс: “Do Kościoła na Zygowiczach od Emeryka Czapskiego Posła na Sejm” (“Касьцёлу ў Жыровічах ад Эмерыка Чапскага пасла на сойм”)¹⁵. З надпісу гэтага вынікае, што Эмерык-малодшы Чапскі, каторы ў 1930 і 1935 гг. выбіраўся паслом на Сойм Польскай Рэспублікі, падараваў Кальварыйскаму (Крыжаўздвіжанскаму) касьцёлу ў Жыровічах срэбраны падсвечнік з дарчым надпісам. На той час Эмерык жыву ў родавай сядзібе Сынкавічы, недалёка ад Жыровічаў¹⁶.

---

¹⁴ НМГ І КБ: КП 31908 (мэдаль) – Акт прыёму № 5286 ад 20.08.1975; КП 31909 (літаграфія), КП 31910 (літаграфія) – Акт прыёму № 5287 ад 20.08.1975; КП 32155 (карта ВКЛ) – Акт прыёму № 5454, чэрвень 1976 г.; Н/Д 24138 (фотакопія: выпіс з кніг земскіх...), Н/Д 24139 (фотакопія: акт перадачы станыкаўскіх маэнткаў) – Акт прыёму № 5752 ад 19.05.1978.

¹⁵ НМГ І КБ: КП 44068 – Акт прыёму № 90 ад 29.08.2000

¹⁶ Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten Czapskiego i w innych zbiorach. Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1978–1992. T. 1. Mapy XV–XVI wieku. 1978. С. 10

Назавём яшчэ дзве работы з калекцыі выяўленчага мастацтва – аўтарскія работы сучаснага мастака-геральдыста Андрэя Леўчыка з серыі “Гербы шляхецкіх родаў Вялікага Княства Літоўскага”. Гэта выявы з гербам Ляліва роду Чапскіх 1802 і 1874 гг. (папера, гуаш)¹⁷. Работы адрозніваюцца дасканаласцю выканання і з 2007 г. знаходзяцца ў экспазіцыі.

Асобны сюжэт стварае даследаванне ужо згаданай вышэй пячатцы-клішэ з гербам Ляліва. У часе яе даследавання нечакана паўстала праблема. Як адзначалася раней, першапачаткова (у міжваенны і ваенны час) яна захоўвалася ў зборы Беларускага музея імя Івана Луцкевіча ў Вільні, цяпер жа знаходзіцца ў нас, дэманструецца ў экспазіцыі “Беларусь XVI–XVIII ст. у партрэтах і геральдыцы” і трактуецца як мемарыяльная, якая мае непасрэднае дачыненне да прадстаўнікоў роду Чапскіх.

Неабходна сказаць пра герб Ляліва. Ён – старадаўні, у Эўропе знаёмы ці не з XII, а ў Кароне і Княстве з XIV ст.¹⁸ Але сама выява – шасьціпрамянёвая зорка над маладым месяцам – сустракаецца яшчэ на шумерскіх таблічках за тры тысячы гадоў да нараджэння Хрыста. Рыцары, абаронцы Труны Божай, успрынялі выяву падчас крыжовых паходаў. Старадаўняя шумерская выява, набыўшы статус герба, зафіксавана ў гербоўніках як герб Ляліва. У такім выглядзе ім карысталіся сотні фамілій. Чапскія не выключэнне.

На нашай пячатцы-клішэ, што была ў музеі Івана Луцкевіча, Ляліва адрозніваецца ад традыцыйнага яе выгляду. На ёй маладзік, калі можна так сказаць, гуманізаваны, выкананы ў гуманістычнай традыцыі Рэнэсансу. Мастацкая трактоўка гэтага герба – арыгінальная аўтарская работа. Абсалютна такая ж выява Лялівы змешчана на рэверсе юбілейнага медалю Эмерыка Чапскага 1896 г. Аўтарам мастацкага расшэння медалю быў мастак Казімір Барташэвіч¹⁹. З гэтага вынікае, што герб на клішэ і на медалі спраектаваны адным і тым самым мастаком.

Але тут узнікае непаразуменне. Рэч у тым, што ў інвентары Беларускага музея ў Вільні за 1922 г., у раздзеле “Пячаткі” пад № 60 гэты прадмет запісаны так: клішэ да друку на медзі, “герб Ляліва (Тышкевічаў)”²⁰. Удакладненне ў дужках, прыналежнасць прадмета да прадстаўнікоў роду Тышкевічаў, дае

¹⁷ НМГ І КБ: ч/к 2035/12, ч/к 2035/13 – Акт прыёма Ч/К № 518 ад 15.09.1997.

¹⁸ Jerzy Piechowski. *Herby, magia, mity*. Warszawa. Wydawnictwo MEDIUM. 1995. S. 48.

¹⁹ Kocójowa, M. “Pamiętkom ojczystym ocalonym z burzy dziejowej”: Muzeum Emeryka Hutten Czapskiego (Stańków – Kraków). Kraków: Wydawnictwo Literackie. 1978. S. 128

²⁰ Крукоўскі, Уладзімір. Інвентарная кніга Музею ім. Ів. Луцкевіча Беларускага Навуковага Таварыства ў Вільні № 1 / Ул. Крукоўскі // Спадчына, № 2. 1995. С. 95, 96.

падставу меркаваць, што прывязка да гэтага імя не выклікала сумніву. Кажам так таму, што ў іншым месцы гэтага ж раздзелу “Пячаткі”, прадмет, названы пячаткай Міндоўга (№1), пазначаны знакам пытання²¹. У апошнім выпадку, у адрозненне ад прадмета пад № 60, у захавальніка, які рабіў запіс, няма ўпэўненасці наконт прыналежнасці пячаткі Міндоўгу. У Вільні Тышкевічаў вельмі добра ведалі: у сярэдзіне XIX ст. тут квітнеў музэй старажытнасцяў, заснаваны братамі Яўстахам і Канстанцінам. Іх родавы герб – Ляліва.

Магчыма і хутчэй за ўсё, запіс ў інвентарнай кнізе памылковы. Але ён пасеяў сумнівы. У гэтым святле прадстаўляецца наступны факт. Разам з юбілейным медалем Эмерыка Чапскага паводле дызайну таго ж самага мастака, Казіміра Барташэвіча, быў створаны памятны альбом для аўтографу і зычэнняў сяброў, знаёмых, прыхільнікаў юбіляра. На вокладцы гэтага альбома змешчаны гербавы шчыт такой самай формы і ў абсалютна такіх жа прапорцыях, як на медалі, але – з традыцыйнай выявай Лялівы²².

Нідзе болей на гербах Чапскіх нам не ўдалося знайсці выявы, ідэнтычнай клішэ з былога збору музэя Івана Луцкевіча ў Вільні. Да прыкладу, экслібрсы Эмерыка-старэйшага, яго сыноў Караля і Ежы маюць Лялівы традыцыйнага аблічча²³. На пячатцы Эмерыка-унука (ёю пазначаныя дасланыя музэю карта і літаграфія) – таксама традыцыйная Ляліва. Выглядае так, што з’яўленне “рэнансавай” Лялівы на юбілейным медалі 1896 г. – адзіны эпізод, які не меў працягу ў далейшым карыстанні ў сям’і Чапскіх.

А ў родзе Тышкевічаў? Каму належала пячатка-клішэ, якая цяпер у нашым зборы? Хто, дзе і для якіх мэтаў з яе карыстаўся?

На гэтыя пытанні пакуль адказаў не маем.

Аўтар выказвае падзяку спадару Аляксандру Ярашэвічу за кансультацыі і ўдакладненні пры падрыхтоўцы матэрыялу да друку.

Ірына Зварыка, вядучы навуковы супрацоўнік навукова-экспазіцыйнага аддзела Нацыянальнага гістарычнага музэя Рэспублікі Беларусь.

---

²¹ Крукоўскі, Уладзімір. Інвентарная кніга Музэю ім. Ів. Луцкевіча Беларускага Навуковага Таварыства ў Вільні № 1 / Ул. Крукоўскі // Спадчына, № 2. 1995. С. 80.

²² Kocójowa, M. “Pamiętkom ojczystym ocalonym z burzy dziejowej”: Muzeum Emeryka Hutten Czapskiego (Stańków – Kraków). Kraków: Wydawnictwo Literackie. 1978. S. 133, 274, 276, 277, 278.

²³ Там сама. S. 274, 276, 277, 278.

ЭМЕРЫК ГУТЭН-ЧАПСКІ ЯК ПРЫВАТНЫ КАЛЕКЦЫЯНЕР – ЗНАЧЭННЕ Ё ПРАЕКЦЫІ ЧАСУ

Шаноўнае спадарства, мне да гэтай канферэнцыі была даручаная даволі абсяжная тэма, улічваючы маштаб асобы графа Эмерыка Гутэн-Чапскага – “Гутэн-Чапскі – нумізмат”. Каб укласціся ў рэгламент і непавярхоўна звярнуць увагу хаця б на адзін аспект нумізматычнай дзейнасці графа, мне давялося звязіць тэму свайго выступу да наступнага:

Нумізматычная дзейнасць графа, без перабольшання, абумовіла развой навукі аб нумізматыцы Рэчы Паспалітай не меней чым на паўстагоддзя па ягонаю смерці. Яго манументальны “Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du Comte Emeric Hutten-Czapski” (“Каталог калекцыі медалёў і манетаў польскіх”) у пяці тамох стаў падручнай кнігай усіх даследнікаў і калекцыянераў, не страціўшы папулярнасці і ў наш час – час відовішчных камерцыйных выданняў. Зусім нядаўна ён вытрымаў поўнае перавыданне, што выйшла ў Польшчы і імкліва разыйшлося сярод аматараў нумізматыкі. Чаму? Каталог проста ўтрымлівае высокакакладную інфармацыю аб вялікай колькасці рэдкіх манетаў, іншымі словамі – толькі факты, у адрозненне ад міфалагізму шмат якіх працаў сучаснікаў.

Мне таксама давялося асабіста ўпэўніцца ў крытычнасці і дакладнасці працы графа падчас даследванняў часткі ягонага збору ў 2007 годзе ў Нацыянальным музеі ў Кракаве, дзе мяне ласкава прымаў таксама прысутны тут шаноўны пан Яраслаў Бодзэк. Тады мяне цікавілі перадусім рэдкія тыпы паўгрошаў Жыгімонта Старога, і, не даючы веры некаторым запісам Гутэн-Чапскага, якія выглядалі занадта ўжо несудна з маім папярэднім досведам, я накіраваўся ў Кракаў. На месцы вызначылася, што ўсе згаданыя тыпы паўгрошаў існуюць у рэчаіснасці, і супрацоўнікі музею ласкава прадставілі мне нават іх здымкі, каб я мог апублікаваць іх у часопісе Нацыянальнага Банка Рэспублікі Беларусь “Банкаўскі веснік”, назаўсёды развеяўшы ўсе сумневы ў абазначэнні знакамітага калекцыянера. Як вядома, вялікая частка нумізматычнага збору графа трапіла ў Кракаўскі Нацыянальны музей у выніку дару.

Аднак сёння я хачу сказаць некалькі словаў аб тым, як глядзеў сам Гутэн-Чапскі на сваё нумізматычнае захапленне, спраектаваўшы ягоныя ўласныя словы з іншага выдання, “Удзельныя велікакняжскія і царскія грошы Старажытнае Русі”, на сучасныя ўзаемаадносінны прыватных калекцыянераў і музеяў.

Дазволю сабе спачатку працытаваць гэтыя словы ў скарочаным выглядзе, а затым пракаментуваць іх. Ува ўводзінах да працы “Удельные, великокняжеские и царские деньги Древней Руси”, што выйшла ў 1875 годзе, Эмерык Гутэн-Чапскі піша: “В 1852 году... уже занимаясь польскою нумизматикою... начал обращать внимание на попадавшие мне... памятники древне-русского быта. В следующем году удалось мне приобрести в Ярославле большую часть собрания одного из первых собирателей русских монет... недавно умершего... помещика Павла Шишкина... Заграничные нумизматические центры... часто доставляли мне по умеренным ценам редчайшие деньги, иные совсем неизвестные, так как надписи на них не читались или же плохо понимались заграничными торговцами монет. Времена эти безвозвратно миновали; если теперь редкая денга или медаль попадает, то ей знают цену, или вернее, ей уже цены не знают, и кто хочет собирать русские деньги или медали, тот должен вперёд быть подготовленным к большим затратам... Нумизматика, как вспомогательная наука к истории, могла бы оказать большие услуги. Собирателей старых денег много, но как мало из них внесли в русскую историю свою лепту, и наоборот, как много известных в истории фактов остаются неизвестными для собирателя, не имеющего времени посвятить себя историческим исследованиям. Помочь этому было бы истинною заслугою для науки; поэтому желательно... чтобы собиратели печатали как можно больше каталогов и печатно заявляли о встречаемых ими неразгаданных деньгах”.

Гэтак, Гутэн-Чапскі ўважаў сваю місію за дапаможную для развіцця гістарычнае навукі, выконваў яе вельмі аддана, і пабуджаў іншых калекцыянераў публікаваць свае знаходкі і даследаванні. Граф казаў пра гэта яшчэ ў 1875 годзе, а між тым, у нас на Беларусі, калекцыянеры ўключыліся ў даследніцкую дзейнасць толькі ў апошнія гады, што можна звязаць з актыўнасцю Беларускага Нумізматычнага Таварыства, Нацыянальнага Банка і нумізматычнага партала “Ізрой”. Раней у збіральнікаў проста не было дзе друкаваць свае адкрыцці, і яны бадай што не ўспрымаліся сур’ёзна музеямі і іншымі афіцыйнымі ўстановамі. Тым не менш, у беларускіх калекцыях ёсць шмат малавядомых і унікальных манетаў, якія з часам маглі бы стаць не менш значным упрагожаннем любога музейнага збору, чым калекцыя Гутэн-Чапскага для Кракаўскага музея.

У прыватныя калекцыі трапляюць вельмі рэдкія манеты ранняга перыяду ўласнага грашовага абарачэння ВКЛ – пенязі асобных тэрыторыяў княства XIV-XV стагоддзяў. Многія тыпы вядомыя навуцы яшчэ меней за дзесяцігоддзе. Тым не менш, нажаль, беларускія музеі не лічаць патрэбным падтрымліваць сяброўскія адносіны з калекцыянерамі, дапамагаць ім публікаваць свае знаходкі, набываць унікальныя экзэмпляры, прадаваць ім свае дублі, праводзіць выставы збораў. Ці могуць яны спадзявацца на па-

добную прыхільнасць, што аказаў прыватны калекцыянер Гутэн-Чапскі Кракаўскаму музею?

Жадаючы зварушыць гэтую нягодную традыцыю ўзаемнага ігнаравання, беларускі нумізматычны партал “Ізрой” абвясціў гэты год годам Калекцыянера. І будзе надзвычай актуальным на гэтай канферэнцыі, прысвечанай найзнакаміцейшаму калекцыянеру, што нарадзіўся на беларускай зямлі – графу Эмерыку Гутэн-Чапскаму, уручыць Нацыянальнаму музею Беларусі падарунак ад калекцыянераў-карыстальнікаў партала “Ізрой” – срэбную манету XIV стагоддзя Кіеўскага князя Уладзіміра Альгердавіча.

ЛЁС НУМІЗМАТЫЧНАЙ КАЛЕКЦЫІ ЭМЕРЫКА ГУТЭН-ЧАПСКАГА

Унікальныя нумізматычныя зборы Эмерыка Гутэн-Чапскага захоўваюцца ў філіяле Нацыянальнага музея Кракава, які носіць яго імя. Эмерык Чапскі ўзвёў будынак музея і разам з калекцыяй перадаў гораду Кракаву. Гэта і забяспечыла захаванне калекцыі. Гісторыя пабудовы музея і яго экспанаты дастаткова вядомы і апісаны. Нас цікавяць манеты і медалі, якія не трапілі ў Кракаўскі музей.

Вядома, што ў Кракаўскім музеі захоўваецца так званая “паланістыка”, якая складаецца з манет і медалёў, якія чаканіліся ў Польшчы і Вялікім Княстве Літоўскім. Другая частка калекцыі, так званая “русістыка”, у якую ўваходзілі манеты і медалі расійскага паходжання, была пакінута ў Станькаве на захаванне Каралю Чапскаму. Эмерык Чапскі вывез у Кракаў частку калекцыі, якая мела дачыненне да Польшчы і Вялікага Княства Літоўскага. Ён выбіраў экспанаты па тэрытарыяльнай прыкмеце, а не па гістарычнай, навуковай ці матэрыяльнай каштоўнасці. Таму, ведаючы пра ўнікальныя зборы ў Кракаве, можна сцвярджаць і пра выключнасць “русістыкі”. Поўных звестак пра гэты раздзел калекцыі Э. Чапскага няма, таму нельга адказаць на пытанне, якая частка калекцыі найбольш каштоўная.

У адрозненне ад Кракаўскіх збораў, лёс калекцыі, якая засталася ў Станькаве, да канца не высветлены. Новы ўладальнік Станькава Кароль Чапскі быў мінскім галавой з 1890 па 1901 год. Пры ўсіх сваіх добрых якасцях ён, на вялікі жаль Э. Чапскага, не пераняў захаплення бацьку калекцыянаваннем. Адмовіўшыся ад дзяржаўнага жалавання ў 1894 годзе, Чапскі за свой кошт рэалізоўваў у Мінску многія амбіцёзныя праекты. Калекцыя магла разглядацца ім як матэрыяльная крыніца. Пасля смерці Чапскага ў 1904 годзе нашчадкамі калекцыі сталі яго жонка Марыя Чапская з Пуслоўскіх і малалетнія дзеці. Звесткі пра калекцыю губляюцца, як і сама калекцыя.

Ці можна ўзнавіць калекцыю “русістыкі” Э. Чапскага, якая засталася ў Станькаве? Манеты і медалі раздзела “паланістыкі” былі апісаны ў пяцітомным нумізматычным каталогу. Калекцыя “русістыкі” так і засталася некаталагізаванай. Узнавіць калекцыю “Русістыкі” і іншыя раздзелы дапамагаюць надчаканкі, якімі Э. Чапскі пазначаў сваю калекцыю. Надчаканка ўяўляе сабой маленькую літару “С”, у сярэдзіне якой знаходзяцца рыска і кропка, якія сімвалізуюць радавы герб Гуттэн-Чапскіх “Ляліва”. Рыска азначае маладзік, а кропка – шасціканцовую зорку. Памеры надчаканкі – каля аднаго міліметра. Літара “С” азначае першую літару прозвішча Чапскага па-польску.

Усе манеты і медалі Э.Чапскі пазначаў з аднаго боку. Гэта мог быць аверс ці рэверс. Клеймо псуе знешні выгляд манеты ці медаля, асабліва калі яны маюць невялікі памер. З пачуццём жалю глядзіш на манеты і медалі добрага захавання, на якіх вылучаецца клеймо. Гэта адназначна псуе ўнікальныя творы медальернага мастацтва, вядомыя ў некалькіх ці адзіным экзэмпляры. Якімі падставамі кіраваўся Эмерык Чапскі, ставячы асабістае клеймо на манету ці медаль? Можна, граф хацеў такім чынам абараніць сваю калекцыю ад крадзяжу ці прадчуваў яе знікненне.

У нашым выпадку клеймо на манеце ці медалі дае магчымасць атрыбуцыі да калекцыі. Не трэба толькі блытаць клеймо і контрмаркіроўку, калі пазначаліся манеты для грашовага абарачэння. На медалях контрмарка наогул не ставілася.

Расійскія манеты і медалі, а таксама нумізматычны матэрыял іншых краін, не прадстаўлены у Кракаўскім музеі, разышліся па прыватных калекцыях і дзяржаўных музеях. Часам такія манеты можна бачыць у каталогах аукцыёнаў. В. Н. Рабцэвіч апісаў манеты з надчаканкай Э. Чапскага са збораў Нацыянальнага музея ЗША пры Смітсонаўскім інстытуце (Вашынгтон)¹.

Так склалася, што хача асноўным заняткам Э. Чапскага была дзяржаўная служба і гаспадарчая дзейнасць, еўрапейскую вядомасць прынесла яму калекцыянаванне, якім ён займаўся апантана, але ў вольны час. Толькі апошнія два гады жыцця былі прысвечаны будаўніцтву музея і сістэматызацыі калекцыі.

Цікавае да калекцыі Э. Чапскага мае і практычны сэнс у сувязі з планам па стварэнні музея ў палацава-парковым комплексе Чапскіх у Станькаве, дзе плануецца экспанаваць фотаздымкі манет і медалёў з калекцыі Э. Чапскага. Таксама можна па магчымасці сабраць і вядомыя выявы манет і медалёў з раздзела “русістыкі”. Упрыгожаннем музея павінны стаць і арыгінальныя рэчы. Калі вяртанне калекцыі з Кракава не можа і разглядацца, таму што ўсе экспанаты былі асабіста перададзены Э. Чапскім, то трэба спадзявацца толькі на вяртанне манет і медалёў з раздзела “русістыка” і тых экзэмпляраў, якія не трапілі ў Кракаўскі музей.

Калясінскі Валерый Францавіч, скульптар, член бюро секцыі нумізматаў і член праўлення Беларускага рэспубліканскага грамадскага аб'яднання калекцыянераў.

---

¹ В. Н. Рябцевич. Монеты с контрмаркой Е. Гуттен-Чапского в собрании Национального музея США при Смитсоновском институте (Вашингтон)// Pieniądz pamiątkowy i okolicznościowy – Wspólnota dziejów – Białoruś – Litwa – Łotwa – Ukraina. Supraśl, 7 – 9.IX.2000 r.: Materiały z IV Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej. Warszawa, 2000. S. 145 – 152.

МАНЕТА З НАДЧАКАНКАЙ ЭМЕРЫКА ГУТЭН-ЧАПСКАГА

У прыватнай калекцыі ў Мінску захоўваецца сярэбраная расійская манета “полуполтинник” 1799 года з надчаканкай, якую паставіў Эмерык Захарый Мікалай Севярын Гутэн-Чапскі.

На аверсе манеты – чатырохканцовы крыж з аднолькавымі бакамі, які складаецца з чатырох літар /П/, над кожнай з якіх карона і адной лічбай /1/ у сярэдзіне крыжа.

Імператарская карона, пад якой літара /П/ з лічбай /1/ у сярэдзіне поля, з’яўляецца вензелем расійскага імператара Паўла I. Гэта не першая манета ў расійскай нумізматыцы, калі вензелі ўтвараюць крыж. Вядомы рубель Пятра I 1724 года, які мае неафіцыйную назву “крестовик” і рубель Пятра II 1729 года. Па кругу манеты – надпіс, які перарываецца каронамі на вензелях /полу/ /полти/ /никъ/ /1799.г./. На рэверсе ў сярэдзіне манеты – двайная рамка, у якой маецца надпіс у чатыры радкі /не намь/ /не намь/ /а имяни/ /твоему/. Пад надпісам літары /С.М./ справа і злева /Л.Ц./. З чатырох знешніх бакоў рамкі – раслінны арнамент, які размежаваны кропкамі. Па краю манеты на аверсе і рэверсе праходзіць кант з кропак. Гурт рубчаты з нахілам ці, як прынята называць, “вяроўкай”.

Паўпалціннікі наогул рэдкія манеты ў расійскай нумізматыцы. Высокая калекцыйная вартасць манеты складаецца з яе рэдкасці, адсутнасці дэфектаў чаканкі і тых пашкоджанняў, якія ўзнікаюць падчас грашовага абарачэння і няправільнага захоўвання. Важна, што на манеце захавалася натуральная патына. Усе гэтыя прыкметы робяць манету вартай калекцыі самага высокага ўзроўня.

На аверсе манеты выразна вылучаецца надчаканка. Гэта адзіная выява на манеце, якая зроблена контррэльефам. Надчаканка пастаўлена ў полі манеты ў сярэдзіне літары /П/ з такім разликам, каб яна не псавала выгляд манеты і была добра бачная. Таму было выбрана месца ў сярэдзіне вензеля Паўла I. Трэба адзначыць, што ўсе надчаканкі Э. Чапскі ставіў у полі манет і ніколі – на выяве. Па кампазіцыі надчаканка знаходзіцца ў верхняй частцы крыжа з манаграмай Паўла I, калі ўлічваць, што з гэтага боку пачынаецца надпіс /полу/ /полти/. Пад надчаканкай вертыкальная лічба /1/. Можна адзначыць, што надчаканка ўдала ўпісана ў кампазіцыю манеты. Усё гэта гаворыць аб уважлівых адносінах Э. Чапскага да манеты і яе значнасці для калекцыі.

Манета магла стаць дублікатам ці знаходзіцца ў асноўнай калекцыі “русістыкі”, якая была пакінута Э. Чапскім у сваім радавым маёнтку

Станькава пасля яго ад'езда ў Кракаў. Калекцыя ў Станькаве не збераглася, і манеты, медалі, антыкварыят, творы мастацтва папоўнілі ці сталі асновай для новай калекцыі.

Прасачыць усіх уладальнікаў паўпалцінніка пасля ліквідацыі калекцыі немагчыма, як і знайсці месца, адкуль манета трапіла да Э. Чапскага. Вядома, што манета трапіла ў мінскую калекцыю каля дваццаці год таму, недзе напрыканцы 80-х гадоў XX ст. ад калекцыянера з Беларусі і была ў яго адзінай з надчаканкай Э. Чапскага.

Кожная калекцыйная манета мае сваіх уладальнікаў. Калі ўладальнікам манеты быў Э. Чапскі, то манета ўспрымаецца як адно звяно цудоўнага ланцужка з манет. Чым больш знойдзеца такіх звёнаў, тым больш каштоўным з пункту гледжання нумізматаў будзе гэты ланцужок.

Калясінскі Валерый Францавіч, скульптар, член бюро секцыі нумізматаў і член праўлення Беларускага рэспубліканскага грамадскага аб'яднання калекцыянераў.

ГАСПАДЫНЯ МАЁНТКА СТАНЬКАВА – ЭЛЬЖБЕТА МЕЕНДОРФ (1833–1916)

Адной з вядомых постацей, якія пакінулі значны след у памяці сучаснікаў – жыхароў Станькава і навакольных населеных пунктаў, была Эльжбета-Караліна-Ганна Георгіеўна фон Гутэн-Чапская (дзявочае Ліза Меендорф) – графіня, баранэса, жонка, памагатая, дарадца пры стварэнні музея Станькава – Кракаў графам Эмерыкам фон Гутэн-Чапскім.

Эльжбета фон Гутэн-Чапская нарадзілася 22 верасня 1833 года ў Інфлянтах. Бацька яе – вучоны, падарожнік, пісьменнік, палкоўнік штаба пасольства Расіі ў Бухары, стацкі дарадца, барон Георгій-Вальтэр-Конрад Меендорф (1795–1861). Маці, Соф’я Штакельберг (1806–1891), велікасвецкія дэспатычная дама з сям’і барона Штакельберга. І бароны Меендорфы, і бароны Штакельбергі былі прыбліжанымі да царскага двара Расійскай імперыі.

Не без уплыву царскай адміністрацыі быў і шлюб у 1854 годзе графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага з баранэсай Эльжбетай Меендорф, у сваю чаргу параднёнай з уплывовым пры царскім двары родам баронаў Штакельбергаў. Паводле ўспамінаў сучаснікаў, гэта была “паненка вельмі пасажная, добрага выхавання і адукаванасці”.

Жывучы ў маёнтку Станькава, яна змагла зрабіць яго цудоўным месцам цішыні і спакою для сваёй сям’і. Гэтую цішыню і спакой не турбавала нават блізкае суседства шматтысячнага насельніцтва губернскага горада Мінска.

У 50-я гады XIX стагоддзя графамі фон Гутэн-Чапскімі быў закладзены парк. Яго фарміраванне цягнулася аж да пачатку XX стагоддзя. У Станькаўскім парку на яго ўзвышанай частцы стаяў шыкоўны беласнежны двухпавярховы мураваны палац з партэрнымі прыбудовамі ў эклектычным стылі. Улетку прыгожосць палацу надавалі вялікія клумбы рознакаляровых дываноў кветак і старадаўнія траўнікі – тады бялізна муроў палаца кантраставала яшчэ ярчэй і прыгажэй на фоне зеляніны. Ад цэласнасці і злітнасці збудаванняў адгароджвала аплеценая плюшчом веранда з боку агарода – улюблёнае месца адпачынку графскай сям’і ў час летняй гарачыні і спекі.

Пра гэты палац сучаснікі казалі, што ён хоць і не вызначаўся адмысловай архітэктурай, але нагадваў агромістую скарбонку, якая была напоўненая найвялікшымі каштоўнасцямі.

Шлюб з Эльжбетай Меендорф даў Эмерыку фон Гутэн-Чапскаму доступ у самыя высокія колы расійскай арыстакратыі, уключаючы членаў царскай сям’і. І давер да яго быў такі вялікі, што расійскі імператар

Аляксандр II прызначыў Эмерыка Чапскага ноўгарадскім губернатарам у час паўстання 1863–1864 гадоў, што было амаль неверагодна для паляка паводле веравызнання.

Апека над рознымі гатункамі дрэў, догляд усіх экзэмпляраў флоры ў парку і станькаўскім агародзе былі любімымі заняткамі графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага і яго жонкі Эльжбеты ў вольны час. Аб гэтых інтарэсах сведчаць лісты Эмерыка з Крыма да сваёй жонкі. У адным з лістоў ён з радасцю паведамляў, што выбраўся да Мінеты, каб убачыць арбарэтум – тэрыторыю, дзе размяшчаюцца калекцыі дрэў, хмызнякоў, ліянаў і іншых раслін, якія культывуюцца пад адкрытым небам і служаць для навуковых, вучэбных і культурна-асветніцкіх мэт. Пазней Э. Гутэн-Чапскі з вялікім веданнем справы даводзіў Эльжбеце пра гатункі гэтых экзатычных дрэў і раслін.

Разам з тым, Э. Гутэн-Чапскі пісаў жонцы з Харкава: «Я отыскал здесь четыре великолепные монеты, за которые должен прислать [свои] дубликаты из Петербурга»¹.

Станькаўскі парк – зялёнае цуда прыроды, якое было створана больш чым 8 тысячамі дрэў і кустарнікаў. Акрамя мясцовых раслін, тут атрымалі “прапіску” шаноўныя госці з розных краін свету. У беларускую зямлю былі высаджаны піхта сібірская, гібрид вяза з аўстралійскім арэхам, сасна, клён серабрысты, таполя лаўралістая, сасна Веймутава, вяз голы Кампердаўна, ліпа сэрападобная, лістоўніца, клён востралісты Шведлера, конскі каштан васьмітычынкавы, туя заходняя і многія іншыя экзатычныя расліны. На штучным востраве, на возеры, якое тут утварае рака Рапуса перад беласнежнай прыгожай альтанкай – адзіны ў Беларусі экзэмпляр дуба чарэшчатага ніцага (голага).

Ад маёнткавага палаца ішоў злёгку нахілены да поймы ракі Рапусы і Станькаўскага возера разнатраўна-злакавы луг, які займаў нівеляваны схіл тэрасы. Яго пакрывалі суцэльныя зараснікі барвенку, якія ўтваралі ў час цвіцення прыгожы блакітны фон. Улетку каляровы эфект Станькаўскаму парку надавалі адзінкава раскіданыя па перыметры пасадкі дрэў клёну востралістага Шведлера, які маляўніча вылучаўся аліўкава-чырванатай лістотай на агульным фоне зеляніны і ўзмацняў мастацкае ўздзеянне пейзажа на чалавека.

Гэтая прыгожасьць Станькаўскага парку ў многім была дасягнута дзякуючы мастацкаму густу і намаганням графіні Эльжбеты фон Гутэн-Чапскай.

Акрамя гаспадарчых клопатаў у маёнтку Станькава, графіня Эльжбета фон Гутэн-Чапская актыўна дапамагала мужу ў сістэматызацыі велізарнай нумізматычнай калекцыі і ўпарадкаванні збораў.

---

¹ Цыт. паводле: А.Валахановіч. Графы фон Гутэн-Чапскія на Беларусі. Мінск. 2003. С.52

У лістападзе 1895 года граф Эмерык Гутэн-Чапскі захварэў на тыф. Хвароба зламала яго на два месяцы, стан быў цяжкі, хвілінамі безнадзейны. Толькі ў лютым 1896 года, дзякуючы клопату і апецы Эльжбеты фон Гутэн-Чапскай і моцнаму арганізму, Эмерык фон Гутэн-Чапскі ачунаў.

Пасля смерці графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага 23 ліпеня 1896 года ў Кракаве Эльжбета фон Гутэн-Чапская працягвала ўпарадкаванне нумізматычна-археалагічных скарбаў, калекцый і пабудову музея. Яна асабіста кіравала складаннем каталогаў бібліятэкі, якая налічвала тысячы тамоў. У 1900 годзе за ўласны кошт у Кракаве Эльжбета Гутэн-Чапская выдала каталог “Spis druków epoki Jagiellońskiej” (“Спіс друкаў эпохі Ягелонскай”). У 1901 годзе зноў жа за свой кошт яна выдала каталог “Spis rycin przedstawiających portrety przeważnie osobistości polskich” (“Спіс карцін, якія прадстаўляюць пераважна польскіх асоб”). Графіня Эльжбета фон Гутэн-Чапская засведчыла аб сабе і як таленавітая мастачка. Яна зрабіла прыгожыя малюнкi манет у чатырох тамах нумізматычнага каталога, які ў 1871–1896 гадах складаў Эмерык Гутэн-Чапскі і выдаваў іх. Намаганнямі Эльжбеты Гутэн-Чапскай быў падрыхтаваны і ў 1916 годзе выдадзены ў Кракаве апошні, пяты том “Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du Comte Emeric Hutten-Czapski” (“Каталог. Коллекцыя медалей і монет польскіх”) (1871–1916).

Эльжбета фон Гутэн-Чапская скончыла будаўніцтва фондасховішча ў Кракаве, упарадкавала ўсе зборы Эмерыка. У музейным памяшканні яна адкрыла памятную дошку мужу. Але больш, чым у Кракаве, яна жыла ў Станькаве ў сына Караля. З цягам часу ўтрымліваць музей у Кракаве становілася для яе ўсё цяжэй.

Крыху раней графіня Эльжбета ажыццявіла выкананне тэстаментна (завяшчання) графа Эмерыка Гутэн-Чапскага ў тым пункце, які быў прысвечаны калекцыям. Эмерык фон Гутэн-Чапскі пажадаў, каб яго вялікія і каштоўныя калекцыі сталі ўсеагульнай уласнасцю. Эльжбета фон Гутэн-Чапская дамаглася таго, каб усё, што яны сабралі з мужам, было падарвана гораду Кракаву. Дзеля таго, каб усё гэта стала музеем, Эльжбета падаравала Кракаву свой уласны будынак музея.

У гэтым будынку і па сённяшні дзень захоўваецца музейная калекцыя графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага.

І найбагацейшы, і найцікавейшы музей “Зборы імя графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага” з’явіўся на свет божа дзякуючы велізарнай аматарскай калекцыі Эмерыка фон Гутэн-Чапскага, якую ён старанна збіраў на працягу дзесяткаў гадоў і перавозіў у маёнтак Станькава. У Кракаў гэта калекцыя была перавезена графам Эмерыкам фон Гутэн-Чапскім пад канец жыцця ў 1894 годзе. Паўстала ж гэтая калекцыя ва ўсёй сваёй унікальнасці

і прыгажосці дзякуючы апякунству, старанням і намаганням графіні Эльжбеты фон Гутэн-Чапскай.

У Кракаве на вуліцы Вольскай, 12 над уваходам у будынак ёсць надпіс на лацінскай мове: "Monumentis Patriae naufragio egeritis" ("Айчынным рэліквіям, выратаваным у гістарычнай буры"). А ніжэй па-польску напісана: "Нацыянальны музей, філіял імя Эмерыка Гутэн-Чапскага". Над уваходам у суседні будынак па вуліцы Вольскай, 10 па-польску напісана: "Збор імя графаў Гутэн-Чапскіх".

Пасля смерці мужа, пад канец жыцця Эльжбета фон Гутэн-Чапская пераехала на сталае месца жыхарства ў Мінск. Яна жыла ў сыноў – Караля ў Станькаве і Юрыя (Ежы) ў Прылуках.

Эльжбета працягвала актыўна апякаць музей у Кракаве, падтрымлівала рэгулярныя сувязі з навукова-культурнымі ўстановамі і грамадскімі дзеячамі горада Кракава.

Памерла графіня Эльжбета фон Гутэн-Чапская 17 кастрычніка 1916 года ў маёнтку Станькава. Там яна і была пахавана ў родавай крыпце пад касцёлам, які быў разбураны яшчэ да Вялікай Айчыннай вайны.

Нам жа застаўся адзін з самых прыгожых і вядомых палацава-паркавых комплексаў у Беларусі – Станькаўскі парк. Цяпер тут аднаўляецца вядомая "Скарбніца" і Станькаўская Свята-Мікалаеўская праваслаўная царква.

Ад касцёла да нашага часу засталася каваная ўзорчатая брамка і невялікі пагорак фундамента, на якім растуць дрэвы – прыгожыя белыя бярозы.

Каваная брамка цяпер знайшла сваё ганаровае месца ў гісторыка-краязнаўчым музеі Станькаўскай сярэдняй школы імя Марата Казея.

Усе міфы, легенды і паданні, якія з мінуўшчыны дайшлі да нас пра графаў фон Гутэн-Чапскіх і іх няверных жонак, да Эльжбеты фон Гутэн-Чапскай не маюць ніякага дачынення. З дзяцінства баранэса Ліза Меендорф была выхавана ў надзвычай строгіх пурытанскіх нормах, і таму для яе здрада мужу была вялікім грэхам. Пры такой строгай і дэспатычнай маці, якой была Соф'я Штакельберг, Эльжбеце фон Гутэн-Чапскай пра здраду мужу ні жадання, ні нават думак у галаве не было.

Асноўныя і найбольш папулярныя легенды "Графскі садоўнік" і "Няверная жонка", якія дайшлі да нашага часу пра графаў фон Гутэн-Чапскіх і іх жонак – гэта ці то багатая народная фантазія, ці то проста падмена прозвішчаў дзеючых асоб і месца дзеяння іх у гэтых легендах.

***Валахановіч Анато́ль Іосі́фавіч**, гісторык, журналіст, член Савета аб'яднання "Прылуцкая спадчына".*

КАРАЛЬ ЧАПСКІ ПЕРАД ВЫКЛІКАМ ГАРАДСКОЙ ЦЫВІЛІЗАЦЫІ

Шлях да муніцыпальнай дзейнасці

Па волі маці (Эльжбеты з баронаў Маендорфаў) Караль вучыўся ў нямецкай гімназіі Санкт-Анэн-Шуле ў Санкт-Пецяярбургу. У 1882 г. скончыў Дэспцікі ўніверсітэт са ступенню кандыдата палітэканоміі і статыстыкі.

З 12-гадовага ўзросту (1872 г.) яго жыццё, паводле ўласнага прызнання, звязвалася з Мінскам. Уваходзіў у лік самых багатых мінчан. Валодаў амаль 10 самымі лепшымі ў горадзе будынкамі. У 1897 г. яго маёмасны цэнз перавышаў 86 тыс. руб. Сувымерныя багацці мелі ў горадзе ўсяго дзве-тры асобы. Яго дамы месціліся па Захар'еўскай, Падгорнай, Праабражэнскай, Скобелеўскай вуліцах і на Прывакзальнай плошчы (рог Бабруйскай і Пецяярбургскай). Па вуліцы Скобелеўскай меўся ўласны сад.

Пасля смерці гарадскога галавы Мінска М. Галіневіча царскія ўлады доўга не маглі падабраць годнага пераемніка. Прэтэндэнтаў сярод праваслаўных, якія б валодалі маёмасным цэнзам, было мала. Ды і сярод выбаршчыкаў пераважалі домаўладальнікі-каталікі, якія пасля забароны пашыраць свае землеўладанні ў сельскай мясцовасці (1865 г.) паспешліва набывалі маёмасць у Мінску. Яны і забяспечылі абранне гарадскім галавой трыццацігадовага і энергічнага Караля Чапскага. Пецяярбург зацвердзіў кандыдатуру. З таго часу пачынаецца самы знакаміты, але і самы цяжкі перыяд у жыцці графа.

Першая кадэнцыя 1890–1893 гг.

Абранне маладога аграрыя на пасаду гарадскога галавы Мінска не ўсім падабалася. Прадстаўнікі праваслаўных колаў (пераважна чыноўнікі) адразу ж напісалі губернатару данос – не дапускае праваслаўных у гарадскую думу, ганьбіць званне гарадскога галавы тым, што прыкрывае сваім імем “жыдоўскія кабакі” (успомнілі графскія тракціры, дзе працавалі яўрэі). Насцярожана сустрэлі новага бурмістра і яўрэйскія камерсанты. Ім не надта падабалася, што нейкі там амбітны малады пан пачаў муніцыпалізаваць даходныя артыкулы гарадскога гаспадаркі – бойню быдла, гандлёвыя крамы на Нізкім рынку. Ды і адзіная ў горадзе недзяржаўная газета “Минский листок” спачатку з недаверам паставілася да планаў К. Чапскага, назваўшы яго ў 1890 г. чалавекам *увлекающимся*.

Але новы гарадскі галава дзейнічаў рашуча і паслядоўна. Вось толькі некаторыя яго здзяйсненні на адказнай пасадзе:

1890 год. Горад завяршыў будаўніцтва тэатра і выкупіў будынак летняга тэатра ў Губернскім парку. Гараджане пачалі карыстацца тэлефонам. Муніцыпальнай уласнасцю стала частка Нізкага Рынку, якая знаходзілася ва ўладанні прыватных асоб.

1891 год. Праведзена ўладкаванне гарадской разніцы для жывёл, пачаў дзейнічаць ламбард, пабудавана 172 гарадскія крамы і распачата ўмацаванне набярэжнай Свіслачы, якая прыносіла мінчанам шмат клопатаў у час вялікіх дажджоў і паводак. Надбудаваны трэці паверх над гарадскім домам на рагу Губернатарскай і Юр'еўскай. (Цяпер на гэтым месцы знаходзіцца аддзяленне “Беларусбанк” па вул. Леніна, 3).

1892 год. Адбылося ўрачыстае адкрыццё руху на конна-чыгуначнай дарозе (“концы”). Гэта быў той самы трамвай, толькі цяглавай сілай служыла пара запрэжаных коней. Пасля ўстанаўлення новай вадапомпавай машыны значна павялічылася магутнасць водаправода. Мінскія “бамжы” атрымалі дом прытулку. Ламбард перамясціўся ў нанова адбудаваны гарадскі дом. Забрукавана Койданаўская шаша, якая злучала горад з урадлівымі землямі паўднёва-заходніх паветаў губерні і маёнткам графа Чапскага Станькава. Гарадское самакіраванне арганізавала чарчэжнае бюро і прыступіла да планамернага кантролю за гарадской забудовай. Пачалося санітарнае аздараўленне горада: адкрыўся гарадскі санітарны камітэт, праведзены супрацьхалерныя мерапрыемствы. Санітарны камітэт месціўся ў адным з дамоў К. Чапскага. Арэндная плата была мінімальнай – 375 руб. у год.

1893 год. Эпідэмія халеры падштурхнула горад да заснавання аналітычнай станцыі і дэзынфекцыйнай камеры. На гарадскія сродкі адкрылася 2-я прыходская вучэльня. Праведзена значнае добраўпарадкаванне горада. Забрукаваныя некаторыя галоўныя вуліцы і Ракаўская шаша, па якой горад атрымліваў большую частку дроваў. Пабудаваны новы Нізка-Базарны мост (сучасны мост праз Свіслач, які злучае вуліцы Нямігу і Багдановіча), каб працягнуць лінію “конкі” ў бок Траецкага рынку і піваварнага бровару графа Чапскага. Горад даў сем’ям пажарнікаў асобныя казармы. У гарадскую рысу ўвайшлі землі вёсак Пятроўшчына і Сenniца.

Другая кадэнцыя 1893–1897 гг.

У **1893 годзе** К. Чапскі лёгка перавыбіраецца на другі тэрмін. Пасада дазваляла паводле статусу атрымаць годнасць калежскага асэсара. У 1894 г. граф адмаўляецца ад дзяржаўнага жалавання і працуе надалей на горад бясплатна.

1894 год. У Мінску ўведзена электрычнае асвятленне. Гарадская ўправа ўзяла пад кантроль выдаленне з горада нечыстотаў, выкупіўшы ў прыватнай асобы асенізацыйны абоз. У сувязі з будаўнічым бумам праведзена інвентарызацыя муніцыпальных земляў, складзены іх план.

1895 год. Адкрыліся рамесная вучэльня, для якой горад набыў асобны дом, а таксама 3-я прыходская вучэльня. У доме графа Чапскага па Захар'еўскай вуліцы пачаў дзейнічаць радзільны прытулак, які атрымліваў з гарадскіх сродкаў штогадовае фінансаванне. Зацверджаны новы план горада.

1896 год. Пачало дзейнічаць гарадское крэдытнае таварыства, якое выдавала іпатэчны крэдыт для рамонту і будаўніцтва новых дамоў, пераважна камяніц. Тады ж горад выдзеліў спецыяльны пакой для праведзення аўкцыёнаў і набыў новую электрамашыну.

1897 год. Пабудаваны новы Ляхаўскі мост, які звязваў скарбовы вінны склад з цэнтрам горада. Пры гарадской бойні ўпарадкаваны загонны двор для жывёлы. Праведзеныя антыдызентэрычныя мерапрыемствы.

Трэцяя кадэцыя 1897–1901 гг.

Чарговыя выбары гарадскога галавы праходзілі ў 1897 г. І на гэты раз К. Чапскі лёгка перамог. Ніхто не рызыкнуў нават выставіць альтэрнатыўную кандыдатуру. Бурлівая дзейнасць ужо знакамітага гарадскога галавы працягвалася.

1898 год. З'явіўся шпіталь для прастытутак. Горад выкупіў у прыватных асоб Юбілейную плошчу і набыў зямельны пляц для Вольнага пажарнага таварыства.

1899 год. Адкрылася 2-я жаночая гімназія. Пачала дзейнічаць гарадская бясплатная амбулаторыя. Горад дабіўся права на выпуск аблігацыйнага заёма. Працягвалася землеўпарадкаванне: складзены новы план горада, набыта зямля для Малочнага рынку, у гарадскую рысу ўключаны 145 дзесяцін з прыгараднага маёнтка Яўстафія Любанскага Лошыца.

1900 год. Мінск займеў публічную бібліятэку. Для гарадской электрастанцыі набыта новая дынама-машына. Пры рамеснай вучэльні заснаваная медна-ліцейная майстэрня. Траецкая базарная плошча стала брукаванай. У Саборным скверы ўзведзены помнік Аляксандру П.

Вуліцы брукаваліся пастаянна. К. Чапскі добра разумеў цану брукаванак. Ягоны бровар, як і іншыя прадпрыемствы, патрабавалі шмат дроў. Перавозка дроў і іншых цяжкіх грузаў хутка псавала грунтовыя вуліцы, якія пакрываліся выбоінамі і выклікалі незадаволенасць гараджан.

Напружаная праца падарвала здароўе графа. Пачаліся сухоты. У 1900 г. гарадскі галава два месяцы адпачываў і лячыўся ў санаторыі пад

Бадэнам. На пасадзе яго часова замяняў надзейны сябра Тэафіль Гольцберг, прадстаўнік мінскіх лютэранаў.

Чацвёртае перавыбранне

На выбарах 1901 г. становішча К. Чапскага аказалася хісткім. Для пачатку неабходна было трапіць у склад мінскай гарадской думы, распарадкага органа гарадскога самакіравання. Гэтага ўдалося дасягнуць, але цаной вялікіх намаганняў. У 90-тысячным Мінску выбарнае права меў тады толькі 101 гараджанін. Дык вось, з гэтага ліку выбаршчыкаў 48 галасавала супраць. А калі дума выбірала членаў гарадской управы (свой выканаўчы орган), паплечнікі графа Станіслаў Дабравольскі і Тэафіль Гольцберг – людзі дасведчаныя, з вышэйшай адукацыяй – былі забалатаваныя. Граф прайшоў у склад управы. Ён прасіў абраць яго гарадскім галавой, каб упарадкаваць гарадскія справы, пасля чаго абяцаў сам падаць у адстаўку. У выніку дамогся свайго даволі значнай большасцю галасоў (25 – за, 10 – супраць).

Аднак умоў для працы не было. Абвастрыліся адносіны з губернскімі ўладамі. Гарадскую касу ў чарговы раз рэвізавала адмысловая камісія. Падводзіла здароўе. Ужо 29 мая 1901 г. К. Чапскі падае прашэнне аб адстаўцы, “бо хвароба і доктар таго патрабуюць”. У верасні адстаўка прымаецца. Дума маўчаннем выявіла на тое сваю згоду.

Пераемнікі

Пасля адстаўкі К. Чапскага былі выпадкі, калі ў гарадской касе не заставалася ані капейкі. Гарадская маёмасць апісвалася за нявыплату тэрміновых даўгоў у Маскоўскі зямельны банк, а гарадскія служачыя не атрымлівалі зарплату. Новае кіраўніцтва на чале з гарадскім галавой Мечыславам Райкевічам узялося за павялічэнне падаткаабкладання мінчан. “Вестэрнізацыя” горада прыпынілася. Сродкі, што паступалі ў гарадскую касу, выкарыстоўваліся на ўтрыманне шматлікіх камісій і падвышэнне акладаў членам гарадской управы. Многія гараджане і асобныя гласныя (члены думы), што прывыклі да самаахвярнай дзейнасці папярэдняга гарадскога галавы, выказвалі незадаволенасць. Новыя муніцыпальныя лідэры, хоць і нястомна крытыкавалі К. Чапскага, мусілі ў пэўнай ступені працягваць яго пачынанні. Праўда, ажыццяўленне графскіх планаў пераемнікам было не пад сілу.

Сакрэт поспеху

Чаму ж так шмат удавалася К. Чапскаму? Найперш, безумоўна ж, дзякуючы яго высокай адукаванасці, ініцыятыўнасці і дзелавітасці. Былому гарадскому галаве пашчасціла ўзначаліць гарадское самакіраванне

Мінска ў досыць спрыяльную эпоху, калі дасягненні гарадской цывілізацыі імкліва ўваходзілі ў жыццё. Пэўны ўклад ўнеслі і папярэднікі. Дзейнасць К. Чапскага разгортвалася не на голым месцы. І ўсё ж, адкуль ў правінцыйнага Мінска браліся сродкі?

Кароль Чапскі пачынаў з таго, што ў 1890–1891 гг. набраў крэдытаў на 225 тыс. руб. і пачаў добраўпарадкаваць гарадскую гаспадарку. Але плаціць працэнты і вяртаць даўгі гораду не было чым. Тады граф пайшоў на неардынарны крок – выклаў з уласнай кішэні больш за 28 тыс. руб. на ўплату працэнтаў і нядоімкі. Гарадскі галава быў перадаваў для свайго часу эканамістам – ён разглядаў гарадскую гаспадарку як спрыяльную сферу для прадпрымальніцтва, разумеў важнасць крэдыту і інвестыцый для яе развіцця. А таму сістэматычна браў кароткатэрміновыя крэдыты для горада ў Мінскім і Маскоўскім зямельных банках, Азова-Данскім банку, Мінскім камерцыйным банку, Дзяржаўным банку, Мінскім таварыстве ўзаемнага крэдыту, але зноў жа – за ўласным паручыцельствам і подпісам. На 1 студзеня 1899 г. горад быў вінаваты крэдыторам 803,948 руб. З гэтай сумы 37,468 руб. належала вярнуць гарадскому галаве.

К. Чапскі адным з першых у Расіі ў 1899 г. дабіўся дазволу на паўтарамільённую муніцыпальную пазыку для Мінска на 50 гадоў. Рэалізацыя гарадскіх аблігацый адбывалася ў 1899–1907 гг. па ўсёй Расіі. Праўда, неспрыяльная кан’юнктура пачатку XX ст. хутка абясцэньвала аблігацыі і тым падрывала амбітныя планы гарадскога галавы. Не чакаючы рэалізацыі аблігацыйнага заёма, ён усё ж праводзіў пашырэнне водаправода, брукаванне Траецкага рынку, мінскіх вуліц уласным коштам. У сувязі з рэалізацыяй аблігацый горад завінаваціўся К. Чапскаму да пачатку 1901 г. больш чым 200 тыс. руб.

Такім чынам, на працягу ўсіх 90-х гг. адзінай надзейнай крыніцай фінансавання гарадской гаспадаркі Мінска з’яўляліся беспрацэнтныя пазыкі з уласных сродкаў гарадскога галавы ды яшчэ кароткачасовыя пазыкі банкаў пад ягонае ж паручыцельства. Гэтыя пазыкі потым пагашаліся па меры паступлення гарадскіх даходаў. Відавочна, што гарадское кіраўніцтва трапляла ў эканамічную залежнасць ад графа, але і сам граф рабіўся асабіста зацікаўленым ў пашырэнні прыбытковасці гарадской гаспадаркі, каб вярнуць свае грошы. Газета “Минский Листок” не без гонару за мінскага гарадскога галаву ў 1900 г. пісала, што і ў Адэсе з’явіўся “свой Чапскі”; гэта – гарадскі галава Дзмітрыеў, які будаваў бальніцу ўласным коштам.

Граф Чапскі і князь Трубяцкі

На ўзроўні кожнай расійскай губерні для кожнага горада існавала своеасаблівая “вертыкаль” у асобе губернатара і яго адміністрацыі. У

сувязі з гэтым здзіўляе, як Чапскі пераадольваў яе супраціўленне на шляху да ажыццяўлення сваіх мэтаў? Ці мо з боку мясцовых улад былі разуменне і падтрымка?

Мінскі губернатар князь Мікалай Трубяцкі правіў губерняй прыкладна ў тры ж гады, што і К. Чапскі горадам. Мінск звязаў двух арыстакратаў і адміністратараў. Завесу канфідэнцыйнасці іх адносінаў прыўздымае ліставанне Мікалая Трубяцкога з дырэктарам Дзяржаўнага дэпартаменту МУС Дзмітрыем Сіпягіным з нагоды чарговага перабрання К. Чапскага ў 1901 г. на пасаду гарадскога галавы. Мінскі губернатар пісаў, што не лічыць зацвярджэнне яго на той пасадзе “карысным для справы”, што нежаданне К. Чапскага падпарадкоўвацца гарадской думе і губернскай адміністрацыі прывядзе да заняпаду гарадской гаспадаркі. Заганаў у графа князь адшукаў шмат – не толькі, маўляў, дрэнны выканаўца, але і няўмелы нібыта адміністратар, даверлівы да падначаленых, жыве ў маёнтку, дзе вядзе гаспадарку, і толькі два разы на тыдзень наведвае гарадскую управу, раз’язджае ў Пецярбург і за мяжу, адкрытыя ім установы працуюць не заўсёды добра, яго хвароба патрабуе пражывання ў цёплым клімаце, у замежнай краіне. (А сябры К. Чапскага, між іншым, проста захапляліся, што ён часам проста вершнікам пераадольваў 5 міль – амаль 40 км – паміж горадам і ўласным маёнткам у любое надвор’е і любую пару года).

Высокі царскі чыноўнік з Пецярбурга шкадаваў, што супраць К. Чапскага не былі ўжытыя належныя меры. М. Трубяцкому прыйшлося апраўдвацца. Аказваецца, стрымаць К. Чапскага было не так проста. Ён мог прыцягнуць на свой бок грамадскасць, настроіць яе супраць губернскай адміністрацыі. Як чалавек юрыдычна дасведчаны, мог і абараніць правы гарадскога самакіравання ў законным парадку. На любы ўціск скардзіўся ў сенат.

І тут мінскі губернатар успамінаў, як у 1898 г. гэты сенат стаў на бок мінскага гарадскога галавы, пацвердзіўшы яго права займацца гаспадарчымі справамі незалежна ад губернскіх улад. Гэта значыць, што з таго часу мінскі муніцыпалітэт меў магчымасць будаваць, скажам, прыбіральню без дазволу на тое губернатара. Да таго ж К. Чапскі быў неблагім дыпламатам. Па словах таго ж М. Трубяцкога, усе заўвагі прымаў, але працягваў рабіць свае справы.

Як бачым, князь Мікалай Трубяцкі доўгі час проста цягнуў эканамічную незалежнасць гарадскога галавы. І толькі пад канец трэцяй кадэнцыі (1900 г.) яго цягненне скончылася. Слава К. Чапскага выклікала асцярогу ў Пецярбургу, а таксама зайздрасць асобных мінчукоў дый самога губернатара. Губернскае начальства пачало трактаваць пазыкі К. Чапскага незаконнымі, здзейшанымі без адпаведнага дазволу. Так што ідэіі супрацоўніцтва і ўзаемаразумення паміж М. Трубяцкім і К. Чапскім,

нажал, не было. Паміж імі хутчэй пралагала бездзянь. Прадстаўнік еўрапейскай імперыі не заўсёды разумеў прадстаўніка еўрапейскай культуры. Усё, што рабілася няўрымслівым гарадскім галавой, рабілася на свой страх і рызыку, а часам і насуперак волі губернатара.

Пецябург усё ж у чарговы раз зацвердзіў К. Чапскага на пасадзе. Граф сам прасіў міністра зрабіць гэта дзеля таго, каб пасля навядзення ў гарадскіх справах належнага парадку, добраахвотна сысці ў адстаўку. Шляхецкаму слову, *verbum nobile*, прынамсі ў выпадку Чапскага, можна было давяраць. Да просьбы ён прыклаў спіс сваіх спраў. За 11 год, якія з поўным правам можна назваць эпохай Чапскага, іх набралася 57. Спіс ўражваў. Да таго ж становішча ў Мінску было не вельмі спакойным. Горад уцягваўся ў нарастаючы рэвалюцыйны рух і з гэтай нагоды было б неразумна абвастраць там сітуацыю. К. Чапскі меў шмат прыхільнікаў.

Пазіцыя гарадской думы

Гарадская дума, якая складалася пераважна з гараджан-католікаў, большую частку эпохі Чапскага падтрымлівала гарадскога галаву. У той жа час нейкая яе частка была незадаволена ростам падаткаў, якія выкарыстоўваліся і для фінансавання бясконцых праектаў гарадскога галавы. Апазіцыю ў гарадской думе ўзначальваў Віктар Янчэўскі, будучы член І Дзяржаўнай думы. Яго намаганнімі 26 кастрычніка 1898 г. мінская дума зацвердзіла інструкцыю для рэвізійнай камісіі. Меркавалася ўвядзенне папярэдняй рэвізіі ўсёй дзейнасці гарадской управы. К. Чапскі рашуча пратэставаў, бо гэта, на яго думку, перашкаджала гарадской управе аператыўна і эфектыўна дзейнічаць. Прапанова К. Чапскага думе выпрацаваць сумесную з управай інструкцыю не была прынятая. Мінскі губернатар М. Трубяцкі не зацвердзіў аніякай інструкцыі – ані складзенай думай, ані складзенай управай. Ён сам устанаўліваў правілы кантролю за кіраўніцтвам горада. Гарадская дума пад ціскам зверху прыняла бок губернскіх улад і пачала правальваць усе прапановы гарадскога галавы, што вельмі негатыўна адбілася на яго здароўі.

Адгалоскі некалі зацятай барацьбы партый Чапскага і Янчэўскага дажылі да нашых дзён. Некаторыя расказваюць, што прыбіральня ў Цэнтральным скверы Мінска, ля сённяшняга Нацыянальнага тэатра, была пабудавана як дакладная копія палаца К. Чапскага, каб дасадзіць яму. Нібыта лагічна і прыгожа. Толькі факты пярэчаць таму. Цяперашняя прыбіральня пабудавана ў 1912 г. па праекце мінскага гарадскога архітэктара Эдуарда Генэлія. А ў той час змаганне ўжо ішло паміж іншымі партыямі і людзьмі – муніцыпальнымі лібераламі і чарнасоценцамі на чале з Густавам Шмідтам. Магчыма, што згаданы шэдэўр архітэктурнай пароды і ёсць копія мінскага дома скандальнага чарнасоценца, а гэта

значыць – тонкая помста муніцыпальных дзеячаў свайму палітычнаму апаненту.

Навядзенне парадку ў гарадскіх справах

Ціск на К. Чапскага ў 1900 г. узмацніўся. Каб спыніць нястомнага мадэрнізатара, і губернская адміністрацыя, і дума гатовыя былі абвясціць яго злачынцам. Рэвізійная камісія на чале з магістрам фізіка-матэматычных навук Г. Ф. Румбовічам з Вільні ў 1900 правярала справаздачы горада за 1898–1899 гг. У яе складзе быў і прадстаўнік з Пецярбурга. Крыміналу не знайшлося. Але вынікам рэвізіі стала забарона ўсіх фінансавых аперацый гарадской управы без адпаведнага рашэння гарадской думы. Чакаць прыходзілася доўга, а гэта паніжала эфектыўнасць будучых капіталаўкладанняў.

К. Чапскі таксама заяўляў, што перавыбіраецца ў 1901 г., каб навесці парадак у гарадскіх справах. Сіл змагацца за завяршэнне сваіх праектаў ён ужо не меў, а таму навядзенне парадку звязалося для яго да спробы вяртання выдадзеных гораду даўгоў. Тым больш, што грошы патрабаваліся на лячэнне. Але гарадская каса была пустой. У 1901 г. на пасяджэннях гарадской думы справа даходзіла да адкрытых сутычак К. Чапскага з галосным В. Янчэўскім, за плячыма якога стаяла губернская адміністрацыя. Думская рэвізійная камісія прызнала ў 1902 г. неспраўднымі шэраг крэдытаў, узятых для горада членамі гарадской управы, ды абавязала іх унесці ў гарадскую касу больш 44 тыс. руб., пагражаючы крымінальным пераследам. Раней дума ўсе расходы ўхваляла, але пад ціскам зверху пачала кваліфікаваць іх няправільнымі.

К. Чапскі не прызнаваў сябе вінаватым і пісаў губернатару доўгія тлумачэнні. Нічога не дапамагала. Тады ён, каб вярнуць свае грошы, заклаў у Дзяржаўным банку 400 тыс. гарадскіх аблігацый і атрымаў крэдыт у 200 тыс. руб. Вярнуўшы сваё, пакінуў пасаду. Але губернатар прызнаў у 1902 г. такую ракіроўку незаконнай і прымусіў графа выкупіць аблігацыі ў банка і вярнуць іх гораду. Узаемныя прэтэнзіі горада і былога гарадскога галавы абвастраліся. Прызначаная рэвізійная камісія для вывучэння справаздачы гарадской управы за 1898–1900 гг. наўмысна зацягвала працу. Граф так і не дачакаўся вяртання ўласных грошай.

Смерць

У ноч з 17 на 18 студзеня 1904 г. К. Чапскі памёр у Франкфурце-над-Майнам ад сухотаў на 44-м годзе жыцця. Дума ўшанавала памяць былога гарадскога галавы ўстанавленнем. А доктар Рычард Яноўскі выступіў з чулівай прамовай, што выклікала незадаволенасць партыі В. Янчэўскага. 4 мая цела нябожчыка, прывезенае з-за мяжы, пахавалі ў Станькаве. Сябры

К. Чапскага – Эдвард Вайніловіч, Аляксандр Ельскі (аўтар некралогі ў пяцярбургскім “Краі”) – вельмі высока ацэньвалі яго арганізацыйныя здольнасці і стваральную працу.

Паводле ўспамінаў Э. Вайніловіча, граф Чапскі быў чалавекам непаспалітых здольнасцей, энэргіі, ініцыятывы, шырокіх поглядаў, чалавекам працы і незвычайнай моцы. Пасля весела праведзенай у клубе ночы, на досвітку сядзе на каня і гнаў у роднае Станькава за 5 міль ад Мінска, каб даць разгон эканому і вярнуцца ў горад, каб паспець на паседжанне гарадской управы і абмеркаваць праекты, якія мусілі ў будучым запэўніць развіццё дабрабыту гораду.

Няздзейснення праекты

Газета “Голос Провинции” пісала ў 1906 г.: “Паслужы граф яшчэ пару год – і Мінск стаў бы Парыжам”. І сапраўды, для такога меркавання былі пэўныя падставы.

У 1893 г. гарадскі галава займаўся праблемай забеспячэння горада таннымі дрывамі і лесаматэрыяламі. Каб выціснуць пасярэднікаў з гандлю дрывамі, меў намер стварыць пры Мінскім таварыстве сельскай гаспадаркі лясны двор. Гэту ж ідэю ён імкнуўся правесці і праз гарадскую думу. Але стыхія рынку аказалася мацнейшай за жаданне графа хоць неяк урэгуляваць яго.

У тым жа годзе ён прапанаваў Мінскаму таварыству сельскай гаспадаркі стварыць таварыства сухой асенізацыі горада з мэтай перапрацоўкі гарадскіх выкідаў ва ўгнаенне для сельскай гаспадаркі. Ідэя К. Чапскага дагэтуль не рэалізаваная.

У 1896 г. пачалася распрацоўка праектнай дакументацыі на пабудову каналізацыі горада. Дума большасцю галасоў адмовілася выдзеліць неабходныя сродкі. Тады К. Чапскі па ўласнай ініцыятыве звярнуўся да інжынера Дроса з просьбай распрацаваць адпаведны праект. У 1898 г. праца была завершана. Але і тады дума не згадзілася аплаціць замоўлены праект, як гарадскі галава яе ні пераконваў. Расчараваны граф з прыкрасцю заўважыў, што мінчане баяцца нават слова “каналізацыя”, як тая бабулька слова “граматыка”. Грашы давалася плаціць з уласнай кішэнні.

У канцы 1898 г. мінская гарадская дума на чале з гарадскім галавой К. Чапскім падрыхтавала праект усеагульнага абавязковага і бясплатнага навучання дзяцей ад 7 да 12 гадоў, які Мікалай II проста высмеяў. Мінск на 10 год апярэдзіў падзеі, звязаныя з такой жа ініцыятывай расійскага земства ў 1908 г.

У 1901 г. К. Чапскі ўзнавіў ініцыятыву аб адкрыцці ў Мінску ўніверсітэта.

Своеасаблівай “лебядзінай песняй” гарадскога галавы стала падрыхтоўка да Мінскай сельскагаспадарчай выстаўкі 1901 г. Сам граф прадстаўляў на ёй калекцыю лясных флянсаў, кароў і быкоў шведскай, ціроўскай і галандскай парод, заводскіх коней і сабак, а таксама керамічныя вырабы (дрэнажныя трубы, чарапіцу і цэглу) з уласнага маёнтку Станькава Мінскага павета.

Увогуле, усё сведчыць пра тое, што К. Чапскі меў грандыёзны праект пазтапнай вестэрнізацыі Мінска. Але правесці яго ў жыццё да канца не ўдалося. Перашкаджалі губернскае ўлады, зайздроснікі з муніцыпальных служачых, стан здароўя.

Разлік горада са спадкаемцамі Чапскага

Нябожчык К. Чапскі быў выдатным прадпрымальнікам і муніцыпальным дзеячам. Аднак пасля смерці на ім ляжала цень злачынцы. Справа памерлага графа спецыяльная камісія вывучалася чатыры гады. Урэшце, 14 снежня 1904 г., дума прызнала неабгрунтаванасць усіх налікаў на былога гарадскога галаву. Больш за тое, яна пагадзілася выплаціць спадкаемцам К. Чапскага доўг горада, выбрала камісію для канчатковага разліку з імі і выказала пажаданне завяршыць гэты разлік палюбоўна. Новая камісія працавала яшчэ два гады. На гэты раз яе высновы былі спрыяльнымі для Чапскіх. 30 кастрычніка 1906 г. дума на падставе справаздачы камісіі вырашыла выплаціць спадкаемцам К. Чапскага каля 105 тыс. руб. Прадстаўнікі графскай сям’і пагадзіліся прыняць і гэтую, ў два разы меншую суму, каб больш не звязваць добрае імя памерлага графа з судовай справай да горада, якому ён прысвяціў сваё жыццё. Тым не менш, мінскі губернатар рашэнне думы прыпыніў. Міхал Валовіч, апякун над малалетнімі дзецьмі К. Чапскага, мусіў скардзіцца міністру ўнутраных спраў. І толькі ўмяшанне Пецярбурга пакінула рашэнне думы ў сіле. У шматгадовай цяжбе нарэшце ставілася кропка.

Губернская адміністрацыя тройчы (1900, 1906, 1910 гг.) рэвізавала муніцыпальную дзейнасць К. Чапскага, але ніякага крыміналу так і не знайшла. Адсутнасць калегіяльнасці ў дзеянні ўправы, забытанасць справядлівасці, разбэшчанасць служачых. Так, усё гэта было. Але не больш таго. Урэшце, пасля рэвізіі гарадскога самакіравання ў сакавіку 1910 г. губернская камісія не магла не адзначыць, што дзякуючы “шырокай ініцыятыве і дзейнасці нябожчыка графа” гарадская гаспадарка Мінска набыла значны размах. Абсурднае абвінавачванне ў прысваенні К. Чапскім гарадскіх грошай даказаць было немагчыма. Насамрэч гарадскі галава фактычна займаўся дабрачыннасцю – цярпліва чакаў, пакуль напоўніцца гарадская каса, а ў 1894 г., як вядома, увогуле адмовіўся ад дзяржаўнага жалавання, – а гэта 3000 руб. штогод.

Эпілог

З гадамі жарэці ўлягліся. Значнасць спраў К. Чапскага становілася ўсё больш відавочнай. Нават былыя крытыкі прызнавалі графа выдатным муніцыпальным дзеячам, які мае велізарныя заслугі перад горадам. 11 год яго знаходжання на пасадзе кіраўніка нашай сталіцы – перыяд ці не самых энергічных рэформ гаспадаркі і культуры горада за ўсю яго гісторыю. Такіх тэмпаў развіцця горад, бадай, ніколі не ведаў. Чапскі істынктыўна адчуваў будучы сталічны статус Мінска і імкнуўся надаць яму еўрапейскі выгляд, бляск і саліднасць не меншыя, чым мелі калі не Пецярбург з Масквой ды Варшавай, дык прынамсі Вільня з Кіевам: задача не з лёгкіх. Можна сказаць, пры ім за адно дзесяцігоддзе Мінск з правінцыйнага губернскага гарадка зрабіўся сапраўдным сучасным еўрапейскім горадам. Яшчэ пры жыцці К. Чапскага называлі *пераўтваральнікам Мінска*. У 1909 г. гарадская дума абмяркоўвала хадайніцтва аб перайменаванні вуліцы Міхайлаўскай (цяпер Камуністычная) у вуліцу К. Чапскага, але, на жаль, далей абмеркавання справа не пайшла. Не ўганараваліся граф і званнем пачэснага жыхара Мінска. Наўрад ці робіць гонар і нам, мінчукам XXI ст., што памяць самага энергічнага, адукаванага і бескарыслівага з выбарных кіраўнікоў нашага гораду дагэтуль ніяк не ўшанаваная.

У пачатку 1960-х гадоў удава былога знакамітага гарадскога галавы, якая яшчэ жыла тады ў Рыме, прыслала ў БССР ліст з прапановай прыняць на захаванне асабісты архіў К. Чапскага, але камуністычны ўрад адмовіў ёй.

*Шыбека Захар Васільевіч, доктар гістарычных навук, прафесар
Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта.*

ТАПАНІМІКА МЯСЦІН ГОРАДА МІНСКА, ЗВЯЗАНЫХ З КАРАЛЕМ ЧАПСКІМ

Граф Караль Чапскі – адна з найвядомейшых асоб у гісторыі Мінска. Памяць пра славу тага гарадскога галаву была вернута нам у апошнія гады, калі ў перыядычным друку выйшаў шэраг артыкулаў, прысвечаных Каралю Чапскаму. Безумоўна, самы лепшы з іх – Захара Шыбекі, які з’явіўся ў часопісе “Спадчына” у 2002 годзе. Нельга не пагадзіцца з вядомым гісторыкам, які назваў Караля Чапскага пераўтваральнікам Мінска¹.

Гэты артыкул хочацца прысвяціць вывучэнню тапанімікі мясцін Мінска, з якімі была звязана дзейнасць энэргічнага горадакіраўніка. Нажаль, назвы вуліц і прадмесцяў, па якіх праязджаў Караль Чапскі, за апошнія сто гадоў непазнавальна змяніліся.

Пра Караля Чапскага казалі, што ён здольны быў сесці на каня ў родным Станькава і праз пару гадзін быць ў Мінску, пераадолеўшы 40 кіламетраў, якія радзьялі ягоны маёнтак і губернерскі Мінск. Здзейснім жа такое падарожжа сёння, праз стагоддзе пасля графа Чапскага.

Але яшчэ не паспелі мы ад’ехаць ад Станькава, як узнікла першая праблема: якой дарогай ехаць на Мінск? Справа ў тым, што сучасная шаша Мінск – Брэст, па якой можна трапіць ў Станькава, з’явілася толькі ў 1940-х гадах. Караль Чапскі мог ехаць у Мінск па Койданаўскім тракце (па старой Брэсцкай дарозе). Адлегласць ад Станькава да Койданаўскага тракце ўсяго 6 км, а затым яшчэ 33 км па тракту праз Прылукі (дзе можна было зайсці ў госці да брата Ежы) і Сеніцу. Існаваў і іншы шлях: са Станькава на Самахвалавічы (22 км) і далей па Слуцкім тракце да Мінска (16 км).

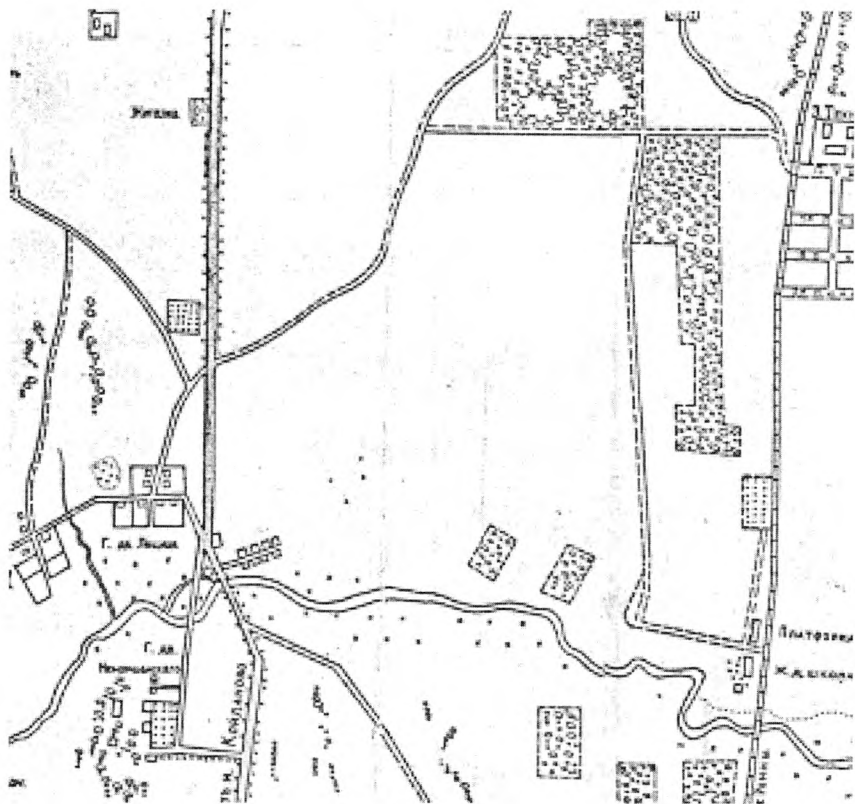
Трэба заўважыць, што назвы навакольных вёсак з большага захаваліся, толькі з’явіўся пасёлак з, можна меркаваць, незразумелай для Чапскага назвай Юбілейны ды старая вёска Бабавозаўшчына ў 1964 годзе, напэўна, пад ціскам савецкага фемінізму стала называцца Ураджайнай².

У канцы XIX стагоддзя два старыя гасцінцы – Койданаўскі і Слуцкі – сустраліся ў межах вёскі Сеніца. Там захавалася Петрапаўлаўская

¹ Шыбека З. Граф з піўной этикеткі, або пераўтваральнік Менска //Спадчына. №4, 2002. С.10-21.

² Жучкевич В.А. Краткий топонимический словарь Белоруссии. Мн., 1974. С.440.

царква, міма якой неаднаразова праязджаў Караль Чапскі. Далей траса былой дарогі з Койданава супадае ў межах сучаснага Мінска з вуліцай Кіжаватава. Уявіць тагачасную тапаграфію нам дапаможа карта Мінска і ваколіц 1911 года [гл. малюнак 1]³.

Малюнак 1. Фрагмент карты Мінска і ваколіц 1911 г.

З левага боку дарогі за Сенцай знаходзілася сядзіба заможных памешчыкаў Немаршанскіх. Зараз на тым месцы размяшчаецца галоўны корпус бальніцы хуткай дапамогі. Далей усім, хто па Койданаўскім тракце набліжаўся да Мінска, трэба было праехаць па мосце праз рэчку Лошыцу,

³ Беларускі дзяржаўны архіў навукова-тэхнічнай дакументацыі, ф.6, воп.2, спр.6, арк.3.

злева ад якога знаходзіўся вадзяны млын. Адразу за мостам вандроўнікаў сустрэкалі хаты сялян вёскі Лошыца-Немаршанская, якая ў 1920-70-ыя гады называлася Лошыцай 2-ой. У гэтым месцы захавалася старая траса Койданаўскага тракту, бо падчас пашырэння ў 1977-78 гадах Слуцкай шашы (у 1979 годзе перайменавана ў вуліцу лейтэнанта Кіжаватава) новая траса дарогі абмінула вёску і пралягла за 300 метраў на ўсход ад яе. Трэба заўважыць, што вёска Лошыца 2-ая была ўключана ў склад Мінска ў 1959 годзе⁴. Былыя вясковыя дамы захаваліся на 1-ым і 3-ім Трубных завулках.

Далей траса Койданаўскага тракту набліжалася да горада па тэрыторыі, якую сёння займае ўзлётная паласа аэрапорта “Мінск-1” (створаны ў 1933 годзе). У канцы XIX стагоддзя там знаходзіўся адзінокі хутар Жыгалка. Працягам старажытнага гасцінца з’яўляецца вуліца Чкалава, якая да 1939 года мела назву Койданаўскі тракт. Першыя будынкі Мінска сустрэлі б нас у канцы XIX – пачатку XX стагоддзя ў раёне сучаснага Палаца чыгуначнікаў і гатэля “Спадарожнік”. Там знаходзіліся выключна драўляныя дамкі мінскага прадмесця Добрыя мыслі.

Праз некалькі соцень метраў мы б наблізіліся да пераезду праз рэйкі Маскоўска-Брэсцкай чыгункі [гл. малонак 2]. Злева знаходзіўся першы мінскі вакзал, які называлі Маскоўска-Брэсцкім, або вакзалам Добрыя мыслі. Сёння на месцы вакзала знаходзіцца пустэча ля прыстанка “Інстытут культуры”. Праваруч размяшчалася Францішканскае балота, якое канчаткова было асушана толькі ў 1950-ыя гады. Зараз на яго месцы – будынак Універсітэта культуры.

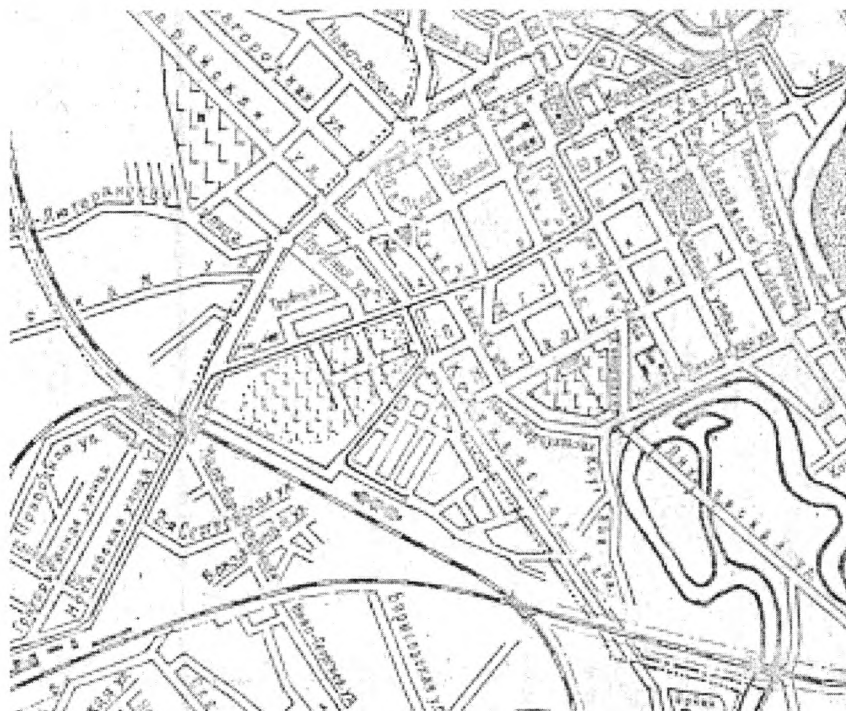
Прадаўжае Койданаўскі тракт бліжэй да цэнтра вуліца Маскоўская – галоўная вуліца прадмесця Добрыя мыслі. У канцы XIX стагоддзя яна была яшчэ спрэс драўлянай і на ёй яшчэ стаяла карчма “Добра мысль”, якая дала назву прадмесцю. У 1892 годзе па ёй прайшла лінія конкі – першага грамадскага транспарту Мінска⁵. Пракладка лініі конкі была магчымай у тым ліку і з-за шырыні вуліцы, якая была адной з самых шырокіх у горадзе і сягала 24 метраў. Перад Заходнім мостам да вуліцы Маскоўскай далучаліся дзве трасы. Злева падыходзіў Дабрамысленскі завулак (захавайся), працягам якога станавілася Грушаўская вуліца і дарога на Пятроўшчыну, Азярцо і Гарадзішча. Праваруч пралягала вуліца Мала-Георгіеўская (зараз Талстога) – галоўная вуліца прадмесця Уборкі.

---

⁴ Сацукевіч І. Вёскі і пасёлкі, што ўвайшлі ў склад Мінска //Памяць. Мінск. Кніга 5-я. Частка 2-я. Мн., 2007. С.140.

⁵ Шыбека З. Мінск сто гадоў таму. Мн., 2007, С.98-99.

Малюнак 2. Частка плана Мінска 1903 г.

Праехаўшы пад Заходнім мостам Лібава-Роменскай чыгункі, мы б аказаліся на скрыжаванні вуліц Бабруйскай, Нова-Маскоўскай (Мяснікова) і Захараўскай (Савецкай). Тут у цэнтры сучаснай плошчы Мяснікова ў канцы XIX стагоддзя знаходзілася праваслаўная капліца. Злева ў двухпавярховым будынку размяшчалася яўрэйская гімназія (цяпер жылы дом па Мяснікова, 76). Тут жа знаходзілася прывакзальная праваслаўная царква, якая размяшчалася ў аднапавярховым драўляным будынку.

Далей наша вандроўка да цэнтра Мінска пралягае па галоўнай вуліцы горада Захараўскай. У канцы XIX стагоддзя ў гэтай частцы яна была яшчэ поўнаасцю драўлянай і аднапавярховай. Яе мадэрнізацыя адбылася пазней, у 1905–1915 гадах, калі з’явіліся шматпавярховыя даходныя дамы і Чырвоны касцёл. З правага боку тут знаходзілася вялікая па памерах пустэча – закрытыя ў 1873 годзе яўрэйскія могілкі (зараз тэрыторыя плошчы Незалежнасці і універсітэцкага гарадка). Непадалёку злева

ўзвышаліся вежы Пішчалаўскага турэмнага замку⁶. Мы падыйшлі да скрыжавання з вуліцай Каломенскай (сучасная Свядлова) – напрамку на Ігуменскі тракт і Лошыцкую сядзібу. Праз 200 метраў мы апынемся яшчэ на адным скрыжаванні – з вуліцай Серпухаўскай (Валадарскага).

Адразу за ім з левага боку ў 1893 годзе Каралем Чапскім быў пабудаваны трохпавярховы будынак Мінскага таварыства сельскай гаспадаркі. Будынак быў узведзены па праекце вядома пецяўбургскага архітэктара Віктара Шрэтара. Першы паверх дома займалі памяшканні таварыства, верхнія – жылыя кватэры⁷. Зараз на месцы будынка знаходзіцца жылы дом з кінатэатрам “Цэнтральны”. Побач знаходзіліся яшчэ два будынкi, якія належалі Чапскаму. Адразу за імі пачынаўся рог вуліцы Захараўскай з Захараўскім завулкам (цяпер вуліца Гарадскі вал). Цікава, што менавіта ў гэтым месцы траса Захараўскай вуліцы супадае з сучасным праспектам Незалежнасці і больш не разыходзіцца.

Пераехаўшы яшчэ адну вуліцу Багадзельную (зараз Камсамольская), мы трапілі б на самае галоўнае скрыжаванне дарэвалюцыйнага Мінска – рог Захараўскай і Губернатарскай (Леніна). Павярнуўшы налева, можна было праз 150 метраў убачыць на рагу Губернатарскай і Юраўскай вуліц будынак Гарадской управы – працоўнае месца Караля Чапскага з 1890 да 1901 года. Управа размяшчалася ў двухпавярховым перабудаваным будынку былога францішканскага кляштару. Праедзем па Губернатарскай трохі далей і апынемся на галоўнай плошчы тагачаснага Мінска – Саборнай (Свабоды). Там былі сканцэнтраваны асноўныя дзяржаўныя ўстановы Мінскай губерні: палац губернатара (зараз у перабудаваным да непазнавальнасці будынку месціцца музычны каледж), казённая палата (на гэтым месцы зараз размяшчаецца будынак французскай і балгарскай амбасад), прысутныя месцы (плошча Свабоды, 23). Як сумленны каталік, граф Чапскі не мог не зайсці ў Марыінскі касцёл, які таксама размяшчаўся на плошчы. Па Козьмадзям’янаўскай ці Школьнай (сёння не існуюць) вуліцы можна было спусціцца да Ніжняга рынку (зараз тэрыторыя вакол станцыі метро “Няміга”), на якім Чапскі валодаў некалькімі памяшканнямі.

Калі б мы працягнулі шпацыр па Захараўскай вуліцы, то вельмі хутка апынуліся б ля Аляксандраўскага скверу, дзе месціўся Гарадскі тэатр (сучасны Купалаўскі тэатр). Тэатр быў адкрыты ў першы год знаходжання Караля Чапскага на пасадзе гарадскога галавы і, несумненна, граф там быў частым госцем. Насупраць тэатра, на рагу Петрапаўлаўскай (Энгельса) і Падгорнай (Карла Маркса) знаходзіўся двухпавярховы будынак (на тым месцы зараз жылы дом з уваходам на станцыю метро “Купалаўская”)

⁶ Войтехович З. Минск. Путеводитель по городу. Мн., 2002. С. 60.

⁷ Кукуня О. Дом на Захарьевской // Архитектура и строительство. № 12, 2008.

Дваранскага сходу, дзе таксама бываў граф Караль Чапскі. Зусім побач, на скрыжаванні Падгорнай і Скобелеўскай (Чырвонаармейская) знаходзіўся, бадай, найпрыгажэйшы будынак з уладанняў Чапскіх у Мінску, вядомы пад назвай палац Чапскага. Будынак выкарыстоўваўся як Грамадскі сход губернскага дваранства (знесены ў 1940 годзе пры будаўніцтве будынку ЦК КПБ)⁸.

Намаганнямі Караля Чапскага ў 1894 годзе на Захараўскай вуліцы была адкрыта першая ў Мінску электрастанцыя, будынак якой захавваўся (праспект Незалежнасці, 32б). Яшчэ адзін дом, што належаў Чапскаму, стаяў на Паліцэйскай (Янкі Купалы) вуліцы. Нельга забываць і пра бровар “Багемія”, якім валодаў граф Чапскі. Яго будынак захавваўся на вуліцы Кісялёва, праўда, сёння піваварня называецца “Аліварыя”.

Усяго Каралю Чапскаму належала ў Мінску 10 будынкаў. Аднак адказаць на пытанне, у якім з іх спыняўся граф падчас знаходжання ў Мінску, складана. Найверагодней, што ў комплексе будынкаў каля таварыства сельскай гаспадаркі, дзе было шмат кватэр, якія здаваліся ў арэнду. Лагічна меркаваць, што адна з іх заставалася для гаспадара.

Праз 6 год пасля смерці Караля Чапскага гарадская дума прыняла пастанову аб перайменаванні адной з дзвюх Міхайлаўскіх вуліц у Мінску ў гонар графа Чапскага⁹. Рэч у тым, што ў горадзе сапраўды былі адразу дзве Міхайлаўскія вуліцы, што выклікала пастаянную блытаніну. Адна з іх знаходзілася каля вакзала (сучасная Кірава ад вакзала да Свядлова), другая знаходзілася на Старажоўцы (сёння Камуністычная). Менавіта гэтая Міхайлаўская вуліца на Старажоўцы, што праходзіла зусім побач з броварам “Аліварыя” і была перайменавана думай. Безумоўна, гэтае рашэнне павінна было вырашыць адразу дзве задачы: увекавечыць імя Караля Чапскага і пазбавіць горад ад падвоеннай назвы. Акружэнне былога горадакіраўніка імкнулася прымаць, як і сам Караль Чапскі, эфэктыўныя рашэнні. Аднак прапанова думы не была падтрымана губернатарам і засталася на паперы.

Але вуліца Міхайлаўская не доўга заставалася перайменаванай. Ужо ў 1929 годзе яе пераназвалі ў МОПРаўскую – у гонар Міжнароднай арганізацыі дапамогі рэвалюцыянерам. У 1954 годзе МОПРаўскую перарабілі ў вуліцу Калініна. Аднак і ўсесаюзны стараста “не прыжыўся” на ёй – праз тры гады, у 1957 г., яе перайменавалі ў Камуністычную. У 2010 годзе будзе 150-гадовы юбілей Караля Чапскага, гарадскога галавы, які змяніў Мінск. Добрая нагода, каб выканаць рашэнне, прынятае сто гадоў таму.

Сацукевіч Іван Іванавіч, гісторык, асістэнт кафедры эканамічнай гісторыі Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта.

⁸ Шыбека З. Мінск сто гадоў таму. Мн., 2007, С.201-202.

⁹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, ф.299, воп.5, спр.1921, арк.1.

СТАРЕЙШИЙ ПИВОВАРЕННЫЙ ЗАВОД В МИНСКЕ

Первое упоминание о пивоваренном заводе на Александровской улице в Минске относится к 1864 году, когда мещанка Рохля Фрумкина обратилась в Городскую думу с просьбой: «Имея собственный плац с существующими на нем строениями на углу улиц Загородной и Александровской в городе Минске, ныне желаю на этом плаце произвести перестройку существующего по Загородной улице холодного строения в жилой дом и построить другой дом с устройством в оном пивоваренного завода...»¹

На приложенном к прошению чертеже дан фрагмент плана города Минска с указанием месторасположения участка, принадлежавшего Р. Фрумкиной.

Из приведенного фрагмента плана города Минска понятно, что пивоваренный завод Р. Фрумкиной предполагалось расположить на четной стороне улицы Александровской, т. е. в угловой части квартала по диагонали относительно квартала, где в настоящее время находится завод «Оливария».

Пивзавод Р. Фрумкиной был построен. Так как у владелицы не было прямых наследников, в 1882–1883 годах рассматривался вопрос о праве наследования пивоваренного завода Рохли Фрумкиной². В «Списке фабрик и заводов за 1888 год» указан пивоваренный завод Арона и Неваха Фрумкиных, племянников Р. Фрумкиной.

На первый взгляд, связь между пивоваренным заводом Р. Фрумкиной и современным заводом «Оливария» состоит только в месторасположении в одной части города. Но при более подробном рассмотрении оказалось, что речь идет об одном и том же заводе на разных стадиях существования.

Обратимся к двум документам, датированным 1894 годом. Первый – это «Протокол заседания строительного отделения Минского губернского правления от 14 апреля 1894 года о разрешении графу К.Э. Чапскому строительства каменного пивоваренного завода и других строений в 3-й части г. Минска по Александровской и Георгиевской улицам»³.

Второй документ – это геометрический план участка земли, принадлежавшего графу К.Э. Чапскому, расположенного по Александровской и Сторожевской улицам в 3-й части г. Минска⁴. План выполнен в 1894 году,

---

¹ НИАБ, ф. 447, оп. 1, д. 211, л. 1.

² Там же, ф. 147, оп. 3, д. 25105.

³ Там же, ф. 299, оп. 1, д. 729.

⁴ Там же, ф. 1, оп. 1, д. 2724.

к этому времени пивоваренный завод располагался на двух участках, находившихся в кварталах по диагонали относительно перекрестка улиц Александровской и Сторожевской. На участке, который входит в территорию современного пивзавода «Оливария», в 1894 году находились: А – каменный пивоваренный завод с сушильной и солодовней; В – каменная квасильня; С – деревянный ледник; D – деревянный ледник.

Второй участок расположен по диагонали от первого, там же, где был пивоваренный завод Р. Фрумкиной. Однако этот участок в 1894 году почти в два раза больше участка, где был изначальный завод.

Таким образом, каменный пивоваренный завод был построен летом 1894 года, когда владельцем был К. Чапский. Осенью того же года на заводе была установлена паровая машина. До 80-х годов XX века со стороны улицы М. Горького (ныне Богдановича) существовали двухстворчатые въездные металлические ворота, на которых в центральной части были изображены пивные кружки и дата – 1894 год.

Данный план отмечает переломный момент в жизни завода, когда еще существует старый деревянный завод, но в то же время уже построены новые каменные корпуса. В дальнейшем пивоваренный завод остался только на той территории, где он находится в настоящее время. Земля, где были деревянные постройки завода, осталась за владельцами завода, но в конце XIX века там были построены жилые дома.

В 1898 году граф К.Э. Чапский продал пивоваренный завод братьям Леккертам, о чем свидетельствуют купчие крепости, совершенные Минским нотариусом П.Н. Голиневским⁵.

Дальнейшие изменения, происходившие на территории пивоваренного завода, были связаны уже с новыми владельцами – Леккертами. В 1910 году владелицей пивоваренного завода «Богемия» была Пауля Юрьевна Леккерт.

План квартала на 1910 год дает представление о территории завода на плане квартала № 147.

Следует отметить, что в 1910 году из всех пивоваренных заводов в Минске каменными были только корпуса, которые были построены К. Чапским.

К настоящему времени неизвестно, кто был автором проекта заводских корпусов. Однако можно сделать предположение. В 1893 году петербургский архитектор В. Шретер выполнил проект для строительства на улице Захарьевской здания для Минского общества сельского хозяйства. Заказчиком проекта был Карл Чапский. В 1894 году строительным отделением было разрешено строительство зданий пивоваренного завода. Известно,

---

⁵ НИАБ, ф. 1424, оп. 3, д. 27.

что В. Шретер совместно с архитектором И. Китнером были инициаторами развития «кирпичного стиля» в архитектуре. В. Шретер «чаще других обращался к этому простому и практичному способу отделки фасадов, при котором поверхность кладки облицовывали качественным кирпичом или керамическими плитками»⁶. Первоначально главный фасад завода был решен в «кирпичном стиле», только позднее он был оштукатурен. Окончательный вывод можно будет сделать после проведения дополнительных исследований архитектурного наследия В. Шретера.

Интересными являются попутно возникающие вопросы. В частности, об архитектурных привязанностях К. Чапского. Почему был приглашен именно В. Шретер? Не является ли он автором других построек, выполненных по заказу К. Чапского?

В заключение следует сказать, что данный пивоваренный завод сохранился только благодаря тому, что К. Чапским были построены его каменные корпуса.

Кукуня Вольга Рыгораўна, мастацтвазнаўца ВРУП “Праектрэстаўрацыя”.

---

⁶ Николаева Т. В.А. Шретер. К 150-летию со дня рождения. Архитектура СССР, 1989, №3, с.88-95.

ЮРЫЙ ЧАПСКІ – АПОШНІ ўЛАДАЛЬНІК СЯДЗІБЫ ПРЫЛУКІ

Юрый (Jerzy, Георгий) Эмерыкавіч Гутэн-Чапскі нарадзіўся 14 лістапада 1861 года ў Станькаве, ахрышчаны 24 студзеня 1862 года. Граф, вызнанне рымска-каталіцкае. Скончыў нямецкую гімназію імя Святой Ганны ў Санкт-Пецярбургу, затым паступіў у Імператарскі Дэрпцкі ўніверсітэт на юрыдычны факультэт.

Менавіта Юрыя, свайго малодшага сына, бацька – граф Эмерык-Захарый-Мікалай-Севярын фон Гутэн-Чапскі – перад сваёй смерцю паставіў галоўным спадчыннікам, бо ягоны старэйшы сын Караль – уладальнік маёнтка Станькава – меў слабае здароўе. Менавіта Юрый падпісаў акт аб перадачы калекцый Эмерыка Чапскага гораду Кракаву. Упарадкаваннем гэтых збораў пасля смерці Эмерыка Чапскага займалася ягоная ўдава – Лізавета Чапская.

Юрый Чапскі меў добрыя арганізатарскія здольнасці і займаў адказныя пасады ў грамадскіх арганізацыях Мінска і Мінскай губерні. З 1899 па 1902 гады ён выбіраўся ганаровым Міравым суддзёй пры Мінскім міравым з’ездзе.

У 1901 годзе на Юрыя Чапскага лёг асноўны цяжар арганізацыйнай работы па падрыхтоўцы Мінскай сельскагаспадарчай выставы, прымеркаванай да 25-годдзя Мінскага таварыства сельскай гаспадаркі. Выстава праходзіла з 26 жніўня па 4 верасня. Яна складалася з 12 аддзелаў. У ёй удзельнічалі Мінская, Віленская, Віцебская, Валынская, Гродзенская, Кіеўская, Ковенская, Магілёўская, Смаленская, Чарнігаўская губерні. Самым значным экспанентам быў брат Юрыя – Караль Чапскі. Ён дэманстраваў чыстапародную буйную рагатую жывёлу, коней станькаўскага племзавода, авечак, сабак, флянсы ананасаў, цэглу, дрэнажныя трубы, дахоўку. Падчас выставы арганізаваліся розныя забавы: канкур, выезды на трэку, балі ў Грамадскім сходзе і прыватных дамах, канцэрты. У гарадскім садзе гралі аркестры. Паўсюль былі вывешаны сцягі, усё ўпрыгожвалася кветкамі. Пасля выставы адбыўся грандыёзны аўкцыён¹.

У 1911 годзе Юрый Чапскі займаў пасаду Мінскага губернскага дваранскага маршалка (прадwadзіцеля дваранства). У 1915 годзе, ва ўмовах наступлення на беларускія землі нямецкіх войск і значнага пагаршэння сродкаў зносін, як асоба, што стала пражывала ў той час у губернскім Мінску, Юрый Чапскі быў абраны старшынёй Саюза землеўладальнікаў

---

¹ З.В.Шибeko, С.Ф.Шибeko. Минск. Страницы жизни дореволюционного города. Минск, 1990, с. 210-213.

Мінскай губерні, створанага на аснове Мінскага сельскагаспадарчага таварыства для абароны маёмасці гаспадароў зямлі падчас Першай сусветнай вайны². У жніўні 1915 года Юрый Чапскі ўзначаліў Мінскі губернскі камітэт апекі над эвакуаваным насельніцтвам. Яго аснову склалі сябры Мінскага аддзелу Таварыства дапамогі ахвярам вайны³.

Юрый Чапскі быў шматгадовым Старшынёй Мінскага дабрачыннага таварыства. У 1918 годзе (падчас нямецкай акупацыі Беларусі) ён з’яўляўся ўпаўнаважаным Галоўнай ўправы Чырвонага Крыжа і пражываў у Мінску па вул. Захар’еўскай, 58, меў кватэрны тэлефон (дадзеныя на 21 красавіка 1918 года). У тым самым годзе Юрый Чапскі ўзначаліў дэлегацыю да галоўнакамандуючага нямецкай арміі, генерала фон Фалькенхайна са зваротам аб жаданні мясцовых землеўладальнікаў стварыць, абапіраючыся на гістарычныя традыцыі, Вялікае Княства Літоўска-Беларускае пад нямецкім пратэктаратам⁴. У пачатку 1920 года, калі беларускі край быў заняты палякамі, былі адноўлены шляхецкія інстытуты кіравання ў губернях і паветах, і “губернскім маршалкам быў вылучаны ўсімі паважаны старшыня “Саюза землеўладальнікаў” граф Юрый Чапскі”⁵.

Юрый Чапскі валодаў у Мінскім павеце маёнткамі Прылукі, Каралёва, Скарынічы, Сакольшчына, Юнцэўшчына і іншымі, агульная плошча якіх складала 7938 дзесяцін зямлі. Летам 1920 года перад наступленнем Чырвонай Арміі і канчатковым ўсталяваннем савецкай улады ў Беларусі Юрый Чапскі назаўжды пакінуў Прылукі.

Юрый Эмерыкавіч быў жанаты з Юзафінай-Марыяй-Каралінай-Сідоніяй графіняй фон Тун-Гогенштайн (1867 – 1903). Вяселле адбылося 7 жніўня 1886 года. Бацька нявесты – граф Фрыдрых фон Тун-Гогенштайн (1810 – 1881) – камерарый аўстрыйскага імператара, сапраўдны таемны дарадца, з 1859 па 1863 год з’яўляўся паслом Аўстрыйскай імперыі ў Расіі. Маці – Леапальдзіна, народжаная графіня фон Ламберг, дачка графа Эдварда і Караліны, народжанай графіні Штэрнберг – фрэйліна аўстрыйскай імператрыцы, кавалерственная дама ордэна Сузор’я Крыжа. Яе братам быў Яраслаў фон Тун, намеснік аўстрыйскага імператара ў Чэхіі. Тун-Гогенштайны валодалі значнымі абшарамі на землях Чэхіі. У Празе побач з Градчанами захаваўся палац Тунаў, дзе цяпер размяшчаецца пасольства Італіі ў Чэхіі. У гэтым палацы нарадзіліся трое з сямі дзяцей Юрыя і Юзафіны Чапскіх – дачка Марыя і сыны Юзаф і Станіслаў. Юзафіна Чапская памерла адносна рана – ў 1903 годзе пры нараджэнні свайго восьмага дзіцяці. Другой жонкай Юрыя Чапскага стала Паліна

---

² Успаміны Эдварда Вайніловіча // Наша слова, 31 кастрычніка 2007 года, с. 8

³ А.Смелянчук. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г. СПб. 2004, с. 324

⁴ Успаміны Эдварда Вайніловіча // Наша слова, 14 лістапада 2007 года, с. 8

⁵ Тамсама, 6 лютага 2008 года, с.4

Анненкава (1873 – 1955), іх шлюб адбыўся ў 1925 годзе. Першы муж Паліны Анненкавай быў з роду Ахматавых.

Памёр Юрый Эмерыкавіч Чапскі ў 25 ліпеня 1930 г. у Польшчы ў маёнтку Морды, які належаў сям’і ягонага дачкі Караліны, якая была замузам за Генрыхам Пшэвліцкім.

Дзеці Юрыя і Юзафіны:

1) **Леапальдзіна** (1887 – 1969) – муж **Лявон Лубеньскі** (1861 – 1944), шлюб – у 1905 г.; другі муж **Аляксандр Гофман** (1890 – 1964), шлюб – у 1945 г.;

2) **Лізавета** (1888 – 1972);

3) **Караліна** (1891 – 1967) – муж **Генрых Пшэвліцкі** (1884 – 1981), шлюб – у 1919 г.;

4) **Марыя** (1894 – 1981);

5) **Юзаф-Эмерык-Ігнацій-Антоній-Франц-дэ Паўла-Марыя** (1896 – 1993);

6) **Станіслаў-Франц-дэ Паўла-Марыя-Герсан** (1898 – 1959) – жонка **Верэн Ёдка-Наркевіч** (1909 – 1992), шлюб – у 1929 г. Дзеці Станіслава і Верэн (Ёдка-Наркевіч): **Марэк** (нар. 1930 г.), **Георгій** (1933 – 1980), **Алена** (нар. 1941 г.). У Марэка дзеці жывуць у Францыі, у Георгія дзеці жывуць у ЗША і Бразіліі;

7) **Роза** (1901 – 1986) – муж **Ігнацій Плятар-Зіберг** (1893 – 1973), шлюб – у 1920 г.

Дзеці Юрыя Чапскага – Марыя і Юзаф – у сваіх мемуарах пакінулі каштоўныя ўспаміны пра сваіх бацькоў. Згадваючы сваё дзяцінства, яны апісваюць амаль ідылічнае жыццё ў Прылуках:

Пад вялікай карцінай з намаляваным ілбом карага каня з белай шыяй мы сядзелі на канаве ў кабінце бацькі і слухалі яго гучнае чытанне. Ён чытаў нам на чарзе “Трылогію”, “Давіда Коперфілда” і шмат іншых кніг. Як жа ясна я бачу яго твар у белым святле спіртовай лямпы, ягоны профіль з вялікім арліным носам, густыя цёмныя вусы і старанна пабрыты падбародак, які рухаецца падчас чытання над цвёрдым накрухмаленым каўняром і заўсёды чорным гальштукам. Галава, схіленая назад, абавіраецца на моцна нахіленую спінку скуранага зялёнага фатэля, слёзы, якія ён імкнуўся схавачь, і якія ў яго цяжкі з унутранага краю вока, калі была хвалюючая сітуацыя. Яшчэ я чую яго хвалюючую зьянтэжсанасць, калі нечакана ён чытаў нейкі ўрываек, які не падыходзіў, на яго думку, для дзяцей⁶.

---

⁶ З мемуараў Юзафа Чапскага “На нечалавечай зямлі”. Цыт. паводле: J. Zieliński. Józef Czapski. Krótki przewodnik po długim życiu. Warszawa, 1997 с. 8 (пераклад аўтара артыкула).

Юрый Чапскі вельмі шмат часу праводзіў па службе ў губернскім Мінску, дома ж дзецьмі апекавалася маці з нянькай (“Бабуськай”) і прыслугай. Юзафіна Чапская – жонка Юрыя – была жанчынай пабожнай, добрай і ласкавай. Такой мы бачым яе ў мемуарах тых самых аўтараў:

А хвіліны ішчасця? Яркі дыван з цёмным малюнкам, і я баўлюся на ім з кубікамі. Мама сядзіць побач у фатэлі ці за столікам-бюро (чырвонае дрэва і пазалочаная з бронзы акоўка), пах гіяцынтаў у вазонах, якія садоўнік прыносіў увесну, і шмат сонца. Залатаруды бляск маміных валасоў у святле. Ці гэта мне сёння здаецца? Абсалютнае і “назаўжды” пачуццё бяспекі, ішчасце⁷.

У ранняй маладосці – ці памятаю, што я колісь пачуваўся ішчаслівым? Але гэта памятаю добра: была ў нас такая забава, называлася Мельшнайден (Mehlschneiden), прыйшла да нас з Аўстрыі. На дошцы ляпілі з мукі піраміды, па шырыні як у вялікага торта, і на яе вяршыні ўтыкалі пярсцёнак. Кожны павінен быў вялікім кухонным нажом адрэзаць кавалак гэтай піраміды. Нарэшце, пярсцёнак тырчэў на крохкім вузкім абеліску, які ў нейкую хвіліну распадаўся, і пярсцёнак апынаўся глыбока ў муцэ. Той, на каго, рэжучы па чарзе слупок з мукі, прыходзіўся гэты выпадак, мусіў “у пакаранне” выцягнуць зубамі з мукі пярсцёнак. Шалёная радасць, калі гэтае пакаранне выпадала на старога дзядзьку (вужыка) з вялізнымі вусамі. Бачу яго яшчэ абгорнутага вялікім абрусам, з тварам у муцэ і пярсцёнкам у зубах. Маці яшчэ была жывая, яе пярсцёнак, сапфір з двума брыльянцікамі бачу на пірамідзе з мукі, значыць, меў тады не больш за 6 гадоў⁸.

Суботнюю малітву з усёй службай, якая сканчалася Літаніяй да Божай Маці і спевам “Пад тваю апеку”, спраўляў бацька. Пасля яе праветрывалі спальню бацькоў, дзе адбывалася набажэнства, і прылеглы калідор ад цяжкага паху махоркі, поту і фурманскіх ботаў. У час Вялікага Посту штопятыніцу адпраўляўся Крыжовы Шлях; у спальні бацькоў развешвалі абразкі 14 стацый, і пад кожнай адмаўляліся хорам звароты: “Хто за нас пакутаваў ад ран. Езу Хрысце, змілуйся над намі!”⁹.

Смерць Юзафіны Чапскай ў 1903 годзе з’явілася вялікай стратай для сям’і Юрыя Чапскага:

Учора я бачыў і маму ў салоне, і сябе на дыване, і мае ішчасце пры ёй, ці, хутчэй, бяспека, і як рана прыходзіла яна ў пакой Бабуські, як кідаліся да яе ў абдымкі; яе сціпляя постаць, залатыя валасы, моцныя рукі, і чорная сукенка з аплікацыямі. І мая абыякавасць, і мой смех у парку ў час,

⁷ З мемуараў Юзафа Чапскага “Выврнаньы старонкі”. Цыт. паводле: Wnętrze. Józef Czapski w stulecie urodzin. Kraków, 1996 с. 24

⁸ Тамсама, с. 25

⁹ Марыя Чапская. Еўропа ў сям’і. Цыт. паводле: Wnętrze. Józef Czapski w stulecie urodzin. Kraków, 1996 с. 25

калі яна памірала, і словы паненкі Scroup: “Які ты шчаслівы, што нічога не разумееш”, і бліскучую на сонцы труну, і маё прымушэнне да слёз¹⁰.

Юзафіна Чапская пахавана на могілках каля вёскі Воўчкавічы, дзе захаваўся надмагільны помнік з вялікім крыжам, зроблены ў Варшаве майстрам А. Прушынскім. Увосень наступнага 1904 г. на гэтых могілках на сродкі Юрыя Чапскага быў закладзены новы мураваны касцёл Маці Божай і Сэрца Пана Езуса у стылі мадэрн. Драўляны касцёл у Воўчкавічах быў заснаваны ў 1806 г. тагачаснай гаспадыняй сядзібы Воўчкавічы Марцыянай Іваноўскай. У яго сутарэннях былі пахаванні Іваноўскіх. Мураваны касцёл будаваўся побач са старым драўляным. У 1930-я гг. касцёл быў зачынены. Пасля Другой сусветнай вайны вайны цэглу храма разбіралі для будаўніцтва хат і печаяў. У пачатку 1960-х гг. рэшткі храма былі ўзарваныя. У сярэдзіне 1990-х гг. на падмурку касцёла пасярод могілак быў пастаўлены высокі металічны крыж.

Адлегласць ад сядзібы Прылукі, дзе жыў Юрый Чапскі з сям’ёй, да касцёла у Воўчкавічах складала ўсяго 5 км. Але добрай дарогі да яго не было. Таму на вялікія рэлігійныя святы Чапскія накіроўваліся ў невялікі касцёл каля сядзібы Вязань (цяпер гэта вёска ў Дзяржынскім раёне каля горада Фаніпаль). Шлях туды быў даўжэйшы (каля 13 км), але значна лепшы: ад Прылук па старажытным Койданаўскім (Наваградскім) тракце праз фальварак Атолін да вёскі Грычына, далей дарогай у бок станцыі Фаніпаль, і за чыгуначным пераездам ужо быў бачны мураваны касцёл. Яго заснаваў Ігнат Багдашэўскі – гаспадар сядзібы Вязань – у сярэдзіне XIX стагоддзя як пахавальню для свайго роду. У склепах касцёла ў цынкавых трунах ляжалі нябожчыкі. Храм быў зачынены і разрабаваны яшчэ ў даваенны час, яго сцены ў 1960-я гг. былі канчаткова разбураныя сапёрамі. Едучы па шашы Мінск–Брэст, справа ад дарогі каля Фаніпаля можна ў бярэзніку заўважыць падмуркі гэтага будынка.

Дарэчы будзе сказаць, што Юрый Чапскі ахвяраваў 1000 рублёў на будаўніцтва па ініцыятыве Вайніловічаў касцёла Сымона і Алены – славутага Чырвонага касцёла ў Мінску.

Дзеці Юрыя Чапскага вельмі любілі сваю няньку, якую ласкава звалі “бабуськай”:

Адной з першых асоб – хатняй прыслугі ў Прылуках была Канстанцыя Якубоўская, якая ўсіх нас ўздавала – каханая Бабуська, і яе муж, повар, якога мы звалі Дзядусь. Абое яны ўвайшлі ў нашу сям’ю. (...) Уцехай нашага дзяцінства і вялікай любоўю была наша няня – Бабуська. Мы ніколі не маглі яе ўволю нацалаваць і напесціць. А калі яна баранілася ад нашай

---

¹⁰ З мемуараў Юзафа Чапскага “Вырванія старонкі”. Цыт. паводле: Wnętrze. Józef Czapski w stulecie urodzin. Kraków, 1996 с. 24

бесцыпрымоннай пляшчоты, мы казалі “to z miłości” (“гэта ад любові”), а яна – “z miłości polatali kości” (“ад любові паламалі косці”). А на нашы словы “Babuška to nasza rosiecha” (Бабуська – гэта наша радасць) адказвала: “Rosiecha starego Wojciecha” (“Радасць старога Войцеха”). Гэтая заўжды гавораная яе показка вельмі падабалася нам. (...)

Пасля смерці нашай маці Бабуська была для нас самай галоўным чалавекам, незаменным, больш за ўсіх каханым. Яна дакладна памятала дні і гадзіны нашага нараджэння, усе сям’ера з нас прайшлі праз яе клапатлівыя рукі. Не памятаю ніводнага злога слова ці нуднага бурчання з яе вуснаў. Яна не ўмела пісаць, а чытала толькі з кніжкі для набажэнстваў, але яна дала нам усім, пад кіраўніцтвам нашай маці, асновы выхавання і дысцыпліны, робячы гэта ўласнай дабрывёй, тактам, прыроджаным педагагічным пачуццём. (...)

Увосень 1909 года Бабуська цяжка захварэла. Лекары вызначылі запаленне лёгкіх з эксудатам. Хварэла яна без скаржаў, у адзін дзень сказала толькі: “І не пабачу ўжо майго Юзка ў мундзіры!...” (Браты павінны былі ўвосень 1910 г. паступаць у гімназію.) (...)

Я сядзела ля вакна і вучыла фізіку. Раптам дзверы адчыніліся. У іх стаяла Карля, бледная, босая, у кашулі: “Бабуська памерла!” Ні перад тым, ні пасля не памятаю такой роспачы. Жыццё апусцела¹¹.

Пра характар Юрыя Чапскага – свайго бацькі – згадвае Юзаф Чапскі:

Наш бацька, які пасля смерці нашай маці застаўся ў вёсцы з сям’ярымі дзецьмі на карку, ніколі не быў інтэлектуалам. Ён меў вельмі кансерватыўныя погляды, калі гаварыць наконт польскасці. (...) Магчыма, гэта мае сыноўнія забабоны, але сапраўды яго звалі “добры граф” і вельмі любілі. І ў горадзе, дзе ён быў прэзідэнтам дабрачынных і сельскагаспадарчых таварыстваў, і сярод службоўцаў – паўсюль яго лічылі справядлівым, добрым чалавекам. А калі казаць пра мяне, то сапраўды, калі я меў смеласць штосьці супраць бацькі казаць, то ўсё роўна ён вельмі мяне любіў¹².

Менавіта Юрый Чапскі вырашыў, што ягоныя сыны павінны атрымаць адукацыю ў сталічным Санкт-Пецярбургу, а не ў іншых месцах, больш прывабных для польскай моладзі:

Калі было вырашана паслаць нас са Стасем на вучобу – то мы хацелі ехаць у Польшчу. Хацелі ехаць у Львоў, дзе жыў стрыечны брат (кузін) Франуш Чапскі, які навучаўся ў Львове. Мы вельмі жадалі паехаць у Польшчу. Але не, трэба атрымаць навучанне ў Расіі, каб мець там пэўныя правы, быць міравым суддзёй ці нешта такое. Цалкам для нас незразумелае

---

¹¹ Марыя Чапская. Еўропа ў сям’і. Цыт. паводле: Wnętrze. Józef Czapski w stulecie urodzin. Kraków, 1996 с. 26

¹² З мемуараў Юзафа Чапскага “Вырваныя старонкі”. Цыт. паводле: Wnętrze. Józef Czapski w stulecie urodzin. Kraków, 1996 с. 29

і ўвогуле непатрэбнае. (...) Тады [у Пецярбургу] пачаліся мае інтэлектуальныя зацікаўленні, я пачаў чытаць, праз школу адкрыў для сябе рускую літаратуру (а не польскую), і першыя моцныя перажыванні тады былі пераважна рускія¹³.

Пра тое, як выглядаў палац знутры, даведваемся з энцыклапедыі Р. Афтаназы:

Унутраная архітэктура палаца пры Чапскіх была адносна сціплая. Пакоі, пераважна вялікія, мелі сцены, размаляваныя алеем у разнастайных пастэльных колерах. Рэпрэзентатыўныя памяшканні дэкараваліся ляпнінай на столі, паркет быў узорысты, у кожным пакоі быў свой узор. Усюды стаялі белыя кафляныя печы, на першым паверсе яны былі абкладзены штампаванай кафляй. У салоне і кабінеце меліся мураваныя комінікі.

Паколькі Эмерык Чапскі набыў спалены будынак, рухомы інвентар палаца быў вельмі сціплы. Пераважна яго начинне паходзіла з навейшых часоў. Мэбля стыльвая і старадаўняя знаходзілася толькі ў некаторых пакоях. У сталойцы, аздобленай абсталяваннем з дубу, стаялі вялікі стол і крэслы, абабітыя цялячай скурай, яшчэ дзве прыгожыя “гданьскія” і адна “галандская” шафы, збоку ад іх – два гданьскія куфры. У салоніку пані быў камплект мэблі ў стылі Людовіка XV, абабіты вішнёвым аксамітам, далей быў палісандравы туалет XVIII ст. з аплікацыямі і срэбны туалетны камплект у стылі Людовіка XVI. Мэбля ў салоне была накрытая паўшаўковым матэрыялам паласатага зялёнага колеру. З таго самага матэрыялу была выканана драпіроўка на дзвярах і вокнах. У старым зашклёным серванце захоўвалася каштоўная польская і замежнай еўрапейскай вытворчасці парцяляна. На серванце стаялі бюсты Людовіка XVI і Марыі Антуанеты.

Калі Прылукі апынуліся ў валоданні Чапскіх, іх галоўнай сядзібай было даўно абжытае Станькава, і акурат там знаходзіліся шматлікія сямейныя рэліквіі і каштоўныя творы мастацтва. Прылуцкія зборы абмяжоўваліся набыткамі Юрыя Эмерыкавіча Чапскага. Выключэннем быў перайшоўшы ў спадчыну пасля Эмерыка Чапскага партрэт караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага з лістом у руцэ (пэндзля Яна Батыста Лампі), а таксама партрэты: Фабіяны Чапскай з Абуховічаў – жонкі Караля Чапскага ў ампірнай сукні вышыняй каля 5 м; Эмерыка Чапскага, зроблены невядомым расійскім мастаком; а таксама каля 10 сямейных мініячур пераважна XVIII ст. і першай паловы XIX ст. Жывапіс ініцага роду ў Прылуках прадстаўляла вялікая карціна Юзафа Брандта “Пад’езд татараў, што

---

¹³ З мемуараў Юзафа Чапскага “Вырванія старонкі”. Цыт. паводле: Wnętrze. Józef Czapski w stulecie urodzin. Kraków, 1996 с. 30

вяртаюцца з разбойнага паходу” на фоне зарыва пажару, буйное на палову сцяны палатно Генрыха Вейсенгофа “Крывавы след” з выявай зруганой над снежным покрывам, пазначаным крываваымі слядамі ног, малюнак Пятра Стахіевіча “Галава польскага хлопца”, некалькі накідаў Яна Матэйкі, акварэлі Юліуша Косака, розныя працы Лявона Вычулкоўскага, партрэт Юрыя Гутэн-Чапскага аўтарства чэшскага мастака Брожыска (1855 – 1900), вялікі, у пераплёце, малюнак Маці Божай на сцяне, партрэт жонкі Юрыя Чапскага – Юзафіны Караліны, намаляванай у атласнай белай сукенцы, у фатэлі, каля цвітучага дрэва, і іншы партрэт той самай асобы, выкананы Людамірам Яноўскім ў год яе 30-годдзя (1897).

З іншых дэкарэтыўных прадметаў і твораў мастацтва заслугоўвалі ўвагі: бронзавыя габрэйскія падсвечнікі з польскім арлом (каля 10 шт.), гадзіннік Bouille на такой самай падстаўцы, яшчэ адзін гадзіннік у стылі Людовіка XV, шырмы з чорнага дрэва з устаўленымі ў іх пейзажамі Альпаў, Неапалю, Рыму і іншымі аўтарства Соф’і Мейендорф (з роду Штакельберге) пачатку XIX ст., разьбяны залаты (ці пазалочаны) келіх, ахвяраваны калісьці Францішку Станіславу Чапскаму (апощыню хэлмінскаму ваяводзе, паслу 4-гадовага Сойму), сталовае срэбра, саксонская і французская парцэляна, дываны і некалькі турэцкіх шалей, якія аздаблялі сцены і мэблю. Былі ў палацы два фартэііна Vechstein і піяніна.

У зале на другім паверсе стаялі дубовыя зашклёныя шафы з буйным (некалькі тысяч тамоў) кнігазборам, пераважна дублетамі станькаўскай бібліятэкі. У ім захоўваліся матэрыялы па гісторыі, успаміны, прыродазнаўчыя працы і шмат мастацкай літаратуры, пераважна на замежных мовах – французскай, нямецкай, англіскай, з адносна невялікай колькасцю тагачасных польскіх кніг. Шмат выданняў, пераважна старых, мелі прыгожыя скураныя ці паўскураныя пераплёты і ўласныя экслібрысы з надпісам “Georgius Comes Hutten-Czapski” і гербам Ляліва ў цэнтры. У спецыяльнай скрыні, якая захоўвалася ў свірне, месціўся сямейны архіў са шматлікімі дакументамі, замацаванымі старымі васковымі пячаткамі¹⁴.

За 6 км на захад ад сядзібы Прылуці знаходзіцца невялікі лясны масіў, які з’яўляецца помнікам прыроды і мае назву “Прылуцкі лясны заказнік”. Гісторыя яго пачалася пры Чапскіх у другой палове XIX стагоддзя. Эмерык Чапскі займаў у сярэдзіне XIX стагоддзя высокі пост кіраўніка ляснога дэпартаменту Расійскай імперыі. З-за нязгоды з імператарам Аляксандрам II у справах раздачы лясоў Чапскі пакінуў пасаду і з’ехаў у свой маёнтак Станькава. Пасля набывання значных зямельных угоддзяў і стварэння Станькаўскага ключа на гэтых землях пачынаецца развіццё лясной гаспадаркі і доследаў. Справу

¹⁴ Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wyd. drugie. Cz. I. T. 1. 1991. S. 125-129

Эмерыка працягваў ягоны сын Юрый – гаспадар Прылук. У сельскай гаспадарцы ён увёў васьміпольны севазварот, у суседніх паселішчах Сеница і Самахвалавічы з дапамогай графа Юрыя былі адкрыты спецыяльныя вучэльні, у якіх выкладаліся асновы земляробства і садаводства. (Невыпадкова на базе тых доследных пляцовак і плантацый ужо ў савецкія часы былі створаны даследчыя інстытуты пладаводства, агародніны, бульбаводства, і сёння ў Сеницы дзейнічае дзяржаўны аграрна-камерцыйны каледж, а ў Самахвалавічах – інстытут пладаводства і бульбаводства). Пасадкі ў Прылуцкім лясным заказніку ствараліся адразу пасля высечкі графам Юрыем старога лесу, які прадаваўся ў Англію, Францыю і Амерыку. Граф запрашаў высокакваліфікаваных лясных з Польшчы, якія даглядалі новыя пасадкі і ставілі тут эксперыменты. У 1910 годзе яны заклалі пасадкі лістоўніцы еўрапейскай. У шырокіх міжрадкоўях, калі лес быў яшчэ малады, вырошчваліся зерневыя культуры – так немагчыма было разрастацца пустазеллю. Пасля ўсталявання савецкай улады, у 1922 годзе, была створана “Пасаянная камісія па лясной доследнай справе БССР”. На Прылуцкай лясной дачы пачалі праводзіцца навуковыя доследы. У 1930-я гг. тут высаджваліся ілжэтсуга Мензіса, хвоя Веймута, хвоя Банкаса, хвоя Мурэя, ясьень пенсільванскі. У пасляваенны час тут пасаджаны культуры аксаміта амурскага, арэха маньчжурскага. На падставе ўсяго гэтага і быў створаны ў 1977 годзе заказнік. Побач з вышэйпералічанымі рэдкімі для Беларусі раслінамі ў ім растуць і звычайныя для нас дуб чарэшчаты, хвоя звычайная, елка звычайная, ясьень звычайны, асіна, бяроза, рабіна¹⁵.

Юрыю Чапскаму прыйшлося перажыць цяжкія часіны страты ўласнай маёмасці і, урэшце, страты роднай зямлі. Старажылы Прылук і суседніх вёсак паводле аповедаў іх бацькоў і дзядоў згадваюць апошніх гаспадароў Прылук як добрых і чуйных людзей. Хочацца верыць, што і наша канферэнцыя паспрыяе аднаўленню памяці пра славытых гаспадароў Прылук, якія пакінулі значны след на мінскай зямлі.

Гатальскі Ігар Валер’евіч, кіраўнік народнага гісторыка-краязнаўчана аб’яднання “Прылуцкая спадчына” Прылуцкага цэнтра народнай творчасці Мінскага раёна, краязнаўца, экскурсавод.

---

¹⁵ Д. Потапович. Прилуцкий лесной заказник // Лесное и охотничье хозяйство, 2002, № 4, с. 38

ЮЗЕФ ЧАПСКИЙ – ПИСАТЕЛЬ, ХУДОЖНИК, ЧЕЛОВЕК

Последним владельцем Прилуков был граф Юрий (Георгий) фон Гуттен-Чапский. Из его семерых детей наибольшую известность во второй половине XX века приобрёл Юзеф-Эмерик-Игнатий-Антоний-Франц-де Пауло-Мария Чапский – писатель и художник. Некоторые его книги и альбомы-каталоги выставок его картин есть в архиве объединения “Прылуцкая спадчына”.

“Писатель. Художник. Человек. Эти три облика Юзефа Чапского так сильно переплетены, что трудно говорить об одном, упуская два других. Хочу взглянуть на героя этой книги как на некое целое: сложное, многостороннее, а в конечном итоге как единое”. Так писал литератор и дипломат Ян Зелинский в 1997 году в своей книге “Юзеф Чапский. Короткий путеводитель по долгой жизни”¹.

Юзеф Чапский родился 3 апреля 1896 года в Праге во дворце деда по материнской линии графа Тун-Гогенштайна. Дедом Юзефа по отцовской линии был известный в России и на Минщине граф Эмерик фон Гуттен-Чапский (1828–1896) – видный государственный деятель, коллекционер, нумизмат, собрания которого после его смерти были подарены в 1903 году городу Кракову бабушкой Юзефа графиней Елизаветой и его отцом.

Отец Юзефа – Юрий (Георгий) фон Гуттен-Чапский (1861–1930) – был младшим сыном Эмерика Чапского. В 1886 году он женился на Юзефине Тун-Гогенштайн (1867–1903) – дочери австрийского посла в России. В семье было семеро детей – 5 дочерей и 2 сына. Юзеф был пятым ребёнком и старшим сыном. Семья жила в имении Прилуки недалеко от Минска, где прошло всё детство Юзефа. Родители очень любили сына и баловали его. В 1903 году семью постигло большое горе – умерла мать. Всю заботу о детях взяли на себя отец и няня – Констанция Якубовская, которая вырастила всех семерых.

Юзеф очень сильно отличался от остальных детей. Он вспоминал, что когда все на улице играли в подвижные игры, то он сидел дома, читал книги и много думал. В 1910 году отец послал Юзефа и его младшего брата Станислава в Санкт-Петербург на учёбу в гимназию. Жили они на квартире в Царском Селе, поскольку в Петербурге был очень влажный климат. В это же время в гимназии учились и их двоюродные братья – сыновья Кароля Чапского (1860–1904) Эмерик и Войцех. Опекал и воспитывал мальчиков пан

---

¹ Jan Zieliński. Józef Czapski. Krótki przewodnik po długim życiu. Warszawa, 1997, с.2 вкл.

Ивановский, посланный с ними из Прилук отцом. Жили скромно и серьёзно учились. В 1915 году Юзеф окончил гимназию с золотой медалью. К этому времени он хорошо знал русский, белорусский, польский, французский, английский языки. Он учился игре на фортепиано и мечтал стать пианистом-виртуозом, а также брал уроки рисования. Огромное впечатление в тот период на него произвели музыка С. Рахманинова и А. Скрябина².

В конце 1916 года Юзеф Чапский был мобилизован в армию. Он окончил ускоренные офицерские курсы. С 1917 по 1920 г. и с 1938 по 1948 год с перерывами Юзеф Чапский служил в русской и польской армиях, участвовал в двух мировых войнах. После Первой мировой войны он учился живописи в академиях Варшавы и Кракова. В 20-х годах прошлого века Ю. Чапский стал одним из организаторов группы молодых польских художников – капистов. На протяжении 1930–1939 гг. он участвовал в многочисленных художественных выставках Франции, Польши и других европейских стран. Его персональные выставки состоялись в 1932 г. в Париже и в 1938 г. в Варшаве³.

В 1939 году Юзеф Чапский как польский офицер попадает в плен к частям Красной Армии, находится в концлагере Старобельск на Украине, затем в Грязовце в Вологодской области. В сентябре 1941 г. после подписания военного соглашения между советским и польским правительствами Ю. Чапский был освобождён. Он вступил в Польские вооружённые силы в СССР. Занимался розыском пропавших в СССР польских офицеров и солдат. В 1942 г. руководил культурной работой в штабе польского генерала Андерса в Янги-Юле под Ташкентом. В 1942–1944 гг. вместе с армией Андерса прошёл через Ирак, Палестину, Египет, участвовал в военных действиях в Италии. В 1944 г. в Риме вышли его “Воспоминания о Старобельске”. На протяжении последующих трёх лет Чапский писал книгу “На бесчеловечной земле” (издана в 1949 году во Франции). В 1942 г. в Ташкенте Чапский познакомился со многими русскими писателями, находившимися в эвакуации, в т.ч. с Анной Ахматовой и Алексеем Толстым⁴. Они встретились на вечере, посвящённом замыслу издания в СССР сборника польских стихов, написанных во время войны. Чапский читал по-польски, переводил стихотворения разных польских поэтов: “Я вижу, как сейчас, слёзы в больших глазах молчаливой Ахматовой, когда я неловко переводил последнюю строфу “Варшавского рождества””. Спустя годы Анна Ахматова написала стихотворение “В ту

---

² Józef Czapski. Świat w moich oczach. Ząbki – Paris, 2001, с. 9-11.

³ Józef Czapski. Wokół kolekcji Aeschlimanna. Warszawa, 2007, с. 115-117.

⁴ Jan Zieliński. Józef Czapski. Krótki przewodnik po długim życiu. Warszawa, 1997, с. 23-27.

ночь мы сошли друг от друга с ума...”, посвящённое Юзефу. Вторая и последняя встреча Чапского и Ахматовой произошла в 1965 году в Париже, где он нарисовал поэтессу такой, какой её помнил более 20 лет, прошедших со дня их первой встречи⁵.

В 1947 г. Юзеф Чапский поселился в усадьбе Мезон-Лафит под Парижем, где начал издаваться организованный Литературным институтом ежемесячник “Культура”. Основателем, издателем и главным редактором журнала был уроженец Минска Ежи Гедройц. С ним Юзеф Чапский проработал бок о бок до конца своих дней. В “Культуре” освещались вопросы взаимоотношений между славянскими и другими народами – поляками, россиянами, украинцами, белорусами, литовцами, впервые публиковались литературные и публицистические произведения писателей-эмигрантов в переводе на польский язык. Большую роль в подборе материалов для печати играл Юзеф Чапский. “В здешнюю русскую эмиграцию меня ввёл Юзю”, – отмечал Ежи Гедройц. В частности, Ю. Чапский был лично знаком с Александром Солженицыным, “Архипелаг ГУЛАГ” которого был напечатан в “Культуре” в польском переводе Ежи Помянского. На страницах “Культуры” печатались известные польские литераторы. По делам журнала Ю. Чапский посещал США и Канаду. По инициативе Е. Гедройца и Ю. Чапского в Страсбурге был основан Коллегиум свободной Европы. В 1959 году специальный номер “Культуры”, посвящённый польско-российским отношениям, был издан на русском языке⁶.

После войны Юзеф Чапский снова активно занимался живописью. Его творческая манера была близка к импрессионизму. В 1951 г. в Женеве прошла его первая послевоенная персональная выставка. После неё Ю. Чапский ежегодно экспонировал свои работы во Франции и других странах. Последняя прижизненная выставка “Юзеф Чапский. Живопись из швейцарской коллекции” прошла в 1992 году в Кракове, Познани и Варшаве⁷.

На всю жизнь у Юзефа Чапского сохранились тёплые воспоминания о детстве, проведённом в Прилуках. “Мой родной дом был счастливым домом, где была уйма детей – было нас семеро – где была уйма гувернанток и гувернёров, где к столу садилось обычно 15-20 человек...” – вспоминал Ю. Чапский на склоне лет в книге интервью “Мир в моих глазах”. В другой автобиографической книге “Вырванные страницы” он вспоминал: “А минуты

---

⁵ Józef Czapski. Na nieludzkiej ziemi. Kraków, 2001, с. 250–254.

⁶ 2006 / Год Ежи Гедройца. – Towarzystwo Opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu, (2006).

⁷ Józef Czapski. Wokół kolekcji Aeschlimanna. Warszawa, 2007, с. 118–120.

счастья? Светлый ковёр с тёмным узором, я играю на нём в кубики. Мама сидит рядом в кресле или у столика (красное дерево, обитое позолотой из бронзы), запах гиацинтов в горшках, которые садовник приносил весной, много солнца. Рыже-золотой блеск маминых волос в солнечных лучах. Или это мне всё кажется? Чувство абсолютной и вечной беспечности и счастья”⁸.

В 2008 году исполнилось 15 лет со дня смерти Юзефа Чапского (умер 12 января 1993 года). О себе он всегда говорил: “Я сначала – человек, а потом – поляк”. Но прежде всего он писатель и художник, известность которого со временем будет только расти.

*Кароль Інэса Графімаўна, кандыдат біялагічных навук,
член Савета і метадыст народнага гісторыка-краязнаўчага
аб’яднання “Прылуцкая спадчына” Прылуцкага цэнтра
народнай творчасці Мінскага раёна.*

---

⁸ Цыт. паводле: Wnętrze. Józef Czapski w stulecie urodzin. Kraków, 1996 с. 24.

МАРИЯ ЧАПСКАЯ (1894 – 1981)

Наиболее известная из пяти дочерей Юрия (Георгия) Чапского. Родилась в Праге. Её детство прошло во дворце в Прилуках, где она получила домашнее образование. В 1915–1916 гг. работала в обществе помощи жертвам войны, руководила детским приютом. В 1918 г. жила в Санкт-Петербурге вместе со своими сёстрами и работала секретаршей. Её дядя Георгий Чичерин – народный комиссар иностранных дел Советской России – помог Марии и её родственникам выжить в эти тяжёлые времена.

Выехав в Польшу, Мария Чапская училась в университетах Варшавы и Кракова. Окончила учёбу в 1925 г. Была историком и литератором. В 1929 г. получила степень доктора философии. В качестве докторской диссертации ею была представлена “Polemika religijna pierwszego okresu Reformacji w Polsce”. Работа была издана в Кракове в 1928 году. По литературным произведениям Марии мы видим, что круг её интересов достаточно широк. Уже в 1931 году в Париже на французском языке выходит “La vie de Mickiewicz”, в 1938 году в Варшаве “Ludwika Śniadecka”. Эта её работа была переиздана в 1946 году в Риме, а в 1958 году в Варшаве. В 1954 году в Лондоне издаётся “Miłosierdzie na miarę kłęsk (monografia o Zakładzie św. Kazimierza w Paryżu)”, а затем на французском языке в 1955 в Париже – “L’huile de la lampe”. В 1963 году она ещё раз пишет о Мицкевиче (“Szkice Mickiewiczowskie”, Лондон).

В 1965 году в Лондоне была издана совместная работа Юзефа и Марии Чапских “Dwugłos wspomnień”.

Мария Чапская также занималась редактированием и литературной обработкой антологии “Polacy w ZSSR (1939–1942)”, изданной в 1963 году в Париже, и других произведений.

После Второй мировой войны Мария Чапская жила во Франции вместе со своим братом Юзефом. Была тесно связана с Литературным институтом в Париже. Наиболее известны две книги Марии Чапской – «Европа в семье» (1970) и «Изменившееся время» («Czas odmieniony», 1978), написанные на основе собственных воспоминаний и многочисленных документов родов Мейендорфов, Тун-Гогенштайнов и Чапских, потомком которых была Мария. Из них мы узнаём о жизни нескольких поколений Чапских – владельцев Станьковского ключа. В своих произведениях Мария Чапская мастерски отразила сложную эпоху исторического перелома первой четверти XX века.

Кароль Инэса Трафімаўна, кандыдат біялагічных навук, член Савета і метадыст народнага гісторыка-краязнаўчага аб'яднання “Прылуцкая спадчына” Прылуцкага цэнтра народнай творчасці Мінскага раёна.

ПРЫЛУКІ ВА ЎСПАМІНАХ МАРЫІ ЧАПСКАЙ “EUROPA W RODZINIE”

“Ваколіцы Прылук, нашага роднага дома, якія былі куплены нашым дзедам Эмерыкам Чапскім пасля 1863 года, былі пагоркавыя, пакрытыя невялікімі лясамі і купкамі дрэў, якія раслі ў полі на старых курганах. Нас вельмі інтрыгавалі гэтыя курганы...”. “Паміж Прылукамі і Станькавам, адлеглым на 20 кіламетраў, праходзіў водападзел, бо наша прылуцкая рэчка Пціч, якая цячэ ў абрамленні вольхаў, належыць да басейну Прыпяці і Дняпра, а Нёман, які бярэ пачатак у станькаўскіх землях, бяжыць на поўнач да Балтыйскага мора” – так успамінае свойскі і прывычны для нас, сучасных прылучан, пейзаж Марыя Чапская ў 60-ыя гады мінулага стагоддзя, пражыўшы большую частку жыцця далёка ад роднага дома.

Нарадзіўшыся ў 1894 годзе ў Празе ў палацы крэўных сваёй маці Юзэфіны Тун, Марыя Чапская вырасла ў Прылуках каля бацькі – паляка, маці – аўстрыячкі і сярод беларускага насельніцтва. Марыя належала ўжо да чацвертага пакалення той галіны Чапскіх, якая воляй лёсу ад канца 18 стагоддзя была звязана з нашымі мясцінамі. Роданачальнік гэтай галіны Францішак Станіслаў Чапскі ў год першага падзелу Рэчы Паспалітай – 1772 – у Франкфурце ажаніўся з Веранікай Радзівіл. Ягоня сядзібы ў г. зв. Каралеўскай Прусіі былі ўжо адарваныя ад Польшчы, і маладыя да смерці мужа ў 1802 годзе жылі ў Варшаве ў вялікім недастатку, бо пасагу сваёй жонкі ад швагра Караля Радзівіла (“пане Каханку”) Чапскі не дачакаўся. Застаўшыся ўдавой з двума сынамі, Вераніка атрымала свой пасаг праз суд. Сыны Веранікі Караль і Станіслаў скончылі калегіум братоў-піяраў ў Вільні, ажаніліся з дваюраднымі сёстрамі Абухавічанкамі. Старэйшы брат Караль (жанаты з Фабіянай Абухавіч) асеў у Станькаве. У 1812 годзе пасля адыходу рускіх войскаў ён быў выбраны Маршалкам Мінскай шляхты, стаў куратарам школ Слуцкага павету, сябрам Адукацыйнай камісіі. Адным з яго трох сыноў быў Эмерык, які ажаніўся з Альжбетай Мейендорф і пераняў ад бацькі Станькаў. Ён доўгі час быў на царскай службе і быў даволі зрусіфікаваны (яго маці Фабіяна плакала, калі ўнукі звярталіся да яе па-расейску “бабушка”). Польскасць яго абудзілася позна, але памёр ён у Кракаве гарачым польскім патрыётам. У Станькаве застаўся ягоны старэйшы сын Караль, ад 1890 па 1901 год прэзідэнт горада Мінска, а малодшы, Ежы, бацька Марыі, атрымаў набытыя Прылукі. Ежы Чапскі ажаніўся па волі бацькі. З Юзэфінай Тун ён пазнаёміўся ў Сангушкаў, і ў 1886 годзе адбыліся афіцыйныя заручыны. Пасля шлюбу

маладыя адразу выехалі ў Мінск, а адтуль чацвёркай коней – у Прылуці. Пад’язджваючы да Прылук, маладая гаспадыня здалёк убачыла вялікае гняздо буслоў на старой ліпе. Быў жнівень месяц і ўжо былі маладыя буслікі, якія вучыліся лётаць. Здалёк была бачна таксама гадзіннікавая вежа, якую Юэфіна прыняла за касцельную. Маладых сустрэлі на парозе дома хлебам і соллю. Тут ім было суджана пражыць 17 гадоў, і тут гаспадыня памерла такой маладой, пакінуўшы сіротамі сям’ёра дзяцей. Яна пахавана ў Воўчквічах, дзе і цяпер над яе магілай узвышаецца велічны помнік.

А тады 19-гадовая гаспадыня Прылук у абсалютна невядомых умовах, не ведаючы мовы, хутка зжылася з роднымі і атачэннем мужа. Нехта з першых гасцей маладой пары напісаў у гасцявой кніжцы: “Каб такія жанчыны на камяні нараджаліся!”

Марыя была чацвёртым дзіцем у гэтай вялікай сям’і. Успаміны аб месцы, дзе прайшло яе дзяцінства і маладосць, напісаныя немаладой ўжо жанчынай у 60-я гады мінулага стагоддзя, ярка і падрабязна распавядаюць пра наваколле і людзей, якія былі побач.

“Дом стаяў на пагорку, – піша Марыя Чапская, – які на поўдні спускаўся чатырма тэрасамі да двух ставаў, млынарскага і паркавага, злучаных рэчкай Пціч, а ад усходу быў лагодны спуск да гаспадарчых будынкаў і трэцяга става, дзе на выспе, зарослай трыснягом, жылі лебедзі. На поўнач бегла ліпавая алея да бярозавага тракту, які дугой ахінаў паўночна-ўсходні ўскрай парка і цягнуўся да ракі. Алея мела 365 крокаў, столькі, колькі дзён ў годзе. Дрэвы былі старыя і пасаджаны так цесна, што імкнуліся ўверх, утвараючы высокае скляпенне. З захаду парк строма, таксама тэрасамі, спускаўся да гасцінца і ракі. Месца было выключна маляўнічае, а тэрасы і ўвесь парк, мяркуючы па старых дрэвах: ліпах, клёнах, каштанах і італьянскіх таполях, быў запланаваны і закладзены значна раней, чым быў збудаваны дом.

З захаду, на самым высокім месцы стаяла каплічка, прымітыўна мураваная, пабеленая. Уваход у яе быў з боку парку, яна мела два ўзроўні: на вышэйшым стаяла фігура св. Яна Непамуцэна, разьблёная з дрэва, а ніжэй – фігурка Божай Маці з Лурда. Святы Ян быў звернуты тварам да гасцінца або да суседняга пагорка, які зваўся Лысай Гарой. На гэтым пагорку не было дрэваў, а няроўная паверхня паказвала на тое, што пад муравой, якая вясной расцвітала махнатымі кветкамі сон-травы, былі магілы. Там некалі была уніяцкая царква. Пагорак строма абрываўся з боку ракі. На гэтым пагорку таксама была маленькая каплічка на месцы алтара былой царквы. Каля гэтай каплічкі мы складалі косці, якія з’яўляліся на паверхні, каб потым выкапаць ямку і засыпаць іх пяском.

На другім баку тракту, на скрыжаванні гасцінца і палявой дарогі, стаяў высокі абамшэлы крыж, на якім вясковыя кабеты вешалі фартушкі і ручнікі.

Пад каплічку св. Яна штогод з Лысай Гары прывозілі для дзяцей пясок, і з гэтага цвінтарнага пяску мы, усе сямёра, ляпілі бабкі і будавалі замкі”.

Калі маладыя Юзэфіна і Юрый пасля шлюбу прыехалі ў Прылукі, падрыхтаваны на жыллёвыя патрэбы быў толькі партэр. Дом, як большасць двароў і палацаў ў той час, не меў каналізацыі. Але потым, ужо як сягала памяць нават старэйшых сяцёр, на ўсіх трох узроўнях дома была бягучая вада і каналізацыя, а таксама ванная, рэч у той час даволі рэдкая. Каля стайні быў калаўрот, дзе старая каштанка доўгія гадзіны пампавала ваду на патрэбы ўсяго двара і прылеглых да стайні службовых кватэр. За гэта адказваў стары Жукоўскі, які на гэтай жа каштанцы прывозіў таксама дровы ў дрывотню ў сутарэнні.

Напачатку Юрый Чапскі сам кіраваў маёнткам з дапамогай спецыялістаў, якіх яму рэкамендаваў бацька. Адным з такіх спецыялістаў быў Станіслаў Гофман, аграном па адукацыі. З часам ён, тым больш, што не любіў падзелу ўлады, усё кіраванне ўзяў на сябе. Чапскі, не будучы па адукацыі сельскагаспадарчым спецыялістам – пагадзіўся. Дзеці лічылі пана Гофмана самым разумным чалавекам сярод знаёмых і меркавалі, што ён мог бы быць нават каралём Польшчы.

У Станькаве служба была праваслаўная, а ў Прылуках маладая гаспадыня, шчырая каталічка, паклапацілася, каб гэта былі католікі – найчасцей збяднелая шляхта, засценкі і ваколіцы якой былі густа рассыпаны на Міншчыне, як і па ўсім краі ад Дзвіны да Дняпра.

Адной з найбольш значных асобаў у доме была Канстанцыя Якубоўская, любімая Бабуська, якая выгадала ўсіх дзяцей. Яе муж, Адам Якубоўскі, быў кухарам у доме, дзеці звалі яго Дзядуць. Гэтая простая жанчына, якая ўмела толькі чытаць, надзеленая ад прыроды дабрынёй, прыродным розумам, дасканалым пачуццём гумару, як магніт прыцягвала людзей. Нікому нічога не навязвала, але ўся служба лічылася з ёй. У яе пакойчыку ахвотна збіраліся па нядзелях: упраўляючы Гофман, выкладчык Іваноўскі, ксёндз Зэльба – усе любілі з ёй пагаманіць, пажартаваць. Адукаванія настаўніцы зайздросцілі ёй і папракалі дзяцей: “Не паспееш кніжку загарнуць, як ужо бяжыш zur alten Baba” – казалі немка фрау Кэмпэн. А дзеці ніколі не стамляліся абдымаць і цалаваць сваю каханую Бабуську. Калі яна баранілася, дзеці казалі: “То ж з мілосці!” “З мілосці – паламалі косці” – адказвала яна. Усе сямёра дзяцей Ежы Чапскага прайшлі праз яе клапатлівыя рукі, а потым яшчэ і дзеці яго старэйшай дачкі Леапальдыны. Яе смерць у 1910 годзе сталася для дзяцей другім сіроцтвам.

Яшчэ адной значнай асобай у доме быў ксёндз Юзаф Зэльба, апякун, спаведнік і таварыш дзяцей. Быў пробашчам на Кальварыі, а потым, як пабудавалі касцёл у Воўчкавічах, служыў там. З тонкімі рысамі твару, спартыўны, чарнавокі і чарнавалосы, поўны жыцця, дынамізму, але і непакіснай веры. Да самага канца жыцця сям’і ў Прылуках ён быў тут найжаданейшым госцем і прыяцелем. Любіў дзяцей, з захапленнем удзельнічаў ва ўсіх іхніх забавах: малодшых цягаў за плячыма і куляўся з імі праз галаву; падкасаўшы сутану, з захапленнем біў па мячы і гуляў у тэніс са старэйшымі.

Першым лакеем быў Ян Лазоўскі – спачатку малады мясцовы хлапчук, які выціраў нос абрусам, а потым, вышкалены гаспадыняй, стаўся апорай дома, падаваў да стала заўсёды ў фракі і белых пальчатках. Другім лакеем быў Аляксандр Панько. Касірам быў Андрыеўскі, пісарам – Шпілеўскі, ляснічым – Ванглінскі, аканомамі – Шаблоўскі і Белановіч, рымарам – Талочка, паробкамі і пакаёўкамі – Мадзалеўскія, Белановічы, Трацэўскія, Доўнары, Дашкевічы. Паміж сабой яны гаварылі па-беларуску, але дбалі, каб іх дзеці ўмелі па-польску. Тлумачылі: “Нашай мовы нам не трэба вучыцца, яе мы і так ведаем”. Гэтых дзяцей старэйшыя дачкі Чапскіх вучылі польскай мове, рахунку, рэлігіі.

А яшчэ захавала памяць трох прылуцкіх габрэяў: зборшчыка малака сівабародага Шмуїлу, які штодзень адвозіў малако ў Мінск у вазку або санях, млынара Лейбу і чорнага кудлатага каваля з-за ракі, які заўсёды ў час Вялікага Тыдня прыносіў у дом вялікі стос мацы, загорнутага ў чысты ручнік, за што бацька даваў яму залатую пяцірублёўку. Дзеці вельмі любілі гэтую мацу і елі яе з маслам. У Мінску тады было мноства габрэйскіх крамаў і крамак: на Захар’еўскай, Губернатарскай вуліцах, Кафедральнай плошчы. Сярод уладальнікаў былі таксама знаёмыя і прыязныя габрэі.

Яркія ўспаміны захавала аўтарка і пра суседзяў, хоць, маючы вялікую сям’ю, калі з семярых дзяцей амаль заўсёды нехта хварэў, бацькі сустракаліся з імі і не вельмі часта. Найчасцей ў доме бывалі Лэнскія з Гатава, Пётр і Габрыеля Ваньковічы са Сляпянкі. Адметнай асобай, якая даволі часта бывала ў Прылуках, была Ядвіга Любанская з Лошыцы: чароўная, ў шалясцячых шаўковых сукенках і арэоле парфумы, для дзяцей яна была ўвасабленнем грацыі і элігантнасці.

Недалёкай ад Воўкавічаў Строчыцай валодала небагатая шляхецкая сям’я Джаневічаў, у якой было 14 дзяцей. Усе ўжо разляцеліся па свеце, у фальварку застаўся старэйшы сын Казімір, былы ўдзельнік бітвы пад Цусімай, і яго сястра Габрыэля, якая пасля пабудовы касцёла ў Воўкавічах узяла на сябе клопаты пра яго.

Вялікае значэнне ў побыце Прылуцкага дома мелі поры года... З пачаткам зімы рыхтаваліся да Божага нараджэння, якое заўсёды было

ўрачыстым. Аканомы чатырох прылуцкіх фальваркаў і больш далёкага ключа Самуэлева і Каралёва павінны былі скласці спісы дзяцей фальваркавай службы да 14 гадоў з пазначэннем імёнаў і ўзросту. Для гэтых дзяцей у доме шылі сукенкі, штаны, куртачкі, кашулі. Для немаўлят дзяўчынкі самі вязалі шапачкі. Усё гэта складалася ў пакункі і рассыралася па фальварках. Усе слугі ў Прылуках атрымлівалі на свята пакет ласункаў і нейкі індывідуальны падарунак. Потым дзеці ў радасным настроі пад акампанемент маці спявалі калядкі. “Наша Божае Нараджэнне, як заўсёды, было прыгожае і вясёлае, з усімі дарагімі дзецьмі ў добрым здароўі, падарункі атрымалі 362 асобы...” – пісала ў адным з лістоў маці.

Калядная вячэра ў прылуцкім доме была традыцыйная, посная, з кушчэй, грыбным супам, шчупаком па-габрэйску, кампотам з сушаных сліў і яблыкаў. Пад абрус клалася сена, а ў чатыры куты ставіліся снапкі збожжа. Перад вячэрэй маці і бацька, а потым бацька са старэйшай дачкой спускаліся ў сутарэнне, дзе стаялі доўгія сталы для службы і ламаліся аплаткам са слугамі, і толькі потым – з дзецьмі. Пасля вячэры наступала асаблівая хвіліна, калі насцеж адчыняліся дзверы ў сталовую, дзе на доўгім стале стаяла ёлка аж да столі, у бляску свечак, а пад ёлкай – падарункі. Сюды ж, па свае падарункі, прыходзілі пасля вячэры дамашнія і стаенныя слугі.

Рэшта зімы праходзіла дома ў занятках з настаўнікамі, але кожнага ранку ў поўнай кветак гасцёўні маці адбываліся ўрокі рэлігіі, напачатку са старэйшымі сёстрамі, потым з малодшымі, і нават 5-гадовы Юзаф быў удзельнікам гэтых урокаў.

Рэгулярна, 21 або 22 сакавіка па старым стылі, прыляталі ў Прылуку буслы. Той, хто заўважаў іх першы, паведамляў іншым, і столькі было радасці са звароту на старыя гнёзды гэтага “штандару вясны”! Але лугі звычайна яшчэ былі мёртвыя, у лесе ляжаў снег, ноччу ціснулі замаразкі, жабак нідзе яшчэ не было відаць... Усе хваляваліся: як утрымаюцца, ці не згінуць з голаду? А ўжо нашмат пазней, без акрэсленай даты, у нейкі халаднаваты вечар з’яўляліся ў небе першыя ластаўкі... Прагулкі вясной (нават французскія ці нямецкія, калі было забаронена гаварыць на іншай мове), былі прыемныя і пазнавальныя. Першай з’яўлялася ў лесе фіялетава-ружовая медуніца, хутка ў глыбі лесу пачыналі ярка свяціцца блакітныя пралескі, а на пясчаных пагорках высоўваліся з-пад дзёрну махнатыя купкі сон-травы, потым прыходзіў час жоўтых ключыкаў на доўгіх крохкіх сцяблінках, і толькі ў маі ў вільготных месцах вялікага Мінскага лесу зацвіталі ландышы. Пасля вячэры дзеці гулялі з настаўнікамі ў розныя настольныя гульні або праглядалі ілюстраваныя журналы. Потым настаўніцы адыходзілі да сябе і наступаў час чытання ўслых. Вельмі добрым чытальнікам быў бацька. Дзеці, слухаючы,

займаліся ручной работай: вышывалі, вязалі, а хлопчыкі рабілі ружанцы (дзеля гэтага маці прывозіла з-за мяжы спецыяльныя запасы дроту, пацерак, крыжыкаў і спецыяльныя абцугі). Літаратурныя тэксты захаплялі, і дзеці са страхам сачылі за хуткім ходам стрэлак гадзінніка, але як толькі наступала дзевятая гадзіна, бацька са словамі: “Дзеці, спаць!” загортваў кнігу.

Велікодныя святы традыцыйна былі шчодрымі. Сярод бабак, мазуркаў, тартоў, розных шынак і каўбасаў пачэснае месца займала смажанае парася, а часам глушэц, аздоблены барадатай галавой, веерам хваста і распасцёртымі крыламі. Ва ўласных лясах Чапскіх глушцы не вадзіліся, і гэтыя велікодныя былі або з Прусінава або, пасля, з лясоў швагра Леана Лубенскага, з-пад Оршы.

Навакольны люд, як католікі, так і праваслаўныя, пасля суровага Вялікага посту, спешна, аж курылася на дарогах, раз’язджаўся пасля велікоднай службы, якая адпраўлялася на досвітку.

Дзеці падраслі, наступілі захапленні, няўдачы, расчараванні... “Бацька нічога нам не адмаўляў, пакідаў нам свабоду, стараўся зразумець нашы памкненні, старшым дазваляў паездкі, пакрываў выдаткі, толькі што яго дома амаль ніколі не было”, – піша Марыя Чапская.

Пачалася Першая сусветная вайна, адбыліся рэвалюцыі, Мінск пераходзіў з рук у рукі. Усё скончылася Рыжскім трактатам, па якім Беларусь была падзелена і палова яе разам з Мінскам аддадзена Саветам. У 1920 годзе сям’я Чапскіх назаўсёды пакінула Беларусь і свой родны дом.

“На пагорку, над дугамі, трыма здзічэлымі тэрасамі над зацягнутымі мулам ставамі, можа, яшчэ засталіся нейкія астаткі сцен і купка друзу, пакрытага крапівой”, – так уяўляе аўтарка ўспамінаў месца свайго роднага дому у канцы 60-х гадоў мінулага стагоддзя.

Але яна не ведала, што ў гэты час, ужо адноўлены пасля разбурэнняў Другой сусветнай вайны, дом яе дзяцінства і юнацтва пачаў ўжо іншае жыццё, якое працягваецца і дагэтуль...

Іванова Бернарда Пятроўна, кандыдывт біялагічных навук, член аб’яднання “Прылуцкая спадчына”.

СТИЛЕВЫЕ И КОМПОЗИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ УСАДЕБ РОДА ЧАПСКИХ В БЕЛАРУСИ

Усадьбы Чапских формировались во второй половине XIX в. Это было время наивысшего в столетии общественного подъёма, время проведения реформ. Общество, охваченное жадной перемен, стремилось к деятельности и обновлению. Архитектура этого периода решала проблему стилиобразования, определения самой её сущности, социальной миссии и роли в преобразовании действительности. Архитекторы стремятся к научно обоснованному творчеству, к осмыслению опыта зодчества прошлых эпох, времён Ренессанса и классицизма. Для многих зодчих главными становятся утилитарные потребности, практическая польза, а не художественная выразительность. Польза в силу своей повседневной необходимости становится выше прекрасного. Архитектура начинает отождествляться с украшением, роскошью, удорожанием строительства. Больше всего ценится не сама Архитектура как искусство, а Строительное искусство. Понижается идеологичность, знаковость, содержательность архитектуры как искусства. Эти функции архитектуры подменяются полезной деятельностью, утилитарностью. Главным стилиобразующим фактором становится строительный материал (чугун, железо, стекло), определяющий структуру сооружения, составляющий экономию строительных работ. К концу столетия строительный материал становится средством художественной выразительности. Получают распространение здания неоштукатуренные, а символом массового, дешёвого строительства становится «кирпичный» стиль. Архитектура классицизма все больше оценивается как нерациональная и подражательная античности¹.

Основные тенденции нового времени в значительной степени определили стилевые особенности усадеб в Станьково, Прусиново, Наруевичах и Новосёлках. Кроме того, в них проявились дух самого рода, романтически возвышенного, образованного, высокой культуры и фамильных традиций.

Усадьба в Станьково (Дзержинский район) формировалась на сравнительно ровной террасе ручья Рапуса с небольшим уклоном в сторону поймы, ограничивающей парк с южной стороны. Она создавалась в духе прошлых стилей. В её композиции, в малых архитектурных формах, характере водной системы прослеживается подчёркнутое внимание к ушедшей эпохе

---

¹ Кириченко Е.И. Архитектурные теории XIX века в России. Москва, 1986. С.273-278.

романтизма. Усадьба включала каменный дворец, кухонный флигель, «скарбчик», парк с водной системой, каплицу, жилой флигель, кирпичный амбар, четыре въездные брамы, хозяйственный двор, оранжерею, теплицы. К ней примыкали большие фруктовые питомники.

Дворец построен в 1861–1862 гг. на месте снесённого старого дома начала XVIII в. Судя по фотографии, центральная его часть была двухэтажная, боковые объёмы – одноэтажные, крыша плоская. Кроме того, имелась большая терраса, выложенная из чёрных и белых мраморных плит. По высказыванию Юзефа Вейссенгофа, который дружил с Чапским, дом был построен Эмериком для своих удобств и, главное, для размещения коллекции. Здание не имело особых архитектурных достоинств. Оформление интерьеров выполнила Софья Меендорф (видимо, сестра Альжбеты), женщина с очень хорошим вкусом. Столовая была украшена изображениями гербов 16 родов, с которыми Чапских связывали семейные узы². Дворец был разрушен в годы Второй мировой войны.

Здание подземным переходом соединялось с соседним кухонным флигелем, который подчёркивал восточную границу партера. Здание построено в формах позднего классицизма, каменное, одноэтажное, прямоугольное в плане. Углы и цоколь рустованы. Фасады ритмически расчленены лучковыми окнами. Стены опоясаны упрощённым антаблементом с сухариками.

Парковый партер представлял собой большой газон с фонтаном, пересекаемый дорожкой. Его оформление велось с использованием работок и экзотических древесных растений. Симметрично дворцу были высажены два ильма голых 'Camperdown'. Восточную кулису составила группа сосны веймутовой, западную – пихты сибирской. Редкие экзотические деревья парка рождали легенды, которые были связаны с именем станьковской графини Эльжбеты. Она вместе с мужем создавала усадьбу, парк, занималась хозяйством, увлекалась коллекционированием.

Партер незаметно переходил в разнотравно-злаковый луг большой поляны, занимающей пологий нивелированный склон речной террасы. В прошлом его покрывали сплошные заросли барвинка, образующие во время цветения красочный голубоватый аспект. Луг постепенно расширялся, увеличивая поле обозрения. С двух сторон он окаймлялся древесными массивами сложного состава сравнительно высокой полноты.

Край массивов слегка изрезан, в его строении использованы растения разного габитуса (сосна обыкновенная и липа сердцевидная, лиственница и клён остролистный). Опушки украшались редкими экзотами (конский

---

² Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Warszawa, 1991. T.1. S. 149-154.

каштан восьмитычинковый, туя западная, пихта сибирская, клён остролиственный 'Schwedleri' и др.).

Следующий план перспективы от дворца составляют элементы водной системы, сформированной в пойме ручья Рапуса, перегороженного плотинной. Ручей заливает пониженную пойму, образуя большой водоём. Передний план системы представлен каналами, огибающими два насыпных острова. В окружной канал впадает боковой периферийный. Он прорыт вдоль парка и дренажирует территорию. Западный остров неправильной формы, размерами (60x100 м) и конфигурацией отличается от традиционных, обычно небольших круглых островов в парках Беларуси. В его наиболее приподнятой части построена беседка в виде ротонды с колоннадой из восьми ярко-белых колонн. Она окружена небольшими живописными древесными группами разного состава (дуб и берёза, берёза и ольха) и является очень выразительной малой архитектурной формой. Подобные ротонды – характерный элемент многих парков Беларуси, но они не сохранились.

Второй остров имеет свои особенности. Он меньше, ровный, в его насаждениях преобладает ольха чёрная. В центре на высоком постаменте была скульптура Богоматери. Водная система по-своему индивидуальна, она одновременно являлась и составной частью единой парковой композиции, и акцентом дальних перспектив. С окружного водного прогулочного маршрута и с отдалённых видовых точек она просматривается в равной степени хорошо. Архитектурные объекты на островах привлекали также внимание с внешней стороны парка – при движении в усадьбу со стороны деревни. Окраина казалась своеобразной парковой картиной благодаря удачной выразительности акцентов.

Водная система частично восстановлена. Вместо старой деревянной плотины была построена бетонная. Пойму ручья занимает водоём, обрамлённый камнем, вернувший парку прежнюю выразительность.

Аналогичный приём, но с использованием других средств (декоративных растений) использован при оформлении прилегающей к водоему юго-восточной окраины парка. Парковую картину по опушке образуют экзотические деревья клёна серебристого (стволы диаметром до 80 см), растущие в виде мощного куста, подбитого спиреей Бияра и рябинником рябинолистным. Мягкость опушке придают плотные куполообразные вершины ивы ломкой "Bullata", слегка огибающей угол парка. Вертикаль композиции определяется мощным экземпляром ясеня, нижние ветви которого касаются ивовых макушек.

Дальним акцентом главной южной перспективы являлась находившаяся на противоположном берегу ручья церковь. Здание построено в 1858 г. на возвышении в русско-византийском стиле и несколько смещено с основной композиционной оси. Относится к типу крестово-купольных храмов с шат-

ровой колокольней и полукруглой апсидой³. Находясь за пределами парка, здание церкви на фоне большого искусственного водоёма создавало впечатляющую картину, завершающую парковую панораму.

Подобно другим усадьбам этого периода, в Станьково нет чёткой композиционной оси, парковых аллей, определяющих основной путь движения. Здесь хорошо выражены подъездные аллеи (западная и восточная). Около въезда в парк они сливались с боковыми аллеями усадьбы. С западной стороны проходит центральная кленовая аллея, которая была в прошлом частью Екатерининского тракта (теперь главная улица деревни). Перпендикулярно расположена северная аллея. Все вместе они определяли структуру и придавали величие усадьбе, обнесённой с трех сторон, до поймы, глухой каменной оградой. Около неё в северо-западном углу усадьбы в 1897 г. построен амбар из тёсаного бутового камня с высокой двухскатной крышей с «залобками», который за столетие не потерял своей мощи, только осел и слился со средой в окружении такого же старого древостоя парка. Камнем искусно выложены не только стены, но и огромные фронтоны амбара. Привлекательность мощной постройке придают окна в виде узких отверстий, которые, как и дверные проёмы, выполнены кирпичом, оштукатурены и выбелены. В таких же формах выполнены постройки хозяйственного двора. Хорошо сохранился коровник. Оконные и дверные проёмы его арочные. Перекрытие внутреннего пространства выполнено системой клинчатых сводов, держащихся на металлических балках⁴.

Основная парковая дорога соединяла въезды, фиксированные брамами. Сохранились частичные сооружения восточного въезда в виде трёхпролётной стрельчатой арки и здания сторожки, построенной из кирпича в 1880-1890 гг. В повышенной центральной части арки располагался фамильный герб. Архитектура сооружения соответствует общему художественно-стилевому характеру усадебных построек, представляя собой переработку средневековой готики. Опоры аркады укреплены готическими контрфорсами. Фасады кубообразной сторожки под двухскатной крышей обработаны арочными нишами. Со стороны второго въезда, около аллеи, стояла фамильная каплица, построенная в 1835 г. в стиле ампира. В каплице покоились Кароль Чапский, его внук Кароль и другие члены рода, умершие до 1917 г.⁵ Сооружение не сохранилось. На крипте, присыпанной землёй, растут берёзы.

---

³ Валаханович А.И., Кулагин А.Н. Дзержинщина: Прошлое и настоящее. Минск, 1986. С. 184.

⁴ Там же. С. 180-181.

⁵ Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Warszawa, 1991. T.1. S. 149-154.

Разросшиеся деревья, а также новые посадки нарушили прежнюю композицию парка, закрыли в основном поляны. Лучше прослеживается поляна напротив жилого флигеля – Г-образного в плане здания, построенного в 1900 г. также в формах ложной готики. Его основное вытянутое крыло одноэтажное, короткое – двухэтажное. Особую выразительность торцовым фасадам каждого крыла придают четырёхступенчатые щипцы. Стены укреплены профилированным карнизом. Углы рустованы. Дверные проёмы, окна первого этажа двухэтажного крыла решены стрельчатыми проёмами⁶.

В оформлении поляны, прилегающей к этому дому, ведущее место принадлежит дубу. Западный край её составляет центральный древесный массив парка. Он представлен разрежённым спелым древостоем из местных видов (клён, липа, вяз, ясень, одиночно осина, ель, берёза) и экзотов (лиственница). Акцентом в насаждении являются единичные плотные группы и клумбы. Массив имеет качественный газон, а отсутствие кустарников обеспечивает его хороший просмотр.

В конце XIX в. в насаждения парка было введено много экзотов. Садовником парка был в это время Дмитрий Кудинович, который мастерству садоводства обучался в Чехии. Здесь успешно выращивались редкие теплолюбивые виды: шелковица белая, каштан посевной, орех чёрный, ель чёрная, липа американская “*Macrophylla*”, орех грецкий⁷. Была собрана коллекция клёнов (полевой, явор, серебристый, гиннала и др.), которые особенно почитались графом. Станьковские клёны остролистные – одни из самых высоких в Беларуси, достигают высоты 25 м.

Для целей музея приспособливается старый парковый павильон около парадного партера, известный по рисунку Наполеона Орды. Он приобретает вид двухэтажного миниатюрного средневекового квадратного в плане замка с четырьмя угловыми башнями, который, как и кухонный флигель, соединяется с парадным залом дворца подземным переходом. Каждая из них завершается башенкой, увенчанной шатровой головкой. По верхнему периметру каждая из башен охвачена парапетом, под которым расположены профилированный карниз и аркатурный пояс. Окна «скарбчика» узкие, высокие, подобны бойницам, прямоугольные на первом и стрельчатые на втором этаже, оформлены профилированными сандриками. Изящество декоративного оформления сооружения дополняется утончёнными арочками, надоконными бровками, гирьками, контрастирующими с гладкими стенами архитектур-

---

⁶ Валаханович А.И., Кулагин А.Н. Дзержинщина: Прошлое и настоящее. Минск, 1986. С. 179-180.

⁷ Троська Я. Стары Станькаўскі парк і асаблівасці яго дрэвастану // Наш край. 1926, № 13. С. 53-57.

ных объёмов. Вход выделен порталом, над ним возвышается ажурный балкон. Всё вместе взятое создаёт очаровательный образ старины.

Музейные собрания Чапских включали библиотеку (около 20 тысяч томов), в которой были редкие книги (Брестская Библия 1563 г., книги с автографами А. Мицкевича, И. Тышкевича, А. Ельского), рукописные собрания (известный «Лист к Обуховичу», автографы С. Монюшко, Ю. Немцевича, А. Одынца), архив, нумизматическую коллекцию (более 10 тысяч образцов), древние иконы, художественные картины Ваньковича, Айвазовского, Аксентовича и других художников, гравюры, старинное оружие, произведения декоративно-прикладного искусства, посуду, уречское стекло, фаянс, хрусталь, ткани, фамильное серебро, археологические и геологические редкости, гданьскую мебель, случские пояса и пр. Книги библиотеки имели экслибрис рода Чапских.

Особую ценность составляла галерея фамильных портретов: Войцеха Пусловского, Радзивилла Рыбоньки, Игнатия Чапского, Теофилии из Копнопацких, Франтишка Чапского⁸.

Коллекции были обработаны, систематизированы, изданы в виде книг или каталогов. Упорядочением и систематизацией нумизматических, археологических и других собраний имения, издание каталогов занималась также Эльжбета Чапская.

От второй усадьбы Чапских в Прусиново (Узденский район) сохранились единичные деревья, фрагмент липовой аллеи, руины фундаментов. Усадьба известна по Инвентарю 1779 г. Включала усадебный дом, бровар, корчму, сад, оранжерею и теплицы для выращивания ананасов. Ананасы из Прусиново экспонировались даже на Всемирной выставке в Париже. В Прусиново, а также в Станьково бывал дед Александра Блока Лев Блок, который дружил с Эмериком Чапским. Памятью о прошлых лесохозяйственных увлечениях графа служат в прусиновском лесу посадки сосны веймутовой и пихты бальзамической, заложенные в последние годы жизни графа в имении.

В Наручевичах (Несвижский район) усадьба формировалась Чапскими в духе романтизма. Она занимала живописную приподнятую территорию с широкой панорамой обозрения, что благоприятствовало формированию пейзажного парка. Усадебный дом был построен с использованием элементов средневековой архитектуры. Судя по фотографии начала XX в., здание было одноэтажным, вытянутым, прямоугольным в плане, накрытым вальмовой крышей. С восточной стороны к основному объёму примыкала угловая восьмигранная двухъярусная башня. В оформлении башни использовались

---

⁸ Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Warszawa, 1991. T.1. S. 149-154.

элементы замково-крепостного зодчества – кремальеры в завершении. Второй ярус башни не имел окон, а обозрению круговой панорамы служили четыре балкона. На главном фасаде было два симметрично расположенных парадных входа. Они выделялись ризалитами с двумя угловыми гранёными зубчатыми башенками-пилонами и расположенным между ними щипцом. Арочные дверные и оконные проёмы обрамлялись килеподобными порталами.

Перед домом имелся большой газон с кругом. Усадебный дом вместе с официной, лямусом и жилым флигелем образовывали огромный парадный двор. Среди этих построек чертами древности и особой мощности был наделён лямус из валунов. Здание имело огромные сводчатые подвалы, которые использовались как сыроварня. С восточной стороны двор замыкала конюшня, построенная из кирпича-сырца. Постройка по форме необычная. Состояла из двух объёмов: прямоугольного и подковообразного (потому и называлась конюшней-подковой). Между объёмами размещался колодец.

Ко двору вдоль усадьбы вела длинная въездная аллея, ориентированная примерно в направлении запад – восток и сформированная из конского каштана обыкновенного. С въездной аллеи, огибающей усадьбу, хорошо обозревались хозяйственный двор, картины парка, дамба с кузницей, водоёмы, прилегающие поля. Основным акцентом служила башня усадебного дома в глубине усадьбы, рельефно выделяющаяся на фоне зелени. Въезд в усадьбу, а также на парадный двор был оформлен въездными однотипными брамами. Около каждой из них была скульптура святой Агаты с хлебами в руках, установленная на высокой (до 3,5 м высоты) круглой (диаметр 85 см) колонне с каннелюрами.

Примерно в центральной части усадьба наискосок (по линии юго-запад – северо-восток) пересекается сравнительно сложной водной системой, сформированной на узкой, но в прошлом глубокой речке Нарутовке. Одна из дамб образует узкий вытянутый водоём в парке (спущен и порос рогозом), два других водоёма (тоже спущенные) протянулись за въездной аллеей среди луга. Они подпитывались криницей, которая служила одновременно источником чистой воды. Криницы не стало. Новый большой водоём образован в понижении далеко от усадьбы.

Парк усадьбы большой (площадь около 8 га), вытянутый, он охватывал и объединял в единый ансамбль все её составные компоненты: сад, водную систему, архитектурные сооружения. Он сформирован рукой искусного, но, к сожалению, неизвестного мастера. В основе композиции древесные клумбы, чередующиеся друг с другом на едином ковре газона. В составе клумб использованы местные виды, преимущественно клён, с ним липа, граб, ясень, берёза, дуб. Каждая клумба (нами учтено пятнадцать сохранившихся) индивидуальна по составу и форме (от округлых до овальных),

по числу деревьев (от пяти до двадцати), по размеру в диаметре (от 4 до 50 м). Все вместе они обеспечивают цельность композиции, единство парка, его оригинальность.

Расстояние между клумбами рассчитано с перспективой на их предельный возраст, поэтому, достигнув спелости, деревья в разных группах не перекрывают друг друга. Клумбы не подбиты кустарниками и хорошо обозримы с разных сторон. Кроны деревьев развесистые, ниспадающие до земли. Стволы под тяжестью крон живописно наклонены в разные стороны. На больших полянах в качестве солитеров использованы экзотические древесные формы и наиболее декоративные виды (лиственница, клён, конский каштан). Сохранились два ясеня обыкновенных 'Pendula' с причудливо свисающими кронами; два дерева ивы белой 'Sericea' высотой 12-15 м и диаметром 90-127 см; очень старые редкие для Беларуси; тополь канадский и экземпляр клёна остролистного 'Schwedleri'. В последнее время выпала ива белая 'Chermesina' и все хвойные виды. В центральной части парка вокруг усадебного дома выращивалось много цветущих кустарников, особенно сортовой сирени, чубушника и роз. Аромату цветов уделялось особое внимание, что в значительной степени определяло подбор ассортимента растений.

Парк не имеет аналогов в Беларуси. В нем нет аллей, древесных массивов и даже обычных для пейзажных парков больших древесных групп. Единственная линейная посадка из липы между парком и садом выполнена мягко, в виде овала. Парковая территория наделена особым простором для натурального проявления потенциальных возможностей деревьев, что и сказалось в высоких ажурных кронах ясеней, могучих тополях, развесистых клёнах остролистных. Среди деревьев нет отставших в росте или сильно угнетённых. Парк благодаря редкостности клумб хорошо просматривается и визуально связан с простором прилегающих полей. Эта связь усиливается расположением одиночных клумб за пределами парка прямо среди поля.

Усадьба в Новосёлках (Ошмянский район) формировалась в конце XIX в. в несколько других формах. Дворец был построен в 1893 г. Адамом Чапским, братом Эмерика из Станькова, в «кирпичном» стиле, ставшим особо популярным в это время. Двухэтажное, семнадцатисеовое здание из красного кирпича возвышалось на искусственно насыпанной, длиной до 60 м, хорошо обработанной террасе. Она частично сохранилась. Парадный фасад здания был выделен тремя плоскими трёхосевыми ризалитами и террасой, от которой широкая двухмаршевая лестница вела в парк, часть которого перед домом была спланирована в виде двух узких террас. От дворца открывалась перспектива на пойму реки Ошмянки и заречные дали. С этой стороны через мост, а затем между двумя водоёмами к дворцу была проложена главная въездная аллея.

Адам Чапский также владел ценным собранием художественных полотен, старинного фарфора, фамильного серебра. Большая библиотека (её каталог занимал 200 листов формата 42х27 см) была укомплектована в основном польской и французской литературой.

Примерно одновременно со строительством дворца велось строительство хозяйственных зданий из полевого камня и красного кирпича. Хорошо сохранилась конюшня для племенных лошадей. Состоит из двух ферм (40х10 м), торцы которых замкнуты кирпичными стенками, образуя внутренний двор-загон. Въезд во двор оформлен брамой из двух пилонов. Конюшня построена из крупного цельного и колотого камня с использованием в связующем растворе «изюма» из чёрного щебня. Карниз, чёткий ряд полукруглых оконных проёмов выложены красным кирпичом.

Продолжением усадьбы вдоль речной террасы служит большой сад. Гребень террасы со стороны поймы – наиболее эмоциональный парковый элемент. Склон её покрыт крупным разнотравьем, частично террасирован в виде уступа шириной до 6 м. Отсюда хорошо видна Ошмянка и заречные пейзажи. Одна из аллей связывала усадьбу с Жупранами, с костелом свв. апостолов Петра и Павла, построенным в 1875 г. Чапскими.

Несмотря на потери и разрушения, усадьбы Чапских привлекают красочностью парковых пейзажей, добротными строениями, оригинальностью планировки, устройством водных систем, спелым древостоем высокой декоративности. В Станьково успешно ведутся восстановительные работы: перекрыты амбар и коровник, восстанавливается церковь, реставрируется «скарбчик», на месте утерянных высажены молодые деревья вяза голого 'Camperdown'.

*Федарук Анато́ль Тараса́віч, доктар біялагічных навук, прафесар
Беларускага педагагічнага ўніверсітэта імя М.Танка, лаўрэат прэміі
Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь “За духоўнае адраджэньне”.*

СЯДЗІБНА-ПАРКАВЫ КОМПЛЕКС У ПРЫЛУКАХ

Сядзібна-паркавы комплекс у в. Прылуці з'яўляецца адным з найбольш значных архітэктурных помнікаў у наваколлі Мінска. Гэты архітэктурны ансамбль эпохі рамантызму ў свой час быў своеасаблівым культурным цэнтрам, дзе збіраліся літаратары, мастакі, музыканты і акцёры. Тут неаднаразова бываў Чэслаў Манюшка са сваім сынам Станіславам. У Прылуках гасцяваў мастак Напалеон Орда. Тут нарадзіліся два яго пейзажы, якія аўтар уключыў у свой альбом знакамітых месцаў Беларусі.

У сядзібе была сабрана выдатная калекцыя твораў мастацтва, многія з якіх пасля трапілі ў зборы розных еўрапейскіх музеяў.

У XIX ст. маёнтак Прылуці лічыўся адной з перадавых гаспадарак. У сярэдзіне XIX ст. непадалёк ад панскай рэзідэнцыі быў закладзены буйны комплекс па перапрацоўцы сельгаспрадукцыі. Да нашых дзён захавалася некалькі будынкаў гэтага комплексу. Гэта 2 вытворчыя карпусы, у тым ліку і бровар, флігель, які выкарыстоўваўся пад жыллё для працоўных, а таксама вялікі свіран, дзе захоўвалі сыравіну і гатовую прадукцыю.

У другой палове XX стагоддзя ўсе пабудовы комплексу выкарыстоўваліся пад жыллё (акрамя свірана). Вытворчыя машыны і механізмы да цяперашняга часу не захаваліся. Былі цалкам страчаны інтэр'еры ўсіх прамысловых будынкаў.

Першыя публікацыі, прысвечаныя сядзібна-паркавага комплексу ў Прылуках, з'явіліся яшчэ ў XIX ст. Сярод іх неабходна вылучыць артыкул А. Ельскага ў «Польскім геаграфічным слоўніку», дзе даволі падрабязна ахарактарызаваны стан сядзібы ў 2-й палове XIX ст. Найбольш значнай публікацыяй, прысвечанай сядзібнаму комплексу ў Прылуках, з'яўляецца праца вядомага польскага даследчыка Р. Афтаназі, па гісторыі шляхецкіх рэзідэнцый на Міншчыне¹. У гэтай працы аўтар прысвяціў Прылукам спецыяльны раздзел. На яго думку, першапачаткова маёнтак Прылуці належаў роду Статкевічаў, ад якіх потым перайшоў да Іваноўскіх. Пасля шлюбу Людвікі Іванаўскай з Францішкам Ашторпам у першай палове XIX ст. Прылуці сталі ўласнасцю гэтага роду. У 1851 г. сядзібу атрымала ў спадчыну дачка Леона Ашторпа Людвіга, па мужу Горват, у 1871 г. Прылуці набыў граф Эмерык Гуттен-Чапскі. Пасля яго смерці ў 1896 г. Прылуці адышлі да малодшага з яго сыноў Ежы Гуттен-Чапскага (1861–1930)².

¹ Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. T. 1a. Warszawa, 1986, s. 260-264.

² Тамсама, арк. 260.

Р. Афтаназі лічыў, што першапачаткова палац у Прылуках пабудавалі яшчэ Статкевіч або Іваноўскі, а ўжо Людвіка Горват рэканструявала стары палац, надаўшы яму рамантычныя рысы неаготыкі³. Ёй жа належала ідэя будаўніцтва невялікага флігеля, аздобленага высокай шмат'ярусная вежай з гадзіннікам, і вялікай мураванай стайні побач з палацам, якая таксама мела вежу. Палац у Прылуках моцна пацярпеў падчас пажару ў 1868 г. і быў адноўлены Э. Чапскім ў 1872 г. Афтаназі меркаваў, што падчас гэтай рэканструкцыі было значна зменена архітэктурнае аблічча палаца, а ў канцы XIX ст. да яго прыбудавана аднапавярховае крыло.

Шмат увагі Р. Афтаназі ў сваёй працы надае апісанню інтэр'ераў палаца ў Прылуках. Ёсць у яго звесткі пра калекцыі мэблі, срэбра, фарфору і інш., сабраныя Чапскімі. Падрабязна пералічваюцца жывапісныя палотны, якія захоўваліся ў сядзібе, згадваецца багатая бібліятэка. З іншых пабудоў сядзібы, Афтаназі згадвае толькі «мураваны свіран на арках», капліцу ў парку і вялікую трох'ярусную вежу з гадзіннікам, і літаральна некалькі радкоў у яго прысвечаны парку⁴. На жаль, пра іншыя гаспадарчыя пабудовы, акрамя свірана, у кнізе нічога не сказана.

Сярод беларускіх публікацый пра Прылуку неабходна вылучыць два артыкулы Ю. Якімовіча. Першы пад назвай «Замак у Прылуках» быў надрукаваны ў газеце «Вячэрні Мінск»⁵, а другі ў “Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі”⁶. У сваіх публікацыях аўтар лічыць, што палац у Прылуках адносіцца да помнікаў неагатычнай архітэктурны. Ён прыводзіць кароткія звесткі па гісторыі помніка і адзначае, што сядзібны комплекс быў моцна пашкоджаны ў гады Другой сусветнай вайны і адноўлены ў 1950-я гады. Ю. Якімовіч падрабязна аналізуе архітэктурныя асаблівасці палаца, а таксама акцэнтуюе ўвагу на высокай вежы з гадзіннікам, якая размяшчалася непасрэдна ад палаца (вежа не захавалася). З іншых пабудоў комплексу згадваецца капліца, свіран і млын. Шмат увагі надаецца парку, які на, думку аўтара, адносіцца да змяшанага рэгулярна-пейзажнага тыпу. Парк быў падзелены на 2 часткі. Перад паркавым фасадам знаходзіўся сад у італьянскім стылі. Перад галоўным фасадам – невялікі партэр і пейзажная частка парку, абмежаваная пад'язнымі дарогамі⁷.

Амаль цалкам згаданы вышэй матэрыял паўтарае Т. Чарняўская ў «Зборы помнікаў гісторыі і культуры Беларусі»⁸.

³ Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. T. 1a. Warszawa, 1986, s. 260.

⁴ Тамсама, s. 263.

⁵ Якімовіч Ю. Замак в Прилуках // Вечерний Минск, 1978, 17 мая.

⁶ Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва. Т. 5. Мінск, 1987, арк. 399.

⁷ Тамсама.

⁸ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: Мінская вобласць. Т. 2, арк. 348.

У фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі захоўваецца цэлы шэраг дакументаў, звязаных з гісторыяй маёнтка ў Прылуках. Галоўным чынам гэта матэрыялы гаспадарчага і маёмаснага характару. На жаль, у гэтых дакументах практычна адсутнічаюць дадзеныя аб пабудовах палацава-паркавага комплексу.

Сярод архіўных збораў удалося выявіць некалькі графічных матэрыялаў па маёнтку Прылукі. У першую чаргу гэта «План Минской губернии и Минского уезда участка земли вымежеванного из им. Прилуки владения гр. Георгия Эмериковича Чапского...», датаваны 1918 г.⁹, а таксама цэлы шэраг геаметрычных планаў маёнтка, на якіх, на жаль, не былі пазначаны пабудовы сядзібы¹⁰.

Значную цікавасць уяўляюць акварэлі Н. Орды, створаныя ў другой палове XIX ст. Адна з іх пад назвай «Прылукі» датуецца 1876 г. На акварэлі добра бачны галоўны і бакавы фасады палаца, а з правага боку – вялікая вежа з гадзіннікам, якая стаіць на высокай тэрасе. Другая акварэль называецца «Прылукі. Калісьці ўласнасць Ашторпа, пазней Атона Горвата, а цяпер графа Эмерыка Чапскага». Яна таксама датуецца 1876 г. Гэта выгляд сядзібы з боку ракі Пціч. На акварэлі акрамя палаца намалювана капліца з вежай і гаспадарчыя будынкі з аранжарэяй. На жаль, на работах Орды адсутнічаюць выявы цікавага комплексу прамысловых будынкаў маёнтка¹¹.

Нам удалося выявіць значную колькасць фотаздымкаў сядзібы, якія датуецца другой паловай XIX – пачаткам XX ст. Большасць з іх паходзіць з прыватнага архіва аднаго з нашчадкаў апошняга ўладальніка Прылук Януша Пшэвлочкага з Варшавы. На гэтых здымках добра зафіксаваны не толькі знешні выгляд палаца і яго інтэр’еры, але і іншыя пабудовы сядзібы, асаблівасці парка, навакольныя ландшафты.

У дакументах НГАБ згадваюцца ўладальнікі сядзібы ў Прылуках, пачынаючы з другой паловы XVIII ст., калі маёнткаў належаў Максімільяну Іваноўскаму. Пасля яго смерці ўся маёмасць перайшла да жонкі нябожчыка Магдалены з Прушынскіх. У 1805 г. Прылукі перайшлі да яе дачкі Людвікі Іваноўскай¹². У выніку шлюбу Людвікі Іваноўскай з Францішкам Ашторпам у першай палове XIX ст. маёнткаў перайшоў да гэтага роду.

У 1846 г. уладальнікам Прылук становіцца Леон Ашторп. У адным з дакументаў ён паказваў: «После кончины матери моей Камергерши Польского Двора Людвиги Ивановской и по разделенному документу между сестрами моими 1846 г. марта 22 дня учиненному и того же года в Минской Палате Гражданского Суда совершенному, получил я в вотчинное

⁹ НГАБ, ф. 1477, воп. 1, спр. 1179, арк. 1.

¹⁰ Гл.: НГАБ, ф. 120, воп. 2, спр. 487; 504; 505; 550 і інш.

¹¹ Katalog rysunków architektonicznych ze zbiorów MNW w Krakowie. W-wa; 1975.

¹² НГАБ, ф. 299, воп. 2, спр. 203, арк. 1–6.

владение правом наследства имене Прилуки с деревнями... и фольварками.., о чем составлен вводный акт... »¹³.

На думку большасці аўтараў, што пісалі пра сядзібу ў Прылуках, палац быў перабудаваны дачкой Леона Ашторпа Людвікай па мужу Горват, якая атрымала ў спадчыну маёнтак пасля смерці бацькі. Вось як піша пра гэта Аляксандр Ельскі:

«Яна [Людвіка Горват. – *Аўтар*] палац (колішній манастыр), які да таго быў вялікім чатырохвугольнікам, аздобіла крапаснымі зубцамі і вежамі...»¹⁴.

На самой справе рэканструкцыю сядзібна-паркавага ансамбля ў Прылуках пачаў яшчэ Л. Ашторп. У 1850 г. ён «...заключил контракт... с мещанином Савелием Климова сыном Влазевым [які паходзіў з Чарнігаўскай губерні. – *Аўтар*] на ніжеследующих условиях:

Я, Ошторп, имею в своем имени Прилуки каменный дом, который желаю возобновить с прибавкою новых пристроек по составленному на то плану с фасадом, и я Влазев обязался его Превосходительству Ошторпу на возобновление такового дома и на произведение пристроек вчерне доставить на 17 апреля наступающего 1851 г. 16 человек в которых 10 нужно быть штукатуров, знающих совершенно свою работу...»¹⁵.

Нагляд за будаўнічымі працамі і агульнае кіраўніцтва ажыццяўляў мінскі губернскі архітэктар К. Хршчановіч¹⁶. С. Влазнёў быў абавязаны «...ему повиноваться во всем, что мне будет указано без малейшего отсупления от имеющегося на то плана и фасада...»¹⁷. Для разборкі старых канструкцый і ўборкі будаўнічага смецця Л. Ашторп абавязаўся даць сваіх рабочых і прылады.

Ужо пасля смерці бацькі Людвіка Горват прадоўжыла работы па рэканструкцыі сядзібы і «...усе будынкi, якія знаходзяцца побач з палацам, прыгожыла архітэктурнымі задумамі...»¹⁸.

Пасля завяршэння рэканструкцыі самога палаца яшчэ доўгія гады вялося будаўніцтва іншых гаспадарчых пабудоў сядзібы. Прычым яшчэ ў 1871 г. пра вялікі мураваны свіран, які стаяў недалёка ад самой сядзібы, гаворыцца як пра «нанова збудаваны»¹⁹.

¹³ НГАБ, ф. 299, воп. 2, спр. 203, арк. 1–6.

¹⁴ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 9. Warszawa, 1889, s. 221–222.

¹⁵ ЦДГА Літвы, ф. 1282, воп. 1, спр. 10181, арк. 1–2.

¹⁶ Тамсама, арк. 1.

¹⁷ Тамсама, арк. 2.

¹⁸ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 9. Warszawa, 1889, s. 221.

¹⁹ НГАБ, ф. 147, воп. 3, спр. 7137, арк. 53 адв.

У 1868 г. палац у Прылуках моцна пацярпеў падчас пажару.

У 1871 г. была складзена «Опись с оценкою строений, мельниц и корчем в имении Прилуках и принадлежащих к нему фольварках, застенках и других угодий Минской губернии и уезда, пожизненного владельца помещика Горвата, составленная мая 19 дня 1871 г. ...»²⁰.

На жаль, пра сам палац у гэтым інвентары вельмі мала звестак: «Жилой господский дом, оставшийся от пожара, каменный двухэтажный, под которым сутерень и погреб, без крыши, потолков и полов, оштукатурен и выбелен; в нем две железные лестницы, четыре балкона и три крыльца с железными решетками, два железных камина, дверей двойчатых дубовых и сосновых окованных и крашенных с железными петлями, клямками, замками, ключами – 44, дверей от сутерень и погребов – 3, дверей одиночных 21 штука, окошек двойчатых со стеклом – 74 и с побитыми стеклами – 16, к ним полукруговых верхних с разноцветным стеклом – 50; окошек из сутерень и погребов – 28; труб железных для стека воды из крыши целых – 15. Ценится десять тысяч рублей»²¹.

У гэтым жа годзе маёнтак Прылукі перайшоў у валоданне да графа Эмерыка Гуттен-Чапскага «...по купчей крепости, совершенной в Минской палате Уголовного и Гражданского суда, 4 июля... 1871 года»²². Сучаснікі адзначалі, што Эмерык Чапскі аднавіў палац «... па вобразу старога», але гэта не зусім адпавядае рэчаіснасці. Паводле аналізу выяўленага намі іканаграфічнага матэрыяла, можна прыйсці да высновы, што падчас гэтай рэканструкцыі было часткова зменена архітэктурнае аблічча фасадаў будынка, а таксама карэнным чынам былі перароблены і інтэр'еры палаца.

У 1886 г. у маёнтку Прылукі пасяліўся малодшы сын Эмерыка Ежы Чапскі са сваёй маладой жонкай, а ў 1894 г. маёнтак цалкам перайшоў у валоданне да Ежы Чапскага, які жыў тут да 1917 года²³.

Як успамінае дачка Ежы Чапскага Марыя, у 1886 г. толькі частка палаца была прыведзена ў парадак. На першым паверсе знаходзіліся салон жонкі, пазней кабінет графа Эмерыка. Там жа была вялікая сталовая і шэраг жылых пакояў.

Пазней Эмерык Чапскі правёў рэканструкцыю інтэр'ераў усіх памяшканняў, а ў канцы XIX ст. з паўднёвага ўсходу да палаца было прыбудавана аднапавярховае крыло з крытай верандай, дзе знаходзілася вялікая сталовая²⁴.

²⁰ НГАБ, ф. 147, воп. 3, спр. 7137, арк. 51–69.

²¹ Тамсама, арк. 51–51адв.

²² Тамсама, арк. 1.

²³ Maria Kocójowa. Pamiątków ojczystym ocalonym... Krakow. 1975, s. 81.

²⁴ Maria Czapska. Europa w rodzinie. Paris. 1970, s. 193.

Мяркуючы па іканаграфічных матэрыялах другой паловы XIX – пачатку XX ст., палац у Прылуках уяўляў сабой прамавугольны ў плане двухпавярховы будынак, накрыты вальмавым дахам. Вуглы палаца, аформленыя 8-граннымі вежамі, завершаны зубцамі. Да паўднёва-заходняму фасаду прымыкала масіўная квадратная ў плане вежа, накрытая вальмавым дахам.

Сіметрычны па кампазіцыі галоўны фасад, раздзелены на два ярусы прафіляванай цягай, выдзелены цэнтральным рызалітам. Рызаліт мае лоджыі з праёмамі, аздобленыя спічастымі і кілепадобнымі нішамі. Рызаліт завершаны невысокім атыкам, аздобленым ў цэнтры складанай па форме нішай. Паркавы фасад аформлены 5-гранным эркерам з вежападобным завяршэннем.

У свой час Прылукі лічыліся адной з найбольш прыгожых шляхецкіх рэзідэнцый на Міншчыне²⁵.

Афтаназі адзначае, што інтэр’еры палаца былі вырашаны даволі сціпла. Вялікія пакоі былі размаляваны алейнымі фарбамі, столі мелі ляпны дэкор. У кожным з рэпрэзентабельных пакояў быў паркет з узорамі. Абсталяванне ў большасці інтэр’ераў было выканана ў канцы XIX – пачатку XX ст. Толькі ў сталовай знаходзіўся дубовы гарнітур, абцягнуты скурай. Там стаялі і дзве цудоўныя гданьскія шафы і адна галандская, а таксама два гданьскія куфры. У салоне гаспадыні знаходзіўся выдатны гарнітур у стылі Людовіка XV. У палацы быў стары сервант для посуду. На ім стаялі бюсты эпохі Людовіка XVI і Марыі Антуанетты.

Вядома, што асноўная калекцыя твораў мастацтва, якая была сабрана Эмерыкам Чапскім, знаходзілася ў галоўнай рэзідэнцыі Чапскіх у Станькаве. Калекцыю ў Прылуках склалі набыткі Ежы Чапскага. У гэтай калекцыі былі творы Яна Матэйкі, Генрыха Вейсенхофа, Юлія Косака, шмат фамільных партрэтаў XVIII – XIX ст., а таксама вялікі збор акварэляў і мініяцюр. Акрамя таго, у Прылуках захоўвалася шмат твораў дробнай пластыкі, старадаўнія гадзіннікі ў стылі Людовіка XV, срэбра, рэдкая зброя ды інш.

У холе на першым паверсе палаца знаходзілася бібліятэка, якая складала некалькі тысяч тамоў²⁶.

Вакол палаца быў разбіты парк рэгулярна-пейзажнага тыпу, падзелены на дзве часткі. У паўднёва-ўсходняй частцы быў створаны сад у італьянскім стылі. Перад галоўным фасадам палаца быў разбіты невялікі партэр.

Парку ў Прылуках прысвечаны спецыяльны раздзел кнігі А. Федарука²⁷. Ён лічыць, што гэты парк адзін з найстарэйшых у Беларусі,

²⁵ Jaroszewski T. O siedzibach neogotyckich w Polsce. W-wa. 1981, s. 282–283.

²⁶ Aftanazi R. Op. cit. s. 260–264.

²⁷ Федорук А.Т. Садово-парковое искусство Белоруссии. Мн., 1989. С. 68–69.

заснаваны ў другой палове XVIII стагоддзя. На яго думку, парк у Прылуках «...адносіцца да ліку рэгулярных паркаў з выцягнутай вощою, у кампазіцыі якіх найбольш поўна выявіліся элементы тэрасавання...»²⁸. А. Федарук прыводзіць і некаторыя звесткі па гісторыі сядзібы. У прыватнасці, ён нагадвае, што пры апошнім уладальніку сядзібы Е. Чапскім парк атрымаў далейшыя насленні пейзажнага стылю²⁹.

Цэнтрам кампазіцыі парку з'яўляецца палац. Парк быў падзелены на дзве зоны – парадную і так званую «запалацавую». У аснову планіровачнага рашэння параднай часткі парку «пакладзены прынцып светлавога кантрасту, дзякуючы пераходу ад успрымання затененых пейзажаў да добра асветленых»³⁰.

Галоўная алея праходзіць ад уязной брамы да палаца. Даўжыня яе роўная 240 м, а шырыня 8 м. Інтэрвал паміж дрэвамі складае 1 м. Дрэвы змыкаюцца кронамі, ствараючы калідоры з зялёным сцяпеннем. Прысады замыкае вялікі партэр.

А. Федарук згадвае, што пасля Другой сусветнай вайны на тэрыторыі парку быў высаджаны шэраг новых дэкаратыўных культур³¹. Гэтыя насаджэнні амаль цалкам закрылі былую перспектыву ад уязной алеі на палац.

Іншая частка парку размешчана на схіле на паўднёвы ўсход ад палаца. У аснове кампазіцыі гэтай часткі парку «...ляжыць прынцып раскрыцця далёкіх перспектываў на тэрасы, пойму ракі і навакольны ландшафт. Бліжні план складае невялікі паркавы партэр на першай тэрасе. Яе параўнальна высокі (да 8 м) і круты схіл з газонам меў мармуровую лесвіцу і быў дэкараваны па перыметры шэрагавой пасадкай бэзу звычайнага. Перапады паміж другой і трэцяй, трэцяй і чацвёртай тэрасамі складаюць 1,5-2 м. Другая і трэцяя тэрасы вузкія (адпаведна 40 і 30 м), з іх бакоў знаходзіліся лінейныя пасадкі елкі і лістоўніцы еўрапейскай. Самая шырокая (каля 100 м) чацвёртая тэраса займае непасрэдна пойму і акаймляецца групамі ясеня і алешыны. Вось перспектывы завяршаецца воднай сістэмай, у якую ўваходзяць адводны канал і два невялікія вадаёмы»³².

На рацэ была абсталявана купальня, а на адной з сажалак стаяў вадзяны млын. Як лічыць А. Федарук: «Цяпер сістэма парушана, вадаёмы зараслі. Дрэвы разрасліся і закрылі відавыя кропкі з боку палаца»³³.

Пасля рэканструкцыі Прылуцкай сядзібы ў другой палове XIX ст., а таксама стварэння прамысловай зоны, рэканструюваны і сам парк, які набыў

²⁸ Федорук А.Т. Садово-парковое искусство Белоруссии. Мн., 1989. С. 68.

²⁹ Тамсама.

³⁰ Тамсама.

³¹ Тамсама.

³² Тамсама.

³³ Тамсама, с. 69.

рысы эпохі рамантызму. «У ансамбль у якасці малых архітэктурных форм былі ўключаны будынак старога млына, мост, вежа. У стылі пейзажных паркаў ствараецца водная сістэма. Пейзажнымі прыёмамі афармляецца тэрыторыя ўздоўж уязной алеі. Невялікія групы дрэў тут спалучаюцца з адкрытымі палянамі. У групах разам з мясцовымі відамі дрэў (клён, бяроза, ліпа, асіна) шырока выкарыстоўваюцца экзоты... З заходняга боку алеі знаходзілася тэнісная пляцоўка, а перад партэрам – высокая мураваная вежа з гадзіннікам...»³⁴. Цікава, што Федарук называе гэтую вежу капліцай, але на самой справе гэта была адмысловая па архітэктуры лядоўня.

Каштоўнай крыніцай па гісторыі парку з'яўляюцца ўспаміны Марыі Чапскай, дзе яна прыводзіць апісанне парку ў Прылуках канца XIX – пачатку XX ст.

Пасля 1917 г. Чапскія былі вымушаны пакінуць свой родавы маёнтак у Прылуках. Ім удалося вывезці ў Польшчу частку калекцый выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, а таксама сямейны архіў і бібліятэку.

У 1920–1930-я гады сядзібна-паркавы комплекс у Прылуках быў прыстасаваны пад дом адпачынку ЦК КП(б)Б. У гады Другой сусветнай вайны палац моцна пашкоджаны ў час пажару, але астатняя частка пабудовы комплекса і парк ацалелі.

Аднаўленне і рэканструкцыя палацава-сядзібнага комплекса пасля Другой сусветнай вайны

Разбураны падчас вайны будынак палаца доўгі час знаходзіўся ў закінутым стане. Толькі ў 1956 г. пачаліся спробы знайсці заказчыка для аднаўлення гэтага каштоўнага помніка архітэктуры. Тады было прынята рашэнне аб перадачы палаца і парка ў веданне Усесаюзнага НДІ аховы раслін для стварэння на яго базе Мінскай комплекснай навукова-даследчай станцыі па вывучэнні каларадскага жука, нематоды і рака бульбы³⁵.

17 красавіка 1957 г. выканкамам Мінскага раённага Савета дэпутатаў працоўных прынята рашэнне № 141 «Аб выдзяленні ўчастка зямлі Мінскай навукова-даследчай станцыі па раку бульбы з зямель калгаса імя Гастэльы»³⁶.

Адначасова яшчэ ў 1956 г. было пачата праектаванне. Так, 8 кастрычніка 1956 г. віцэ-прэзідэнтам УАСГНІЛ (ВАСХНИЛ) Л. Альшанскім было зацверджана праектнае заданне на аднаўленне і рэканструкцыю комплекса сядзібы і прыстасавання для навукова-даследчай станцыі. У будынку былога палаца планавалася змясціць галоўны адміністрацыйна-лабараторны корпус.

³⁴ Федарук А. Т. Садово-парковое искусство Белоруссии. Мн., 1989. С.69.

³⁵ Архив БелНИИ защиты растений. Проектное задание на строительство комплексной научно-исследовательской станции. Т. 1, л. 5.

³⁶ Протокольная часть Минского райисполкома, решение № 141 от 17.04.1957 г.

Побач з палацам планавалася збудаваць комплекс жылых будынкаў для супрацоўнікаў навукова-даследчай станцыі.

У архіве Беларускага навукова-даследчага інстытута ў Прылуках захавалася праектна-каштарысная дакументацыя, звязаная з праектаваннем аднаўлення і рэканструкцыі палаца ў Прылуках, якая дазваляе падрабязна прасачыць гісторыю, звязаную з аднаўленнем гэтага помніка архітэктуры ў 1950-я гады. Дакументацыя складаецца з некалькіх тамоў, у якіх ёсць у першую чаргу падрабязныя архітэктурныя абмеры як самога палаца, так і некаторых будынкаў, якія планавалася аднавіць. У палацы планавалася змясціць адміністрацыйна-гаспадарчы адзел станцыі.

19 чэрвеня 1957 г. спецыяльная камісія ў складзе абласнога архітэктара, прадстаўнікоў праектнага інстытута «Белсельпраект», землеўпарадкачыка Мінскага райвыканкама і прадстаўнікоў навукова-даследчай станцыі правяла абследаванне ўчастка ў Прылуках для размяшчэння навукова-даследчай станцыі, аб чым быў складзены спецыяльны акт, у якім падрабязна апісана тэрыторыя будучай станцыі, а таксама тэхнічны стан будынкаў³⁷.

Пра будынак палаца гаворыцца, што «...існуючая каробка, якая намячаецца да аднаўлення пад лабараторны корпус, цалкам прыдатная для гэтай мэты. Старыя сцены і падмуркі будынка знаходзяцца ў здавальняючым стане. Астатнія канструкцыі разбураныя альбо разабраныя. Існуючая вежа знаходзіцца ў здавальняючым стане і можа быць адноўлена для выкарыстання ў якасці вадацяжнай вежы і помпавай». Падкрэслівалася неабходнасць канструктыўнага ўмацавання муроў палаца і вежы. Пад час праектавання знешні архітэктурны выгляд будынка палаца і вежы планавалася цалкам захаваць і адрэстаўраваць³⁸.

Архітэктурна-планіровачнае заданне датуецца 23 жніўня 1957 г., зацверджана начальнікам Мінскага абласнога аддзела будаўніцтва і архітэктуры Т. Сянчуком. Тут таксама гаварылася аб неабходнасці захавання палацава-паркавага комплексу³⁹.

Праўда, пры гэтым агаворвалася магчымасць некаторай “таннай” мадэрнізацыі⁴⁰.

У кастрычніку 1957 г. была падрыхтавана «Тлумачальная запіска да архітэктурна-будаўнічай часткі комплекснага праектнага задання доследнай НДС у Прылуках»⁴¹.

---

³⁷ Протокольная частка Мінскага райисполкома, решение № 141 от 17.04.1957 г., арк. 16-17.

³⁸ Тамсама, арк. 16 адв.

³⁹ Тамсама, арк. 18–18 адв.

⁴⁰ Тамсама, арк. 28–41

⁴¹ Тамсама, арк. 28

Зыходнымі дадзенымі для праектавання паслужылі інжынерныя і абмерныя працы, выкананыя інстытутам “Белсельпраект” у ліпені 1957 года⁴².

У раздзеле III «Архітэктурна-будаўнічая частка» падрабязна разгледжана архітэктурна-планіровачнае рашэнне аднаўляемага комплексу. «Размяшчэнне Мінскай НДС па раку бульбы на маляўнічым рэльефе, а службова-вытворчага будынку ў былым парку, наяўнасць сфарміраванага архітэктурнага комплексу – існуючая каробка [палаца], вежа і навакольная забудова – абумовілі асіметрычную аб’ёмна-прасторавую кампазіцыю будынка, які аднаўляецца і дабудоўваецца. [...] Замкавы характар архітэктурны былой загараднай графскай сядзібы, складанасць архітэктурных форм і іх старажытнасць не дазволілі аўтару распаўсюдзіць архітэктурную тэму існуючага аб’ёму на частку будынка, які планавалася дабудаваць. Формы і дэталі, якія добра захаваліся, пакінуты ў сваім першапачатковым выглядзе».

Новую прыбудову да палаца планавалася вырашыць у простых формах і гарманічна злучыць з гістарычным будынкам. «Адзінства каляровага спалучэння («белакаменныя» дэталі на чырвонай сцяне ...) аб’ядноўваюць існуючую і новую частку будынка ў адно цэлае, сугучна аб’ёмна-прасторавай кампазіцыяй і каляровай гамай з навакольным асяроддзем»⁴³.

У аснову новай планіроўкі была пакладзена тэхналагічная схема, прапанаваная аўтарам праекта архітэктарам Я. Цюковым, якія павінны былі забяспечыць функцыянаванне навукова-даследчай станцыі.

Пры рэканструкцыі былога будынка палаца меркавалася максімальна захаваць і выкарыстаць гістарычныя канструкцыі помніка.

У «Тлумачальнай запісцы да рабочых чарцяжоў рэканструкцыі лабараторнага корпуса навукова-даследчай станцыі ...» гаворыцца, што пры распрацоўцы рабочага праекта былі ўнесены некаторыя змены ў праектнае заданне агульнай планіроўкі будынка лабараторнага корпуса. Яны былі разгледжаны і адобраны тэхнічным саветам інстытута «Белдзіпрасельбуд» 8 верасня 1958 года⁴⁴.

Сярод графічных матэрыялаў праекта найбольшую цікавасць для нас прадстаўляюць абмерныя чарцяжы будынка палаца, якія былі выкананы ў 1957 г. На жаль, у праекце адсутнічаюць абмеры фасадаў помніка, якія былі кімсьці забраны з дакументацыі. У дакументах захаваліся разрэзы, абмеры архітэктурных дэталей, планы сутарэнняў, усіх паверхаў будынка⁴⁵.

---

⁴² Протокольная часть Минского райисполкома, решение № 141 от 17.04.1957 г., арк. 2, 4

⁴³ Тамсама, арк. 4 адв.– 13.

⁴⁴ Архив БелНИИ защиты растений. Рабочий проект Минской научно-исследовательской станции в Прилуках Минской области. Т. 2, л. 4.

⁴⁵ Тамсама.

Акрамя абмераў самога палаца, былі выкананыя і абмеры вежы лядоўні, якая выкарыстоўвалася як вадацяжная вежа⁴⁶.

Усе працы па аднаўленню, рэканструкцыі і прыстасаванню палаца для патрэб навукова-даследчай станцыі былі цалкам завершаны ў 1959 г. З гэтага часу ў будынку знаходзілася навукова-даследчая станцыя, якая праз некаторы час была рэарганізавана ў Беларускай навукова-даследчы інстытут аховы раслін.

Заклучэнне

Выяўленыя намі крыніцы дазваляюць даволі падрабязна прасачыць гісторыю сядзібна-паркавага комплекса ў Прылуках на працягу канца XVIII – пачатку XX стст. і падзяліць яе на некалькі перыядаў.

Сядзібна-паркавы комплекс пачаў фарміравацца ў другой палове XVIII – першай палове XIX ст. У гэты перыяд быў закладзены парк і пабудаваны мураваны палац, аб першапачатковым архітэктурным выглядзе якога нам не ўдалося выявіць ніякіх матэрыялаў, таму што архіў, які знаходзіўся ў сядзібзе ў Прылуках, не захаваўся. Марыя Чапская згадвае пра яго ў сваіх мемуарах.

У 1850 г. Леон Ашторп распачаў работы па карэннай рэканструкцыі ўсяго сядзібна-паркавага комплекса. Т. Ярашэўскі ў сваёй фундаментальнай працы «Аб неагатычным сядзібам у Польшчы» піша, што «... невядома імя архітэктара, які перабудоўваў палац ...»⁴⁷. Мы ж можам выказаць меркаванне, што аўтарам гэтага праекта мог быць мінскі губернскай архітэктар Казімір Хршчановіч, які ажыццяўляў архітэктурны нагляд і цалкам кіраваў будаўніцтвам. Ярашэўскі адносіць палац у Прылуках да аднаго з найбольш папулярных тыпаў неагатычных рэзідэнцый XIX ст. – «рэгулярнага» палацу, для якога характэрна геаметрычна правільная «рэгулярная» форма.

Наступны перыяд гісторыі сядзібна-паркавага комплекса ў Прылуках звязаны з яго пераходам у валоданне да Чапскіх. Эмерык і Ежы Чапскія аднавілі палац пасля пажару 1868 г. Падчас гэтай рэканструкцыі была рэстаўравана і часткова зменена першапачатковая архітэктурна фасадаў будынка і зроблены цалкам іншыя інтэр'еры.

Пасля таго як у 1920-я гады палац быў прыстасаваны пад санаторый ЦК КП(б)Б, звесткі пра яго перабудовы і рамонт адсутнічаюць.

---

⁴⁶ Архив БелНИИ защиты растений. Рабочий проект Минской научно-исследовательской станции в Прилуках Минской области. Т. 2, л. 4.

⁴⁷ Jaroszewski T. O siedzibach neogotyckich w Polsce. W-wa. 1981, s. 283.

Наступны перыяд пачаўся пасля Другой сусветнай вайны. Ён звязаны з аднаўленнем разбуранага палаца і прыстасаваннем яго пад патрэбы БелНДІ аховы раслін. Аўтарам праекта рэканструкцыі Я. Цюковым была ў большай ступені захавана гістарычная архітэктура помніка, але цалкам праігнаравана яго першапачатковая планіровачная структура.

У 1981 г. сядзібна-паркавы комплекс у Прылуках быў прыняты пад дзяржаўную ахову як помнік гісторыі і культуры. Адначасова пачаліся работы па яго вывучэнню і распрацоўцы праекта рэстаўрацыі, які да сённяшняга дня не рэалізаваны.

*Дзянісаў Уладзімір Міхайлавіч,
галоўны архівіст Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.*

АРХИТЕКТУРНЫЕ ПАМЯТНИКИ СТАНЬКОВО – РЕСТАВРАЦИЯ И ВОССТАНОВЛЕНИЕ

Одними из самых выразительных памятников истории, оставленных нам графским родом фон Гуттен-Чапских, являются дворцово-парковые комплексы в деревне Станьково Дзержинского района Минской области и в деревне Прилуки Минского района. И если усадьбу Прилуки Гуттен-Чапские приобрели лишь в конце XIX века, уже созданную и развитую в романтическом стиле ретротоники, то Станьковская усадьба формировалась ими с нуля, как своя родовая резиденция.

К концу XIX века владения графов фон Гуттен-Чапских вокруг местечка Станьково превратились в огромный административно-хозяйственный комплекс, так называемый Станьковский ключ. Он простирался от Минска до Столбцов (около 100 километров) и в поперечнике достигал почти 65 километров. В него входили ряд крупных усадеб и фольварков, таких как Станьково (исторически Станьков), Прилуки, Прусиново, Зубревичи, Королево, Засулье, Самуэлево, Щеглова гора, Скорынич, Шикотовичи, Озеро, Добрынево, а так же десятки деревень и хуторов. Общая площадь Станьковского ключа составляла 44000 га земельных угодий, полей и зрелых лесов.

Из всех крупных усадеб Станьковского ключа до нашего времени дожили только Станьково, Прилуки, Шикотовичи, сохранились фрагменты в Засулье, Королево, Озеро, полностью утрачены крупные дворцово-парковые комплексы в Прусиново и Самуэлево.

Местечко Станьков (ныне Станьково) расположено в уединенной местности, в 10 км от станции Койданово Брест-Московской железной дороги.

В конце 800-х – начале 900-х годов Станьков принадлежал Саманидским вельможам хана Исмаила ибн Ахмата, о чем свидетельствуют археологические раскопки, произведенные в конце XIX века в окрестностях Станькова. В летописной истории Минщины конца XIV века Станьков упоминается как вотчина Великого Князя Великого Княжества Литовского Витовта (1350–1430 гг.). В начале XV века Станьков был подарен Витовтом боярину Манивиду (в святом крещении Войтеху-Альберту) Каликиновичу (1360–1424 гг.). После смерти Войтеха Манивидовича Станьков перешел во владения его сестер Софии Радзивилл и Ядвиги Судзимонтовны. Долгое время местечко принадлежало роду Дорогостайских, затем – Радзивиллов. С 1772 года имение Станьков перешло в наследство графу Франтишку фон Гуттен-Чапскому (как мужу дочери князя Михаила Радзивилла Рыбоньки) и в последствии принадлежало роду Чапских вплоть до

1920 года. Граф Франтишек-Станислав-Костка фон Гуттен-Чапский заключил договор с князем Михаилом Радзивиллом (Рыбонькой), согласно которому Франтишек Чапский берет в жены одну из пяти дочерей князя Михаила Радзивилла. Договор был исполнен, и 21 сентября 1772 года состоялось торжественное бракосочетание Франтишка Чапского с Вероникой Радзивилл. 28 ноября 1772 года Станков, бывшее имение Радзивиллов, стал принадлежать графскому роду фон Гуттен-Чапских.

Графский род фон Гуттен-Чапских – один из самых древних родов, выделяющийся своими воинскими доблестями. Первое упоминание о Гуттенах относится к 930 году. Эренрейх фон Гуттен, маршал германских войск, вместе с императором Генрихом I Птицеловом Саксонским, воевал против Гуннов. Примерно в 1121 году Гуттены получили титул графов Священной Римской империи. Позже за борьбу против пруссов они были зачислены в число польских рыцарей. В XV веке они выделились многими заслугами, приблизившись к польскому двору. В XVII веке род расселился по Литве, Беларуси, Волыни и слился со многими известными родами Европы.

Фамилию Чапские Гуттены получили приблизительно в XVI веке. Гуттены жили в местечке Чаплин в Померании, находящейся на северо-восточных землях Германии (сейчас – Поморье в Польше). Из-за военных конфликтов Гуттены вынуждены были покинуть родовое гнездо Чаплин и переселиться на земли Польши. После переселения в Польшу Гуттены стали звать себя Гуттены фон Чаплинские, отождествляя свое немецкое происхождение и бывшие владения в Германии. Постепенно ополячившись, они стали называть себя Гуттены фон Чапские, Гуттены-Чапские, а в XVII веке и вовсе Чапские. Позже при необходимости подтверждения графского титула Чапские вынуждены были вернуться к истокам своих древних корней, и они стали называть себя Гуттен-Чапскими. В XVIII веке, после очередного подтверждения своего графского титула, они смогли вернуть и приставку фон, символизирующую собой немецкое происхождение, а также получить новый герб, в котором были объединены два герба – древний тысячелетний герб Гуттенов (красный щит с двумя диагональными серебряными полосами) и герб «Лелива» (синий щит с изображениями шестиконечной золотой звезды и золотого полумесяца под ней). Над новым гербом размещён рыцарский шлем, увенчанный графской короной, над которой красуется павлиний хвост. К новому гербу добавлен и древний девиз Гуттенов «*Vitam Patriae Nonorem Nemini*» (Жизнь отечеству – честь никому), написанный на опоясывающей щит ленте. В XIX веке родовой герб претерпел небольшие изменения, которые только украсили его и сделали более изящным, сакральным и символичным. Этим гербом фон Гуттен-Чапские пользуются и по сей день.

Графы фон Гуттен-Чапские Станьковской ветви своего генеалогического древа покинули Беларусь в 1920 году. Сейчас потомки Франтишка-Станислава-Костки фон Гуттен-Чапского живут в Париже (Франция), Риме (Италия), в Канаде, Британии, Австралии, Бельгии, Австрии, Германии и других странах мира.

Станьковская линия Чапских берет начало с XVII века. У ее истоков стоял граф Франц фон Гуттен-Чапский, подкоморий мальборкский, отец Яна-Хризостома, кастеляна эльблонского. Сын Яна-Хризостома Игнатий, кастелян гданьский, был женат на Теофилии из графского рода Конопатских. Их сын Франтишек, воевода хелминский, автор книги «Дом истерзанной Речи Посполитой», был женат на Веронике княгине Радзивилл.

Сыновья Франтишка и Вероники – Кароль и Станислав Чапские – жили в Несвиже. Кароль был участником Отечественной войны 1812 года, маршалком Минского уезда, позже – почетным куратором школ Слуцкого уезда. Его жена Фабианна происходила из графского рода Обуховичей.

Формировалась Станьковская усадьба как резиденция по заказу сына графа Кароля фон Гуттен-Чапского и графини Фабианны – Эмерика, женатого на Елизавете-Каролине-Анне, урожденной баронессе фон Меендорф, дочери барона Георгия-Вальтера-Конрада Меендорфа и баронессы Софьи Меендорф из графского рода Штакельбергов.

Граф Эмерик-Захарьяш-Николай-Северин фон Гуттен-Чапский родился 5(17) ноября 1828 года в имении Станьково Станьковской волости Минского уезда Минской губернии. Государственный, политический деятель, ученый, коллекционер, нумизмат. Окончил Московский университет со степенью кандидата естественных наук, в 1851 году поступил на службу в Министерство внутренних дел Российской империи, с 1863 года – губернатор Великого Новгорода, с 1865 года – вице-губернатор Санкт-Петербурга. Во время крестьянской реформы 1861 года был избран мировым посредником Минского уезда. Одним из первых лиц в государстве выступил за отмену крепостного права, за введение образования для крестьян. Действительный статский советник, камергер Двора Его Императорского Величества, член консультации при Министерстве юстиции. С 10 апреля 1872 года – почетный судья Минского «съезда мировых судей» Минского уезда. Кавалер орденов Святого Станислава 1-й степени, Святой Анны 3-й степени, награжден медалью за 1861 год «Благодарю за положение о крестьянах», медалью за в память о Крымской войне 1853-1856 года, знаками отличия за 1863, 1864 и 1865 года «за введения положения о крестьянах помещичьих, удельных и государственных». В 1875 году Высочайшим Указом Государя императора назначен директором Лесного департамента Министерства государственных имуществ Российской империи. В 1879 году из-за конфликта с императором Александром II, произо-

шедшего в связи с бесконтрольной вырубкой русских лесов и продажей их за границу, Эмерик фон Гуттен-Чапский подал в отставку, вернулся в имение Станьково и занялся классификацией своих коллекций. В своем дворце в Станьково граф основал крупнейший в Европе частный музей, в котором он собрал монеты, медали, рыцарские и конные доспехи, оружие, знамена, карты, портреты, посуду, предметы народного быта, случкие пояса, мебель, рукописи, древние книги, иконы, произведения живописи, скульптуры и пр. В коллекции графа находилось более 30 тысяч редчайших монет, некоторые экземпляры были датированы 800-ми годами от Рождества Христова и являлись единичными раритетами мирового уровня; более 11 тысяч орденов и медалей, свыше 20 тысяч томов книг, в том числе Библия Симона Будного, Франциска Скорины, катехизис Петра Могилы и т. д. Граф Эмерик-Николай-Северин-Захарьяш фон Гуттен-Чапский являлся членом Русского археологического общества (с 1851 года) и Московского нумизматического общества (с 1890 года). Автор книг по нумизматике и медальерному искусству. Работы Эмерика фон Гуттен-Чапского отмечены Большой серебряной медалью Русского археологического общества, в честь 25-летия его научной деятельности в 1896 году по инициативе его коллег-нумизматов была выбита медаль из золота, серебра и бронзы.

В 1894 году граф разделил свое родовое имение – Станьковский ключ – между сыновьями: старшему сыну Каролу-Яну-Александру досталось Станьково и 22 тысячи гектаров земли, а Георгию (Ежи) – младшему сыну – усадьба Прилуки и 18 тысяч гектаров земельных угодий.

После раздела имущества Эмерик фон Гуттен-Чапский переехал в Краков, куда и перевез половину своей коллекции в шести железнодорожных вагонах. Там он построил дворец, где выставил свою коллекцию. Позже этот дворец был назван музеем имени Эмерика фон Гуттен-Чапского. Сейчас коллекции музея входят в состав Национального музея в Кракове.

Умер Эмерик 23 июля (5 августа) 1896 года. Похоронен в Кракове на Раковицком кладбище рядом с известным польским живописцем Яном Матейко (1838 – 1893).

В августе 1858 года граф Эмерик фон Гуттен-Чапский пригласил архиепископа Минского и Бобруйского Михаила (Голубовича) освятить Станьковскую Свято-Николаевскую церковь. Освящение церкви совершилось 15(27) августа 1858 года в день празднования Успения Пресвятой Богородицы.

Сведения о барочной усадьбе в Станькове история не сохранила. Усадьба-резиденция Эмерика фон Гуттен-Чапского формировалась на сравнительно ровной террасе реки Рапусы. В композиции усадьбы, в архитектуре дворца, в малых архитектурных формах, характере водной систе-

мы прослеживается подчеркнутое внимание к ушедшей эпохе романтизма. За строительством усадьбы следила Елизавета Чапская, она сама выполняла некоторые эскизы по планировке дворца, разбивке парка, а интерьеры дворца самолично оформляла мать Елизаветы, баронесса Софья Штакельберг – женщина с исключительным вкусом.

Усадьба включала: каменный дворец (построен в 1861–1862 гг.); кухонный флигель (построен в 1900 году); павильон «Скарбница» (XVIII–XIX вв.); жилые флигели, хозяйственные сооружения, оранжерею, отапливаемые теплицы с фруктовыми питомниками, зверинец, пейзажный парк с малыми архитектурными формами, водоем с островками, четыре въездные брамы, костел-усыпальницу (построен в 1835 году), православную Свято-Николаевскую церковь (построена в 1858 году). В имении имелся племенной завод, в котором разводились коровы швицкой, тирольской и голландской пород, овцы, кони, собаки; кирпичный завод, на котором изготавливали прямую и лекальный кирпич, керамическую плитку, дренажные трубы, черепицу; завод по выработке чистого спирта. В Станькове находился аэродром, рынок, крестьянский госпиталь, гимназия, крестьянские и воскресные школы, почтовая станция, винокурня, две каменные (водяная и паровая) мельницы, подходила ветка железной дороги, соединяющей местечко Станьков с платформой графа Чапского на Брест-Московской железной дороге (ныне остановка Станьково).

Станьковский комплекс бывшей усадьбы графов фон Гуттен-Чапских – самый крупный на территории Станьковского ключа. Общая площадь дворцово-паркового ансамбля составляет 25 га, из них 15 га принадлежат великолепно сохранившемуся пейзажному парку, расположенному на пологом склоне правого берега реки Рапусы – притока реки Уссы.

Станьковский дворцово-парковый ансамбль является материальной историко-культурной ценностью Республики Беларусь III категории, расположен в центре деревни Станьково Станьковского сельсовета Дзержинского района. В 1920 году имение Станьково перешло в распоряжение советских властей. В 30-е годы XX века в Станьковской усадьбе был создан детский лагерь и интернат. С 1945 года дворцово-парковый комплекс эксплуатировался в разных сферах хозяйственной деятельности.

С конца 60-х годов XX века на территории Станьковского дворцово-паркового ансамбля расположилась школа-интернат для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. Возле снесенного дворца было построено двухэтажное здание спального корпуса (ныне приют). Около павильона «Скарбница» было построено одноэтажное здание котельной и прачечной. В хозяйственной зоне усадьбы появились два жилых дома, стадион, погреб. Павильон «Скарбница» в начале 80-х годов был приспособлен под музей имени Марата Казея, который просуществовал до 1994 года

и был разграблен вандалами – в здании были выбиты окна, двери, сломан люк на крыше. На сегодняшний день павильон «Скарбница» пребывает в крайне аварийном состоянии и требует незамедлительной научной реставрации. Проект реставрации и приспособления павильона был разработан в 2005 году унитарным предприятием Белорусской Православной Церкви «Департамент внешних связей Белорусского Экзархата». В павильоне «Скарбница» к 2010 году планируется создать музей имени Эмерика Чапского как филиал Дзержинского историко-краеведческого музея или музей утраченных усадеб Минщины.

На сегодняшний день на территории усадьбы уже начались реставрационно-восстановительные работы по возрождению Свято-Николаевского храма. Проектирование и контроль за ходом восстановительных работ ведет унитарное предприятие Белорусской Православной Церкви «Департамент внешних связей Белорусского Экзархата». На восстановление храма планируется израсходовать около пяти миллиардов рублей. Строительно-монтажные работы по реставрации святыни планируется завершить к 2013 году. За восстановлением церкви ведет личный контроль Митрополит Минский и Слуцкий Филарет, Патриарший Экзарх всея Беларуси. После воссоздания храма в него планируется перенести мощи святой блаженной Валентины Минской, что значительно увеличит паломничество в Станьково. Это позволит привлечь дополнительный капитал на строительство инфраструктуры усадьбы, развитие туристической сферы и в дальнейшем будет содействовать поэтапному воссозданию всего дворцово-паркового ансамбля. Не меньшее значение в развитии туристической отрасли в Станькове повлечет за собой открытие краеведческого музея в павильоне «Скарбница».

В 2007 году был выполнен проект зон охраны дворцово-паркового ансамбля. Постановлением Министерства культуры от 24 апреля 2007 года за №15 был утвержден данный проект, в котором подробным образом были расписаны не только все зоны охраны и режимы их содержания, но и приведены предложения и рекомендации по использованию строений усадьбы, приспособлению существующих зданий и определены основные перспективы восстановления ансамбля. Проект оснащен графическими приложениями с нанесением границ содержания различных зон охраны. В 2003 году народным историко-краеведческим объединением «Прылуцкая спадчына» были разработаны и опробованы несколько туристических маршрутов по Минской области, охвативших Станьковский ключ – владения графов фон Гуттен-Чапских. Этими маршрутами сейчас пользуются многие белорусские и польские туристические фирмы. Перспектива развития историко-туристического направления на базе Станьковского дворцово-паркового ансамбля сможет не только поднять величие бывшей рези-

денции, восстановить ее как историко-культурную ценность, но и дать множество рабочих мест в сфере обслуживания инфраструктуры ансамбля, в сфере транспорта, гостиниц, общепита.

Регенерация островов и прилегающих берегов водоема в составе ансамбля усадьбы

Дворцово-парковый ансамбль в Станьково формировался в первой половине XIX – конце XX веков. Ансамбль насыщен духом романтизма и средневековья, что выражается в характере строений, малых архитектурных форм и парковой ландшафтной композиции. Парк относится к типу английских пейзажных парков. В нем нет четкой планировочной оси. Чередование открытых опушек и полян с перспективами древесных массивов и клумб подчеркивает характер феодальной усадьбы эпохи романтизма. Обширный живописный водоем устроен в первой половине XIX века методом запруживания реки Рапуса. Образовавшееся озеро в длину составляет около 1 километра и в ширину до 350 метров, имеет два острова и один полуостров. Кроме притока речной воды, водоем подпитывается несколькими источниками. Глубина водоема в самой глубокой его части составляет около 6 метров.

Один из островов, называемый островом Радости, представляет собой вытянутую трапезиевидную форму с обрезанной береговой линией. Протяженность острова – около ста метров с севера на юг и 75 метров – с запада на восток. Такая форма является крайне редкой для островов пейзажных парков и представляет огромный научный интерес. Остров имеет холмистый рельеф. В центре острова сохранилась восьмиколонная беседка с ломаным граненым куполом, увенчанном высоким деревянным шпилем. Беседка-альтанка стоит на высоком гранитном фундаменте, она имела три лестницы, скамейки и стоящий по центру мраморный стол в виде античной вазы. В направлении Свято-Николаевской церкви, стоящей на противоположном берегу водоема и являющейся основным перспективным акцентом в ансамбле, от беседки шла небольшая дорожка к водоему, на берегу которого имелась деревянная лодочная пристань. Берега острова Радости были укреплены по периметру дубовыми цилиндрами, бутовым камнем и песчаным откосом. С восточной и юго-восточной стороны росли желтые лилии. Дендрология острова выражена разреженной посадкой дуба, клена, осины, лиственницы, березы американской.

Второй остров – остров Печали – меньше первого, он вытянут с запада на восток. Его длина составляет 100 метров, ширина – около 40 метров. Рельеф его более спокойный. В центре острова на высоком мраморном постаменте раньше стояла скульптура Богородицы. Окаймление береговой

линии острова сделано аналогично окаймлению острова Радости. В посадке деревьев преобладают липа, тополь, ольха, береза.

На острова вели деревянные изогнутые мостики из цилиндрованного бруса дуба. Ограждения перил были деревянными, они повторяли форму мостиков и имели крестообразное деревянное заполнение ограждения. Мостики были неширокими и опирались на дубовые сваи.

Вдоль восточной границы парка проходил широкий водный канал, дренирующий территорию парка и образующий большой протяженный полуостров с западной стороны водоема. В настоящее время канал пересох из-за заиленности и загрязнения русла опавшей листвой.

Основные аллеи и тропинки парка имели извилистую форму с неровными краями и грунтовым покрытием. Липовая, Тенистая и Южная аллеи имели по своим краям ограничительные столбики цилиндрической формы из серого гранита, стоящих на расстоянии 10 – 20 метров друг от друга.

Регенерация павильона «Скарбница»

Во второй половине XIX века усадьба Станьково площадью 25 га включала каменный дворец, кухонный флигель, дворцовый павильон «Скарбница», парк с водной системой, каплицу, жилые флигели, въездные брамы, каменный амбар, хозяйственный двор, оранжерею, отапливаемые теплицы, водонапорную башню, кузницу, мастерские, ледовню, малые архитектурные формы, в том числе и фонтан, зверинец, кирпичный и спиртовой заводы, псарню, винокурню и православную Свято-Николаевскую церковь.

Станьковская усадьба-резиденция размещала в себе одну из крупнейших частных коллекций нумизматики, оружия, картин, гравюр, икон, старинной утвари и мебели и огромную библиотеку.

Часть библиотечных сборов, в основном XIX века, однотомные издания и дубликаты, хранились в так называемом павильоне «Скарбница» («Сокровищница»), то есть в отдельном каменном здании, стоящем в парке напротив главного въезда ко дворцу, на небольшом от него расстоянии.

Павильон «Скарбница» – это двухэтажное небольшое сооружение в виде миниатюрного средневекового замка, квадратное в плане с угловыми цилиндрическими башнями, увенчанными кремальерами с бойницами и миниатюрными башенками-сигнатурками с шатровыми крышами. Кремальеры изящно опоясаны аркатурным пояском с гирьками, а главный фасад завершался ритмичным выступающим карнизом с кронштейнами и тягами. Боковые фасады и обратный главному фасад были одинаковыми, они грациозно завершались высокими щитами с одноступенчатыми щипцами. Окна «Скарбницы» высокие и узкие, подобные бойницам, прямоугольные на первом этаже и стрельчатые на втором, украшены массивными профилированными сандриками – полотенцами с гирьками. Изящество

декоративного оформления сооружения дополняется утонченными арочками, надоконными бровками, гирьками, контрастирующими с гладкими стенами архитектурных объемов. Вход выделен развитым порталом, над которым возвышается легкий и ажурный кованый балкон с кронштейнами. Некогда главный фасад венчал родовой герб «Лелива», закрепленный на кованом ограждении крыши, а сигнатурки венчали флюгеры в виде радзивилловских орлов с коронами. Все это вместе взятое создавало очаровательный образ далёкой старины ушедшей эпохи.

Здание павильона «Скарбница» значительно старше дворца, а стиль неоготики оно приобрело только в середине XIX века. Внутри «скарбницы» располагались только два одинаковых по размеру зала, обустроенных полками. К залу на второй этаж вела спиральная лестница, установленная в одной из башен.

В богатейшей библиотеке, расположенной в «Скарбнице», насчитывалось более 20 тысяч томов, которые имели экслибрис графского рода Гуттен-Чапских, и редкое собрание древнейших рукописей. Здесь уместно привести пример ценности рукописей, которые хранились в этом собрании. Книги библиотеки Эмерика Чапского располагались в специально сделанных для них красивых дубовых застеклённых шкафах работы местного столяра Пикулика. В шкафах были специальные выставочные витрины, где демонстрировались особенно ценные книги. Среди них – известная Брестская Библия 1563 г., собрание книг Ю. Бергеля из Слуцка, книги из собрания Залуских (Петербург), книги белорусского поэта В. Коротынского, автографы и рукописи А. Мицкевича, А. Ельского, Е. Тышкевича. С. Монюшко, Ю. Немцевича, А. Одинца, рукописи А. Кобылинского. Кстати, часть этих книг и рукописей до начала Первой мировой войны сохранялась в Станьково.

«Скарбница» располагалась напротив главного входа во дворец на небольшом расстоянии от него. Она была окружена кронами старинных кленов, которые можно увидеть на рисунке Наполеона Орды 1876 года. К павильону вела неширокая прямая грунтовая дорожка от разворотного кольца с агавой в центре. Судя по рисунку Н. Орды, «Скарбницу» окружал зеленый газон без клумб и работок. Массив разросшихся деревьев очень близко подходил к павильону, о чем можно судить по фотографии 1914 года, сделанной Яном Балзункевичем. Некоторые старые клены до сих пор окружают павильон, затайливо прикрывая его башни от посторонних взглядов.

Строительство павильона «Скарбница» было начато в конце XVIII века Франтишком-Станиславом-Косткой графом Гуттен-Чапским (1730 – 1802) и Вероникой Радзивилл (ум. 1754) как летнего павильона (в стиле старопольской эклектики). В 30-х годах XIX века павильон перестроил сын Франтиш-

ка – Кароль граф фон Гуттен-Чапский (1778–1836), придав ему черты оборонительной готики. Образ этого вида «Скарбницы» можно увидеть на рисунке Н. Орды 1876 г. Павильон, перестроенный Каролем Чапским, ещё сохраняет черты перевозданного облика с прямоугольными окнами, мощными лепными кронштейнами балкона и аркатурными поясами со стяжками. При Кароле Чапском были заложены окна второго этажа (ранее фасады по второму этажу членились триадой прямоугольных окон), о чем свидетельствуют закладки оконных проемов и следы лепных наличников под слоем отвалившейся в 2005 году штукатурки главного фасада и интерьеров. В начале 1880-х годов сыном Кароля Чапского – Эмериком фон Гуттен-Чапским (1828–1896) была проведена очередная реконструкция дворцового павильона под коллекцию библиотечных сборов.

При Эмерике здание «Скарбницы» приобрело окончательный облик и чистоту неоготического стиля. Прямоугольные оконные проемы второго этажа были преобразованы в готические стрельчатые арки, появились затейливые мощные лепные наличники-полотенца с сухариками и гирьками над окнами как первого, так и второго этажа. Аркатурный пояс с тягами, опоясывающий кремальеры башен, был заменен более лаконичным со стрельчатыми арочками с гирьками и сухариками. Над окнами второго яруса башен появились циркульные бровки с гирьками. Сигнатурки, венчающие башни, украшены лепными карнизами, а их окна приобрели бровки с сухариками.

Герб «Лелива» на ограждении крыши главного фасада, флюгеры «Орлы», установленные Каролем Чапским, при Эмерике были сохранены и сняты лишь в советское время.

Эмерик также заменил тяжелый балкон с лепными кронштейнами на более легкий, ажурный, с коваными кронштейнами и маркизой.

Крыльцо у входного портала здания было прямоугольное в плане на две ступени, облицованное гранитной плиткой черного и «белого» цветов.

Возможно, именно при Эмерике Чапском в «Скарбнице» были устроены каминные на первом и втором этажах. Об этом свидетельствует тот факт, что до середины XIX века здание павильона эксплуатировалось только в летнее время, а на рисунке Н. Орды 1876 г. нет дымоходной трубы, которая уже есть на фотографии 1914 г., а также тот факт, что в юго-восточной части «каминной» башни явно прослеживается закладка дверных проемов в башню из залов первого и второго этажей. Эти проемы были приспособлены под каминные, а дымоход выложен внутри башни отдельным массивным стояком, прислоняющимся к стене. Форму фасадов каминных диктовали стрельчатые арки дверных проемов башни. Точного облика каминных история не сохранила, однако известно, что они имели лепные профили, были обложены кафелем.

Залы павильона имели богато оформленные интерьеры. Украшением помещений служили резные филенки с встроенной мебелью, резной кессонированный потолок на втором этаже, паркетные узорчатые лакированные полы и кессонированный сводчатый потолок с лепниной на первом этаже. Из мебели были настенные полки, специально изготовленные для «Скарбницы» дубовые остекленные шкафы работы местного мастера Пиккулика, мягкая мебель в стиле Людовика XVII, книжные (читальные) столики и перевозные резные лестницы для настенных стеллажей. На стенах залов и башен висели бронзовые бра в золоченых оправках, а на каминах стояли старые английские часы с боем и канделябры. К залу второго этажа вела ажурная спиральная кованая лестница конца XVIII века. Стены залов были окрашены в светлые охристые тона, а башенные комнаты были выбелены.

Анализируя послойную покраску и штукатурку здания «Скарбницы», можно отметить несколько периодов различных цветовых покрасок стен фасадов. Так, на слое штукатурки конца XVIII века имеются следы охристой краски, на штукатурке первой половины XIX века – также охра, а уже на штукатурке 80-х годов XIX века виден розовый оттенок покраски фасадов. В советскую эпоху здание «Скарбницы» неоднократно перекрашивалось:

- в 30-е годы цвет стен был желтый;
- в 40-е годы цвет стен был оранжево-золотистый;
- в 50-е годы цвет стен был голубой;
- в 70-е годы цвет стен был бордово-красный;
- в 80-е годы цвет стен был темно-розовый;
- в 90-е годы цвет стен был розовый.

Здание дворцового павильона «Скарбница» соединялось подземным коридором с дворцом. Подземный тоннель сохранился до сих пор, но попасть в него можно сейчас только из кухонного флигеля 1900 года постройки. Вход в подземелье был в юго-западной «лестничной» башне «Скарбницы». Ниже уровня пола первого этажа в башне были устроены кирпичные ступени в подвал, который был перекрыт сводами, а тоннель шёл от крыльца павильона к крыльцу дворца.

В 60-е годы XX века был снесен дворец, а вход из павильона в тоннель, как было выявлено при обследовании павильона в 2005 году, засыпан битым кирпичом.

В 1920 году графы Чапские вынуждены были покинуть родовое имение и выехать поначалу в Краков, а затем в Париж. В резиденции великого рода фон Гуттеннов появились новые хозяева. Советская власть не пощадила ни самого имения, ни его ценнейшей коллекции сборов. Во дворце был устроен интернат для трудновоспитуемых подростков, коллекция библио-

течных сборов «Скарбницы» была разграблена, часть их уничтожена. В дворцовом павильоне поселились воспитатели интерната. Во время Великой Отечественной войны в усадьбе Чапских разместилась немецкая дивизия. Дворец заняли офицеры, а в «Скарбнице» был устроен дивизионный штаб. В 1944 году часть дворца, павильон и флигель были сожжены партизанами. В 1956 году павильон «Скарбницу» отдали под жильё местному учителю Алексею Михайловичу Шалаю.

Проведя реконструкцию заброшенного здания, он прожил в нём до 1972 года, когда павильон передали Станьковской средней школе. Силами сельского совета и школы была проведена реконструкция интерьеров здания. Павильон приспособили под музей Героя Советского Союза пионера-партизана Марата Ивановича Казея, родом из Станькова. Никакой проектной документации не было составлено, исследования не проводились. Реконструкцию помещений осуществляли стараниями директора школы Буцевицкого по эскизам художника Василия Викторовича Минича. При так называемой реконструкции были уничтожены лепные декоры наличников в интерьере павильона, разобран камин второго этажа, а камин первого этажа перестроен, заменена столярка, положены новые полы и устроены подшивные потолки. Стены залов обшили листами ДСП. Также при реконструкции было проведено централизованное отопление и заменена плита и ковка балкона. В башне на первом этаже был устроен туалет. Фасады здания без восстановления обвалившихся фрагментов декора оштукатурили и покрасили.

В 1994 году музей, располагавшийся в павильоне, был разграблен вандалами: были выбиты окна, разрушены экспонаты, взломаны двери, сорвана электропроводка, взломан люк на крышу. Мероприятий по восстановлению музея предпринято не было. В павильоне отключили отопление, забили досками окна, закрыли здание на замок и оставили. За 10 лет бесхозности здание дворцового павильона превратилось в разрушающееся строение.

На основании проведенных предпроектных исследований по дворцовому павильону «Скарбница» выявлено, что здание павильона имеет многочисленные фасадные и конструктивные деструкции как следствие десятилетнего бесхозного состояния. Наиболее разрушен в настоящий момент главный – южный – фасад. Из-за отсутствия системы отвода воды с крыши здания и разморозки стен полностью утрачен профилированный карниз с ритмичным поясом с кронштейнами. Практически полностью обвалилась штукатурка по второму ярусу главного фасада. От основания фундамента (от крыльца) до верха стены с остатком бывшего карниза через дверной проем портала и арку балконной двери прошла трещина. Растущее на юго-западной башне дерево разросшимися корнями разрушило арку балконно-

го дверного проема и часть бойниц венчающей кремальеры. Балкон над порталом находится в критическом состоянии, закрепленный двумя рельсами к стене здания, он обветшал, местами разрушился. С правой стороны от крыльца главного фасада просел фундамент, что и вызвало развитие трещин на фасаде. Выпавшие кирпичи из стены фасада по правой стороне полностью обнажили стальную стяжку юго-восточной «каминной» башни. Разрушение этой стены здания прошло глубоко внутрь и видно на стене дома второго этажа и на стене чердака. Оконные проемы башен по главному фасаду покрылись многочисленными трещинами, местами под ними обвалилась штукатурка.

Западный фасад павильона пострадал меньше. На нем заметны разрушения карниза щипца щита, на башнях по бойницам обвалилась штукатурка. Оконные проемы опоясаны мелкими трещинами. Небольшая трещина прошла по правой стороне верха стены фасада, у примыкания к башне.

Сильно испещрен трещинами и обрушениями штукатурки и карнизов щипец щита северного фасада. Глубокая трещина прошла по нему у примыкания к северо-восточной башне, а также заметна трещина по центру фасада от окна первого этажа через окно второго этажа к щипцу щита.

Глубокая трещина прошла по центру стены восточного фасада павильона. Она расчленила фасад на две половины от фундамента до щипца. Также ряд трещин кладки и штукатурки заметен на примыканиях башен к стенам. По всему периметру цоколя здания обвалилась штукатурка, обнажив бутовую кладку. Часть продухов в подполье башни заложена. Во всём здании отсутствует столярка, сохранились лишь оконные и дверные коробки.

Современная, но уже сгнившая дверь установлена во входном портале. Отсутствуют подоконники по всем окнам фасадов на первом этаже. В некоторых местах висят останки водосточных труб. Оцинкованная стальная крыша просела и местами проржавела. Полностью отсутствует система отвода воды из кремальер бойниц, в результате чего там постоянно стоит вода, а пыль и перегнившие листья деревьев, накопившиеся за тридцать лет, составляют хорошую плодородную основу для роста деревьев на стенах здания. На углу юго-восточной башни сохранились остатки дымоходной трубы. На крышах здания отсутствует молниезащита, что представляет собой немалую опасность.

От исторических интерьеров практически ничего не сохранилось, за исключением ажурной кованой лестницы в юго-западной башне. Стены домов многократно окрашивались и штукатурились. Лепные профили угловых арок-входов в башни полностью утрачены. Все стены обиты листа-

ми ДСП. По историческим лагам и балкам перекрытий подвешены новые потолки из гипсокартона и ДСП.

При обследовании полов выявлено трехслойное наложение покрытия полов, однако исторического паркета не обнаружено. Каминные павильоны не сохранились, на первом этаже имеется грубая бутафория камин. Столярка внутренних дверей также не сохранилась. В северо-восточной башне на первом этаже в 20-х годах был устроен туалет без централизованной канализационной системы, но на сегодняшний день он полностью разбит. По всему зданию в 70-х годах XX века была проложена двухтрубная система отопления, которая к настоящему моменту сохранилась на 80%. Ввод теплоузла устроен в подполье первого этажа при входе.

Деревянные межэтажные перекрытия сохранились практически в хорошем состоянии, что позволяет при реконструкции их использовать. Замена подлежат лишь некоторые балки в перекрытии чердака. Перекрытия состоят из шестиметровых брусков с сечением 25х20 см и шагом 1 м.

При обследовании стропильной системы выявлена просадка строения и выход стропильных ног из гнезд, устроенных в стенках. Крыша представляет собой шатер, состоящий из послойных стропильных ног, расположенных по диагоналям и опирающихся на центральную мощную стойку, стоящую на бруске сечением 30х35 см. К диагональным ногам прислоняются еще по две ноги, перпендикулярные стенам. Ноги покрыты обрешеткой и оцинкованной сталью.

В настоящий момент пол чердака провалился в углах здания из-за протекающей кровли. Исторические лазы на чердак, расположенные в юго-западной и юго-восточной башнях, сохранились хорошо, причем в юго-западной башне сохранилась заслонная дверца лаза.

Интерьеры башен завершаются по второму этажу полусферическими сводами, в двух из которых устроены арочные проемы-лазы на чердак.

Главная кованая лестница, находящаяся в юго-западной башне, практически целиком сохранилась, только слегка просела. На трех первых её ступенях отсутствуют балясины и перила. Подступенки имеют декоративные кованые вставки из пяти 6-конечных звезд из герба «Лелива», которые в некоторых местах выбиты. В основном все подступенки закрыты с двух сторон накладными щитами из ДСП. Проступи исторически металлические, сверху покрыты листами ДСП и паркетом. Исторические деревянные перила на лестнице отсутствуют, остались лишь места их креплений. Опирание лестницы происходит на пол первого этажа первой ступенькой и на консольные стальные кованые скобы, расположенные по периметру стен. Конструкция лестницы сборная, на болтах. Состоит лестница из 25 ступеней, закручивающихся по спирали вдоль стен. На всех кованых элементах лестницы видны многочисленные слои покраски масляными красками.

Цвет первого слоя краски черный, что позволяет сделать вывод об исторической подлинности этого цвета.

Вход в подвал в настоящий момент завален битым кирпичом, но сохранились кирпичные ступени, ведущие вниз. Перекрытие подвала сводчатое, кирпичное, это выявлено при вскрытии пола первого этажа.

Общее состояние здания и его конструкций удовлетворительное. Проведенные обследования показали, что здание павильона подлежит реставрации и приспособлению.

Регенерация планировочной структуры парадной части дворцово-паркового комплекса

С юго-западной стороны дворца находилась главная дворцовая въездная брама «Негорельская». От брамы лучисто расходились дорожки и тропинки в глубь парка, пересекая парадный партер и огибая дворец с обеих сторон. Основные трассы были обставлены с обеих сторон гранитными столбиками-ограничителями, стоящих друг от друга на незначительном расстоянии. Деревянные массивы окружали с боковых сторон дворец, создавая открытую террасу, спускающуюся к запруде с островами. На террасе перед дворцом был разбит цветочный сад с клумбами, рабатками, арабесками и малыми архитектурно-ландшафтными формами. По оси дворца, на террасе, был устроен фонтан, стоял гранитный стол в виде колонны, на гранитных постаментах лежали пушечные ядра, у розария стояло большое из серого гранита кресло с четырьмя сиденьями, обращенными по сторонам света. С северо-восточной стороны террасы, перед дворцом, росли аллегорические древесные композиции вяза голого Кампердауна – Вера, Надежда, Любовь. Угол парадной части дворца и усадьбы фланкировал амбар из бутового камня, а с противоположной стороны, стояли кухонный флигель, официна и водонапорная башня.

Судя по рисунку Наполеона Орды 1876 года, к павильону «Скарбница» со стороны дворцовой брамы подходила узкая грунтовая тропинка, соединявшаяся с основной дорожкой у самого крыльца.

На исторических фотографиях и на рисунке Н. Орды особого благоустройства вокруг павильона не наблюдается. Создается впечатление, что здание просто вырастает из земли. Подобный прием ландшафтного паркового дизайна весьма характерен для архитектуры парков эпохи романтизма XIX века. На одной из фотографий парадного фасада дворца, сделанной, по всей вероятности, Яном Балзункевичем в 1914 году, можно увидеть фонарные столбы, фланкирующие дворец с обеих сторон, поставленные в начале 1900-х годов графом Каролом фон Гуттен-Чапским.

В 30-х годах XX века на территории дворцово-паркового комплекса был устроен лагерь-колония для трудных подростков. Комплекс подвергли

незначительной перепланировке. Все, что напоминало о буржуазной культуре, было либо перестроено, либо снесено. Были проложены новые дорожки, вырублены некоторые массивы, посажены новые деревья. В это время перестали действовать фонтан и наружное освещение.

Во время Великой Отечественной войны в усадьбе господствовали немцы. Во дворце было устроено жилье для офицеров и канцелярия. В павильоне «Скарбница» была устроена комендатура немецкого командования. В жилых корпусах расположились солдаты. После стычек с партизанами и танковых боев вокруг Станькова немцы хоронили своих погибших сослуживцев на территории дворцово-паркового комплекса между амбаром и павильоном «Скарбница». В 1944 году партизанами были сожжены дворец, кухонный флигель, официна, павильон «Скарбница».

После войны здание павильона «Скарбница» было отдано под жилье местному учителю. Была вновь изменена планировочная структура комплекса. В бывших жилых корпусах устроили общеобразовательную школу. Некоторые полуразрушенные сооружения разобрали на кирпичи, провели вырубку и посадку деревьев, проложили новые дорожки.

В 1960-х годах с помощью воинских бригад были снесены дворец, жилые корпуса, въездные брамы и хозяйственные постройки. Усилиями местной интеллигенции были спасены от сноса кухонный флигель, павильон «Скарбница», амбар, коровник, водонапорная башня, жилой корпус и северная въездная брама.

В 1970-х годах на территории паркового комплекса построены новые 3-этажные корпуса школы интерната, котельная, ряд жилых и хозяйственных построек. Планировочная структура исторической усадьбы была практически полностью уничтожена. Сохранились лишь те дорожки и связи, которые не попали в поле застройки.

Анализ существующего положения планировочной структуры Станьковского дворцово-паркового комплекса

Современная планировка усадьбы сильно отличается от исторической. Наиболее сильно пострадал в результате различных временных реконструкций парадный партер комплекса. На месте дворца разбит газон, на месте парадного разворотного кольца с агавой в центре построен двухэтажный спальный корпус школы-интерната, на месте въездной дворцовой брамы установлен деструктивный элемент из стальной трубы. Камень-скамья при разрушении дворца был перенесен к павильону «Скарбница» и установлен с юго-восточной стороны на бетонном основании, а вокруг него поставлены три гранитных столбика, стоявших ранее вдоль дорог. В ограде парка устроены новые входы с юго-западной и восточной стороны. Проложено асфальтобетонное мощение по территории парка. Некогда лу-

чистая система дорожек, ведущих от въездной брамы, сейчас практически не читается. На территории парадного партера растет множество молодых деревьев, нарушающих историческую планировку усадьбы. Вокруг павильона «Скарбница» устроена асфальтированная площадка, к которой ведет такого же мощения дорожка. С юго-западной стороны павильона площадка расширяется для подъезда автомобиля при обслуживании здания. За павильоном, с северо-восточной стороны, проходит грунтовая дорога, соединяющая амбар и гаражи, стоящие за павильоном. Рядом с гаражами устроена смотровая яма и мусорница на три контейнера. С северо-восточной стороны от павильона расположена котельная. Здание павильона «Скарбница» обсажено густым кустарником, закрывающим эстетическое восприятие объекта для посетителей. Напротив главного входа в здание растет молодой «сахарный» клен. Из некогда богатой коллекции кленов (75 видов) это единственный сохранившийся на территории парка.

В 90-х годах XX века проложена телефонная сеть, по своей трассировке повторяющая в какой-то степени основной подъезд к дворцу. После прокладки сети над ней была устроена дорожка с гравийно-грунтовым покрытием. Трассировку исторической дорожки с трудом можно прочесть по посадке сохранившихся старых дендратов и характерного для старых дорог выезженного грунта. Со стороны парадного фасада павильона установлены железобетонные осветительные мачты и линии электропередачи.

Проектное предложение по регенерации и реставрации прилегающей к реставрируемому дворцовому павильону «Скарбница» территории

В связи со сложившейся планировочной структурой в дворцово-парковом комплексе Станьково, выданными техническими условиями и архитектурно-планировочным заданием проектом предусмотрены следующие мероприятия:

- вокруг павильона разбирается асфальтобетонное покрытие;
- в хозяйственную зону переносится мусоросборник;
- вырубается дерево, ниспадающее на крышу «Скарбницы»;
- основной подход к зданию организуется от места расположения дворцовой брамы;
- трасса дорожек устраивается шириной 2,5 м для возможности проезда обслуживающего и пожарного транспорта;
- трасса прокладывается с учетом исторического направления и с учетом существующих сетей, зеленых насаждений и новой планировочной системы парка и разместившегося на его территории интерната;
- трасса определяется установкой гранитных столбиков в начале пути (по историческому маршруту), а далее, где трасса отклоняется от истори-

ческого направления, без столбиков, давая возможность в будущем воссоздать трассу полностью;

- проектом сохраняются сложившиеся пешеходные связи;
- вокруг павильона организуется площадка для посетителей и кругового обхода для обозрения;
- перед павильоном устраивается накопительная площадка для экскурсантов со скамейками для отдыха и декоративными урнами;
- в зоне котельной устанавливаются биотуалеты для посетителей и организуется подход к ним в виде узкой дорожки по существующей тропинке;

- туалеты, гараж, котельная и спальный корпус интерната прикрываются вечнозеленым кустарником, как деструктивные элементы в парковом комплексе;

- за павильоном сохраняется существующая хозяйственная дорога, соединяющая гараж и амбар;

- по углам площадки павильона устанавливаются осветительные торшеры небольшой высоты (согласно техническим условиям);

- проектом сохраняется «сахарный» клен, растущий перед входом в павильон как единственный экземпляр данного вида, сохранившийся в парке;

- подчеркивая вход, устраиваются цветники из тенелюбивых растений, произраставших ранее на парадном партере;

- с некоторых сторон от павильона высаживается барвинок – излюбленная трава Гуттен-Чапских, которая росла ранее на дворцовом партере;

- вдоль дорожки, ведущей от брамы, высаживается аллея из кочедышника, некогда активно использовавшегося в оформлении дорог в Станьковском парке;

- на распределительной площадке с правой стороны переносится на левую сторону гранитный камень-скамья, который поставлен после сноса дворца у павильона возле колодца теплосетей и мешает обслуживанию данных сетей (в будущем, при глобальной реконструкции дворцово-паркового комплекса, целесообразным будет установить этот камень на исконно историческое место – перед восточным фасадом дворца);

- покрытие подходов дорожек, накопительной площадки и площадки вокруг павильона устраивается из мелкогабаритной плитки желтовато-песочного цвета, а второстепенные дорожки – из грунтовой смеси.

Таким образом, проект благоустройства, реставрации и приспособления территории вокруг павильона «Скарбница» разработан с учетом исторических данных, сложившейся планировочной структурой современного паркового комплекса, приспособленным характером реставрируемого

объекта и техническими условиями, выданными заинтересованными службами.

Историческая актуальность и туристическая привлекательность павильона «Скарбница»

Дворцово-парковый ансамбль в Станьково в последнее время вызывает все больший интерес у исследователей, историков, научных работников, у белорусских и зарубежных туристов. 16-18 марта 2009 года в рамках международной научно-практической конференции, посвященной 180-летию графа Э. Гуттен-Чапского станьковский ансамбль посетили потомки графов Гуттен-Чапских, представители родов Годлевских из Испании, Ваньковичей из США, доктора наук, профессора, ученые из Краковского Национального музея, Национального музея истории и культуры Беларуси, Национальной библиотеки Беларуси, Польского Института в Минске, других учреждений Беларуси. Каждую неделю в Станьково приезжают туристы из разных уголков Беларуси, дальнего и ближнего зарубежья. Интерес к истории Станькова и к роду графов фон Гуттен-Чапских растет и проявляется в ведущих печатных и телевизионных СМИ Беларуси, Польши, Украины, России, Прибалтики и дальнего зарубежья. Огромный интерес вызывает дальнейшая судьба не только отдельных объектов, но и всего ансамбля усадьбы Станьково. Краковский Национальный музей выразил готовность в деловом сотрудничестве с будущим филиалом Дзержинского историко-краеведческого музея оказать помощь в создании экспозиции в павильоне «Скарбница» и восстановлению утраченных сокровищ из Станьковской коллекции Э. Гуттен-Чапского. Такую же готовность и заинтересованность судьбой павильона «Скарбница» выразили Национальный музей истории и культуры Беларуси и Национальная библиотека Беларуси.

Срыв программы реставрации и восстановления павильона и создания в нем музея Э. Гуттен-Чапского может привести к международному непониманию, а отсутствие программы реставрации ансамбля – к возмущению европейской и белорусской общественности.

Православный храм Святителя Николая Архиепископа Мир Ликийских в Станькове.

История и современность (краткий историко-архитектурный очерк)

Когда была построена первая церковь в Станьково, неизвестно. В летописной истории местечка за XIV век упоминается православный храм. Визитная запись за 1714 год свидетельствует, что существовавшая в то время в Станьково православная церковь была построена князем Радзивиллом еще до введения Кревской унии. Впоследствии на

месте той церкви в 1858 году была построена новая по фундации графа Эмерика Карловича фон Гуттен-Чапского и пособия от прихожан. Несколько десятилетий при Станьковском Свято-Николаевском храме действовало благочиние.

Первым благочинным в Николаевском храме был протоиерей Николай Трусовский, в последствии архимандрит, историк, краевед, писатель, создатель трудов по истории православных храмов. С 1873 по 1883 года в Свято-Николаевском храме служил благочинным протоиерей Василий Васюкович. Дяконом при нем был Иоанн Шарковский, а псаломщиком Даниил Руцкий. С 1883 по 1918 года благочинствовал при Станьковском храме протоиерей Феодор Чернявский, духовник, отец новопрославленной в 2006 году святой блаженной Валентины Минской (Валентины Феодоровны Сулковской). В помощниках у отца Феодора были иерей Александр Лукашевич (упоминается в документальных источниках Станьковской церкви за 1898 год) и иерей Иоанн Бруякин (упоминается в документах церкви за 1909 год). В 20-х годах XX века в храме служил отец Николай Атоваров, расстрелянный в конце 20-х или начале 30-х годов. Последним священником Николаевской церкви был иерей Илия Мендзик, расстрелянный в 1936 году, его семья была репрессирована.

В Станьковском приходе в начале XX века имелись два бесприходских римско-католических костела – в имениях Станьков и Вязань.

В состав Станьковского прихода входили селения: Станьков, Кукшевичи, Заболотье, Шатилы, Петковичи, Лапцевичи (с 1960 г. – Васильково), Магалевищина, Гринковщина, Багрицовщина, Ляховичи, Каменка, Зосино, Мигдаловичи, Сломище, Красное, Скворцы, Добрынево, Чечино, Павлово и Гороховище.

Станьковской церкви, по данным 1864 года, принадлежали пять деревянных и одна каменная кладбищенские церкви: Свято-Покровская 1860 – 1864 годов в Добрынево; в Станькове в конце XVIII – начале XIX веков; в деревне Красное; Свято-Ризоположенская в застенке Кули; Свято-Духовская в деревне Лапцевичи; Свято-Троицкая каменная в селе Вязань и Свято-Анненская на хуторе Коски.

При Свято-Николаевском храме существовало церковно-приходское попечительство и три штатных народных училища: в Станькове, Кукшевичах и Добрыневе.

При церкви в Станькове было 31 ½ десятины земли. План и межевая книга на землю отсутствуют. Пользовались этой землей помощник настоятеля и один псаломщик. По данным конца XIX века, усадьба настоятеля находилась на хуторе Коски. Из строений для помощника настоятеля имелись дом, два амбара, гумно, погреб, два скотских сарая. Двор помощника настоятеля находился непосредственно перед южным фасадом храма, на

противоположной стороне улицы Минской (ныне улица Марата Казея). Псаломщик жил за храмом с восточной стороны (ныне – «дом Марата Казея» № 5). Двор псаломщика состоял из дома и гумна. Третий участок числился за церковью и погостом.

Строительство в Станькове нового каменного храма было обусловлено противодействием православной самодержавной России продвижению и распространению католицизма и униатства на западных рубежах Российской Империи. Поводом этому послужило принятие в июне 1851 года на государственную службу в Министерство внутренних дел молодого хозяина имения Станьков графа Эмерика фон Гуттен-Чапского. Для человека католического вероисповедания удержаться на службе в православном государстве было довольно сложно. В 1852 году граф Эмерик Гуттен-Чапский был командирован в Ярославскую губернию с секретным заданием расследовать на месте проблему раскольников, преследовавших цель переворота в религиозно-общественной жизни России. Граф Чапский смог предотвратить распространение раскольнической идеологии. В подтверждение своей преданности Государю и Отечеству молодым графом-католиком был приобретен за 2000 рублей серебром один из проектов храма авторства знаменитого архитектора Двора Его Императорского Величества Константина Андреевича Тона.

К. А. Тон – русский архитектор, создатель нового «русско-византийского» стиля – родился 26 октября (6 ноября) 1794 года в Петербурге. В 1803–1815 годах учился в Петербургской академии художеств в творческой мастерской известного русского архитектора А. П. Воронихина. Академик Петербургской академии художеств (1830), профессор (1833). В 1830 году создал проект церкви святой Екатерины в Санкт-Петербурге у Калинкина моста в виде пятиглавого храма в «русском стиле». Проект был высочайше одобрен императором Николаем I, решившим стать покровителем национального стиля. С этого момента, как писал известный русский искусствовед и музыкальный критик В. В. Стасов, «русская национальная архитектура отдана была ему [Тону] точно в аренду». В 1838 году К. А. Тон издал альбом «Проекты церквей, сочиненные архитектором Его Императорского Величества, профессором архитектуры Императорской Академии Художеств и членом разных Иностранных Академий Константином Тоном». Наиболее крупным церковным сооружением К. А. Тона в «русско-византийском» стиле, стал Храм Христа Спасителя в Москве (1839–1883), выделявшийся величиной и богатством архитектурно-пластического оформления. В 1839–1849 годах К. А. Тон запроектировал и построил Большой Кремлевский Дворец, в убранстве которого профессионально умело совместил мотивы классицистической и отчасти древнерусской архитектуры.

К. А. Тон создал к 1851 году – моменту открытия железной дороги Москва – Санкт-Петербург Московский вокзал в Санкт-Петербурге и Санкт-Петербургский вокзал в Москве. Возведение этих вокзалов стало первым опытом строительства в России крупных сооружений подобного типа. Оба вокзала – лучшие гражданские работы К. А. Тона, построенные по одному проекту. Архитектура их основана на мотивах итальянского Ренессанса.

По одному из проектов К. А. Тона была построена Свято-Николаевская православная церковь в местечке Станьково. Проект церкви был приобретен графом Эмериком фон Гуттен-Чапским в Санкт-Петербурге в 1851 году, и к 1858 году на месте старого униатского деревянного храма церковь была возведена.

Новую церковь в 1858 году освятил Архиепископ Минской Епархии Михаил (Голубович), который впоследствии неоднократно гостил у Эмерика фон Гуттен-Чапского. За строительство этого храма Эмерику фон Гуттен-Чапскому императором Александром II была объявлена «...Высочайшая Благодарность...», что способствовало в дальнейшем росту карьеры молодого графа.

Интересные сведения про графа Эмерика фон Гуттен-Чапского помещены в «Дневнике» («Дыярыуше») (текст неполный, 1858–1860 гг.) епископа Минской Епархии Михаила (Голубовича) (1800–1883) – доктора богословия и церковного права, с 1828 года инспектора, преподавателя Литовской Духовной семинарии в Жировичах, с 1853 года Архиепископа Минского.

Церковь в Станькове относится к типу крестово-купольных храмов с полукруглой апсидой и встроенной в основной объем звонницей. В архитектуре храма использованы килеобразные закомары и наличники, лучковые ниши и арки, лепные аркатурные пояски и рустованные лопатки, тонкопрофилированные карнизы, цоколь, подоконники, крестовые своды и полукруглые ниши.

В церковь было три входа. Центральный объем и притвор со звонницей, образующие одно целое, завершались килеобразными кокошниками и были накрыты многоскатной металлической крышей, окрашенной в бирюзовый цвет. Над центральным объемом храма на массивном четверике возвышался мощный восьмиконный световой барабан, увенчанный граненым бирюзовым куполом с шестиконечным крестом-якорем. Боковые приделы и полукруглая апсида были решены отдельными высокими объемами, накрытыми двухскатной металлической крышей. Апсиду накрывала конусообразная крыша, повторявшая ее очертания. Западный придел храма опоясывал мощный карниз, расположенный на уровне венчающих карнизов боковых приделов и повторяющий их по пластике. Узкие и высокие

оконные проемы с полуциркульным завершением располагались по первому ярусу храма. Второй ярус окон не имел. Звонница, расположенная в основной части храма над притвором, имела три больших проема с арочным завершением, расположенным на трех фасадах.

В плане храм делился на семь помещений: молитвенный зал, два боковых придела, апсиду без выделенных ризницы и пономарки, притвор, комнату священника и лестничную клетку с деревянной полувинтовой лестницей, ведущей на звонницу. Центральный внутренний восьмигранный объем был перекрыт крестовыми, клинчатыми и парусными сводами, опирающимися на четыре столба. В боковые приделы и апсиду открывались широкие лучковые арки, а вход из притвора был более узкий и циркульный. По углам молитвенного зала церкви устроены узкие, высокие и полукруглые в плане и в завершениях ниши – эдикулы. Боковые приделы перекрывались цилиндрическими сводами с крестовыми распалубками коробового сечения. Апсида перекрыта конховым сводом с коробовым очертанием. Западный двухэтажный придел с притвором-бабинцем и звонницей был перекрыт на первом ярусе крестовыми сводами, а на втором ярусе – цилиндрическим сводом с распалубками. В звоннице висели четыре колокола в 12,5; 3; 2 пуда и в 20 фунтов. В молитвенный зал из помещения звонницы открывалось щелевидное окошко с сильно развитыми откосами.

Интерьеры храма скромны. Стены и своды выбелены, пол кирпичный. Клиросы были устроены на солее, возвышенной только на одну ступень. Иконостас дубовый, без покраски, с такими же рамами, карнизами и резьбою, которые в некоторых местах были позолочены. Иконостас устроен с колоннами и пилястрами, имел 10 икон, расположенных в три яруса. Кроме того, в церкви находилась местно-чтимая икона Святителя Николая, Архиепископа Мир Ликийских Чудотворца, величиною в 1 аршин и 10 вершков (101 см), писаная на холсте и покрытая металлической золоченой ризой. Сохраняется предание, что икона сия была принесена каким-то благочестивым старцем, прихожанином из Мир Ликийских, еще в XVII веке. Украшением интерьеров храма служили в большом множестве иконы в деревянных позолоченных киотах, развешанных по всем стенам.

Храм соединялся с усадебным дворцом подземным переходом, остатки которого до сих пор можно обнаружить в Станьково. Был ли в храме подвал, пока еще неизвестно. По свидетельству старожилов, лестница, ведущая в подземный туннель, была устроена в западном приделе храма.

Небольшой по своим размерам храм к отоплению приспособлен не был. В алтарной стене, в интерьере, была сделана ниша для кадил, от которой внутри стены был сделан канал, расходившийся по периметру всего храма и предназначенный для окуривания и освящения стен церкви постоянно.

Храм покоится на высоком каменном фундаменте и стоит на холме возвышенного погоста. С четырех сторон его окружала высокая кирпичная оштукатуренная и выбеленная стена, стоявшая на каменном фундаменте и покрытая железом. Со стороны апсиды стена закруглялась по радиусу, огибая апсиду. Укрепленная десятью косыми контрфорсами и раскрепованная профилированными лопатками, завершенными пинаклями с шатровыми крышами, она создавала впечатляющий вид и подчеркивала грациозно возвышающуюся над ней Свято-Николаевскую церковь. Въезд на погост со стороны главного входа был решен тремя проемами, закрепленными толстыми столбами, на которых висели решетчатые ворота и калитки лучковой формы, а хозяйственный вход находился с северо-северо-восточной стороны и состоял из одной широкой калитки в толще стены.

Что касается благоустройства церковной территории, то особых исторических данных на сей счет не сохранилось. Однако, исходя из исследований старых фотографий и натуры, можно сделать вывод, что погост церкви был обильно обсажен деревьями и кустарниками. По всему периметру исторической огады с внутренней стороны росли высокие старые липы и ясени, экземпляры которых сохранились до сих пор. Между деревьями были высажены кусты сирени и черемухи, некоторые из них сохранились с северо-западной стороны церкви. В северо-западной и юго-восточной частях погоста были устроены захоронения, снесенные в 1961 году.

Согласно историческим сведениям об усадьбе графов фон Гуттен-Чапских, основная дорога, фланкирующая парк с южной стороны, была вымощена булыжником, что дает возможность предполагать вымощенность дороги при подъезде к храму, однако на фотографии Я. Балзункевича, сделанной в 1914 году, заметно грунтовое покрытие основной улицы, проходящей близ храма. Было ли бутовое мощение на территории храмового комплекса – неизвестно, следов и остатков какого либо мощения и отмошков вокруг храма при натурном обследовании не обнаружено.

Въезд на территорию погоста церкви был устроен с помощью грунтовой насыпи, а боковые калитки въездных ворот оборудованы 2 – 3 подъемами каменных ступеней.

На церковном погосте со стороны главного входа до 1961 года находилась могила неизвестного военного российского летчика-испытателя. Он погиб во время полета в 1915 году. Его самолет, базировавшийся на аэродроме Станькова, потеряв управление, разбился у подножия Николаевского храма. Тело авиатора извлекли из-под обломков разбившейся машины и на третий день, по православному обряду, похоронили на церковном погосте, рядом с местом крушения самолета. Надгробным памятником

авиатору служил искореженный красный пропеллер его машины со словами, написанными на лопастях – «Доброй души не забудет команда». Первое время могила охранялась почетным караулом.

Свято-Николаевская церковь слегка смещена с основной композиционной оси. Она представляла собой доминанту, ориентированную на себя все панорамные и перспективные точки дворцово-паркового ансамбля. Находясь за пределами парка, здание церкви на фоне большого искусственного водоема создавало впечатляющую картину, завершающую парковую панораму.

В 1936 году Свято-Николаевская церковь была закрыта. Сразу же после закрытия церкви из нее было вынесено все самое ценное: золотая утварь, серебро, ризы, оклады, кресты. Многие иконы были сожжены, многие были спрятаны и сохранены прихожанами. На переплавку пустили колокола. «Крест с купола храма срывали пять человек, – рассказывают очевидцы. – Когда трое большевиков залезли на купол храма, то ясное небо стало затягиваться грозowymi тучами, а с востока показалась радуга. Этому знамению никто не придавал значения. Один из них привязал к куполу веревку, а двое других стали бить по основанию креста топорами, но крест сидел довольно-таки прочно. Тогда сидевшие на верху купола сбросили веревку вниз и попросили еще двоих человек тянуть, да как можно сильнее. Раздался треск, крест покосился, а еще через мгновение полетел вниз. Привязанная к кресту веревка запутала ноги и руки срывающим его. Большой и тяжелый золоченый крест легко утащил за собою вниз троих человек, а, упав на землю, придавил собой еще двоих – тянувших за веревку. В тот момент, когда крест коснулся земли, раздался гром и пошел сильнейший ливень. День стал похожим на ночь. Ливень был таким сильным, что на ближайшем к Станьковому поле поплыли пасшиеся там гуси. Ненастье бушевало целый день».

Какое-то время храм пустовал. Потом в нем сделали зернохранилище. Во время Великой Отечественной войны в стенах храма хранили оружие. Во время одного из боев партизан с немецко-фашистскими оккупантами боеприпасы взорвались, отчего пострадали интерьеры храма. После войны в церкви вновь устроили зернохранилище. В конце 40-х – начале 50-х годов XX столетия в храме из-за грозы случился сильный пожар. Выгорело все зерно, находившееся в храме. После этого пожара храм пустовал.

Как свидетельствуют исторические сведения, в Станьковскую Свято-Николаевскую церковь еще в 1913 году ударила молния. Однако точные сведения о времени и масштабах того пожара не сохранились.

Весной 1961 года на реке Рапуса прорвало прогнившую деревянную запруду. Было затоплено колхозное поле и соседняя деревня Каменка. Военные гарнизоны, расположенные в Станьково, бульдозерами снесли две

брамы усадьбы, часовню и кирпичную стену, ограждавшую парк. Кирпичами разрушенных строений была завалена прорвавшаяся плотина. Спустя какое-то время кирпич, сделанный из сырой глины, был размыт, и ситуация с потоком повторилась. После этого было принято решение разрушить храм. Рабочие батальоны начали врезаться в стены, но стены оказали упорное сопротивление. Ломались отбойные молотки. Ни ломы, ни тяжелые кувалды не могли преодолеть сопротивление камня. И только сила военной техники и огромного взрыва смогла расчленивать и окончательно изуродовать храм.

В один из дней весны 1961 года люди из ближайших к храму домов были выселены, зона взрыва оцеплена (не пускали даже на мост у запруды), поэтому жители Станькова и близлежащих деревень собрались на противоположном берегу озера и на сельской площади. Все ждали. В полдень – в 12 часов был произведен первый взрыв. Облако пылевой завесы окутало место взрыва, а когда оно рассеялось, то храм стоял невредимый. По словам свидетелей тех событий, это произвело на людей сильное впечатление. Верующие усматривали в этом знамение. Спустя какое-то время раздался второй взрыв. Опять облако пыли осело – храм стоит. И только после третьего взрыва барабан покосился и ушел вниз, внутрь. Взрывать все здание церкви не стали, поскольку очень близко к ней стояли жилые дома. Было принято решение – с помощью танков и стальных тросов растащить стены храма и разрушить его окончательно. Но стены не поддавались. Лопались канаты из стальных тросов, глохла техника, а храм стоял. С большими усилиями к вечеру удалось растащить южный и западный приделы. Разрушив и изуродовав святыню, про храм вскоре забыли.

В 1997 году в Станьково был организован православный приход в честь Святого Николая. С 1998 года начаты работы по возрождению храма. В 2000 году нами были проведены обмерные работы. В 2006 году после канонизации святой блаженной Валентины Минской было получено Архипасторское благословение Высокопреосвященнейшего Филарета, Митрополита Минского и Слуцкого, Патриаршего Экзарха всея Беларуси на восстановление Свято-Николаевского храма.

16 октября 2007 года в торжественной обстановке после молебна в южную стену молельного зала храма был заложен первый кирпич, символизирующий собой начало возрождения святыни. На нем золотыми буквами было написано: «Сей кирпич первым был заложен в стену храма сего, в память о его возрождении числа 16 месяца октября года 2007 от Рождества Христа».

19 июля 2008 года при большом скоплении народа в восстанавливаемом храме Святого Николая Чудотворца прошла торжественная Божественная литургия с колокольным звоном, первая за 72 года.

28 августа (по старому стилю 15 августа) 2008 года, в день празднования Успения Пресвятой Владычицы Богородицы, в стенах восстанавливаемого храма под открытым небом прошло торжественное Богослужение, посвященное 150-летию освящения храма Архиепископом Минским и Бобруйским Михаилом (Голубовичем). При огромном стечении верующих, как местных жителей, так и приезжих из других городов Беларуси, России и Украины Божественную Литургию провели настоятель храма иерей Александр Микицкий, благочинный Дзержинского благочинного округа протоиерей Борис Полторжицкий, настоятель Свято-Вознесенского храма в Фаниполе иерей Владимир Бадолькин, священнослужители других храмов благочиния и города Минска.

Священники и служители Станьковской Свято-Николаевской православной церкви (1858 – 2008, по неполным данным)

1858 – 1866 годы – благочинный, протоиерей Петр Трусковский.

1879 – 1885 годы – священнослужитель, протоиерей Василий Васюкович. Его сын – иерей Николай Васюкович (28.3.1882, д. Коски Станьковской волости Минского уезда Минской губернии – 26.9.1937) был репрессирован [Минск, тюрьма НКВД «американка» – священномученик].

1863 – 1879 годы – исполняющий должность псаломщика Даниил Рущкой.

1870-е годы – помощник настоятеля иерей Василий Яхневич.

1870-е годы – диакон, потом иерей, позже протоиерей Иоанн Шарковский. Его сын – Федор Шарковский (1875, мест. Станьково – ?) репрессирован в 1931 г. Реабилитирован в 1989 г.

1885 – 1919 годы – благочинный протоиерей Феодор Чернявский. Отец святой блаженной Валентины /Минской.

1898 год – иерей Александр Лукашевич.

1907 – 1912 годы иерей Иоанн Бруякин (1869–?). Арестован 22.2.1930. Осужден 5.3.1930 г. за «антисоветскую агитацию» на 5 лет исправительно-трудовых лагерей (ИТЛ) (заменен высылкой в Новосибирск). Реабилитирован 25.8.1989 г.

1920-е годы – иерей Николай Рункевич (1876–?). Арестован 31.1.1930 г. Осужден 25.11.1930 г. особым совещанием при ОГПУ за «антисоветскую агитацию» к 3 годам ИТЛ. Реабилитирован 19.3.1992 г.

1920-е годы – 1932 год – священник Белорусской «обновленческой» Православной Церкви Илия Мендзик (1894 – 23.3.1933, Минск, тюрьма ОГПУ, «американка»). Арестован 24.12.1932 г. Осужден 15.3.1933 г. особым совещанием при ОГПУ за «антисоветскую агитацию и как организатор контрреволюционной организации» к высшей мере наказания (ВМН) с конфискацией имущества. Расстрелян. Реабилитирован 29.8.1989 г. Вместе с И. Мендзиком осуждены его жена Анна Ивановна

(род. 1901 г.), дочери Зинаида (род. 1927 г.), Таисия (род. 1925 г.), сын Георгий (род. 1929 г.).

1930-е годы – староста Платон Пекарский (1883, д. Каменка Станьковской волости Минского уезда – ?). Арестован 24.12.1932 г. Осужден коллегией ОГПУ 15.3.1933 г. как «член антисоветской группировки» к 10 годам ИТЛ с конфискацией имущества (заменены на 5 лет высылки). Реабилитирован Прокуратурой БССР 29.8.1989 г.

1936 – 1998 годы – Станьковская Свято-Николаевская церковь не функционировала.

1941 – 1944 гг. – здание храма выполняло функции наблюдательного пункта: станьковские подпольщики и партизаны сделали здесь наблюдательный пункт и одно время прятали оружие.

1961 год, март – военные Станьковского гарнизона по приказу партийных властей взорвали церковь, которая «портила природный ландшафт края».

1961 – 2007 годы – церковь пребывала в запустении и разрушении.

1998 год – иерей Александр Петрович Микицкий начал священствовать во временном здании Станьковской церкви.

2007 год, 16 октября – заложен первый кирпич с золотой надписью в стену храма, начато восстановление Станьковской Свято-Николаевской церкви.

2008 год, 19 июля – в полуразрушенных и воссоздаваемых стенах храма состоялась первая Божественная литургия за 72 года.

2008 год, 28 августа – исполнилось 150 лет со дня освящения Свято-Николаевского храма архиепископом Минским и Бобруйским Михаилом (Голубовичем).

Проект реставрации с восстановлением храма Святителя Николая Чудотворца

Проект выполнен на основании задания на проектирование, эскизных решений и комплексных научных изысканий, утвержденных Министерством культуры Республики Беларусь в 2007 г. Проектом предусматривается полное воссоздание исторического облика историко-культурной ценности здания церкви и исторической каменной ограды.

Проектом предусмотрено:

- Восстановление утраченных конструктивных элементов здания (столбы, арки, своды, стропила).

- Восстановление декоративно-художественных элементов пластики фасадов и интерьеров.
- Восстановление цветового решения фасадов на период 1858 года.
- Устройство новых полов из керамической плитки с раскрытием зондажей старого пола.
- Восстановление соли, возвышенной на 3 ступени.
- Восстановление ниши с дымоходом для кадил в алтарной части.
- Устройство новой железобетонной лестницы по металлическим косякам в притворной части храма.
- Устройство кирпичной лестницы в толще стены, ведущей на чердак.
- Восстановление звонницы.
- Восстановление и устройство хоров и комнаты певчих.
- Устройство керамического пола на отметке поверх кирпичных сводов.
- Реконструкция с восстановлением крылец из бутового камня и гранитных плит с оборудованием их коваными решетками перил.
- Устройство на северном крыльце пандуса для инвалидов с ограждением с двух сторон.
- Устройство крыши и проема звонницы ограждениями.
- Устройство хоров с ограждением и подсветкой.
- Устройство оконных проемов деревянными стеклопакетами индивидуального изготовления.
- Заполнение проемов боковых входов деревянными филенчатыми двухстворчатыми дверями с фрамужным остеклением из стеклопакетов.
- Заполнение проема главного входа деревянной филенчатой двухстворчатой дверью с фрамужным остеклением из стеклопакетов с приставным деревянным тамбуром с аналогичной двухстворчатой дверью.
- Заполнение проемов помещений притвора деревянными филенчатыми дверями индивидуального изготовления.
- Восстановление кованой решетки с двумя створками в притворной части.
- Устройство водоотливов и водосточков с крыши храма.
- На отмостке храма устройство водоотводов из гранита.
- Устройство металлических отливов окон по фасадам храма.
- Устройство люков на крыше храма, приделов и апсиды.
- Восстановление шестиконечного креста-якоря на куполе храма.
- Переносная металлическая емкость для крещения (купель) закупается отдельно заказчиком и устанавливается в указанном проекте месте.
- Восстановление ограды из керамического полнотелого кирпича на известково-песчаном растворе на бутовом фундаменте с последующей

штукатуркой и покраской стен и столбов ограждения согласно цветовому решению.

- Устройство кованых ворот и калиток в ограде.
- Устройство металлического покрытия столбов и стен ограждения территории храма.
- Устройство на столбах ограждения территории металлических шпильей, покрытых нитритом титана.
- Декорирование фасадов фундаментов ограждения мелкогабаритным щебнем.
- Устройство отверстия в фундаменте стены ограждения с водоприемной чашей и водогасителем из бутобетона для отвода талых и дождевых вод с территории храма.

Генеральный план реставрации и восстановления храма Святителя Николая Чудотворца в деревне Станьково Дзержинского района Минской области разработан на основании специального Разрешения на право проведения работ на историко-культурной ценности за № 01-08/476 от 9 ноября 2006 года и другой исходно-разрешительной документации. Генеральный план разработан на топосъемке 14.11.06 года. Проектом предусмотрено восстановление с реставрацией здания церкви и ограждения церковного погоста, устройства кругового обхода церковного комплекса с воссозданием визуального обзора храма и ограждения.

Основной подъезд к храму будет организован от существующего перекрестка улицы Пионерской (тупиковой) и автомобильной дороги Заславль – Дзержинск – Озеро. С северо-западной и северо-восточной сторон будут устроены обслуживающий и пожарный проезды.

Вдоль ограды храма со стороны автодороги и подъезда к храму предусматриваются тротуары, перед главным входом – накопительная площадка для прихожан.

На противоположной стороне автодороги будет организована автостоянка на 15 машин.

Территория, свободная от застройки и покрытий, будет озеленена и устроены цветники и газон, высажены низкорослые деревья и кустарники. Покрытие внутрихрамовой территории и кругового обхода комплекса планируется из гравийно-песчаной смеси с гранитной крошкой.

Сведения о проделанной работе за 2008 год по реставрации и восстановлению храма Святителя Николая Чудотворца

16.10.2007 года во внутренней части храма в юго-восточном пилоне был торжественно заложен первый кирпич, знаменующий собой начало возрождения святыни.

Октябрь-декабрь 2007 года – проводились подготовительные работы на руинах храма: расчистка территории от завалов, выкорчевка пней, кустарников, установка строительных лесов, устройство ограждения и установка бытовок для строителей, изготовление на месте кружала для сводов и арок.

Январь – февраль 2008 года – на храме производился демонтаж деструктированной кладки стен, снятие опасных участков карниза, кокошников, разборка аварийных фрагментов фасадов.

Март – апрель 2008 года – велись работы по восстановлению фундаментов западного и южного приделов храма, установка лесов под кружала сводов и арок.

Май – июнь 2008 года – проводились работы по возведению сводов, арок венчающих карнизов северного придела и алтарной апсиды храма.

Июль – август 2008 года – на храме возводили западный придел со сводами и венчающими карнизами, проводили реставрацию внутренней поверхности стен северного придела, алтарной апсиды, центрального зала, фрагмента южного придела и западного придела. 28 августа, в день празднования Успения Пресвятой Богородицы, в восстанавливаемом храме при большом скоплении народа и духовенства была отслужена праздничная Божественная Литургия в честь 150-летия освящения Станьковской церкви Архиепископом Минским и Бобруйским Михаилом (Голубовичем) в 1858 году.

Сентябрь – октябрь 2008 года – был полностью возведен южный придел храма со сводом и венчающим карнизом, а также проведены реставрационные кладочные работы фасадов храма по всему периметру до уровня 7,5 метра от чистого проектного пола.

Ноябрь – декабрь 2008 года – велась работа по устройству фундаментов четырех колонн центрального зала храма, устройство лестничного марша в западном приделе на отметку 6,44 м от уровня пола, начато изготовление кованых изделий для будущей установки в храме и ограждении. Была проведена реставрация сохранившихся кованых металлических решеток в окнах алтарной апсиды.

Планы и перспективы по реставрации с восстановлением храма Святителя Николая Чудотворца на 2009–2013 годы

Планы на 2009 год:

- возвести 4 центральных колонны, перекинуть их арками и перекрыть сводами;
- возвести световой барабан, перекрыть его сводом и установить на нем купол;

- возвести второй ярус западного придела со звонницей, хорами, комнатой певчих, перекрыть их сводами;

- возвести стены по второму ярусу центральной части храма;
- завязать весь второй ярус храма венчающем карнизом, установить кокошники и начать монтаж крыши;

- установить фронтоны на боковых приделах и перекрыть их крышами.

В феврале 2009 года были проведены подготовительные мероприятия для продолжения реставрационно-восстановительных работ: завезен строительный материал, расчищены площадки от снега, нарезан и заготовлен профилированный кирпич, изготовлены кружала для устройства сводов центральной части храма и звонницы, изготовлены кружала купола храма.

Планы на 2010 год:

- провести штукатурные и покрасочные работы фасадов;
- установить столярные изделия;
- провести разводку электропроводки внутри здания церкви;
- провести штукатурные и отделочные работы внутри храма;
- устроить полы;

Планы на 2011 год:

- провести археологические работы на территории церкви;
- восстановить фундаменты ограждения церковного комплекса;
- восстановить кирпичное ограждение церкви;
- провести отделочные и покрасочные работы на ограждении;
- восстановить крыльца храма;
- установить кованые элементы крылец, ворот, калиток, звонницы;
- провести электрические и телефонные сети внутри ограждения комплекса церкви;

Планы на 2012 год:

- выполнить вертикальную планировку внутренней и внешней части церковной территории;
- выполнить благоустройство и озеленение территории комплекса и прилегающих участков;
- устроить автомобильную стоянку на противоположной стороне улицы от храма и провести ее благоустройство;
- провести 500 м высоковольтных кабельных сетей, установить КТП, подсоединить часть улицы в районе храма и озера к КТП с помощью кабеля, убрать воздушную электропередачу и опоры электропередачи;
- расширить проезжую часть улицы, прилегающей к территории храма, установить дорожные знаки, проложить тротуары, устроить пешеходные переходы;

- провести окончательное благоустройство всей территории вокруг храмового комплекса и автостоянки;

Планы на 2013 год:

- расписать интерьер храма;
- установить престол, киоты, иконостас, аналои, кануны, жертвенник и прочую утварь;
- приобрести, освятить и развесить колокола;
- освятить храм.

Перспективы: После освящения храма согласно всенародному оглашению волеизъявления Высокопреосвященнейшего Филарета, Митрополита Минского и Слуцкого, Патриаршего Экзарха всея Беларуси, в воссозданный Свято-Николаевский храм в Станькове будут перенесены обретенные Мощи святой блаженной Преподобной Валентины Минской, возложены в нарочито устроенную раку для всенародного преклонения и почитания.

Масліеў Алег Ігаравіч, архітэктар УП Беларускай Праваслаўнай Царквы “Дэпартамент знешніх сувязей Беларускага экзархата”, навуковы кіраўнік палацава-паркавага ансамбля “Станькава”, член Савета аб’яднання “Прылуцкая спадчына”.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ БЕЛОРУССКОЙ УСАДЬБЫ XIX – НАЧАЛА XX В.: ОПЫТ ЧАПСКИХ

Несмотря на то, что род Чапских известен с XV века, в Беларуси, как известно, он появился в последней трети XVIII столетия. Белорусские Чапские стали ровесниками модернизации – процесса перехода от традиционного аграрного общества к современному, индустриальному.

Особенно интенсивно этот процесс проявил себя во второй половине XIX – начале XX века. Тогда явственно обозначились и некоторые его итоги. До Великих реформ 60–70-х гг. XIX века Беларусь была аграрным обществом с элементами торгового капитализма. Затем, вплоть до начала Первой мировой войны, она испытывала модернизацию этого общества, которая с разной степенью интенсивности протекала в экономической, социальной, культурной и политической сферах. При этом на рубеже XIX – XX вв. в Беларуси практически сложился весь «строительный набор» для становления индустриального общества. Правда, разные его элементы пока лишь обозначили своё присутствие и существовали скорее как потенциал, не выжив в полной мере ни свои возможности, ни реальную силу в будущем. Мешало отсутствие белорусской государственности, создание которой стало главной национальной проблемой начала XX века¹.

О причинах поразительной экономической устойчивости помещичьих имений в Северо-Западном крае, в отличие от дворянского землевладения в великорусских губерниях, нам уже доводилось размышлять на международной конференции «Исторические усадьбы Беларуси: состояние и перспективы»². Можно без преувеличения сказать, что экономическая деятельность Чапских и их имения вполне могут считаться эталоном передовых белорусских хозяйств XIX – начала XX в. И это не просто наш взгляд из настоящего в прошлое. Это хорошо понимали их современники. Например, в «Кратких справочных сведениях о скотоводстве некоторых русских хозяйств» приведены сведения из более 700 имений, в их числе 36 –

---

¹ См.: Киштымов А. Л. Влияние процессов модернизации на развитие белорусского национального движения. 19 – начало 20 в. / Vliv procesu modernizacije na razvoj beloruskeho narodniho hnuti (19. – zacatek 20. stoletia) // Cesty k narodnimu obrozeni: belorusky a cesky model. Sbornik prispevku z konference konane 4. – 6. 7. 2006 v Praze. Praha, 2006, с.188-211.

² Киштымов А. Л. Экономический потенциал белорусской усадьбы в конце XVIII – начале XX века // Международная конференция "Исторические усадьбы Беларуси: состояние и перспективы". 4-5 сентября 2003 г. – Минск.: Четыре четверти, 2003, с.90-123.

белорусских. Среди них и имения Станьково, Негорелое, Прусинов графа Карла Эмериковича Чапского³.

Приведу описание этого имения из второго издания «Кратких справочных сведений о некоторых русских хозяйствах» 1902 г. В него попали данные о 144 белорусских имениях⁴. «Всей земли в имениях – 21000 дес., из них в пользовании экономии: пахотной – 2654 дес., сенокосов – 1118 дес., выгонов – 393 дес., леса – 11000 дес.; остальная (5835 дес.) земля под усадьбами и в аренде. Разделяются: им. Станьков на 5 фольварков и 7 хуторов, им. Негорелое на 2 фольварка, им. Прусинов на 3 фольварка.

Полевое хозяйство. Ведутся севообороты – восьми, девяти, четырнадцати и шестнадцатипольные с травосеянием (клевер, тимофеевка). Запашивается средствами экономии – 2654 дес. Разводятся рожь (545 дес.), пшеница (80 дес.), ячмень (71 дес.), овёс (530 дес.), гречиха (70 дес.), горох и вика (100 дес.), люпин (150 дес.), картофель (195 дес.), травы (ежегодно засеивается до 280 дес.), свекла кормовая, морковь и др.

Скотоводство. В хозяйстве содержатся: завод английских полукровных и рабочих лошадей. Крупный рогатый скот чистокровный – швицкий (120 коров), голландский (140 коров) и тирольский (60 коров), а также местный (50 коров). Овцы (2300 голов) – негретти. Свиньи (140 голов) чистокровные линкольны и беркширы. Молоко перерабатывается на масло и сыр голландский. Производится откорм свиней.

Приплод крупного рогатого скота, овец и свиней поступает в продажу: телята (до 30 штук) в возрасте 2 недель – 2 лет по 40-150 руб.; ягнята по 25 руб.; поросята 2-х месячные – 15 руб. за пару.

Пасека в 70 ульев, системы Левицкого.

Сад фруктовый на 30 дес.; в имении Прусинове обширная культура ананасов на продажу (питомники плодовых деревьев (в имении Прусинове и в г. Минске)); деревца продаются по 30-50 коп. за штуку. Питомник лесных деревьев для своих надобностей.

Лесное хозяйство организовано с 60- и 80-летними оборотами рубки; лесовозобновление искусственное (посадками и посевами).

Техническое производство. Два винокуренных завода (с производством до 600000 вёдер спирта) и ректификационное отделение. Четыре мукомольные мельницы; завод для приготовления костяной муки (до 1500 пудов в год). Сыроваренный завод (до 300 пудов голландского сыра) »⁵.

---

³ Краткие справочные сведения о скотоводстве некоторых русских хозяйств. Сост. П. А. Пахомов. СПб, 1903, с.159.

⁴ Киштымов А. Л. Белорусские усадьбы на страницах «Кратких справочных сведений о некоторых русских хозяйствах» // Сядзібы і паркі Гродзеншчыны. – Вып. II. – Гродна, 2004, с.59-68.

⁵ Краткие справочные сведения о некоторых русских хозяйствах. 2-е изд. СПб. 1902, с.131-132.

Образцово было поставлено хозяйство и в Прилуках. Когда в 1912 г. центральное Общество сельского хозяйства в Царстве Польском обратилось в Минское общество сельского хозяйства с просьбой указать адреса имений, «в которых ведётся хозяйство на основах новейших достижений науки и практики, в направлении извлечения наибольшего дохода из земледельческой культуры, и в которых лица, окончившие курс высших учебных заведений, могли бы с пользой для себя отбывать сельскохозяйственную практику», то, по мнению Общего собрания, из 10 отобранных им имений первым было названо имение Ежи Чапского⁶.

Еще одним убедительным свидетельством экономических успехов владений Чапских являлось их активное участие в выставочной деятельности. Крупный рогатый скот симментальской и швицкой пород из Станьково демонстрировался на выставках в Вильно в 1885 и 1887 годах⁷. На Киевской сельскохозяйственной и промышленной выставке 1897 г. Кароль Чапский экспонировал десять быков швицкой и тирольской пород и был награжден золотой медалью Императорского Общества сельского хозяйства Южной России и большой серебряной медалью Киевского Общества сельского хозяйства⁸.

Естественно, без участия Чапских не обходилась и ни одна губернская выставка в Минске.

Не будем забывать, что братья Кароль и Ежи продолжили дело, начатое их отцом – Эмериком Гуттен-Чапским. Его общественная деятельность, благотворительность, меценатство, сбор коллекций европейского, а может быть, и мирового уровня – все это основывалось не только на лозунге служения Родине, но и на устойчивом экономическом основании. Он прошёл хорошую школу государственного, административного управления, и эти организационные навыки, похоже, пригодились ему как в хозяйственной, экономической, так и в общественной деятельности.

Отметим, что Эмерика Чапского нельзя назвать простым любителем старины, романтиком-коллекционером, немало которых было в белорусских имениях. Его опыт государственной службы, опыт рачительного хозяина, его бюрократизм в хорошем значении явно чувствуется в стремлении упорядочить свою коллекцию, создать ей «комфортные» условия

---

⁶ Журнал Общего собрания Минского общества сельского хозяйства. 2 июня 1912 г. Минск, 1912, с.2-3.

⁷ Каталог выставки в Вильне. Вильна, 1885, с. 9-10; Каталог выставки в г. Вильне. Вильна, 1887, с.7-8.

⁸ Описание Киевской сельскохозяйственной и промышленной выставки, составленное сотрудниками “Киевлянина”. Киев, 1898, с. 177, 537.

(специальные музейные здания как в Станьково, так и в Кракове), систематизировать свое собрание и издать его каталоги.

Важно подчеркнуть, что образцовое хозяйство Чапских не было исключительным явлением в белорусских губерниях. Рядом были хорошо известные им имения Ваньковичей, Ельских, Войниловича – это только, скажем так, минский круг. А еще Пляттеры, Пусловские, с которыми Чапских связывали родственные отношения и целый ряд других белорусских шляхетско-дворянских родов, известных своей активной общественной и экономической деятельностью. Это было проявление общей тенденции, ярко показавшей себя на землях бывшего Великого княжества Литовского, инкорпорированных в состав Российской империи. Необходимо отметить характерную особенность XIX века: с белорусской исторической арены практически сходят титаны средневековья, старомагнатские династии, такие, например, как Радзивиллы, Огинские, Сапегы, Ходкевичи. Новая эпоха требовала новых династий. Их корни тоже могли теряться в седой старине, однако их подлинный расцвет пришёлся на XIX столетие. Но, в отличие от практики прошлых веков, их влияние, известность и могущество основывалось не на величине земельных владений, высоких государственных должностях и близости к великокняжескому и королевскому дворам, не на воинской доблести, а на умении приспособиться к новым экономическим реалиям, успешной хозяйственной политике, лидерстве в отдельных отраслях производства. Ведущее место среди этих новых династий, династий предпринимателей, принадлежит Чапским, Скирмунтам, Пусловским, Хрептовичам. Выбирая между революционной и созидательной деятельностью, они сделали сознательный выбор в пользу созидания. Солидный хозяйственный базис, обеспечив необходимый запас экономической прочности, позволил им внести свой весомый вклад в отечественную культуру, продолжить историческую традицию, развить её, сохранить преемственность. По-своему, в новых условиях чужого политического диктата, они влияли на историческое развитие своей родины и во многом определяли его.

*Кіштымаў Андрэй Леанідавіч, кандыдат гістарычных навук,
дацэнт кафедры паліталогіі і гістарычных дысцыплін
Інстытута парламентарызму і прадпрымальніцтва.*

БРАТЫ ЧАПСКІЯ Ў ЭКАНАМІЧНЫМ ЖЫЦЦІ МІНСКАГА КРАЮ

Радуе той факт, што мы паступова пачынаем знаёміцца са сваімі героямі – заснавальнікамі эканамічнай культуры на нашых землях. Вялікая пляеда таленавітых людзей упарта працавала над дабрабытам сваіх маёнткаў, а ў выніку – над дабрабытам усяго краю. Можна і трэба назваць Эдварда Вайніловіча, Аляксандра і Рамана Скірмунтаў, Аляксандра і Вільгельма Ельскіх, Льва Ваньковічаў і шмат іншых. Сярод іх вылучаліся асобы і гаспадаркі графаў Кароля і Юрыя Чапскіх.

У апошнія дзесяцігоддзі XIX ст. і амаль поўнасьцю два першыя дзесяцігоддзі XX ст. важнейшая, калі не галоўная, роля ў сельскагаспадарчым развіцці краю належала Мінскаму таварыству сельскай гаспадаркі (МТСГ). Афіцыйнай датай яго стварэння лічыцца 1876 г., а фактычнай – 1878 г., калі ў яго склад па рашэнні тагачаснага губернскага маршалка ўвайшлі пяць прадстаўнікоў мясцовых землеўласнікаў. Паступова іх кола ў складзе МТСГ пашыралася, а выразны росквіт таварыства пачаўся з 1888 г., калі яго фактычна ўзначаліў такі аўтарытэтны гаспадарнік, як Э. Вайніловіч. У хуткім часе колькасць членаў у МТСГ дасягнула некалькі соцень, у ліку актыўных удзельнікаў былі браты Кароль і Юрый Чапскія. Яны ўступілі ў рады таварыства на памежжы 1880–1890-х гг. і ў далейшым занялі ў ім адно з вядучых месцаў, дзякуючы сваёй кампетэнтнасці, гаспадарчаму таленту, у тым ліку і асабістым якасцям. На кожным пасяджэнні МТСГ граф К. Чапскі праяўляў прыметную актыўнасць. Ён выступаў ініцыятарам будаўніцтва элеватара ў Негарэлым, за арганізацыю таннага крэдыту, наладжванне працэсу сушкі фруктаў, іх продаж і г.д.

Напрыклад, толькі на адным пасяджэнні МТСГ 10 студзеня 1888 г. граф К. Чапскі прапанаваў абмеркаваць пытанне аб стварэнні таварыства з пасрэдніцкімі функцыямі па найме добрасумленных сельскагаспадарчых служачых. У сваю чаргу пасля актыўных выступленняў графа яму было прапанавана арганізаваць у Мінску продаж цэльнага малака і малочных прадуктаў, а таксама вывучыць пытанне аб магчымасці продажу садавіны гандлярам, а не працягваць эканамічна нявыгадную здачу садоў у арэнду¹.

Дастаткова шырока вядома дзейнасць К. Э. Чапскага на пасту гарадскога галавы ў Мінску. Ён накіроўваў сваю энергію на розныя бакі развіцця горада. Вельмі трапна і пранікнёна зазначыў Э. Вайніловіч: “Яму не хпала добрых

---

¹ Журнал засяданняў Мінскага обшества сельскаго хозяйства. 10 января 1890 г. Типография Х. Дворжеца, с. 11-12.

аднадумцаў: хай сабе пад'езная вуліца з вакзала ў горад была вузкай, але затое вымащанай; хай сабе машына, якая асвятляла горад, была невялікай магутнасці, але затое працавала, хай трамвай не заўсёды функцыянаваў, але ён быў... Ён пачаў работу над распрацоўкай праекта каналізацыйнай сістэмы..."². Дарэчы, пасля смерці К. Э. Чапскага горад меў запазычанасць перад яго нашчадкамі ў 1 млн. рубл., але яна так і не была выплачана.

Мінскае таварыства сельскай гаспадаркі ў развітальным слове так ацаніла дзейнасць графа К. Чапскага: "Яго ініцыятыве і працы абавязаны сваім існаваннем многія ўстановы і пачынанні – аб'яднанне вінакурных заводчыкаў, арэнда гарадскіх скатабойняў і інш."³. Такі аўтарытэтны ў краі чалавек, як віцэ-старшыня МТСГ Э. Вайніловіч, у сваіх успамінах піша: "На першае месца я хачу паставіць пакойнага графа Караля Чапскага – прэзідэнта г. Мінска, чалавека адмысловых здольнасцей, энергіі, ініцыятывы, шырокіх поглядаў, чалавека велізарнай працаздольнасці. Ён не шкадаваў сябе і, мабыць таму, так рана пайшоў з жыцця. <...> Аграрнаму таварыству граф удзяляў увагі столькі, колькі мог. Прыдзе, падкіне ідэю, выведзе са стану апатыі..."⁴. Спачатку старэйшы Караль, а пасля яго смерці малодшы з сыноў Эмерыка Чапскага – Юры – былі абраны членамі Савета таварыства і, не шкадуючы сіл і часу, працавалі на карысць краю.

Браты Чапскія, кожны ў сваім маёнтку, наладзілі эфектыўную гаспадарку, асабліва славіліся правільна арганізаваная лясная яе частка і штучнае лесаразвядзенне. Лясная гаспадарка графа Ю. Чапскага вылучалася МТСГ на атрыманне залатога медаля⁵. У лясках графа праходзілі практычныя заняткі аб'ездчыкаў прыватнаўласніцкіх лясоў.

Ю. Чапскі спачатку падтрымаў ідэю, а потым і матэрыяльна арганізацыю вопытнага поля МТСГ у Тугановічах, таму што і ў яго маёнтку праводзіліся вопыты з яравымі культурамі.

У 1912 г. Цэнтральнае таварыства сельскай гаспадаркі ў Царстве Польскім звярнулася ў МТСГ з просьбай назваць маёнткі, у якіх гаспадарка вядзецца на аснове навішых навуковых адкрыццяў і практычных дасягненняў. Было названа 11 маёнткаў і першым – Прылукі графа Ю. Чапскага⁶.

Безумоўна, жыць і працаваць у пэўным асяроддзі і быць незалежным ад яго амаль немагчыма. Як прадстаўнікі тытулаванай знаці графы Чапскія

² Войнилович Э. Воспоминания / Э. Войнилович / пер. с польск., Минск, 2007, с. 83.

³ Журнал заседаний Минского общества сельского хозяйства. 14–15 марта 1904 г. Типография Х. Дворжеца, с. 3.

⁴ Войнилович Э. Воспоминания / Э. Войнилович / пер. с польск. Минск, 2007, с. 83.

⁵ Журнал заседаний Минского общества сельского хозяйства. 4–5 марта 1901 г. Типография Х. Дворжеца, с. 3.

⁶ Тамсама, 2 июня 1912 г. с.3.

павінны былі прымаць удзел у афіцыйных мерапрыемствах, якія ладзіліся кіраўніцтвам Мінскай губерні. Адно з першых і прыметных быў візіт у 1888 г. у Мінск вялікага князя Уладзіміра Аляксандравіча. У сустрэчы з высокім госцем прымалі ўдзел усе мужчыны сям’і Чапскіх, на чале з бацькам – графам Эмерыкам. А вось на каранацыю Мікалая II граф Ю. Чапскі ехаць адмовіўся, аб чым у архіве захавалася яго запіска⁷.

Граф Ю. Чапскі ўдзельнічаў у абмеркаванні надзённых праблем грамадскага жыцця, сведчаннем чаго з’яўляецца яго работа ў камісіі МТСГ па аграрным пытанні, створанай у 1905 г. Была распрацавана праграма, якая прадугледжвала змены ў стане сялянскай гаспадаркі, ліквідацыю беззямелья і малазямелья без парушэння прынцыпу прыватнай уласнасці, арганізацыю шырокага народнага крэдыту, ліквідацыю неадукаванасці сялян і г.д.

З канца XIX ст. Ю. Чапскі ўзначальваў Мінскае дабрачыннае таварыства, якое ў той час налічвала 170 правадзейных сяброў. Яно мела прыют для сірот і падкідышаў, з 1911 г. існаваў прыют для старых, шпіталь на 245 ложкаў, у год раздавалася бедным больш за 30 тысяч абедаў⁸.

Падчас Першай сусветнай вайны граф Ю. Чапскі ўсклаў на сябе цяжкі абавязак – узначаліў камісію па распрацоўцы пытанняў кампенсацыі сельскім гаспадаркам, якія пацярпелі ў 1915 г. ад адступаючых войскаў і бежанцаў. Яму было даручана азнаёміць мінскага губернатара з аналітычнай запіскай, у якой прапаноўваліся меры па навідзэнні парадку і наладжванні эканамічнага жыцця ў новых умовах. Самая надзённая праблема на кастрычнік 1915 г. – гэта падсумоўванне ўбыткаў. Па Мінскай губерні яны складалі 22 руб. з дзесяціны⁹. Больш пашыраная запіска была накіравана за подпісам графа Ю. Чапскага на імя міністра ўнутраных спраў і міністра фінансаў.

І першая, і другая, і трэцяя запіскі даюць самае дакладнае, выразнае і праўдзівае апісанне эканамічнага стану сельскай гаспадаркі Мінскай губерні ў 1915–1916 гг. Адна з самых балючых праблем – гэта запазычанасць маёнткаў Віленскаму зямельнаму банку, якая дасягала 40 млн. руб.¹⁰. Землеўласнікі Міншчыны, спасылаючыся на немагчымасць падчас вайны рэгулярна пагашаць тэрміновыя плацяжы, прасілі ў міністраў дапамогі ў адтэрміноўцы нядоімак да канца вайны і зняць з таргоў, якія аб’явіў банк на 9 снежня 1915 г., 220 маёнткаў¹¹.

⁷ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ), ф. 320, воп. 2, адз. зах. 125, арк. 78.

⁸ Тамсама, ф. 295, воп. 1, адз. зах. 6472, арк. 25.

⁹ Журнал засяданняў Мінскага общества сельскаго хозіяства. 22 ноября 1915 г. Типография Х. Дворжеца, с. 34.

¹⁰ Тамсама, с. 48.

¹¹ Тамсама, с. 19.

Граф Ю. Чапскі ўзначаліў групу з трох чалавек, якія па даручэнні МТСГ у кастрычніку 1915 г. наведалі ў Петраградзе вышэйшых чыноўнікаў дзяржавы, у тым ліку сенатара Зубчанинава. Апошні абяцаў дапамогу і на самай справе ў тэлеграме за яго подпісам ад 20 кастрычніка 1915 г. мінскаму губернатару паведамлялася: “Граф Чапскі просіць паскарэння выдачы кампенсацыі. Спадзяюся, што сто тысяч ужо атрыманы. ...Пажадана пачаць выдачу...”¹².

Безумоўна, браты Чапскія былі здольнымі гаспадарнікамі-эканамістамі, што называецца ўмелі “рабіць грошы”. Да прыкладу, выстава 1901 г., адным з арганізатараў якой быў Ю. Чапскі і на выручку ад якой мала хто разлічваў, прынесла выручку 3300 руб. Нават камісія па распрацоўцы пытанняў кампенсацыі сельскім гаспадарам, якія пацярпелі ад ваенных дзеянняў, змагла за тры месяцы зарабіць 4,5 тыс. руб.¹³

Праўда, не было ўдачы ў іншым. Напрыклад, у маёнтку Прылукі быў рэквізаваны ўвесь лес, прыкладна 1200 дзесяцін. Уладальніку не пакінулі ні адной дзесяціны для гаспадарчых патрэб¹⁴.

Для абмеркавання спрэчных пытанняў па вяртанні ўбыткаў былі створаны параённыя камісіі пры штабах расійскіх армій, у якія ўваходзілі прадстаўнікі ад зямстваў і МТСГ. Пры штабе X арміі ў параённую камісію ад зямства разам з князем І. Э. Друцкім-Любецкім увайшоў і граф Ю. Чапскі¹⁵. Як член павятовага зямства граф Ю. Чапскі прымаў самы актыўны ўдзел у рашэнні ўзніклых спрэчных пытанняў: ад кошту коней, якія пастаўляліся ў войска, да працы ў камісіі па захаванні вытворчых сіл краю.

Як прыклад, дзейнасць Койданаўскай узорнай кустарнай ткацкай майстэрні, што была адкрыта пры МТСГ і статут якой зацверджаны ў снежні 1914 г. Апекуном яе быў прызначаны граф Ю. Чапскі, у рабоце майстэрні прымалі ўдзел яго дачкі. У гэтай якасці граф Ю. Чапскі зрабіў падрабязную справаздачу аб яе дзейнасці з 1 верасня 1914 г. па 1 студзеня 1916 г., г. зн. за ўсе ваенныя месяцы. Ён падрабязна далажыў, колькі было выткана палатна, рушнікоў для параненых і іншых вырабаў. Паведаміў, што было навучана ткацкаму майстэрству 10 дзяўчат. На 1 студзеня 1916 г. астатак сродкаў склаў 724 руб. 17 кап. У заканчэнні граф называе жанчын, у тым ліку і сваю дачку Лізавету Георгіеўну, якім просіць аб’явіць удзячнасць ад імя МТСГ. У адказ старшыня Э. Вайніловіч прапануе выказаць глыбокую падзяку графу Чапскаму як апекуну Койданаўскай школы, але галоўным чынам яго дочкам, нястомным працаўніцам, а таксама іншым дамам¹⁶.

---

¹² Журнал заседаний Минского общества сельского хозяйства. 22 ноября 1915 г. Типография Х. Дворжеца, с. 45.

¹³ Тамсама. 10–13 марта 1916 г., с. 4.

¹⁴ Тамсама. 11 мая 1916 г., с. 6.

¹⁵ Тамсама, с. 23.

¹⁶ Тамсама. 10–13 марта 1916 г., с. 40.

Падсумоўваючы сказанае, адзначым, што многія з тых, хто жыў у Беларусі, працавалі на карысьць яе далейшага развіцця. Яны як маглі добраўпарадкавалі сваю малую радзіму, падтрымлівалі яе эканамічна і ўмацавалі асноўныя кірункі яе развіцця ў тагачасных умовах і на будучыню.

На гэтым можна было б і закончыць, аднак хацелася б прывесці некалькі фактаў з паслярэвалюцыйных часоў. Як вядома, уладанні Чапскіх аказаліся на савецкай тэрыторыі. Маёнтак Станькава перадаваўся на баланс армейскіх атрадаў харчавання, якія накіравалі туды атрад конных чырвонаармейцаў на чале з Бацвіннікам. Аказалася, што ён зусім не ведае земляробства, і ў выніку з 300 дзесяцін 34 чырвонаармейцы пры 33 конях узаралі толькі 30 дзесяцін¹⁷.

Перадача маёнтка ў Станькаве армейскім органам прывяла да сур'ёзнага канфлікту, сутнасць якога відаць з пісьма батракоў ад 23 красавіка 1921 года: “Пераход саўгаса Станькава ў веданне Харчбела пазбавіла нас нашых надзелаў, якія давалі нам і нашым дзецям магчымасць неяк пражыць. Пры цяперашнім становішчы нам пагражае поўны голад... Усё жыццё мы працавалі на памешчыка і жылі. Няўжо нам пры савецкай уладзе пагражае галодная смерць?..”¹⁸.

Такім чынам былі разбураны даволі хутка высокакультурныя гаспадаркі.

А ў гэты час граф Чапскі (дакумент не ўдакладняе імя, хутчэй за ўсё гэта граф Юрый) знаходзіцца непадалёку ад родных мясцін, але ўжо за мяжой, у Стоўбцах, камендантам якіх ён сябе аб'явіў. Да яго сцякаюцца розныя людзі, галоўным чынам дзэрціры, усе, хто не прыняў савецкую ўладу і “спрабуюць рабіць усякае зло”¹⁹.

Вось так рэвалюцыя змяніла і лёс людзей, і лёс іх уладанняў. Стэрэатыпы класовай недобрабычлівасці садзейнічалі непрызнанню заслуг сям'і Чапскіх перад родным краем, адлучэнню іх ад гісторыі нашай Радзімы, і тым самым пэўнага ігнаравання іх заслуг перад пакаленнямі, якія прыйшлі ім на змену.

Бяспалая Марыя Аркадзьеўна, доктар гістарычных навук, прафесар кафедры гісторыі і музейзнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

---

¹⁷ НАРБ, ф. 18, воп. 1, адз. зах. 17, арк. 16.

¹⁸ НАРБ, ф. 48, воп. 1, адз. зах. 512, арк. 39, 39 адв.

¹⁹ Тамсама, ф. 18, воп. 1, адз. зах. 234, арк. 18.

ГІСТАРЫЧНЫ НАРЫС ВЁСКИ ПРЫЛУКИ

Прылукі – вёска ў Сенніцкім сельсавеце Мінскага раёна, у якой налічваецца 1797 чалавек і 765 гаспадарак (на 01.01.2008 г.). І гэта ўжо сапраўднае мястэчка. Размяшчаецца яно паабапал ракі Пціч і даўняга вялікага гасцінца Менск – Койданава – Наваградак. Не выключана, што Прылукі, як і старажытны Менск на рацэ Менцы каля вёскі Гарадзішча, існавалі ўжо ў X ст., бо і на прылуцкім археалагічным селішчы на левым беразе ракі Пціч, на паўднёвы ўсход ад палаца графоў Чапскіх, на схіле паўночнага берагу штучнай сажалкі знойдзены керамічны посуд X–XIII і XVI–XVIII стст. Гэтае селішча выявіў і абследаваў у 1997 г. беларускі археолаг Юрый Заяц, але раскопкі там яшчэ не праводзіліся.

Каля Прылукаў, пры ўездзе ў вёску з боку Менска, былі два курганныя могілнікі, адкрытыя ў 1893 г., абследаваныя А. Рынейскім у 1930 г., С. А. Дубінскім у 1933 г. і Валянцінам Собалем у 1978 г. Археологі налічылі 59 курганоў у 10 месцах на беразе Пцічы ва ўрочышчы Царковішча і ў напрамку на вёску Лецкаўшчына. На левым беразе Пцічы пры дарозе Лецкаўшчына–Прылукі ёсць вялікі курган. (Ці не яго раскапаў гаўляйтар Вільгельм Кубэ са сваімі жаўнерамі ў апошнюю вайну, калі ён бываў тут, у Прылуках, у сваёй загараднай рэзідэнцыі, а матэрыялы раскопак (мошчы 2-мятровага чалавека) адправіў у Германію для даследавання (паводле расповяду Аніты – жонкі В. Кубэ пісьменніку Васілю Якавенку; фота з раскопак Прылуцкага кургана ў архіве Л. А. Акаловіча)? Дарэчы, у 1894 г. ў гэтай вёсцы Лецкаўшчына быў знойдзены скарб з 502 арабскіх манетаў.

Што да рамантычнага апавядання “Прылукі” беларускага пісьменніка Каруся Каганца (Казімера Кастравіцкага, які бываў у Прылуках, праязджаючы іх на шляху з Койданаўшчыны ў Менск), то яно ня мае ў сабе гістарычнай праўды і ня можа служыць абгрунтаваннем паходжання самой назвы Прылукі. Рамантык канца XIX ст., К. Каганец піша пра баярскі двор знатнага баярына Яраслава на гары на востраве пасярод Птыча-ракі, пра ягоную жонку Любяну, з-за якой прыдумалі мужчыны “*страляцца з лукаў*, стаўшы кожны на сваёй гары праз рэчку. І за трэцімі стрэламі пакаціліся. Тое месца з тых пор *Прылукамі* стала звацца”. Выдуманая паданне пра такое паходжанне Прылукаў абапіралася на некаторыя рэальныя асаблівасці мясцовасці. Сапраўды, у 1635 г. ў Прылуках існавалі дзве гары, на якіх былі збудаваныя цэрквы: на Германаўскай гары царква пад назваю Ўзнясення Маці Божай, а на Святатраецкай гары – царква Святой Тройцы, пры якой паўстаў манастыр, пазней перароблены на палац.

У славянскім свеце (Украіна, Расея, Балгарыя, Польшча і інш.) вядомы дзясяткі назваў населеных пунктаў Прылук(і), якія спачатку часта мелі форму мужчынскага роду *Прылук*, потым змянялі яе на жаночы род *Прылука* і ўрэшце пераходзілі на множналікавую форму *Прылукі*. У нас, на Літве-Беларусі, акрамя падменскіх Прылукаў, можна ўспомніць яшчэ пяць вёсак Прылукі: Прылукі Карэліцкага раёна Гарадзенскай вобласці, Вялікія і Малыя Прылукі Кобрынскага раёна, Прылукі над Бугам Берасцейскага раёна і Прылукі (Буракі) недалёка ад славутага Гняздзілава Ельніцкага павета на беларускай Смаленшчыне. Назва ж вёсак узнікла ад агульнаславянскага геаграфічнага тэрміна *прылук(а)* – узвышаны бераг у лудз ракі.

Спачатку і на працягу некалькіх стагоддзяў нашыя падменскія Прылукі былі вялікакняскім дваром, бо ім распараджаліся самі вялікія князі ВКЛ. Яны аддавалі двор у дзяржанне іншым князям або панам. Упершыню Прылук Менскага павета ўпамінаецца 10 красавіка 1473 г. як былое валоданне князя Яўлашкі Цяляціны: “далі есьмо пісару нашому пану Ваську Любічу тое село (Прылук), што небожцік князь *Евлашко Теляціна* держал, со всім с тым по тому, как он держал. А што пак мы былі прідалі князю *Евлашку Теляціне* два чоловікі Клімовічі а Чолятічі, тых пісару нашому Ваську ж есьмо далі”¹. Крыху ніжэй на аркушы 48 ідуць дакладна невядомага часу спарадычныя запісы пра вёску Шчытомерычы, а яшчэ праз тры запісы наданняў зноў заходзіць гаворка пра Яўлашку Цяляціну як нібыта жывога. Відаць, ён атрымаў сабе падданных яшчэ раней, як у 1473 г.: “Князю *Евлашку Теляціне* два чоловікі Скорінічі: Грідко а Хотян.” (Сягоння вёска Скарынічы знаходзіцца паміж Сenniцай і Прылукамі). Хаця ў запісе 1473 г. называюцца не самі Прылукі, а толькі некаторыя суседнія вёскі, запіс 16 ліпеня 1493 г. ад вялікага князя Аляксандра Ягелончыка сведчыць на карысць Прылука – ім ужо валодаў не Васіль Паўлавіч Любіч, а ягоны пляменнік Пятрашка Хамініч Любіч, таксама пісар ВКЛ: “Біл нам чолом пісар наш Пятрашко Хомініч Любіча, што перво сего небожцік отец наш (Казімір IV Ягелончык – *Л.А.*) король его мілосьць подавал был пісару своему пану Ваську Любічу ... в Менском павете *Прылук на реце на Пчічі, што небожцік князь Теляціно* держал, со всім тым, што к тым іменем *слушїть*”². На гэта есць упамін 1645 г. на “Ліст (без даты, але, напэўна, 1473 г.) короля е.м.Александра до наместніка Менского князя Івана Юрєвіча, пісаны в Городне, о поданье того *Теляцініна* пану Ваську Любічу”³. Пра князя Цяляціна мала гістарычных звестак, і яго прозвішча зафіксавана ў 1460 г. на Меншчыне (паводле “Polskiej Encyclopedyi

¹ Литовская Метрика. Книга записей (1440-1498 гг.). Вильнюс. 1998. Лист 47 об.

² Тамсама. Лист 79 об.

³ Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов. Т. 15. (1637-1686 гг.). Вильна. 1888. С. 34

Szlacheckiej”, t. XI, 349) як князя невядомага паходжання ў чацвёртай групе з 30 княскіх прозвішчаў⁴. У 1482 г. лістом князя Андрэя Канстанцінавіча чыніцца *замена грунтоў у Прылуках* за гумном Пятрашкі Хоміча Любіча⁵. 28 лістапада 1488 г. пан Пятрашка Хоміч Любіч, пісар караля Аляксандра, выдае ліст-фундуш Менскаму Ўзнясенскаму манастыру на палавіну пажытку з млына на рацэ Пцічу ў двары Прылуках і на палавіну вымелка (платы за памол у млыне) з пруда свайго *Каханкавых* (гэты фундуш пазней пацвердзіў Жыгімонт-Аўгуст 22.12.1551 г.)⁶. 21 ліпеня 4 індикта (1505? г.) кароль Аляксандар піша ліст да мітрапаліта Кіеўскага Ананія пра затрыманне пажытку на Ўзнясенскі манастыр у Менску з млына на рацэ Пцічы ў двары Прылуках і з пруда Пятроўскага, што на Пцічы супраць людзей яго *Каханкавых*, “абы о задержанье пожитку с того млына жоны *Григореевое Новогородцовой, бывшее Петрашковой, і сына ее Михайльца, справедливость учинил*”⁷. Як бачым, яшчэ ў самым пачатку XVI ст. Прылуцкі маёнтак знаходзіўся ў дзяржанні былой жонкі Пятрашкі Любіча і яе сына Міхала. 4.08.1508 г. кароль Жыгімонт I Стары пацвердзіў менскаму намесніку князю Багдану Іванавічу *Заслаўскаму* валоदानне “*дворцом в Менском повете на імя Прылук, штож брат наш шчасное памяти Александр, король і великій князь его мілость, впамятовавшы его первую службу к отцу нашому Казіміру, королю его мілості, і теж для шкод і впаду его великого, который ся ему стал от поганства татар*”⁸.

Прывілей караля я. м. Казіміра, дадзены 26 чэрвеня 1511 г. “межі іншымі добрамі на імень *Телятінское у Прілуце*” Міхайлу Пятровічу, сыну Пятрашкі Хоміча Любіча, ужо называе новага ўладальніка Прылукаў⁹.

Пра шырокую і даўнюю ў той час вядомасць пра князя Цяляціна гаворыць і ліст продажу 5 ліпеня 1532 г. тым самым Міхайлам Пятрашкевічам (Любічам) “того ж імень *Телятінского в Прілуце пану Стецку Петровічу – войту Слуцкому*”¹⁰. Наступнымі валадарамі Прылукаў становяцца *Сцяцкевічы*. У 1541 г. той самы кароль Жыгімонт даў ліст свайму двараніну князю Янушу Раманавічу Любецкаму ў тым, “іж маршалок наш, державца менскій, пан Ян *Стецкевіч*, відячі не шкодное наше господарское і разумеючі,

---

⁴ Ю. Вольф. Князі на абшарах ВКЛ ад канца XIV ст. // Спадчына. 1992. № 4. С. 107

⁵ Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов. Т. 15. (1637-1686 гг.). Вильна. 1888. С. 34

⁶ Тамсама. С. 33

⁷ Тамсама.

⁸ Литовская Метрика. Книга записей (1499-1514 гг.). Вильнюс. 1995. С. 289, № 384

⁹ Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов. Т. 15. (1637-1686 гг.). Вильна. 1888. С. 34

¹⁰ Тамсама.

іж на таковых велікіх переездах послом і купцом і кождому человеку жадных станов нет, дозволіл ему *поставіті на іменьі жоны его Прілуцком, которое она держѣть* у суме пенязей, *две корчме*, одну на дорозе моголівской в петі мілях от места нашого Менского на рече Волме на пушчі на землі его блізка селішч его старіх Бреелевскіх, которые суть от неприятелей нашіх спустошоны, і другую также на Слуцком гостінцы трі мілі от Менска над речкою Крупіцою, такеж на его землі...”¹¹.

Захаваўся вялікі судовы вырак, пісаны ў Вільні 7.10.1542 г., князю Васілю Талачынскаму і князю Андрэю Адзінцэвічу і іхным жонкам-княжнам *Заслаўскім*, з князем Янушам Любецкім пра “*іменье Прылукі (Прілук)*”, і тастамант княгіні Ганны-Агаф’і Багданаўны Жаслаўскай па мужу Янавай Раманавіча Любецкай, пісаны “*у Прілуце*”. З тых дакументаў высвятляецца, што князь Багдан Іванавіч *Жаслаўскі* “взял по жене своей, дотце пана Ивана Ходкевича, воеводы кievского, тісечу коп грошей і в той суме пенезей отпісал ей тоє *іменье свое Прілукі* с стадом і с челядью невольною”. Князі Васіль Талачынскі і Андрэй Адзінцэвіч разам са сваімі жонкамі *княжнамі Жаслаўскімі* скардзіліся на князя Януша Любецкага, які “*держѣть іменье Прілукі*, отчїзну жон нашіх, а ім поступіті не хочет, менечы, якобы жона его Ганна, сестра жон нашіх, тоє іменье ему запісала, в чом сама моцы не мела”. Віленскі суд на чале з віленскім ваяводам і дзяржаўцам Янам Юравічам Глябовічам прысудзіў тоє “*іменье (Прылук(і)) жоне князя Толочінского княгіні Марыі, а княгіні Андреевой Одінецвіча Феді, і сестре іх княжне Томіле – Богдановнам Жославскім*”¹². Цікава, што ў кнізе судовых спраў 14 разоў называюцца нашы Прылукі ў розных формах і напісаннях: *іменье Прілук, Прылукі і Прілукі, на йменью Прілуках, на іменьі моем (своєм) Прілуце* і толькі адзін раз *Прылуцкі двор*: “челядь невольную всю того двора Прілуцкого”. У 1542 г. ўжо існавала царква Найчысцейшае Божае Маці са сваімі двума святарамі: “А тот дастамент росказывала есьмі пісаті духовніку моему *свещеньнику Пречістое Богоматеры у Прілуце Данілью* справляті. А пісал *свещенік прілуцкій Ільнскій Иван*”¹³. 16 верасня 1567 г. Фёдар *Леўца Есман*, сам то служачы князю Слуцкаму, зьявіўся на перапіс войска ВКЛ, ставячы “з *ыменей своїх с Прілук* а з *Закревя* коні два, панцыр, прылбіцу, сагайдак, шаблю, рагаціну ... *драба 1 з ручніцай*”¹⁴. 26 верасня 1567 г. “пані Павлова *Есманова* Богдана Грыгор’ева *Горская* вдова з *ыменей своих* з *Мусцян ...*, а с *Понізя*

---

¹¹ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга запісаў (1522–1552 гг.). Мінск. 2000. С. 102, №54

¹² Литовская Метрика. Книга судных дел. Вильнюс. 2001. С. 50–52, №44

¹³ Тамсама. С.51, №44

¹⁴ Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Мінск. 2003. С. 1222

..., а з Кгердугішока, а с *Прілука*, а з Вербковіч в Менском повете ставіла коней 8 збройне... , драбі 4 з ручніцою а з мечі”¹⁵. 4.10.1567 г. “*пані Львовая Росская* з ыменей своїх – з Оболі..., з Мошкова..., з Беніцы і з Олісеевшчизны..., с *Прілука* коні 2, драб 1”¹⁶.

З 16.05.1582 г. распачынаецца судовая справа з-за Прылуцкага двара пані Дзям’янавай *Валадковічавай Паланей Лядскай* па скарзе зямлянкі гаспадарскае Менскага павету пані Фёдаравай *Лецкавіча Есманаве Зофеі* Фурсаўны “о квалтовное і безправное выбітье с покойного держанья ее с того двора *Прылуцкого*, так і повете Ошменском лежачых”¹⁷. 17.06.1582 г. трэцім дзяржаўцам (часовым уладальнікам вялікакняскага маёнтка) Прылукаў быў пан *Багдан Сцяцкевіч* з жонкаю сваёю княжною *Аўдоцяю Горскаю*, які, наехаўшы на двор Звераўшчыну Менскага павету, да двара іх Прылука “отпроводіл”¹⁸. Паводле падзелу князёў Горскіх з сёстрамі і іх шваграмі ў 16??-ыя гады, “*маетность Прылукі* достала се *кнежне Овдоты Горской Богданоной Стеткевичовой*, маршалковай его королевской мілости”¹⁹. У пачатку XVI ст. ў Прылуках быў заснаваны праваслаўны манастыр (праіснаваў да 1740 г.), якому *Ганна з Агінскіх Сцяцкевіч* 25.12.1635 г. надала фундуш – 3 валокі зямлі ў в. *Слухочыны* (сучасная вёска *Стукацічы*) за Прылукамі²⁰. 26.01.1636 г. яе міласць пані *Ганна Агінская Вільгельмавая Сцяцкевічавая*, падкаморынавая *Браслаўская*, выдае тамтэйшаму манастыру “чотыры тысячы золотых польскіх, абы законніцы в том манастыры застаючые выжывене меті могли”, і згадвае зноў манастыр і “*село до Прылука* прыслушаючое *Слухатчычы* с подданымі, гору Германовскую, на которой негдысь *Успенья церков* заложенья *Богородіцы* была,” а “в *церкві маетности Прылуцкой* у Менском воеводстве лежачой заложенья *Светое Троицы* под послушенством светых Патриархов Ерозолимского и Константинопольского ... з домовства *Князей Огінскіх, Стеткевічов* і іншых которых тела з век веков трваючой погребеные впокое опочывають”. Менскі генерал (возны) Я. К. М. Севярын Сухарэбскі сваім інтрамісійным квітом у кнігах менскіх актаў засведчыў аддачу Прылуцкаму праваслаўнаму манастыру Святой

¹⁵ Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Мінск. 2003. С. 508

¹⁶ Тамсама. С. 511

¹⁷ Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов. Т. 36. Вильна. 1912. С. 92, гл. с. 346

¹⁸ Тамсама. Т. 36. С. 134

¹⁹ Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов. Т. 15. (1637-1686 гг.). Вильна. 1888. С. 34

²⁰ Описание церквей и приходов Минской епархии, составленное по официально затребованным от причтов сведениям. Мн. 1878. С. 120; Спрогис И. Географический указатель выборных документов изъ Актовъ Книгъ Виленскаго Центрального Архива. Т. III. С. 913

Тройцы вёскі *Слухатчычы (Стукацічы)* і Германаўскай гары “честному отцу Іосіфу Гурковічу, старшому манастыра прылуцкаго і браці яго законноі”²¹. Ганна Агінская-Сцяцкевіч памерла недзе ў канцы 1644 ці ў самым пачатку 1645 г., бо ў лісце ад 16 лютага 1645 г. яна называецца нябожчыцай і пахавана сама ў Прылуцкай царкве пры сваіх родных і блізкіх. Названы ліст-запіс складзены ў Прылуках і 1 ліпеня 1645 г. ўпісаны ў справы Менскага гродскага суда, якім браслаўскі падкаморы Крыштоф Сцяцкевіч, мсціслаўскі кашталян Багдан Сцяцкевіч, аршанская харужынавая Кацярына Сангушкаўна Янава Сцяцкевічавая, аршанскі харужыч Самуэль Сцяцкевіч ад імя сваіх малалетніх братоў і сясцёр пацвярджаюць фундушы маці-нябожчыцы Ганны Агінскай Вільгельмавай Сцяцкевічавай на чатыры тысячы польскіх залатых з маентка Прылукі на Прылуцкі манастыр і царкву Святой Тройцы ў ім, у якой пахавана вельмі многа цел князёў Заслаўскіх, Вішнявецкіх і нямала іншых з шляхецкага народу, а таксама яе фундуш на манастырскі фальварак і сяло Слухочычы (Сухочычы, мо Стукочычы) з падданымі і 12 валокамі зямлі і сенажацямі над рэчкай Пціччу, адмяжоўваючы іх з чатырох бакоў ад вёсак Шпілек, Цяхоўшчыны (мо Каханаўшчына?), Цімошкаў, Падгая над ракой Пціччу. Акрамя таго, паны Сцяцкевічы патрабуюць ад айца ігумена Ёзафа Груковіча і яго наступцаў ня ўводзіць у Прылуцкі манастыр вуні і рымскага набажэнства і не прымушаць да гэтай веры. Прылуцкі ігумен Іосіф Груковіч (у іншым дакуменце Гурковіч) атрымаў дабраславенне на ігуменства ад архіепіскапа Кіеўскага, мітрапаліта Пятра Магілы і знаходзіўся пад апякунствам Менскага ігумена царквы святых апосталаў Пятра і Паўла²².

5 траўня 1645 г. быў напісаны інвентар маентка Прылукі для сына Ганны Агінскай-Сцяцкевіч, браслаўскага падкаморыя і азярышчанскага старасты Крыштофа Сцяцкевіча, дзе называюцца прыналежныя прылуцкаму двару вёскі з імёнамі і прозвішчамі сялянаў-мужчынаў і іхнымі сынамі – Цімошкавічы (26 дымоў), Прылучкі (33 дымы), Лецкаўшчына (29 дымоў), Шчомысліца (19 дымоў), Слабада (9 дымоў), Каханаўшчына (19 дымоў) і Падгаі (32 дымы)²³. У Віленскіх архівах знаходзяцца інвентары Прылуцкага маентка за 1651, 1694, 1772 гг. і пазнейшыя часы²⁴.

28.12.1645 г. галоўны трыбунал ВКЛ выдаў дэкрэт, якім пацвердзіў дэкрэт Менскага земскага ўраду ад 16.01.1644 г. па прэтэнзіі ігумена менскіх Узнясенскага і Святадухаўскага манастыроў вялебнага айца

²¹ Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам. Мн. 1848. № 113

²² НГАБ. Ф. 1727, воп. 1, спр. 3, арк. 1026–1029 адв.

²³ Тамсама, арк. 1051–1054 адв.

²⁴ Спрогис И. Географический указатель выборных документов изъ Актовъ Книгъ Виленскаго Центрального Архива. Т. III. С. 911–912

Кастанта Вітапольскага і ўсяе капітулы рэгулы святога Базыля на права карыстання паловаю пажытку з *млына на рацэ Пцічу іменья і двара Прылук*. Скарга менскіх манастыроў, праўда, засталася незадаволенай. Цяперашнімі пасэсарамі *двара Прылук(аў)* называюцца пан *Крыштоф Сцяцкевіч*, падкаморы Браслаўскі і стараста Азярышчанскі, і ягоная жонка пані *Хрысціна Друцкая-Сакалінская*, якім Прылуцкі маёнтак дастаўся ад нябожчыцы-маці князя княжны *Ганны Агінскай Вільгельмавай Сцяцкевічавай* і яе мужа *Вільгельма Багданавіча Сцяцкевіча*, падкаморыя Браслаўскага, які памёр у 1616 г.²⁵

18.01.1656 г. Прылуці былі спадчынным уладаннем *Яна Крыштофавіча Сцяцкевіча*, харужага казацкай харугвы (ягоны стрыечны брат Крыштоф Янавіч Сцяцкевіч)²⁶. 16.11.1661 г. кароль Ян II Казімір канфірмаваў *Яну-Крыштофу Сцяцкевічу маёнтак Прылуці Менскага ваяводства*²⁷. У 1667 г. ў маёнтку Прылуці было 19 дымоў²⁸. З канца XVI і ў XVII ст. дзяржаўцамі Прылукаў былі *Сцяцкевічы*. Але часткаю Прылукаў валодаў пэўны час і другі шляхецкі род *Прылуцкіх* гербу Сляпыворан, які вядомы ў нас на Літве-Беларусі з 1659 г., калі Каспар Прылуцкі атрымаў ў дзяржанне Славагоры і Астравы. Антон Прылуцкі ў 1730 г. быў мазырскім чашнікам. Прылуцкія ў канцы XIX – пачатку XX стст. мелі свае землеўладанні ў Кобрынскім, Пружанскім і Берасцейскім паветах Гарадзенскай губерні (у Кобрынскім і Берасцейскім паветах існуюць здаўна вёскі Прылуці) і Бабруйскім, Слуцкім, Рэчыцкім і Мазырскім паветах Менскай губерні. Некаторыя з Прылуцкіх гербу Сляпыворан даказалі сваё шляхецкае паходжанне ў Кіеўскай губерні, Менскай у 1823 і 1854 гг. (І частка радаводнай кнігі; указ Урадавага сянату пра пацверджанне 20.02.1861 г.), Гарадзенскай (6 ч. р. кн.) і Віцебскай губернях, дзе ў апошняй яны запісаныя ў 6-ю частку дваранскай радаводнай кнігі ў спаланізаванай форме як Пржиленцкі (Przylecki) (указ Урадавага сянату пра пацверджанне 21.08.1856 г.). У радаводнай справе пра дваранскае паходжанне роду Прылуцкіх Менскай губерні ў Нацыянальным гістарычным архіве ў Менску самым раннім доказам шляхецтва выступае выпіска дарчага акту з Галоўнага Трыбуналу ВКЛ ад 20.02.1718 г. Родапачынальнікам прызнаецца *Дамінік Ісакавіч Прылуцкі*, які разам са сваім сынам двухіменным *Іванам-Дамінікам* па дарчым запісе роднага брата родапачынальніка – беспатомнага *Івана Ісакавіча Прылуцкага* атрымалі ў валоданне частку *двора (іменья)*

²⁵ Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов. Т.15. (1637-1686 гг.). Вильна. 1888. С. 32-35.

²⁶ Metyka Litewska. Księga Wpisów. Nr. 131. Warszawa. 2001. S. 101.

²⁷ Спрогис И. Географический указатель выборных документов изъ Актовъ Книгъ Виленскаго Центрального Архива. Т. III. С. 91.

²⁸ Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Мінскага р-на. Мінск. 1998. С. 613.

Прылук з сялянамі ў Менскім ваяводстве: Дамініку Ісакавічу перадаў у пажыццёвае, а Івану-Дамініку Дамінікавічу – у вотчыннае валоданне. Паводле адказнага ліста, учыненага 28.05.1764 г., а 7.07.1764 г. яўленага ў Менскім галоўным каптуровым судзе, сыны Івана-Дамініка *Міхал і Васіль Прылуцкія* былі ўведзеныя пасля смерці іхнага бацькі ў валоданне Прылукам, якое потым “по крепости 6.04. состоявшейся, а 30.09.1780 г. совершенной в Минском городском суде” прадалі *Вікенцію Пятровічу*. Была ўчынена праверка законнасці дарчага акту 1718 г., бо актавая Трыбунальная кніга за 1718 г. згарэла ў час пажару 1762 г. ў Менску. Уратавала справу прызнання першапачатковага акта 16.02.1718 г. тое, што “значущаяся на ней подпись реента Еленскаго по сличении оной посредством секретарей с другими его подписами оказалась справедливою”²⁹. 22.01.1853 г. Менскі Дваранскі Дэпутаткі Сход запатрабаваў даведкі на наяўнасць маёнтка Прылукі ў Менскім ваяводстве. І “Минское губернское правление определило, что населенное крестьянами имение *Пржилуки*, показанное по документам рода *Пржилуцких*, существовало в бывшем Минском воеводстве, а ныне существует в Минском уезде под названием *Прилуки* и состоит во владении помещицы *Людвики Горватт*”³⁰. Архімандрэт Мікалай у 1860-я гады сцвярджаў, што былы Прылуцкі Свята-Траецкі мужчынскі манастыр, прыписаны да Менскага Петрапаўлаўскага манастыра, знаходзіўся ў вёсцы Прылуках, дзе цяпер “двор помещика Прилуцкого”³¹.

Больш за сто гадоў праваслаўныя манахі валодалі Прылуцкім манастыром, пакуль менскі стараста Іосіф Іваноўскі ў 1740 г. не разагнаў манахаў, гвалтоўна захапіў манастыр і ягоны маёнтак Стукацічы³². 19 снежня 1741 г. Іосіф Іваноўскі скардзіўся на менскіх дызунітаў, што тыя давялі да запусцення Прылуцкую вуніацкую царкву на месцы былой праваслаўнай Свята-Духаўскай³³. 26 ліпеня 1755 г. Іосіф-Міхал Іваноўскі зрабіў фондушны запіс Прылуцкай вуніацкай царкве на адну валоку зямлі. Вядома, што пані Іваноўская ў 1763 г. пабудавала для ўніяцкага

²⁹ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 2642, арк. 1, 8, 13, 14, 15.

³⁰ Тамсама, арк. 45

³¹ Николай, (архим.). Историко-статистическое описание Минской Епархии, составленное ректором Минской духовной семинарии архимандритом Николаем. СПб. 1864. С. 99

³² Тамсама. С. 100

³³ Спрогис И. Географический указатель выборных документов из Актовъ Книгъ Виленскаго Центрального Архива. Т. III. С. 913

приходскага святара Свята-Духаўскую (раней Пакроўскую) драўляную царкву на гары, аддзенай ад прылуцкага двара паштоваю дарогаю³⁴.

2 траўня 1767 г. падкаморскім дэкрэтам Прылуцкі двор быў размежаваны з дваром Сякснаравічы, або Русінавічы. 27 красавіка 1776 г. адбыўся асэсарскі дэкрэт па справе пра захоп менскім судовым старастам Ігнатам Іваноўскім царквы Прылуцкага праваслаўнага манастыра і ягонага фундушнага фальварка Слуховічы (Стукацічы)³⁵. Паны Іваноўскія валодалі Стукацічамі да 1778 г., у якім Стукацічы былі вернуты паводле распараджэння ўрада Менскаму Петрапаўлаўскаму манастыру³⁶. Паводле інвентароў 1779 г. вёска Прылуцкі была аддзелена ад маёнтка Прылуці³⁷.

---

³⁴ Николай, (архим.). Историко-статистическое описание Минской Епархии, составленное ректором Минской духовной семинарии архимандритом Николаем. СПб. 1864. С. 182

³⁵ Спрогис И. Географический указатель выборных документов изъ Актовъ Книгъ Виленскаго Центрального Архива. Т. III. С.913

³⁶ Николай, (архим.). Историко-статистическое описание Минской Епархии, составленное ректором Минской духовной семинарии архимандритом Николаем. СПб. 1864. С. 100; Архіў Менскай Духоўнай Кансісторыі, № 664

³⁷ Спрогис И. Географический указатель выборных документов изъ Актовъ Книгъ Виленскаго Центрального Архива. Т. III. С. 913

Дзяржаўцы-валадары двара (іменья) *Прылук(і)* ад XV да пач. XX ст.

Вялікакняскі двор

|
князь Яўлашка **Цяляціна** да 1473 г.?

|
Васіль Паўлавіч **Любіч**, пісар ВКЛ, з 10.IV.1473 г.

|
Пётар (**Пятрашка**) Хамініч (Хоміч) **Любіч**, пісар ВКЛ, з 16.VII.1493 г.

|
Жонка Рыгора Навагародцавая, б. Пятрашкавая, і яе сын **Міхал** (Міхалец) **Пятрашкавіч**, 21.VII.1505 г.

| |
князь Багдан Іванавіч **Ж(З)аслаўскі і Міхал Пятровіч** (Пятрашкавіч жонка яго дачка Івана Хадкевіча, кіеў-Хоміча Любіча) 26.IV.1511 г.
скага ваяводы; перад 4.IIIV.1508 г.

| | | | |
кн. Марыя кн. Федзя кн. Ганна-Агата кн.Таміла пан Сцеца **Пятро-**
Заслаўская Заслаўская Заслаўская і кн. Заслаўская віч,войт слуцкі,1532
і кн. Васіль і кн.Андрэй Ян Раманавіч і кн. Рыгор
Юравіч **Та- Адзінцэвіч Друцкі-Любецкі** Фёдаравіч
лачынскі 1542 г. **Друцкі-Горскі**

| | |
пан Фёдар Леца пані Паўлавая **Есмана-** пані Львовая **Роская**
Есьман, служэб- **навая** Багдана Рыго- 4.X. 1567 г.
нік кн. слуцкага **раўна Горская**
16.IX.1567 г. 26.IX.1567 г.

| | |
зямянка гаспадарская кн. Аўдоця **Горская і** пані Паланея **Лядская** Дзя-
Менскага пав. Зафея пан Багдан **Сцяцкевіч**, м"янавая **Валадковічавая**
Фурсаўна Фёдаравая маршалак ЯКМ 1582 г. 16.V.1582 г.

Лецавіча Есьманавая

16.V.1582 г.

|
пан Вільгельм Багданавіч **Сцяцкевіч** (+ 1616 г.) і Ганна **Агінская** (+1644 г.)
браслаўскі падкаморы

|
пан Крыштоф **Сцяцкевіч**, падкаморы brasлаўскі і стараста азяры(шчан)скі, і
пані Хрысціна **Друцкая-Сакалінская** (--16.I.1644 – 28.XII.1645 г.--)

|
пан Ян Крыштофавіч **Сцяцкевіч**, харужы казацкай харугвы (18.I.1644—
28.XII.1645 г.)

|
паны **Багушэвічы-Мінкоўскія**
|

Дамінік і Іван Ісакавічы **Прылуцкія** з 16.II.1718 г.

|
Іван-Дамінік Дамінікавіч **Прылуцкі** з 1764 г.

Іосіф **Іваноўскі** , менскі
стараста, з 1740 г.

Міхал і Васіль Іванавічы-Дамінікавічы

Прылуцкія да 6.IV.1780 г.

|
Людзвіка Іосіфаўна **Іваноўская І**
Францішак **Ашторп**(1805 –1851)

|
Вікенцій **Пятровіч** з 6.IV.1780 г.

|
Лявон **Ашторп**, менскі маршалак і Алена **Кунцэвіч**

|
Людзвіка Лявонаўна **Ашторп** і Атон **Гарват**,
менскі павятовы маршалак (1851 – 1871)

|
граф Эмерык **Гутан-Чапскі** (1871 – 1894)

|
граф Юры Эмерыкавіч **Гутан-Чапскі** (1894 –
1920)

*Акаловіч Леанід Аляксандравіч, беларусавед, лінгвіст, генеалаг,
краязнаўца, сябра Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў,
член Савета аб'яднання "Прылуцкая спадчына".*

БАГУШЭВІЧЫ-МІНЬКОЎСКІЯ І ІВАНОЎСКІЯ – ЎЛАДАЛЬНІКІ ПРЫЛУК, ПАЧЫНАЮЧЫ З 1645 Г. І ДА 80-Х ГГ. XVIII СТ.

Пачатак валодання Прылукамі Багушэвічамі Мінькоўскімі адлічваецца з 1-й паловы XVII ст. У цудам захаваўшыхся актавых кнігах Менскага гродскага суда за 40-я гады гэтага стагоддзя знойдзены дакумент аб заставе Прылук і інвентар (падрабязнае апісанне) самога мення. Аказваецца, дакумент аб пазыцы быў складзены яшчэ да пачатку вайны з Масквой і запарожскімі казакамі, менавіта – 18 лютага 1645 г. Дакумент пасведчылі высокія асобы, браты Валадковічы: Крыштоф, пісар земскі, і Тэадор, войскі – ураднікі Менскага ваяводства. Пад зарукай (пагрозай спагнання штрафа) у 30000 польскіх злотых (вельмі вялікай сумы грошай) сам Крыштоф Стэцкевіч, падкаморы Браслаўскі, стараста Азярышчанскі атрымаў грошы ў памеры 45000 польскіх злотых спаўна і перадаў праз вознага Менскага Фёдара Сівіцкага Станіславу Багушэвічу, харужаму Парнаўскаму, Прылукі ў яго поўнае карыстанне да моманту вяртання пазыкі. На 6 мая той самы Фёдар Сівіцкі складае інвентар мення Прылуцкага з усімі прылеглымі да яго сёламі, населенымі шматлікімі падданымі¹, і праводзіць яго агранічэнне (усталяванне межаў з суседнімі ўладаннямі). Дзякуючы руплівай працы вядучага навуковага супрацоўніка Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі Вадзіма Урублеўскага мы сёння можам прывесці назовы ўсіх сёл Прылуцкага імення разам са звесткамі аб колькасці дымоў у кожнай частцы гэтага вялікага, нават па меркам таго часу, маёнтка. Да часу вяртання ўсёй суммы пазычаных грошай Станіслаў Багушэвіч і яго жонка Крыстына Васілевічаўна атрымалі ў заставу даволі значныя зямельныя ўладанні: Прылукі – з 33 дымамі, Падгай – 32, Лёцкаўшчызну – 29, Цімашковічы – 26, Каханюўшчыну – 19, Шчамысліцу – 19 і Слабаду з 7 дымамі. Агульная колькасць дымоў у Прылуках і прыналежаючых да гэтага маёнтка сёлах дасягала 162 дымоў. Улічваючы, што, дзякуючы хібама тагачаснага падатковага права, у сярэднім дым (сялянская гаспадарка) мог налічваць да дзесяці чалавек і ўключаць некалькі сямей, звязаных блізкім сваяцтвам, колькасць сялян абодвух полаў, разам з дзецьмі і старымі, пражываючых у Прылуцкім маёнтку, магла складаць каля 1200 чалавек. Адсюль зразумела, што сапраўдны прадажны кошт Прылук з усімі прылеглымі вёскамі быў вельмі вялікі, значна большы, чым памер заставы Прылук у 1645 г.

¹ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 3, арк. 1049-1051

Дзеля таго, каб найбольш поўна прадставіць гісторыю Прылук, нам неабходна ў адпаведных мясцінах нашага апавядання рабіць адступленні. Гэта неабходна для знаёмства з некаторымі момантамі, якія прама не звязаныя з разгляданым перыядам, але маюць вялікае значэнне для разумення прычын падзей, звязаных з гісторыяй сямлі. На гэты раз мы звернемся да гісторыі пераходу Прылук у рукі Стэцкевічаў, а затым зробім невялікі агляд генеалогіі Багушэвічаў Мінькоўскіх за час іх пражывання ў межах Менскага павета.

Крыштоф Стэцкевіч паходзіў з вельмі ўплывовага ў ВКЛ роду, які выкарыстоўваў герб Касцеша. Пачатак заможнасці Стэцкевічаў ідзе ад падскарбія дворнага Жыгімонта I – Івана Андрэявіча. Сын Івана Вільгельм Стэцкевіч, маршалак Браслаўскі, стараста Кокенгаўзскі, каралеўскі ротмістр, з-за маёнтка Завержа ў Браслаўскім павеце менаваны Заверскім, уступіў у другі шлюб з адной са шматлікіх дачок Рыгора Друцкага Горскага Бурнеўскага і Тамілы Заслаўскай – пані Аўдоццяй Друцкай Горскай. У сям’і князя Рыгора Бурнеўскага нарадзілася дзевяць дзяцей, з іх толькі дачок было пяць, і ніводзін з нашчадкаў Рыгора і Тамілы Горскіх не застаўся без добрага пасагу. Нас цікавяць толькі тры асобы з гэтай вялікай сям’і: сын Пётр, дачка Раіна і адна з самых малодшых дачок Рыгора і Тамілы Друцкіх Горскіх – Аўдоцця. Яны падзялілі паміж сабой вялікія абшары зямель, што некалі належалі Заслаўскім – бацькам пані Тамілы Горскай. У гэтай сям’і нарадзіліся толькі чатыры дачкі. Аднак у сувязі з тым, што толькі ў Тамілы нарадзіліся дзеці, спадчына яе беспатомных сясцёр спала на яе. Усе гэтыя землі размешчаны на поўдзень ад Менска. Па сённяшнім часе яны абмежаваны: з захаду – чыгункай на Брест, з усходу – аўтамабільнай дарогай на Магілёў. Лошыца, Міханавічы, Мачулішчы з Калядзічамі і Новым Дваром трапілі да аднаго з старэйшых сыноў Горскіх – Пятра, які ўступіў у шлюб з Паланеяй Валадковічаўнай. Землі вакол Самахвалавіч і Стаўбуновіч атрымала Раіна, пашлюбіўшая бацьку Паланеі – Марціна Валадковіча, суддзю зямскага Менскага. Нарэшце, самую заходнюю частку былых валоданняў князёў Заслаўскіх, а потым і Горскіх атрымала ў якасці пасагу Аўдоцця Багданавая Іванавічавая Стэцкевічавая, маршалковая Браслаўская².

У Багдана і Аўдоцці Стэцкевічаў нарадзіліся: дачка Марына, пайшоўшая за Лукомскага, і Вільгельм, таксама як і бацька, прафесійны ваяр. Вільгельм Стэцкевіч, уступіўшы ў шлюб з Ганнай з Агінскіх значна пашырыў свае зямельныя валоданні. Акрамя маёнткаў, атрыманых ад бацькі і маці, значныя зямельныя добры перайшлі да яго праз выгадны шлюб з Ганнай з Агінскіх. Некаторая частка каралеўскіх зямель, падлеглых леннаму праву,

---

² А. Н. Нарбут. Генеалогія Беларусі. Выпуск 2 (XVI-XVIII вв.). М. 1994, л. 111

была атрымана ім, без права перадачы нашчадкам у спадчыну, па прывілеях каралёў Польскіх і вялікіх князёў Літоўскіх за выдатную вайсковую службу. 24 кастрычніка 1597 г. Вільгельм Багданавіч Стэцкевіч атрымлівае каралеўскі прывілей на ўрад падкаморства Браслаўскае, якое трымаў да самай сваёй смерці ў 1616 годзе³. На 1600 г. Стэцкевічы валодалі Любавічамі і Сяменічамі ў Мсціслаўскім ваяводстве, Дайновічамі ў Ашмянскім і Расоснай і Чаркасамі ў Аршанскім паветах. Вялікія абшары зямель належалі ім у межах Навагародскага ваяводства, Браслаўскага і Мазырскага паветаў. Аднак несумненна, што найбольш каштоўным дзямянтам у іх валоданнях былі Прылукі.

У Вільгельма, падкаморыя Браслаўскага, і Ганны з Агінскіх Стэцкевічаў нарадзілася трое сыноў: Крыштоф, падкаморы Браслаўскі і каралеўскі дваранін, Багдан, падкаморы Мсціслаўскі, і Ян, харужы Аршанскі, які памёр у вельмі маладым веку⁴. Акрамя сыноў, у Вільгельма і Ганны Стэцкевічаў нарадзілася і дачка Елена, уступіўшая ў шлюб з Казімірам Пацам, пісарам Літоўскім. Некаторыя даследчыкі лічаць, што Елена не была адзінай дачкой Вільгельма Стэцкевіча. Яшчэ адна дачка (нажаль, яе імя гісторыкі не паведамляюць) уступіла ў шлюб з Крыштофам Друцкім Сакалінскім. З яго сястрой Крыстынай Крыштоф Стэцкевіч уступіць у шлюб пасля смерці Гальшкі Акунёўны⁵.

Крыштоф Стэцкевіч, як і дзед, і бацька – прафесійны ваяр, двойчы ўступаў у шлюб. Першай яго абранніцай стала Зося Пятроўна князёўна Крошынская. Для яе гэта быў ужо другі шлюб. Каля 1610 г. яна пашлюбіла Яна Окуня, маршалка Ваўкавыскага павета, чалавека, маючага шмат гадоў за плячыма. Пасля нараджэння ў пачатку 1614 г. дачкі Гальшкі маршалак Ваўкавыскі памірае. Жыццё Зосі як удавы аказалася нялёгкім. Суседзі пачалі нападаць на маёнткі пані Акунёўны. У часе аднаго такога нападу Савіцкага на Гарадзішча ледзьве не загінула 3-гадовая Гальшка. Пасля вяртання ў пачатку 1619 г. Крыштофа Стэцкевіча з чарговага вайсковага паходу ўладзіслава Вазы пані Зося Акунёвая ўступіла ў шлюб з каралеўскім ротмістрам. У 1619 г. Крыштоф Стэцкевіч атрымлівае каралеўскі прывілей на харуства Браслаўскае⁶. Крыху пазней ён атрымлівае прывілей на пажыццёвае валоданне староствам Азярышчанскім. Пасля смерці Васіля

³ Urzędnicy Wielkiego księstwa Litewskiego. Spisy. Tom I. Województwo Wileńskie. XIV-XVIII wiek / Pod red. A. Rachuby. Opr. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk, przy współpr. Ul. Jemialianczuka, A. Macuka. Warszawa, 2004, s. 558

⁴ Niesiecki K. Herbarz Polski. T. VIII. Wyd. J. N. Bobrowicz. Lipsk. 1839-1845, s. 515

⁵ А. Н. Нарбут. Генеалогія Беларусіі. Выпуск 2 (XVI-XVIII вв.). М. 1994, л. 102

⁶ Urzędnicy Wielkiego księstwa Litewskiego. Spisy. Tom I. Województwo Wileńskie. XIV-XVIII wiek / Pod red. A. Rachuby. Opr. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk, przy współpr. Ul. Jemialianczuka, A. Macuka. Warszawa, 2004, s. 514

Масальскага, былога падкаморыя Браслаўскага, 20 лютага 1624 г. атрымаў каралеўскі прывілей на гэтую пасаду, якую займаў да самай сваёй смерці і ягоны бацька⁷. Каля 1640 г. пані Зося з князёў Крошынінскіх памірае, пакінуўшы мужу двух сыноў: Вільгельма і Юр'я (Ежы).

Вільгельм Стэцкевіч не ўдзельнічаў у справах, звязаных з заставай Прылук. У 1649 г. пасля смерці Януша Уніхоўскага ён атрымлівае прывілей на вакантны ўрад харужага Менскага і з пачаткам вайны і ўварвання маскоўскіх войск на тэрыторыю краіны на чале харугвы Менскай шляхты абараняе Віцебск. У часе адной з вылазак за мury крэпасці Вільгельм Стэцкевіч быў забіты. Яго родны брат Юр'я Стэцкевіч пражыў вельмі доўгае, поўнае авантур жыццё, удзельнічаў у многіх ваенных паходах, прымаў самы актыўны ўдзел у падзеях, звязаных з выбіццём Багушэвічаў з Прылук, уступіў у шлюб з Ганнай – сястрой Станіслава Багушэвіча Мінькоўскага і скончыў жыццё да 1684 г., як і старэйшы брат, на пасадзе харужага Менскага.

Другой абранніцай Крыштофа Стэцкевіча, каралеўскага ротмістра, стала князёўна Крыстына Друцкая Сакалінская, кашталянка Полацкая. У гэтым шлюбе нарадзіліся два сыны: Ян Вайсім, які пашлюбіў Тышкевічаўну, падкамаранку Берасцейскую, і Аляксандр. Менавіта Ян Вайсім Стэцкевіч, падкаморыч Браслаўскі, прымаў самы дзейсны ўдзел у захопе Прылук⁸. Крыштоф Стэцкевіч памёр да 8 лютага 1651 г. Пані Крыстына Сакалінская перажыла свайго мужа толькі на 2 гады – яна памерла 16 снежня 1653 г.

Першым з Багушэвічаў Мінькоўскіх, хто стала пражываў у межах Менскага павету, у поле нашага зроку трапіў Станіслаў Багушэвіч Мінькоўскі, будучы харужы Парнаўскі, дзед Бенедыкта Багушэвіча Мінькоўскага, скарбніка Менскага. На 20 чэрвеня 1639 г. Станіслаў Багушэвіч Мінькоўскі падпісвае арэндны ліст Рыгора Друцкага Горскага, старасты судовага Аршанскага павета, і яго жонкі Ганны Копцеўны на Каралішчавічы⁹. Само запрашэнне Станіслава Багушэвіча да сведчання дакумента такой асобы, якой быў Рыгор Друцкі Горскі, сведчыць пра яго высокі сацыяльны статус. У выпадку невыканання ўмоў заставы да адказнасці прыцягваліся і асобы, якія пасведчылі гэты дакумент. На іх ускладваліся абавязкі па кампенсацыі страт пацярпеламу баку.

---

⁷ Urzędnicy Wielkiego księstwa Litewskiego. Spisy. Tom I. Województwo Wileńskie. XIV-XVIII wiek / Pod red. A. Rachuby. Opr. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk, przy współpr. Ul. Jemialianczuka, A. Macuka. Warszawa, 2004, s. 558

⁸ Niesiecki K. Herbarz Polski. T. VIII. Wyd. J. N. Bobrowicz. Lipsk, 1839-1845, s. 515

⁹ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 3, арк. 137

Упамінаецца Станіслаў Багушэвіч Мінькоўскі і ў другім застаўным дакуменце на маетнасць Нягонічы (або Выгонічы), унесеным у акты Метрыкі Вялікага княства 28 верасня 1642 г. Па гэтым дакуменце, Крыштоф Івашэнцавіч Макаравіч, пляменнік былога судзі земскага Менскага ваяводства Рыгора Макаравіча, перадае пані Апалоніі Шэметаўне Крыштофавай Кавячынскай, падкаморыне Менскай, маетнасць у забеспячэнне пазыкі ў 5000 злотых. Менне перадавалася падкаморыне Менскай яшчэ да ўзгаднення пытанняў па завяршэнню ранейшай заставы. Некалькімі гадамі раней Нягонічы былі застаўлены Мацею Шмарлоўскаму. Не дачакаўшыся вяртання пазыкі і адчуваючы вострую патрэбу ў наяўных грашах, нават не пытаючыся згоды Крыштофа Макаравіча, Шмарлоўскі перазаставіў маёнтак Станіславу Багушэвічу Мінькоўскаму¹⁰. Зразумела, што Станіслаў Багушэвіч Мінькоўскі не дапусціў у Нягонічы новых застаўнікаў і пачаў шукаць праўду ў судах княства.

У вывадовых дакументах Багушэвічаў, якія захоўваюцца ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, ёсць звесткі пра Тамаша, бацьку Яна і Станіслава Багушэвічаў, і пані Ганну, якая ўступіла ў шлюб з Юр'ям Стэцкевічам, падкаморычам Браслаўскім, а ў канцы жыцця – харужым Менскім. Тамаш Багушэвіч памёр, склаўшы тэстамент у 1619 годзе¹¹. Аднак у захаваных дакументах Менскіх судоў з 1615 па 1620 гг. Тамаш Багушэвіч не ўпамінаецца, што можа ўскосна сведчыць аб яго пражыванні па-за межамі Менскага павету. Ян Багушэвіч атрымаў па дароўным запісе ад свайго крэўнага Рыгора Багушэвіча менні Нача і Арэхава ў межах Полацкага ваяводства і, уступіўшы ў шлюб з пані Кацярынай Слупянскай, лічыўся зямлінам гэтага ж ваяводства. Ужо адно ўпамінанне пра наданне гэтых менняў Яну Багушэвічу сведчыць аб тым, што Багушэвічы пачалі стала жыць у межах Полацкага ваяводства яшчэ ў XVI ст.

Што ж датычыцца Станіслава Багушэвіча Мінькоўскага, які перад 1652 г. атрымаў каралеўскі прывілей на харуства Парнаўскае і быў у шлюбе з Крыстынай Васілевічаўнай, то яго менні былі размешчаны ў межах суседніх паветаў: Ашмянскага, Аршанскага і Менскага. З яго дзяцей вядомы толькі Стэфан, падчасы Аршанскага павету, які займаў гэты ўрад з 1688 па 1716 год¹². З 1650 г. Станіслаў Багушэвіч Мінькоўскі пачынае больш часта ўпамінацца ў матэрыялах Менскіх судоў.

Праз чатыры гады пасля атрымання Багушэвічамі Прылук пачалася вайна, якая доўжылася амаль дваццаць гадоў. Колькасць насельніцтва

¹⁰ НГАБ, кмф 18, воп. 1, спр. 117, арк. 13

¹¹ Гербоўнік беларускай шляхты. Т.2. Мінск. НАРБ, 2007, арк. 80

¹² Тамсама, арк. 81

цэнтральных павеатаў Вялікага княства Літоўскага, дзе пераважна і праходзілі ваенныя дзеянні, скарацілася ў некалькі разоў. Калі да пачатку вайны насельніцтва Менскага павету налічвала 181244 чалавек, то пасля сканчэння вайны яно складала толькі 67288 – г. зн. зменшылася ў 2,6 разоў. Паводле дадзеных Юзафа Можы, такія сёлы, як Дрысвяты ў Браслаўскім, Ляхавічы і Быцень у Навагародскім паведах, меўшыя на 1667 г. адпаведна 22, 17 і 10 дымоў, да вайны налічвалі 50, 215 і 25 дымоў. Пасля вайны ў такіх гарадах, як Полацк з 1500 дымамі, Чашнікі і Копцавічы, належачыя да Полацкага павета, адпаведна з 90 і 96 дымамі, Магілеў з 2367 дымамі, Стары Быхаў з 2000 у Аршанскім павеце і Віцебск з 981 дымамі засталася адпаведна 102, 23, 12, 577, 704 і 56 дымоў¹³. Не абмінуў гэты жудасны лёс і жыхароў Прылук. Наступны попіс жыхароў Прылук і памежных сёл, неабходны для ўстанаўлення памераў падаткаў, праводзіўся праз 22 гады, ужо пасля сканчэння той страшэннай па наступствах вайны 1649 – 1667 гг. Згодна з попісам падымнага Менскага ваяводства ад 1667 г., у Прылуках, якія знаходзіліся ў застаўным карыстанні Багушэвічаў, заставалася на гэты час толькі 19 дымоў падданых¹⁴. Па мерках Менскага ваяводства, дзе згодна з попісам падымнага большасць уладанняў не перавышала 3 – 4 дымы, гэта было ўсё ж такі вялікае ўладанне.

Многія прадстаўнікі роду Багушэвічаў Мінькоўскіх прынялі значны ўдзел у вайне Рэчы Паспалітай з Масквой і казацкімі загонамі Багдана Хмяльніцкага. Як паведамляюць гістарычныя крыніцы, чацвёрта сыноў Яна і Кацярыны Багушэвічаў таксама прынялі дзейны ўдзел у вайне. Рафал і Стэфан загінулі ў часе крываваых вайсковых дзеянняў у 1654 г., а Ўладзіслаў трапіў у палон і памёр у няволі, не дачакаўшыся вяртання на радзіму. У гэтай страшэннай віхуры выжыў толькі Станіслаў, які яшчэ да вайны ўступіў у шлюб з Буйніцкай.

Згодна з Бабятынскім, галоўным арганізатарам абароны Сапежынскага Старага Быхава ў перыяд ваенных дзеянняў у 1654 – 1655 гг. быў Канстанты Багушэвіч¹⁵. Асноўныя зямельныя ўладанні Канстанты Багушэвіча знаходзіліся ў межах Слонімскага павету, а ў матэрыялах судоў гэтага павету ўтрымліваюцца звесткі і пра гэтага прадстаўніка рода Багушэвічаў. На 4 чэрвеня 1630 г. Канстанты Багушэвіч вёў у земскім судзе павету справу з Гальшкай Бабуравай з-за прыналежнасці грунтоў фальварка Васевічы¹⁶.

¹³ Г. Сагановіч. Невядомая вайна 1654-1667 гг. Мінск. Навука і тэхніка. 1995, с. 139-140

¹⁴ Падымнае Менскага ваяводства ад 1667 г. Са збораў М. Спірыдонава. Арк. 3

¹⁵ Konrad Bobiatyński. Od Smolenska do Wilna. Wojna Rzeczypospolitej z Moskwa 1654-1655. Inforteditions. Zabrze. 2004, s. 129

¹⁶ НГАБ, ф. 1785, воп. 1, спр. 31, арк. 276

Стэфан Багушэвіч паспеў паваяваць у войсках абодвух варагуючых бакоў. На першым этапе вайны ён, як і ўся акалічная Менская шляхта праваслаўнага веравызнання, перайшоў на бок Масквы і нават паставіў свой подпіс пад лісьмом Маскоўскаму цару Аляксею Міхайлавічу аб узнаўленні ў Менскім павеце дзеяння судовых павятовых устаноў. Цікава, што побач з подпісам Стэфана Багушэвіча стаіць і подпіс Юр'я Стэцкевіча. Вяртанне пад родныя сцягі ледзве не скончылася трагедыяй: падчас ваенных дзеянняў Багушэвіч трапіў у палон да маскоўскіх ваяроў і толькі праз значны час змог вярнуцца дадому за вялікі выкуп.

Верагодна, па нейкім часе дэталі атрымання пазыкі і перадачы Прылук у заставу Станіславу Багушэвічу сцёрліся з памяці нашчадкаў удзельнікаў справы. У квітацыйным запісе ад 1692 г. па канчатковым вырашэнні справы аб забойстве Станіслава Багушэвіча Мінькоўскага, харужага Парнаўскага, пазначана, што ён пазычыў “...некалі памёршым, Юр’ю і Яну Крыштофавічам з Завержа Стэцкевічам, падкаморычам Браслаўскім, і іх малодшаму брату Аляксандру Стэцкевічу, у апецы быўшаму па памерлым бацьку Крыштофу Стэцкевічу, падкаморым Браслаўскім, 34000 польскіх злотых...”¹⁷.

Патрэбна дадаць, што для Стэцкевічаў Прылуці былі не проста сялом, якое можна лёгка заставіць або прадаць. Некаторае святло на адносінны Стэцкевічаў да Прылук пралівае фундушовы запіс пані Ганны з Агінскіх Вільгельмавай Стэцкевічавай, падкаморыны Браслаўскай. У запісе, складзеным яе сынамі Крыштофам, падкаморыем Браслаўскім, і Багданам, падкаморыем Мсціслаўскім, Кацярынай Сангушкаўнай Ковельскай Янавай, харужынай Аршанскай, Стэцкевічамі і некаторымі іншымі прадстаўнікамі сям’і 16 лютага 1645 г., несумненна, на падставе яе перадсмяротных слоў (памёрла каля 1631 г.) пазначана, што яна падаравала, у асобе айца ігумена Менскага манастыра святых апосталаў Пятра і Паўла Езофа Груковіча, брацці Прылуцкага манастыра святой Тройцы, размешчанага ў Прылуках, 4 валокі зямлі ў вёсцы Сухоцічы на рацэ Пціч. Самае ж галоўнае заключалася ў тым, што на могілках каля Прылуцкага манастыра былі пахаваны самыя блізкія людзі Ганны з Агінскіх: яе муж Вільгельм Стэцкевіч, падкаморы Браслаўскі, (памёр у 1616 г.) і сын Ян, харужы Аршанскага павета. Як вынікае з матэрыялаў, фундуш надаваўся толькі пры выкананні асаблівай умовы. Ні Прылуцкі манастыр, ні Германаўская царква “У неба Ёзяця Панны Марыі” не павінны былі пераходзіць у вунію. “Вунія і рымскае набажэнства” не маглі быць уведзены. Абавязковым было захаванне манастыра і царквы “...пад паслушэнствам Кіеўскага мітрапаліта Пятра Магілы і Менскага ігумена

---

¹⁷ НГАБ, ф. 1769, воп. 1, спр. 6, арк. 670

пры царкве святых Пятра і Паўла...” На могілках пры царкве знайшлі свой апошні прытулак “...княжаты Заслаўскія і Вішнявецкія...”¹⁸. Улічваючы ўсе вышэйпералічаныя абставіны, можна зразумець паводзіны нашчадкаў Крыштофа Стэцкевіча, падкаморыя Браслаўскага ў адносінах да Станіслава Багушэвіча Мінькоўскага, харужага Парнаўскага.

Для разумення ўсёй гэтай справы неабходна дадаць, сам Крыштоф Стэцкевіч, падкаморы Браслаўскі, каля 1620 г., перайшоў у каталіцызм і, як пішуць аб гэтай падзеі польскія гісторыкі, “пазбыўся схізмы”. У той жа час браты падкаморыя Браслаўскага і некаторыя з яго дзяцей не адышлі ад праваслаўя і нават фундавалі (выдзялялі грошы на будаўніцтва) праваслаўныя манастыры.

Прылукі былі для Стэцкевічаў амаль што святым месцам, для вяртання якога яны не спыніліся б ні перад чым. Верагодна, што сыны Крыштофа Стэцкевіча, падкаморыя Браслаўскага, паспрабавалі ўсе мірныя сродкі для вяртання ад Станіслава Багушэвіча Мінькоўскага, харужага Парнаўскага, застаўленых маёнткаў, але безвынікова. Станіслаў Багушэвіч не хацеў нават атрымліваць тыя грошы, якія некалі пазычыў Стэцкевічам.

Прайшоў час. Крыштоф Стэцкевіч, падкаморы Браслаўскі, памёр у 1651 г., а ад грошай ва ўмовах вайны засталіся адны ўспаміны. Яны спаўна былі выдаткаваны на набор ваюроў у харугвы Стэцкевічаў. Амаль усе маётнасці Стэцкевічаў знаходзіліся ў межах Браслаўскага павета, які быў арэнай жорсткіх ваенных дзеянняў, і былі цалкам разрабаваныя абодвума варагуючымі бакамі. На працягу значнага часу з пераменным поспехам адбываліся судовыя працэсы. Па дэкрэце Менскага гродскага суда ад 22 сакавіка 1654 г. Станіславу Багушэвічу Мінькоўскаму былі канчаткова прысуджаны Прылукі з усімі прылеглымі да яго сёламі і фальваркамі¹⁹.

Як паведамляе А. Рахуба, Станіслаў Багушэвіч Мінькоўскі памёр да 6 сакавіка 1656 г.²⁰ Верагодна, што А. Рахуба тут памыляецца двойчы: першы раз – калі піша, што Станіслаў Багушэвіч Мінькоўскі памёр, а другі раз, калі даводзіць, што адыход харужага Парнаўскага з гэтага свету адбыўся да сакавіка 1656 г. З квітацыйнага запісу, складзенага 7 кастрычніка 1692 г. Стэфанам Багушэвічам, падчасым Аршанскім, па атрыманню “галаўшчызны” за забітага Стэцкевічамі бацькі, вынікае, што яго яшчэ ў 1661 г. па-зладзейску забіў Ян Крыштофавіч з Завержа Стэцкевіч, падкаморыч Браслаўскі.

¹⁸ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 3, арк. 1026-1046

¹⁹ НГАБ, ф. 1769, воп. 1, спр. 6, арк. 670

²⁰ Urzędnicy Inflancy XVI-XVIII wieku. Spisy/ Oprac. Krzysztof Mikulski i Andrzej Rachuba // Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVII wieku. Spisy/ Pod red. Antoniego Gąsiorowskiego. Tom IX. Inflanty. Kórnik. 1994, s. 109

У апошні свой шлях харужы Парнаўскі выехаў 23 лютага 1661 г. з Койданава. Дарога была даўно вядомая, не аднойчы ездзіў ён па ёй з Койданава ў Прылукі, але на гэты раз Станіслаў Багушэвіч Мінькоўскі, харужы Парнаўскі, не даехаў да свайго двара. Яго шлях да дому пралягаў каля земляў, якія знаходзіліся ў валоданні падкаморычаў Браслаўскіх, так што братам не было патрэбы траціць вялікі час на перезд. Крыштофу Стэцкевічу, падкаморыю Аршанскаму, крэўнаму Яна і Юр'я, падкаморычаў Браслаўскіх, належалі Чаркасы з карчмой і млынам, а Яну і Юр'ю – Гарадзішча і Воўчкавічы з 31 дымам падданных²¹. Ян Стэцкевіч, падкаморыч Браслаўскі, паручнік харугвы Самуэля Кміціца, каралеўскага палкоўніка забіў яго з засады. Здаецца, што ў забойстве Багушэвіча ўдзельнічаў не толькі Ян Стэцкевіч і яго слугі і падданыя. У засадзе з ім на дарозе з Койданава знаходзіліся і яго баявыя сябры.

На наступны дзень пасля забойства Станіслава Багушэвіча Стэцкевічы з вялікай грамадой захапілі Прылукі. Сам Стэфан Багушэвіч Мінькоўскі, на той час яшчэ харужыц (сын харужага) Парнаўскі, знаходзіўся ў Маскоўскім палоне і нічым не мог дапамагчы сваёй сям'і. Самае цікавае ў гэтай справе тое, што брат забойцы Станіслава Багушэвіча пан Юр'я Стэцкевіч, які потым, у канцы XVII ст. некаторы час будзе займаць урад харужага Менскага, быў у шлюбе з сястрой Станіслава Багушэвіча Мінькоўскага, харужага Парнаўскага – пані Ганнай Багушэвічаўнай Мінькоўскай. Пані Крыстына Васілевічаўна звярнулася са скаргай на дзеянні Стэцкевічаў у судовыя ўстановы княства. Асноўную адказнасць пані Васілевічаўна ўскладвала на “...Яна Стэцкевіча, падкаморыча Браслаўскага, паручніка харугвы Самуэля Кміціца, каралеўскага палкоўніка, і Ганну Тышкевічаўну, падкамаранку Берасцейскую, яго жонку, і брата Юр'я і Ганну Мінькоўскую Багушэвічаўну, ражоную братавую...” сястру. “Яны яе мужа па-тыранску пакаралі, забілі і замардавалі і Прылукі захапілі”²². На Стэцкевічаў у Галоўным Трыбунале вынеслі баніцыю, што, зважаючы на ваенны час і знаходжанне ўсіх віноўных у забойстве Багушэвіча на “ваеннай паслуге”, не магло быць выканана. Пані Кацярына Васілевічаўна не пагадзілася з прысудам і патрабавала пакараць Яна Стэцкевіча і Ганну Тышкевічаўну “на горла, як самых злосных забойцаў”.

Такі трагічны вынік аказася магчымым яшчэ і таму, што ўсе ўдзельнікі гэтых падзей па каралеўскіх прывілеях у залежнасці ад абставін трацілі правы на Прылукі, а затым атрымлівалі іх ізноў. У сярэдзіне 50-х гг. XVII ст. войскі Маскоўскага цара Аляксея Міхайлавіча захапілі амаль усю тэрыторыю Вялікага княства Літоўскага. У гэтых умовах у пачатку 1655 г.

²¹ Падымнае Менскага ваяводства ад 1667 г. Са збораў М. Спірыдонава. Арк. 17

²² НГАБ, кмф 18, воп. 1, спр. 133, арк. 357

значная частка шляхецтва Віленскага, Віцебскага, Менскага, Мсціслаўскага і Троцкага ваяводстваў прыняла прысягу на вернасць новым уладам. Зразумела, да такой здрады каралеўская адміністрацыя аднеслася адпаведным чынам. Усе “здрайцы, веру скруціўшыя і на бок Масквы перадаўшыся...” трацілі свае набыткі ў межах княства, дзе б яны ні знаходзіліся. Першым перайшоў на бок маскоўскіх войск Стэфан Багушэвіч Мінькоўскі, харужыч Парнаўскі. Весткі ў тых часы распаўсюджваліся не вельмі хутка, і толькі праз некалькі месяцаў усе валоданні Станіслава Багушэвіча і яго сына, уключаючы і Прылуку, перадаюцца Яну Вайсіму Стэцкевічу навечна. У каралеўскім прывілеі Яну Стэцкевічу, на той час харужаму казацкаму адной з харугваў войска ВКЛ, перадаваліся “...усе сумы, грошы на Прылуках і на дзедзічных (атрыманых у спадчыну ад дзядоў і прадзедаў) яго іменнях даравалі па здрайцы Стэфану Багушэвічу, нашым і Рэчы Паспалітай рэбеліянце.”²³ Да кастрычніка 1655 г. войскі Хаванскага і атрады прысяглай шляхты з ваяводстваў і павеатаў ВКЛ пад часам Слонскага апанавалі тэрыторыю Навагародскага і Берасцейскага ваяводстваў. У іх руках апынуліся некаторыя часткі Гарадзенскага, Ковенскага і нават Вількамірскага павеатаў. Да 17 кастрычніка 1655 г. Ян і Юр’я Стэцкевічы, падкаморычы Браслаўскія, таксама як і Стэфан Багушэвіч, прынеслі прысягу маскоўскаму баярыну С. А. Урусаву²⁴. Рэакцыя каралеўскіх уладаў Рэчы Паспалітай не прымусіла чакаць. У канцы 1655 г. “...добры Прылукі, Воўчавічы, Гарадзішча па рэбеліянце Ежы Стэцкевічу, падкаморычу Браслаўскаму Казіміру Стэцкевічу, ротмістру нашаму...”²⁵.

Час знаходжання Багушэвіча і Стэцкевічаў пад маскоўскімі сцягамі быў непрацяглы: ужо ў 1656–1657 гг. яны ізноў вярнуліся пад свае харугвы ў войску ВКЛ. Зразумела, што такіх ваяроў сустрэлі з вялікай ласкай: ім даравалі мінулыя грахі, а Багушэвічу вярнулі правы на ўсе яго землі. Як на гэтую каралеўскую міласць да Багушэвіча рэагавалі Стэцкевічы, можна лёгка здагадацца.

Больш чым трыццаць гадоў цягнуўся разгляд скаргі Стэфана Багушэвіча і яго маткі пані Крыстыны Васілевічаўны Станіслававай Багушэвічавай Мінькоўскай, харужынай Парнаўскай. Першымі зрабілі крок да замірэння з харужыцам Парнаўскім баявыя сябры Яна Стэцкевіча, якія удзельнічалі ў забойстве яго бацькі. 10 кастрычніка 1667 г. Стэфан

²³ НГАБ, кмф 18, воп. 1, спр. 131, арк. 369

²⁴ Крестопроводная книга шляхты Великого княжества Литовского 1655 г.: Памятники истории Восточной Европы: Источники XV-XVII вв. Т. IV / Сост. Е. Е. Лыкова, М. Кулецкий. – М.: Древлехранилище, 1999, л. 163

²⁵ НГАБ, кмф 18, воп. 1, спр. 130, арк. 7

Багушэвіч пасля доўгіх судоў атрымаў ад Казіміра Макавецкага, таварыша роты казацкай і харугвы цэлай Крыштофа Стэцкевіча, падкаморыя Аршанскага, палкоўніка каралеўскіх войск “...усе добры і рухомасць, сумы грошай (па смерці) дабрадзея майго родзіча і ад усіх прэтэнзій на ўсю харугву на вечныя часы адрокся...”²⁶.

Што ж датычыцца братоў Стэцкевічаў, то яны, відаць, і не збіраліся пайсці на прымірэнне з Багушэвічам па справе валодання Прылукамі. У канцы 1685 г. абставіны склаліся настолькі сур’эзна, што Стэфан Багушэвіч Мінькоўскі пачаў усур’ёз хвалявацца за сваё жыццё. Коштам вялікіх грашовых выдаткаў яму ўдалося дабіцца атрымання ахоўнай граматы караля Яна III для абароны ад пагроз Стэцкевічаў. Між тым Стэцкевічы, не зважаючы на каралеўскую ахоўную грамату, перайшлі ад слоў да здзяйснення сваіх намераў. Да 13 мая 1686 г. з вялікім натоўпам слуг, сваіх сяброў і ўзброеных каламі і косамі падданных з Воўчкавіч яны напалі на Прылукі і ў чарговы раз пакінулі пасля сябе такую ж страшэнную пустэчу, якая засталася ў гэтым сяле пасля сканчэння вайны. Рэестр стратаў у Прылуках у выніку нападу Стэцкевічаў ледзь змясціўся на двух аркушах паперы²⁷.

Толькі пасля смерці Яна і Ежы Стэцкевічаў іх нашчадкі пагадзіліся пайсці на прымірэнне з Багушэвічам. У кастрычніку 1692 г., атрымаўшы згодна з дэкрэтамі Галоўнага Трыбунала галаўшчызну (штраф за забойства) ў памеры 2300 польскіх злотых наяўнымі і значную суму двума пазыковымі лістамі ад Казіміра, сына Яна Стэцкевіча, падкаморыча Браслаўскага, Стэфан Багушэвіч Мінькоўскі, падчашы Аршанскі, выдаў квітанцыйны запіс аб завяршэнні разлікаў²⁸. У Казіміра Стэцкевіча не хапіла грошай, каб спаўна разлічыцца ў адпаведнасці з дэкрэтам Галаўнога Трыбунала, і ён выдаў пазыковыя лісты і невядома, ці расплаціўся і па гэтых абавязацельствах. Маётнасць Прылукі з прылеглымі сёламі назаўсёды засталася ў валоданні Багушэвічаў. Магчыма, што гэтыя пазыковыя лісты і прывялі да трагедыйнага працягу гісторыі Прылук у сярэдзіне 30-х гг. XVIII стагоддзя.

Пасля смерці Ежы і Ганны Багушэвічаўны Мінькоўскай Стэцкевічаў, харужых Менскіх, не пакінуўшых нашчадкаў мужчынскага пола, на спадчыну пачалі прэтэндаваць звязаныя з харужымі Менскімі крэўнымі повязямі Багушэвічы Мінькоўскія. У харужага Менскага засталіся толькі дачкі, але яны пры ўступленні ў шлюб задаволіліся пасаговымі сумами і невялікай выправай (розная хатняя маёмасць, необходимая для пачатку

²⁶ НГАБ, кмф 18, воп. 1, спр. 139, арк. 2

²⁷ НГАБ, ф. 1926, воп. 1, спр. 4, арк. 107, 116

²⁸ НГАБ, ф. 1769, воп. 1, спр. 6, арк. 670

сямейнага жыцця, адзенне і каштоўнасці). Па атрыманні пасагу муж і жонка складалі бацькам маладой адмову ад прэтэнзій у будучым на застаўшуюся ў бацькоў маёмасць і не маглі прэтэндаваць на яе ў будучым. З цягам часу на спадчыну выказалі свае прэтэнзіі Станіслаў Пішчала, падстолі і падстараста судовы Аршанскі, палкоўнік каралеўскіх войск, які ўступіў у шлюб з Крыстынай Іваноўскай, і яе родныя браты – Ежы і Юзаф Міхал Іваноўскія.

Калі паглядзець на захаваныя судовыя справы, то можа ўзнікнуць думка, што ў тых часы ўся шляхта толькі і мела таго занятку, што балявала, а падгуляўшы, учыняла пабаявішча, каб потым доўга і зацята судзіцца. Скончыўшы адзін суд, учыняла напад на чужую маетнасць, захоплівала маёмасць, звозіла падданных дзеля таго, каб зноў распачаць чарговы шматгадовы судовы працэс. Зразумела, што гэта вельмі памылковая думка. Судзяцца і сёння, трэба думаць, яшчэ больш, чым гэта рабілі нашы продкі. Але па-за старонкамі актывых кніг застаецца простае чалавечае жыццё, дзе было месца і радасці, і шчасцю, і праявам вернага сяброўства. Такая ўжо спецыфіка крыніц, якія захаваліся да нашага часу. Таму пра жыццё Стэфана Багушэвіча Мінькоўскага, падчашага Аршанскага павета, мы можам апавядаць толькі на аснове, захаваных матэрыялаў яго судовых працэсаў.

На 1670 г. Стэфан Багушэвіч яшчэ не атрымаў прывілея на падчаштва Аршанскае і менаваўся, як гэта было ў звычай таго часу, харужыцам (сынам харужага) Парнаўскім. Каралеўскі прывілей на падчаштва Аршанскае пану Стэфану Багушэвічу Мінькоўскаму быў падпісаны да 3 лютага 1676 года²⁹. Адначасова з Стэфанам Багушэвічам на 1688 г. трымаў урад падчашага Аршанскага яшчэ і пан Падбіпента. Судовага працэса аб законнасці надання ўрада паміж гэтымі асобамі не было.

Цікава, што ў каралеўскім прывілеі на наданне ганаровага тытула падчашага Аршанскага павета, вельмі важным дакуменце, Стэфан Багушэвіч Мінькоўскі мянуецца Мікалаем Багушэвічам Мінькоўскім. Цяперашнім часам памылка ў адну літару ў якім-небудзь дакуменце выбівае чалавека надоўга з каляіны жыцця. А тады ніхто і не звяртаў увагу на тое, што прывілей на ўрад выпісаны на іншага чалавека. Дарэчы, яшчэ ў адным дакуменце Метрыкі Вялікага княства, ад 22 жніўня 1680 г., ізноў упамінаецца Мікалай Багушэвіч Мінькоўскі, абраны дэпутатам Галоўнага Трыбунала ад Аршанскага павету³⁰. Згодна нашых звестак, Мікалай Багушэвіч Мінькоўскі сапраўды існаваў, ён займаў урад пісара гродскага

²⁹ НГАБ, кmf 18, воп. 1, спр. 139, арк. 2

³⁰ Тамсама, спр. 505, арк. 542

свайго Аршанскага павету³¹, але нам ніколі не сустрэлася ўпамінанне аб трыманні ім падчства Аршанскага.

Добра, што ў такой вялікай колькасці захаваліся матэрыялы Галоўнага Трыбунала і каралеўскага задворнага асэсарскага суда. Сёння мы ведаем, што 13 жніўня 1670 г. каралеўскі суд выдаў баніцыйны ліст Тамашу Быкоўскаму і яго жонцы Еве Пузыноўскай на Стэфана Багушэвіча. Усе шкоды і страты паноў Быкоўскіх, разам з судовымі накладамі, былі старанна падлічаны ў часе разгляду гэтай справы на пасяджэнні Галоўнага Трыбунала яшчэ 16 жніўня 1668 г. Стэфану Багушэвічу Мінькоўскаму, харужыцу Парнаўскаму, было прад'яўлена патрабаванне аб аплаце 4405 польскіх злотых³². Ёсць падставы лічыць, што большасць судовых працэсаў Стэфан Багушэвіч выйграў. Так, 14 лютага 1680 г. Стэфан Багушэвіч Мінькоўскі, ужо падчасы Аршанскі, атрымаў з канцэлярыі Вялікага княства Літоўскага кантумацыйны (дазвол на працяг пераследу) ліст на пані Тэафілію Вайнянку, былую Мантыгайлавую, падкаморыну Пінскага павета, а цяпер Крыштофавую Богушавую, скарбнікавую Мазырскую, і самога Крыштофа Богуша, скарбніка Мозырскага павета і ўсіх спадчыннікаў памерлага Андрэя Юшкевіча. Ад памерлага Стэфану Багушэвічу была налічана на атрыманне, з улікам судовых накладаў, якія ішлі адпаведнай судовай установе, сума ў 5770 злотых³³. За нестанне на суд на абвінавачаных усклалі баніцыю. Як можна зразумець, гэтае паседжанне каралеўскага суда было не першым, на якім разглядалася справа аб праве ўласнасці на грунты ў Дайнове, размешчанай ў Ашмянскім павеце. Папярэдняе пасяджэнне задворнага асэсарскага суда адбылася яшчэ 20 снежня 1678 г. Для Стэфана Багушэвіч справа ўскладнялася яшчэ і тым, што на гэта менне прад'явіў свае прэтэнзіі і Геронім Комар³⁴.

Верагодна, што ў Стэфана Багушэвіча былі неблагія адносіны з Марцінам Казімірам Валадковічам, гараднічым і падстарастам судовым Менскім. Багушэвіч неаднаразова замяняў Валадковіча на яго судовай пасадзе ў часе яго адсутнасці або пры разглядзе судовай справы, датычнай самога гараднічага і падстарасты судовага гродскага Менскага. Аднак самыя цёплыя, сяброўскія адносіны ўсталяваліся ў падчашага Аршанскага з Адамам Янішэўскім, пісарам гродскім Менскім. Стэфан Багушэвіч запрашаўся пісарам гродскім для сведчання самых важных папер. На 18 чэрвеня 1690 г. ён сведчыць рээстр выправы для дачкі Адама Янішэўскага, пані Гелены, пісараўны гродскай Менскай, якая ўступіла ў

³¹ НГАБ, ф. 1769, воп. 1, спр. 9, арк. 702

³² НГАБ, кмф 18, воп. 1, спр. 363, арк. 557

³³ Тамсама, спр. 370, арк. 460

³⁴ Тамсама, спр. 507, арк. 354

шлюб з Пятром Янам Корсакам Уздзельскім, падчашым Полацкім. Усе гэтыя дакументы Стэфан Багушэвіч падпісвае з пазначэннем прыдомка “Байрак”³⁵. Паміраючы, Адам Янішэўскі запісаў у сваім тэстаменце жаданне, каб пасля сваёй смерці яго найлепшы сябра Стэфан Багушэвіч Байрак Мінькоўскі, падчашы Аршанскі, быў пахаваны побач з ім у яго асабістай капліцы. Акрамя Адама Янішэўскага, падчашы Аршанскі вельмі шчыра сябраваў і з Уладзіславам Янавічам Іваноўскім, спачатку з 6 кастрычніка 1666 г. – падчашым Віленскім, а з 1 верасня 1696 г. – падстоліем Вількамірскага павету³⁶. Мы павінны прывесці гэтыя звесткі, бо ў будучым яны спатрэбяцца для разумення прычын перахода Прылук да Іваноўскіх. Уладзіслаў Іваноўскі, у канцы жыцця падстолі Вількамірскі, двойчы ўступаў у шлюб. Першай яго абранніцай была Зося Падлецкая. У гэтым шлюбе нарадзіўся сын Стэфан, які кароткі час, з цэсі (згоды) свайго бацькі з 18 снежня 1701 г. і прыкладна да 6 лютага 1713 г., трымаў урад падстоля Вількамірскага³⁷. Асаблівых звестак пра яго не засталася, ды і ў нашай гісторыі ён ніякага ўдзелу не прымаў. Значна большую цікавасць выклікае другі шлюб Уладзіслава Янавіча Іваноўскага з Кацярынай Стэцкевічаўнай дачкой Ежы і Ганны Багушэвічаўны Мінькоўскай Стэцкевічаў, харужых Менскіх. У гэтым шлюбе нарадзіліся дачка Крыстына і два сыны: Ежы, у будучым суддзя гродскі Менскі і стараста Вісліцкі, і Юзаф Міхал, спачатку гараднічы, а потым да канца свайго жыцця стараста судовы гарадавы Менскі. Памёр падстолі Вількамірскі 6 ліпеня 1702 г., склаўшы тэстамент, у якім прызначыў апекунамі сваіх непаўналетніх дзяцей і жонкі Стэфана Багушэвіча і Караля Казіміра Уніхоўскага, пісара земскага Менскага.

У 1700 г. Стэфан Багушэвіч не бабаяўся выклікаць у гродскі суд Менскага ваяводства такіх асоб, як Шрэттэр, скарбны ВКЛ, Ежы Сапегу, стольніка ВКЛ, і Ізабэлу Палубінскую, маршалкоўну ВКЛ. Гэтыя прадстаўнікі эліты ВКЛ мелі свае маетнасці побач з Прылукамі і не саромеліся нападаць на граунты, якія належалі Стэфану Багушэвічу, падчашаму Аршанскаму, дзеля звоза ўпадабаных імі чужых падданных³⁸. Для разумення сутнасці справы неабходна дадаць, што на гэты час краіна была ахопена грамадзянскай вайной: большасць шляхты Вялікага княства аб’ядналася вакол ідэі пакарання магутных Сапегі, учыніўшых, як

³⁵ НГАБ, ф. 1769, воп. 1, спр. 9, арк. 739-740, 751

³⁶ Urzędniczy Wielkiego księstwa Litewskiego. Spisy. Tom I. Wojewódstwo Wileńskie. XIV-XVIII wiek / Pod red. A. Rachuby. Opr. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk, przy współpr. Ul. Jemialianczuka, A. Macuka. Warszawa, 2004, s. 143, № 667

³⁷ Тамсама

³⁸ НГАБ, кмф 1727, воп. 1, спр. 37, арк. 55

падавалася абывацелям княства, замах на іх вольнасці. На менні апальных Сапегаў не нападаў толькі самы лянiвы.

Перажытая трагедыя не паспрыяла змякчэнню характара Стэфана Багушэвіча. У некаторых выпадках ён паводзіў сябе гэтаксама, як і забойца яго бацькі. У час Паўночнай вайны Стэфан Багушэвіч Мiнькоўскі, падчасы Аршанскі, арганізаваў сапраўдны бандыцкі хаўрус. Узброіўшы падданных, чэлядзь, а таксама некаторых асабліва ахвочых да вялікіх грошай шляхціцаў, ён рабаваў мясцовую шляхту, цэрквы, звозіў чужых падданных, набіваў вазы рухомай маёмасцю, краў коней і быдла. Прычым, як сведчыў адзін з пацярпелых – пан Антоні Хлапiцкі, уладальнік невялікай часткі Астрашыцкага Гарадка, Стэфан Багушэвіч Мiнькоўскі, падчасы Аршанскі, рабіў напады, лёгка ўступаючы ў змову як з Масквой, так і са шведамі. Самога Хлапiцкага, злавіўшы, пасеклі шаблямі так, што жывога месца на ім не засталася. Уратавалі небараку чужыя людзі³⁹.

Стэфан Багушэвіч Мiнькоўскі, харужыц Парнаўскі і падчасы Аршанскі, ўступіў у шлюб з пані Марыянай з Кастравіцкіх. Праз жонку Стэфан Багушэвіч аказаўся ў сваяцтве з магутным родам Валадковічаў, які заўсёды імкнуўся быць першым сярод уладных родаў ваяводства. Сынам Стэфана Багушэвіча Мiнькоўскага быў Марцін, якога забілі навучэнцы Менскага езуіцкага калегіума.

Шмат звестак захавалася пра Бенедыкта Багушэвіча – сына Стэфана Багушэвіча Мiнькоўскага, падчасага Аршанскага, ад шлюбу з Марыянай з Кастравіцкіх. У той самы час Станіслаў Пішчала, падстолі і падстараста судовы Аршанскі, у сваёй скарзе ў Гродскі суд Менскага ваяводства ад 11 кастрычніка 1710 г. сярод сваіх крыўдзіцеляў згадвае не толькі Бенедыкта, але і Ежы⁴⁰. Ёсць меркаванне, што дачкой Стэфана Багушэвіча, падчасага Аршанскага, была Гелена Багушэвічаўна, якая на 1722 г. была ў шлюбе з Тамашом з Шкваркаў Гансеўскім, мечным Смаленскім⁴¹. Вельмі часта прозвішча мечнага Смаленскага сустракаецца ў дакументах побач з імені і прозвішчам Бенедыкта Багушэвіча, на 30 снежня 1712 г. – стольніка Смаленскага⁴², а потым з 1720 г. – і скарбніка Менскага ваяводства.

У пачатку 1701 г. Стэфан Багушэвіч Мiнькоўскі, падчасы Аршанскі, атрымаў у заставу ад Яна Мікалая Радзiвіла, крайчага ВКЛ, старасты

³⁹ НГАБ, кмф 1727, воп. 1, спр. 37, арк. 1113

⁴⁰ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 51, арк. 109

⁴¹ Urządnicy Wielkiego księstwa Litewskiego. Spisy. T. IV. Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie, XIV-XVIII wiek. Oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk, Warszawa. 2003, s. 109, № 587

⁴² Urządnicy Inflancy XVI-XVIII wieku. Spisy/ Oprac. K. Mikulski i A. Rachuba // Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVII wieku. Spisy/ Pod red. A. Gąsiorowskiego. Tom IX. Inflanty. Kórnik. 1994. s. 191

Лідскага і Юрбаркскага, сына канцлера ВКЛ Дамініка Радзівіла, частку Астрашыцкага Гарадка. Ян Радзівіл узяў пазыку ў памеры 44000 польскіх злотых і перадаў свае дзедзічныя ўладанні, як думалася, на час, а аказалася, назаўсёды Стэфану Багушэвічу⁴³.

У Багушэвічаў Мінькоўскіх па нейкіх прычынах не склаліся адносіны з навучэнцамі Менскага іезуіцкага калегіума, рэктарам якога на той час быў Бжастоўскі. Улічваючы сур'ёзную дысцыпліну, пануючую ў шэрагах гэтага ордэна, навучэнцы не маглі дзейначаць інакш як з намовы сваіх старэйшых. Здаецца, што і адсутнасць самога рэктара калегіума ў гэты дзень не была беспрычыннай. Як апавядаюць у дакуменце, унесеным у актывыя кнігі Менскага гродскага суда 13 жніўня 1707 г., Стэфан, падчасы Аршанскі, і Марыяна з Кастравіцкіх Багушэвічы разам з Бенедыктам, стольнікам Смаленскім, іх сынам, ноччу з 17 лютага гэтага года, навучэнцы калегіума забілі іх сына Марціна. Як пазначаецца ў дакуменце: "...езуіты, слугі і завядоўца адной з маёнасцяў, належачых калегіуму сабраліся..." і чакалі прыезду Марціна Багушэвіча. "...У познюю вчэрняю пару Марцін Багушэвіч, падчасыч Аршанскі, разам з хлапцом ішоў праз рынак да свайго двара..." Як толькі ён параўняўся з гасподай (наёмнае жыллё) Уніхоўскага, пісара земскага Менскага, і агарожай езуіцкага кляштара, з незачыненай форткі кляштара выбеглі натоўпам навучэнцы калегіума, якія даўно яго чакалі, з кіямі і пачалі збіваць іх сына і брата⁴⁴. Як апісваюць гэты ўчынак крэўныя Марціна Багушэвіча, нападаўшыя навучэнцы "...здрадліва абкружылі, адабралі шаблю, разбілі галаву да мозга і павыбівалі вочы...". Аб прычынах такога жорсткага нападу і забойства чалавека, добра вядомага ў павеце, сёння можна толькі гадаць. На некаторыя думкі наводзіць прысутнасць сярод навучэнцаў і служак калегіума завядоўцы аднаго з многіх менняў, што належалі калегіуму. Здаецца, што калегіуму моцна даўся ў знакі малады і энергічны падчасыч Аршанскі.

З моманту свайго з'яўлення ў межах Вялікага княства Літоўскага езуіты даволі хутка ператварыліся ў бадай што самых багатых уладальнікаў зямель, менаваных земскімі і прадвызначаных раней для забеспячэння служылых людзей. Толькі ў Менскім павеце езуітам належалі такія вялікія менні, як Глівін і Упірэвічы, дзе ў другой палове XVIII ст. мелася каля 800 падданных толькі мужчынскага полу. Як суседзі езуіты былі вельмі нязноснымі: добра адукаваныя, маючыя сувязі ва ўсіх уладных колах дзяржавы і адчуваючы іх несумненную падтрымку яны лёгка выйгравалі судовыя спрэчкі па валоданні зямлёй з малаадукаванай, а вельмі часта і зусім непісьменнай шляхтай.

⁴³ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 50, арк. 1147

⁴⁴ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 6, арк. 9-12

Дарэчы, у радаводзе Багушэвічаў Мінькоўскіх, які знаходзіцца ў справах дваранскага дэпутацкага сходу, аб існаванні ў Стэфана Багушэвіча, падчашага Аршанскага, яшчэ аднаго сына не ўпамінаецца. Ніколі аб сваім браце не ўпамінае і Бенедыкт Багушэвіч, скарбнік Менскі. Здаецца, што бакі хутка прыйшлі да згоды, крэўныя забітага Марціна атрымалі галаўшчызну, а ўспамінаць пра гэтую трагедыю не было патрэбы нікому.

Бенедыкт Багушэвіч, скарбнік Менскі, двойчы ўступаў у шлюб. Першай яго абранніцай была Грахоўская, памёршая каля 1720 г. У гэтым шлюбе нарадзіліся сыны Марцін і Стэфан і дачка Канстанцыя, пайшоўшая ў шлюб за Стэфана Жыжэмскага, пісарэвіча гродскага Менскага, старасту Кершніцкага. У другі раз ажаніўся скарбнік Менскі на Юдыце Рдултоўскай, дачцы Яна – свайго найлепшага прыяцеля, у будучым каштальяна Навагародскага.

Гаспадаранне Багушэвічаў Мінькоўскіх у Прылуках скончылася амаль праз 90 гадоў пасля атрымання гэтай вялікай некалі маетнасці. Трэба мець на ўвазе, што памеры Прылук з усімі прылеглымі да іх, як тады пісалі, сёламі і фальваркамі не былі аднолькавымі ў параўнанні з 1541 г. – ані ў 1645 г., ані ў 1730 г. Патрэба ў наяўных грашах існавала заўсёды, і для яе задавальнення асобныя часткі маёнткаў аддзяляліся ад асноўнай часткі і пасля правядзення размежавання перадавалі ў заставу ахвочым асобам.

Пасля смерці ў пачатку 1734 г. скарбніка Менскага Бенядыкта Багушэвіча Мінькоўскага на землі Прылук звярнулі асаблівую ўвагу браты Іваноўскія – Ежы, стараста Вісліцкі і суддзя гродскі Менскі, і Юзаф Міхал, тады яшчэ гараднічы Менскі, пазней таксама стараста судовы Менскі. Асноўным прэтэндэнтам на Прылуку аказаўся стараста Вісліцкі. Як мы ўпаміналі крыху раней, Іваноўскія мелі неаспрэчныя правы не толькі на спадчыну па Ганне Багушэвічаўне Мінькоўскай Ежынай Стэцкевічавай, харужынай Менскай, але і на Прылуку. Будучы апекуном непаўналетніх яшчэ дзяцей падстоля Вількамірскага, Стэфан Багушэвіч прыбраў да сваіх рук значную частку багатай спадчыны харужых Менскіх. Пакуль падстолячы Вількамірскія былі ў апецы, усё было добра для Багушэвічаў. Становішча рэзка змянілася пасля дасягнення імі сталасці і выхаду іх з-пад апекі. Ня ўсё было скончана і з заставай Прылук. Згодна з дзеючым правам, крэўныя мелі некаторую магчымасць патрабаваць вяртання маетнасці прамым спадчыннікам Стэцкевічаў. Тым болей, што Багушэвічы атрымалі ад нашчадкаў Крыштофа Стэцкевіча, падкаморыя Браслаўскага, каля 11000 польскіх злотых – чацвёртую частку ўсёй застаўнай сумы. Да ўяго гэтага свае асабістыя прэтэнзіі дадалі і самі Іваноўскія. Пасля выхаду з-пад апекі Ежы і Юзаф Іваноўскія, склаўшы рэестр бацькоўскіх набыткаў, не далічыліся некаторых з іх. Зусім верагодна, што ў руках старасты Вісліцкага аказаліся пазыковы запісы скарбніка Менскага. Ежы Іваноўскі

змог выкупіць іх і прад'явіць для аплаты спадчыннікам памерлага. Дзеці Бенедыкта Багушэвіча ад яго другога шлюба на Юдыце Рдултоўскай, дачцы яго бліжэйшага сябра і хаўрусніка Яна, спачатку скарбніка Менскага, а ў канцы жыцця і кашталяна Навагародскага, Казімір і Антоні яшчэ не дасягнулі сталасці і не маглі аказаць сур'ёзнага супраціву. Да ўсяго гэтага Багушэвічаў спасціг няшчасны лёс. Памерлі сыны скарбніка Менскага ад яго шлюбу з Грахоўскай: Стэфан і Марцін. Прычым Марцін Багушэвіч, хутчэй за ўсё, быў забіты ў часе яго спрэчак з братамі Іваноўскімі, падстолічамі Вількамірскімі. Не змог аказаць дзейснай дапамогі і Ян на Рдултове Рдултоўскі, кашталян Навагародскі. Марцін Багушэвіч Мінькоўскі, часта памылкова менаваны ў дакументах скарбнікам Менскім, і яго жонка Тэрэза з Тышкевічаў паспелі пасварыцца з ім з-за Хожава, размешчанага пад Маладзечнам.

Асабліва вострыя сутычкі адбыліся ў 1736 г. Як можна зразумець, самыя драматычныя падзеі пачаліся ў самым пачатку таго года. 5 красавіка Марцін Багушэвіч, мянуочы сябе скарбнікам Менскім, хаця, па сутнасці справы, ён быў толькі скарбнікавічам (сынам скарбніка) Менскім, ад свайго імя і імя сваіх непаўналетніх родных братоў Казіміра і Антонія ўносіць пратэст на гвалтоўныя дзеянні Ежы, старасты Вісліцкага, і Юзафа Міхала, гараднічага Менскага, Іваноўскіх. Вялікі натоўп слуг і памочнікаў Іваноўскіх, узначаленых Міхалам і Марцінам Жыжэмскімі, пісарэвічамі гродскімі Менскімі, крэўнымі жонкі Юзафа Іваноўскага, Аляксандрам Трускоўскім і Жыдовічам, напалі на іх маёнтак у Прылуках. Перастрашаныя дзеці і некаторая частка прыслугі заселі ў доме, чакаючы ўварвання рабавальнікаў у дом. Аднак, у нападаючых, відаць, быў загад не чапаць дзяцей. Вакол дома паставілі варту са стрэльбамі і здзіамі. Значная частка слуг і падданных Іваноўскіх занялася звычайным грабязжом. Пакуль на падводах вывозілі рознае дабро са свірнаў і іншых сховаў, зводзілі з двара быдла і коней, некалькі чалавек на вачах дзяцей “...форткі, дзверы ў доме ламалі і выбівалі...”. “Палі, на якіх мост праз раку збіраліся будаваць, павыціналі...”. Толькі апоўначы, пасля таго, як з сяла вывезлі ўсё, што толькі можна было звесці, нападнікі пакінулі Прылуку⁴⁵. На гэтым справа не скончылася. 30 мая 1736 г. Юзаф Іваноўскі зводзіць падданага Марціна Багушэвіча Андрэя Качароўскага з сяла Дубравы⁴⁶. Неабходна адзначыць, што сялян зводзілі да іншага гаспадара часцей за ўсё з яго асабістай згоды. Як і сёння, тады таксама дзейнічаў прынцып “рыба шукае дзе глыбей, а чалавек дзе лепей”. Малады селянін не мог і марыць аб атрыманні ўласнага, няхай і невялікага, надзелу каб ажаніцца і пачаць самастойна весці сваю гаспадарку. А ў новага

⁴⁵ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 107, арк. 15

⁴⁶ Тамсама, арк. 20

пана яму абяцалі каля паўвалокі зямлі, некалькі вольных ад аплаты падаткаў гадоў, некаторую дапамогу ў пабудове свайго асобнага дома.

Аб характары Ежы Іваноўскага, старасты Вісліцкага, ды і самога Юзафа, можна атрымаць уяўленне з падзей, адбыўшыхся 1 ліпеня 1726 г. У гэты дзень стараста Вісліцкі не пабаяўся ўчыніць напад на землі самога Антонія Агінскага, пісара Вялікага княства Літоўскага. Як паведамляецца аб гэтым у дакуменце, грамада слуг і падданных маладога Іваноўскага "...з стрэльбамі агністымі, трыбам (парадкам) жолнерскім на сяло і засценак Скробаўшчыну каля Койданава напаў і да дома Рыгора Дубкоўскага наехаў і акружыў яго. Стралаў па ягоным доме і матку яго Кацярыну збіў і скрывавіў і скалечыў...". А паколькі да самога гаспадара не змог дабрацца, то захапіў яго крэўнага Адама і звёз ў Чаркасы, дзе пасадзіў у вязенне, закаваўшы у ланцугі⁴⁷. Небарака знаходзіўся ў гэтых умовах яшчэ 15 ліпеня таго ж года.

Да 1740 г. Прылуці поўнаасцю перайшлі ў рукі Ежы, старасты Вісліцкага, і яго жонкі Розы са Слізняў, у першым шлюбе Стэфанавай Валадковічавай, падсудковай земскай Менскай. У гэтым шлюбе не было нашчадкаў. Пасля смерці брата Юзаф Міхал Іваноўскі не дапусціў, каб багатыя землі старасты Вісліцкага, уключаючы і Прылуці, перайшлі да дзяцей Стэфана Валадковіча. Яны без выняткаў сталі часткай яго вялікіх зямельных валоданняў. Як тлумачыў сам Юзаф Іваноўскі, брат пазычыў у яго значную суму грошай і не змог разлічыцца.

Пасля атрымання Прылук Юзаф Міхал Іваноўскі хутка стаў узнімацца ўгору па лесвіцы пасадаў і ўрадаў. Па каралеўскім прывілеі ад 19 верасня 1746 г. ён атрымаў тытул гараднічага Менскага⁴⁸. Крыху пазней ён атрымаў прывілей на староства судовае гарадавае Менскае. Як прызнаваўся перад смерцю сам Юзаф Іваноўскі, атрыманне староства яму вельмі дорага абышлося. Акрамя праўных (на правядзенне працэдур, звязаных з атрыманнем пасады) выдаткаў, прадугледжаных дзеючым правам, ён выдаткаваў яшчэ каля 120000 польскіх злотых⁴⁹.

Перад смерцю, 1 верасня 1760 г., на 60-м ад нараджэння годзе, Юзаф Міхал Іваноўскі, стараста судовай гарадавы Менскі, склаў тэстамент, дзе паклапаціўся аб забеспячэнні сваёй жонкі пані Марыяны з Жыжэмскіх і шматлікіх нашчадкаў. Жонцы перадаваліся ў пажыццёвае карыстанне дзве часткі Прылук, якія яму дасталіся ад памерлага брата Ежы, старасты Вісліцкага. Для забеспячэння пасагам незамужняй дачкі Розы і стварэння годных умоў жыцця малодшага сына Станіслава вылучаліся: Лахаўшчына

⁴⁷ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 40, арк. 1329

⁴⁸ НГАБ, кмф 18, воп. 1, спр. 175, арк. 40

⁴⁹ НГАБ, ф. 1769, воп. 1, спр. 7, арк. 255

з фальваркам Слабада, Стакоцічы, фальварак Талькаўшчына, Шчамысліца, іменне Падгай і Каханюўшчына⁵⁰. Стараста судовы гарадавы Менскі адчуў сябе нездаровым яшчэ ў 1759 г., але тады, як ён пісаў, “...яму дазволіў жыць яго нябесны заступнік святы Юзаф...”.

У мясцовай шляхты меліся вельмі сур’ёзныя прычыны для нараканняў на характар вядзення судовых спраў у гродскім судзе, які падпарадкоўваўся Іваноўскаму. Аднак Юзаф Іваноўскі дабіваўся ў судах Вялікага княства Літоўскага рашэнняў па гэтых справах на сваю карысць. Несумненна, што акрамя нябеснага патрона, у судавага старасты Менскага меліся і зямныя абаронцы. Паміраючы, Юзаф Міхал Іваноўскі даручыў сваю сям’ю апекунам, якімі прызначыў самых аўтарытэтных асоб у ВКЛ. Апекунамі ягонай жонкі і дзяцей згадзіліся стаць: Міхал Радзівіл, ваявода Віленскі, гетман ВКЛ, Ігнацы з Казельска Агінскі, маршалак ВКЛ, Тадэвуш з Казельска Агінскі, кашталян Троцкі, ксёндз Солтык, біскуп Кракаўскі, і Ежы Мнішак, каронны маршалак надворны.

Праз некаторы час пасля пахавання мужа, менавіта – 16 лістапада 1761 г. пані Марыяна з Жыжэмскіх Юзафавая Іваноўская, старасціна судовая Менская, праз вознага правяла інтрамісію (уступленне ў правы валодання) ў Прылуках, Прылучках, Слабадзе, Падгаі, Каханюўшчыне і іншых маёнтках, згодна з тэстаментам старасты судавага Менскага⁵¹.

Пасля смерці мужа і бацькі для Іваноўскіх насталі цяжкія часы. Крэдыторы прад’явілі прэтэнзіі на значную суму грошай, якую ім завінаваціўся былы стараста судовы Менскі. У апошнія гады выдаткі Юзафа Іваноўскага перавышалі грашовыя паступленні ад яго камерцыйных устаноў і прыналежных яму падданых. Зразумела, што вастрэня праблемы крыху заспакойвалася тым, што старэйшы сын Юзафа Ігнацы Іваноўскі па цэсіі (згодзе) бацькі і з прывілея караля Станіслава Аўгуста ад 18 лютага 1760 г. атрымаў стараства судавае Менскае⁵². Яго паўнамоцтваў хапала, каб крыху супакойць патрабаванні крэдытараў. Аднак агульная сума прад’яўленых крэдытарамі грашовых патрабаванняў не магла быць забяспечана тымі грашовымі сродкамі, якія меліся ў распараджэнні самога Ігнацыя Іваноўскага і яго родных братоў. Да таго ж, яго браты, як і ён сам, прывыклі весці раскошнае жыццё. Марыяна з Жыжэмскіх і Ігнацы, яе сын, стараста судовы Менскі, Іваноўскія вымушаны былі правесці эксдывізію (выставіць на аўкцыён) па значнай частцы Прылуцкіх іменняў⁵³.

⁵⁰ НГАБ, ф. 1769, воп. 1, спр. 16, арк. 211-224

⁵¹ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 13, арк. 610

⁵² НГАБ, кмф 18, воп. 1, спр. 181, арк. 710

⁵³ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 17, арк. 1129

Яшчэ 24 кастрычніка 1777 г. Тэаніла з Іллічоў Іваноўская, старасціна судовая Менская, ад сябе і ад сына Максіміліяна і дачкі Караліны перадае ў заставу Францыску Вайдзевічу, суддзі гродскаму Менскаму, частку Лахаўшчыны⁵⁴. У рукі Францыска Вайдзевіча і яго жонкі пані Ганны з Праздзецкіх да 21 сакавіка 1782 г. такім жа парадкам перайшлі Каханоўшчына, Падгаі і некаторыя іншыя фальваркі, адзеленыя ад Прылук⁵⁵. Заўсёды землі перадаваліся ў заставу з вялікім спадзяваннем на тое, што цяжкія часы пройдуць і настане момант іх вяртання ў свае рукі. Вельмі мала можна прывесці прыкладаў здзяйснення гэтых надзей.

Да 1780 г. і Іваноўскія пазбыліся большай часткі Прылук. 26 студзеня 1778 г. Станіслаў з Рагала Іваноўскі, старасціч судовы Менскі, і яго жонка Барбара з Ратамскіх прадаюць значную частку сваіх асабістых валоданняў у Прылуках. Толькі за 20000 польскіх злотых Матэвуш і Кацярына з Янішэўскіх Ваньковічы, суддзі земскія Менскія, набываюць у старасцічоў Менскіх пазасталыя ў іх трэць Прылук і Лахаўшчыны⁵⁶.

Вёска Прылучкі перайшла ў валоданне Багдана Кастравіцкага, будаўнічага Менскага. Перад смерцю, складаючы свой тэстамент, будаўнічы Менскі запісаў гэты фальварак сваёй добрай знаёмай пані Марысі Янавай.

Чарняўскі Фёдар Віктаравіч, гісторык.

---

⁵⁴ НГАБ, кмф 18, воп. 1, спр. 175, арк. 255

⁵⁵ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 21, арк. 176

⁵⁶ НГАБ, кмф 18, воп. 1, спр. 505, ар. 536

ПРЫЛУКІ Ё ХХ СТАГОДДЗІ

Гісторыя Прылук у ХХ стагоддзі складаная і часам вельмі драматычная.

Да 1917 года сядзіба жыла сваім звычайным жыццём. Гаспадарка была добрая, вялікая. Меўся 8-польны севазварот. У Воўчкавічах адчыніў дзверы вялікі чырвоны прыгожы касцёл, пабудаваны на сродкі Юрыя Чапскага. Было і гора. Памерла гаспадыня – графіня Юзафіна, асірацелі сям’ера дзяцей.

Трагедыя 1917 года не мінула Прылук. Пасля рэвалюцыі землі, якія належалі Юрыю Чапскаму, былі нацыяналізаваны, і на іх утвораны некалькі “нацыяналізаваных маёнткаў”.

У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь захавалася шмат дакументаў, па якіх нам удалося аднавіць гісторыю сядзібы ў ХХ стагоддзі.

6 лютага 1919 года сядзіба Прылукі, як і ўсе іншыя сядзібы, была перададзена ў карыстанне павятовага ўпраўлення нацыяналізаваных сельгаспрадпрыемстваў. Сядзібы падзяляліся на тры катэгорыі. Прылукі былі аднесены да 1-й групы, у якую ўваходзілі тыя сядзібы, дзе меліся тэхнічны інвентар і прадпрыемствы, ўмовы для развіцця спецыяльных галін сельскай гаспадаркі, добры культурны стан і невялікая адлегласць ад эканамічных цэнтраў¹.

Пасля канчатковага ўсталявання савецкай улады Прылукі сталі “народным маёнткам” Наркамзема БССР, а ў пачатку 1921 года, згодна архіўных дакументаў, гэта саўгас “Прылукі”, якому належалі вёскі Прылукі, Падгай, Каханаўшчына, Слабада, Лецкаўшчына і Прылуккі.

Пасля заснавання у Мінску Беларускага Дзяржаўнага ўніверсітэта Прылукі на кароткі тэрмін сталі “вучэбнай фермай” БДУ². У гаспадарцы была 21 дзесяціна орнай зямлі. Вырашана ўзнавіць 9-польны севазварот, займацца зерневымі, агародніннымі, ягднымі, пладовымі культурамі і бульбай. Былі таксама сенакос, майстэрні і кузня, малочны статак каля 30 галоў. Гаспадарку абслугоўвалі 26 коней. Адначасова маёнтак выкарыстоўваўся як вучэбная ферма і дом адпачынку для прафесарска-выкладчыцкага складу БДУ.

У верасні 1922 г. ферма Прылукі перададзена нанова арганізаванаму Беларускаму Дзяржаўнаму інстытуту сельскай гаспадаркі імя Леніна. У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь захоўваецца вельмі падрабязны акт перадачы ад 5 верасня 1922 г. народнай гаспадаркі “Прылукі” Самахвалавіцкай воласці Мінскага павету інстытуту³, а таксама загад №111

¹ НАРБ, ф. 681, воп. 1, спр. 83, арк. 102, 122 зв.

² Тамсама, ф. 205, воп. 1, спр. 48, арк. 5.

³ Тамсама, ф. 209, воп. 1, спр. 43, арк. 12-18.

ад 12 жніўня 1922 г. па наркамзему⁴. Праз тры гады інстытут быў пераведзены ў Горкі, а маёнтак Прылукі зноў перададзены Наркамзему БССР.

З архіўных крыніц вядома, што 5 кастрычніка 1937 г. быў адкрыты дом адпачынку “Прылуки” ЦК КП(б)Б. У Нацыянальным архіве намі знойдзена дакладная запіска намесніка фінансава-гаспадарчага сектара ЦК КП(б)Б Баранова на імя сакратара ЦК П. Панамарэнкі “О состоянии дома отдыха «Прилуки»”, складзеная ў 1938 годзе⁵. З яе бачна, з чаго складалася маёмасць дома адпачынку і каго ён абслугоўваў. Сярэдняя наведвальнасць адпачываючых у звычайныя дні разам з сем’ямі была 66 чалавек, у выхадныя дні – 130 чалавек. Дом адпачынку фінансаваўся па лініі наркамату аховы здароўя і СНК БССР.

Падчас вайны ў сядзібе была рэзідэнцыя вышэйшых чыноў акупацыйнай фашыскай адміністрацыі, тут бываў гаўляйтэр В. Кубэ. Пры адступленні фашыстаў палац быў спалены. Ад яго засталіся толькі сцены і капітальныя перагародкі. Мясцовыя жыхары бралі з руін цэглу для сваіх патрэб.

У час вайны парк моцна пацярпеў, ад яго захаваліся толькі некалькі старых клёнаў, лістоўніц, а на цэнтральнай алеі і паўднёва-заходнім схіле – ліпы. Тэрасная частка парка добра праглядалася: дрэвы, у адрозненне ад сённяшняга часу, раслі толькі па баках тэрас. Дамы гаспадарчага комплексу сядзібы выкарыстоўваліся пад кватэры жыхароў Прылук і для гаспадарчых патрэб. Памяшканні былога пастаялага двара былі прыстасаваны пад школу.

У 1957 г. рашэннем Савета Міністраў БССР палац і парк былі перададзены Мінскай выпрабавальнай станцыі па каларадскім жуку, нематодам і раку бульбы Усесаюзнага інстытута аховы раслін. Праект аднаўлення палаца быў распрацаваны Беларускай дзяржаўным інстытутам праектавання сельскагаспадарчага будаўніцтва (архітэктар Я. Цюкаў). У 1959–1961 гг. палац быў адноўлены. Тады да яго быў дабудаваны двухпавярховы Г-падобны корпус. Значную ролю ў аднаўленні палаца адыграла дырэктар Даследчай станцыі Ц. С. Гандэльман. Былі таксама пабудаваны чатыры двухпавярховыя шматкватэрныя дамы, вадацяжная вежа, дзіцячы садок, гаражы, кацельня⁶.

З 1944 г. у Прылуках размяшчаецца Беларускае прыёмнае радыяцэнтр, які быў створаны пасля вызвалення БССР і ажыццяўляў радыёвяшчанне і радыёсувязь з Масквой. Спачатку ён працаваў у прыстасаваным нямецкім бараку. У кастрычніку 1946 года яго перавялі ў стайневы флігель сядзібы, а

⁴ НАРБ, ф. 48, воп. 1, спр. 453, арк. 82.

⁵ Тамсама, ф. 4п, воп. 1, спр. 14457, арк. 1-12.

⁶ Проект восстановления дворцово-паркового комплекса «Прилуки». – Минск, Белгипросельстрой, 1957-59.

ў 1956 г. – у пабудаванае для яго памяшканне, дзе ён працуе і цяпер. Для супрацоўнікаў радыёцэнтра пабудаваны жылыя дамы па вуліцах Лясной і Радыстаў⁷.

У канцы 1950-х – пачатку 1960-х гг. у Прылуках было пасаджана шмат маладых дрэў. У парку ў 1963–1964 гг. была адноўлена цэнтральная ліпавая алея.

Вельмі хутка Прылукі пачалі развівацца пасля таго, як на базе выпрабавальнай станцыі ў лютым 1971 г. быў створаны Беларускі навукова-даследчы інстытут аховы раслін⁸.

Першым яго дырэктарам стаў доктар біялагічных навук, член-карэспандэнт АН Беларусі А. Л. Амбросаў (1971–1978 гг.). У гэты час быў распрацаваны генеральны план забудовы Прылук (на 25 гадоў), якога прытрымліваюцца і цяпер. Больш за 30 гадоў будаўніцтвам кіраваў намеснік дырэктара інстытута П. Л. Гладкі.

Вялікая роля ў станаўленні навуковага патэнцыялу інстытута, яго матэрыяльнай базы, усталявання міжнародных сувязей, а таксама ў развіцці Прылук належала акадэміку Акадэміі аграрных навук, заслужанаму дзеячу навукі В. Ф. Самерсаву, які быў дырэктарам інстытута на працягу 20 гадоў. Цяпер у Прылуках ёсць вуліца, якая носіць яго імя.

У гэты час былі пабудаваны шматпавярховыя дамы, цяплічны комплекс для навуковых даследаванняў, лабараторны корпус з бульбасховішчам, газавая кацельня, гаражны комплекс, новы водазаборнік, вялікі дзіцячы садок, Рэспубліканская біялагічная лабараторыя, адкрыты магазін прадуктовых і прамысловых тавараў. У 1976 годзе ўзведзены новы будынак сярэдняй школы са стадыёнам і спартыўнай залай. Вакол школы пасаджаны парк.

У 1981 годзе палацава-паркавы комплекс у Прылуках быў прыняты пад дзяржаўную ахову, а ў 1990–1991 гг. Беларускім рэстаўрацыйна-праектным інстытутам распрацаваны праект яго рэстаўрацыі⁹. У прамысловай зоне сядзібы прылукі частка будынкаў была разбурана ў яшчэ ў міжваенны час, захаваліся толькі стайня з аркадамі, флігель для рабочых, вінакурня. У апошнія гады вядуцца работы па аднаўленні гэтага кутка сядзібы, да якога шчыльна падыйшлі катэджы. Гістарычная значнасць комплекса прамысловых пабудов Прылуцкай сядзібы унікальная – тут яшчэ да адмены

---

⁷ Рэспубліканскаму унітарнаму прадпрыемству па надзору за электросвязью «Бел-ГИЭ» 5 лет (1996 – 2001). Мінск, 2001.

⁸ Белорусский научно-исследовательский институт защиты растений. Мінск, 1982.

⁹ Памятник архитектуры XVIII века – Дворцово-парковый комплекс в д. Прилуки Минского района. – Мінск, Белорусский реставрационно-проектный институт, 1991.

прыгонніцтва быў створаны буйны прамысловы цэнтр, побач з якім па адзінаму плану ўзводзілася жыллё для рабочых.

На працягу 1990-х – 2000-х гг. на ўсход ад “прамысловай зоны” XIX стагоддзя пабудаваны пасёлак з дамамі катэджнага тыпу. Сучасныя Прылуці налічваюць каля 2 тысяч жыхароў.

У Прылуках таксама размешчаны Беларускі праектны інстытут аэрафотагеадэзічных даследаванняў. Інстытут і шматкватэрны дом для яго супрацоўнікаў пабудаваны на Лысай гары.

У памяшканні былога стайневага флігеля пасля Айчыннай вайны быў адкрыты клуб, які існаваў да 1995 года. Пастановай Мінскага выканкама ў тым самым годзе быў створаны Прылуцкі цэнтр народнай творчасці (кіраўнік – заслужаны работнік культуры Рэспублікі Беларусь Л. А. Ваўчок), які праводзіць значную работу сярод насельніцтва Прылук і навакольных вёсак. Творчы калектыў цэнтра шырока вядомы сярод устаноў культуры Мінскага раёна. Сярод чатырох калектываў, маючых званне “народных”, з ліпеня 2002 года дзейнічае і гісторыка-краязнаўчае аб’яднанне “Прылуцкая спадчына”.

***Гатальскі Ігар Валер’евіч**, кіраўнік народнага гісторыка-краязнаўчана аб’яднання “Прылуцкая спадчына” Прылуцкага цэнтра народнай творчасці Мінскага раёна, краязнаўца, экскурсавод.*

***Кароль Інэса Трафімаўна**, кандыдат біялагічных навук, член Савета і метадыст народнага гісторыка-краязнаўчага аб’яднання “Прылуцкая спадчына” Прылуцкага цэнтра народнай творчасці Мінскага раёна.*

ПРИЛУКИ МОЕЙ МОЛОДОСТИ (1961–1970-Е ГГ.)

Работая над своей диссертацией в библиотеке Академии наук в 1975–1976 гг. в зале редкой книги, я увидела книгу известного исследователя, учёного и искусствоведа Адама Иосифовича Мальдиса «Падарожжа ў XIX стагоддзе». Там были кое-какие данные об истории Прилук. И я решила обратиться за консультацией к самому А. И. Мальдису, благо он работал в Академии. Он и направил в нужное русло мои поиски об истории Прилук. Посоветовал первоисточники, справочники и книгу Марии Чапской «Europa w rodzinie» («Европа в семье»). Помог выписать эту книгу (издания 1968 г.) из Парижа по межбиблиотечному абонементу. Были получены данные об истории замка, его владельцах, их судьбах. Я сделала копии с литографии Наполеона Орды, которые были переданы в музей Белорусского научно-исследовательского института защиты растений и использовались при создании исторической летописи Прилуцкой усадьбы.

Моя жизнь в Прилуках началась весной 1961 года (47 лет назад), когда молодые специалисты после окончания Ленинградского сельхозинститута приехали по направлению на место работы – в Минскую опытную станцию ВИЗР. Из моего выпуска нас было пятеро, хотя ранее и чуть позднее приезжали и из других выпусков, всего около 10 человек. В 60-е годы, во время хрущёвской оттепели, все сельхозучреждения выселяли за город. Так и нашу Минскую станцию в тот год перевели из Минска (с улицы Розы Люксембург) в Прилуки. Временно мы располагались в бывшей солдатской казарме (это на 6-м километре шоссе), администрация – в других домиках бывшей артиллерийской воинской части среди леса. Это там, где телерадиоцентр. Сотрудников из Минска привозили и отвозили на служебном автобусе. А дорога в то время была грунтовая. Автобусы рейсовые не ходили.

Прилуки в то время были местом, можно сказать, довольно секретным, ведь мы изучали карантинные объекты – рак картофеля, нематоду картофельную и колорадского жука. Наш адрес был такой: Минск, п/я 20. Кроме того, в Прилуках были ещё два секретных объекта – п/я 21 и 22. Это воинская часть «связистов» - п/я 21. Она располагалась на сегодняшней территории так называемых «генеральских дач». П/я 22 – это радиоцентр, где была военизированная охрана и колючая проволока, стояли высокие антенны. А чем занимались там – тогда никто не знал.

И вот, приехали молодые специалисты. Поселили нас в общежитие, в единственном среди поля доме. Рядом – водонапорная башня и строящийся второй дом, где нам позднее дадут квартиры и где будет улица Мира. Позже, в конце 60-х, было построено ещё 3 дома.

В то время названий улиц ещё не было. Поэтому ориентировались так: наши дома – это «жуки», нынешняя улица Радистов – «радисты», а дома старинной постройки Чапских – «Шанхай».

Справа от нашего жилого дома, метрах в 100 находилась тогда «Лысая гора». На этой горе когда-то очень давно были воинские захоронения, а во времена графа Чапского стояла часовня. В наше время на этой горке – самом высоком месте Прилук – собиралась молодёжь. Там жгли костры и танцевали. В настоящее время этой горки нет. Её снесли, а песок употребили для строительства новой дороги, которая есть в настоящее время. Она проходит правее метрах в 50 от старой дороги – «Пинского тракта» (или Екатерининского), на которой был ещё деревянный мост.

Река Птичь была тогда полноводной благодаря плотине у старой мельницы. Мельница ещё работала. Был и второй мост через речку. Столетние ивы обрамляли реку и пляж. Около мельницы на запруде мы и купались.

Вода в реке была кристально чистая, и рыбы водилось тьма. Не было ещё канализации – продукта цивилизации, загрязняющей в настоящее время речку и луг.

Луга возле речки были заливные и культурные. Ни осота тебе, ни репейника. Травы и цветы – заповедные. Мельница и мостик состарились, и их разобрали в конце 70-х годов. На этом месте дочерью старого мельника был построен дом.

Идём дальше по дороге, обходим снизу замок. Вот старые господские дома и хозяйственные постройки. Они сохранились после войны (только красный корпус был сильно разрушен, но в его подвалах жили люди). Местные жители (аборигены) тогда жили в этих домах, а также в каретном доме. Здесь был клуб и кинотеатр, где каждый день «крутили» кино.

Озера не было, его сделали в 90-е годы, когда стали восстанавливать эти постройки. При Чапских здесь озеро было. А тогда, в 60-е, здесь было заболоченное место, а около него – огороды, сараи. Возле старинных домов проходила дорога, обсаженная каштанами и тополями. На пригорке были грядки.

Амбар времён Чапских использовали как склад для зерна и яблок. Благо яблок было много, т.к. рядом, за амбаром, где теперь коттеджи, был колхозный яблоневый сад, где-то 70 га. Сад – это место, где гуляли с колясочками молодые мамы, школьники учили уроки и загорали. А осенью всё население Прилук собирало яблоки – как для себя, так и для колхоза.

Зимой вокруг сада была сделана лыжня, и мы после работы под луной бегали по ней на лыжах. В выходные ходили на лыжах в лесу. Кстати, в Прилуках зимой заливали сразу два катка – на улице Радистов и на стадионе, а перед Новым годом украшали ёлки, и жители выходили после Нового года и праздновали.

Лес в округе тогда был заповедный – ягодный и грибной. Здесь водились и селились кабаны, лисы, зайцы, барсуки и даже косули. Когда стали строить частные дома, в 90-е годы, лес (правдами-неправдами) стали вырубать. От этого леса почти ничего не осталось. Зато появилось много домов и замков. Соединилось старое и новое. Центральная улица «Царского села» названа в честь академика Самерсова, а есть улица графа Чапского около реки.

Идём дальше. Огибаем это село и идём в центр Прилук. Первый дом, в котором расположен магазин, был построен в 1975 году на месте, где было капустное поле. Выше на горке – застройка 80-х годов. Улица Радистов – тоже 3 дома. Переходим через дорогу и попадаем в старинный парк, где главный объект истории – замок. К нему ведёт липовая аллея. Вот замок и башня – или то, что осталось от них после войны 1944 г. Замок был восстановлен в 1963-64 годы и отстроен по старым чертежам, только внутри планировка уже другая. Часовая башня была сильно разрушена и представляла угрозу, т.е. она могла обрушиться. Поэтому в 1963 г. башню взорвали. В 1963–1964 гг. замок выглядел уже прекрасно. Сотрудники переехали в отстроенное здание, а ещё обновили липовую аллею, посадили молодые липы. А в 1971 году на основе Минской станции был создан Белорусский научно-исследовательский институт защиты растений. Работа пошла большая. А замок до сих пор представляет большой интерес для туристов, художников, кинематографистов и охраняется как памятник архитектуры.

Воспоминания написаны в 2008 году.

*Данчанка Маргарыта Іванаўна, кандыдат біялагічных навук,
член аб'яднання "Прылуцкая спадчына".*

ПРЫЛУКІ ЧАПСКІХ У ГАБЕЛЕНАХ

Палацава-паркавы комплекс “Прылукі” з’яўляецца сёння найбольш значным архітэктурным помнікам у ваколіцах г. Мінска. У час свайго росквіту, у другой палове XIX – пачатку XX стагоддзяў, сядзіба “Прылукі” акрамя палаца аб’ядноўвала шмат будынкаў прамыслова-гаспадарчага прызначэння і іншых пабудоў (вежы, капліца і інш.), якія, нажаль, не захаваліся да нашага часу (большасць з іх была разбурана ў першай палове XX стагоддзя).

У склад экспазіцыі гістарычнай выстаўкі “Прылукі праз вякі”, якая распрацавана і падрыхтавана гісторыка-краязнаўчым аб’яднаннем “Прылуцкая спадчына”, уваходзяць габелены, аб’яднаныя агульнай назвай “Страчаная спадчына”. Ідэя стварэння габеленаў з’явілася ў той час, калі супрацоўнікі аб’яднання адшукалі шэраг рэдкіх фотаздымкаў пачатку XX стагоддзя (1914–1915 гг.). Як стала вядома, у Прылуці прыязджаў вядомы ў той час фатограф Ян Булгак, і ў архіве аб’яднання ёсць дакладны яго здымак стайневага флігеля, які ўваходзіў у сядзібу “Прылукі”. У сувязі з гэтым можна дапусціць, што фотаздымкі і іншых пабудоў, зробленыя ў той час, належаць таксама Яну Булгаку.

Вельмі прыгожай пабудовай была гадзіннікавая вежа. Яна была разбурана апошнай (у 1963–1964 гг.). Фотаздымкаў вежы, зробленых у розны час, ёсць шмат. Ёсць яна і на малюнку Напалеона Орды, зробленым у 1876 г. Ёсць некалькі здымкаў і каплічкі, падрабязнае апісанне якой мы знаходзім у літаратуры. Нажаль, невядома, у якім месцы сядзібы яна знаходзілася. Габелен з выявай кухоннага флігеля зроблены таксама на аснове старога фотаздымка. Зараз на падмурку флігеля ўзведзены другі будынак, які неаднаразова перабудоўваўся.

У 1876 г. у Прылуці прыязджаў Н. Орда і зрабіў два малюнкi палаца ў Прылуках: з паўдневага і паўночнага бакоў. З цягам часу найбольш значныя змены будынак палаца атрымаў менавіта з паўдневага фасаду, ад ракі Пціч, якая таксама вельмі змянілася. Менавіта малюнак палаца з поўдня выкарыстаны намi для стварэння габелена.

Чырвоны касцёл Сэрца Ісуса у вёсцы Воўчаквічы быў пабудаваны Ежы Чапскім і адкрыты ў 1904 г. За год да таго, у 1903 г., каля яго па ўласным завяшчанні была пахавана Юзэфіна Чапская, гаспадыня сядзібы “Прылукі”. Па архітэктурным выглядзе касцёл быў вельмі падобны на касцёл Сымона і Алены ў г. Мінску на плошчы Незалежнасці. Касцёл у в. Воўчаквічы быў разбураны ў першай палове XX стагоддзя.

Маляўнічае наваколле Прылук з даўніх пор натхняла жывапісцаў і фотамастакоў. Намі таксама створаны шэраг габеленаў пад агульнай назвай “Прылуцкія краявіды”, якія ў складзе выстаўкі “Прылуці праз стагоддзі” экспанаваліся, акрамя г. Мінска, у многіх гарадах Беларусі.

Усе работы выкананы ў тэхніцы набіўкі іголкай па тканіне, якая адрозніваецца ад іншых тэхнік тым, што работа выконваецца з левага, адваротнага боку і ў сувязі з гэтым мае пэўную складанасць. Колер на гістарычных габеленах падабраны паводле літаратурных звестак аб колерах пабудоў сядзібы ў пачатку ХХ стагоддзя.

Старасціна Марыя Аляксандраўна, кіраўнік народнай школы габелена “Міхаліна” Прылуцкага цэнтра народнай творчасці Мінскага раёна, член аб’яднання “Прылуцкая спадчына”.

АРХЕАЛАГІЧНЫЯ ПОМНІКІ В. ПРЫЛУКІ І НАВАКОЛЛЯ

У сучасных беларускіх энцыклапедычных выданнях пра в. Прылукі напісана, што яны вядомы з XVI стагоддзя¹. Сапраўды, у 1508 г. намеснік мінскі князь Багдан Іванавіч Заслаўскі атрымаў прывілей, які пацвярджаў яго правы на валоданне дворцам (невялікай шляхецкай ці панскай сядзібай, маёнткам) Прылукі, які разам з іншымі наданнямі ён атрымаў яшчэ ад вялікага князя літоўскага Аляксандра, магчыма, разам з пасадаю намесніка мінскага, на якой Багдан знаходзіўся са жніўня 1499 г. да канца жыцця (1530 г.)². Верагодна, разам з Прылукамі князь Багдан Заслаўскі атрымаў і двор Лошыца (хутчэй за ўсё – Лошыца Сухая), што знаходзіўся пры дарозе з Мінска на Слуцк, на беразе рэчкі Лошыца (зараз у межах Мінска, па вул. Лошыца 2-я, насупраць НДІ артапедыі і траўматалогіі). Прыналежнасць двара Лошыца Сухая да маёмасці князя Б. Заслаўскага пацвердзіла знойдзеная тут пры археалагічных раскопках двора кафля з выяваю герба “Пагоня”, якая мае характэрныя для 1520–1530 гг. марфалагічныя асаблівасці. З XIV ст. родавым гербам князёў Заслаўскіх быў “Леў” (выява яго маецца на пячатцы князя Міхала Яўнутавіча Заслаўскага, адбітай на пергаменце, датаваным 1 сакавіком 1386 г.)³. Аднак, як прамыя патомкі князя Гедыміна, Заслаўскія мелі права карыстацца яго гербам “Пагоня”, які з цягам часу родавага герба Гедымінавічаў зрабіўся дзяржаўным гербам Вялікага княства Літоўскага. Такім чынам, калі перадача Прылук князю Багдану Заслаўскаму сапраўды была звязана з прызначэннем яго на пасаду намесніка Мінскага, то гэта адбылася не пазней, чым у 1499 г., у канцы XV ст.

Агульнапрынята лічыць пунктам адліку гісторыі таго ці іншага населенага пункта дату першага згадвання аб ім у пісьмовых крыніцах (летапісах, хроніках і іншых дакументах). Аднак нярэдка бывае, што археалагічныя матэрыялы, здабытыя ў межах пасялення ці блізка ад яго, не толькі пацвярджаюць дату пісьмовых крыніц, але даюць іншую, як правіла, больш старэйшую. Мяркую, што выкарыстанне археалагічных крыніц для высвятлення першапачатковай даты пасялення магчыма толькі тады, калі прыцягваюцца не асобныя выпадковыя знаходкі, а комплекс культурнага пласта, які адпавядае тыпу паселішча, для высвятлення ранняй даты якога

¹ Валахановіч А. І. Прылукі // Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Т. 13. Мінск: БелЭН., 2001, с. 70.

² Wolff Józef. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa, 1895, s. 589.

³ Kutrzeba S. i Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą, 1385–1791. Kraków, 1932, s. 5.

прыцягваецца. Напрыклад, для вёскі альбо сяла – гэта культурны слой селішча; для горада – культурны слой дзядзінца (замка), пасада.

Назва вёскі старажытная і мае славянскія карані. Паходзіць яна ад слова “лука” – выгін ракі ці берага іншага вадаёма. І сапраўды, побач з вёскаю рэчышча Пцічы мае некалькі прыкметных выгінаў-лук. Паселішча, якое ўзнікла каля гэтых выгінаў, магло называцца вёскаю альбо сялом “пры луках”, падобная назва з часам магла трансфармавацца ў “Прылукі”. Блізкую па паходжанню назву мае адзін са старажытных населенных пунктаў Полацкай зямлі – Лукомль (мясцовае вымаўленне – “Лукамль”) і вядомае па пушкінскім творы казачная мясцовасць Лукамор’е.

У 1930 г. археалагічныя помнікі ў даліне р. Пціч абследаваў і картаграфаванне Анатоля Рынейскага. Ён адзначыў, што найбольшая колькасць курганоў прыпадае на тэрыторыю Самахвалавіцкага раёна⁴. Высокая канцэнтрацыя курганных могільнікаў назіраецца ў бліжэйшым наваколлі в. Прылукі. Курганныя могільнікі – гэта пераважна вясковыя пахавальныя помнікі, якія сведчаць аб наяўнасці і канцэнтрацыі ў дадзенай мясцовасці вясковага насельніцтва X–XII стст.

Падобная канцэнтрацыя вясковага насельніцтва тут была не выпадковая і тлумачылася наступнымі фактарамі.

Па-першае, рака Пціч з’ўлялася воднай магістраллю, па якой усходнеславянскія плямёны (пераважана дрэгавічы) прасоўваліся з поўдня на тэрыторыю цэнтральнай Беларусі. Такую ж ролю, хоць спачатку і ў меншых маштабах, адыгрывала і Свіслач, значэнне якой пачало ўзрастаць з канца X–XI ст. Па Свіслачы на тэрыторыю сучаснай Міншчыны з Падняпроўя, Пасожжа праз нізоўі Бярэзіны траплялі асобныя групы радзімічаў, што засведчана раскопкамі сenniцкіх курганоў і козарэўскага селішча ў Мінску⁵. Сувязь паміж шляхамі па Пцічы і Свіслачы ажыццяўлялася па прытокам апошняй – рэчках Лошыцы і Сenniцы, ўздоўж берагоў якіх зафіксавана шмат курганных могільнікаў і селішчаў X–XII стст.

Па-другое, глебы гэтага рэгіёна, па дадзеных на сярэдзіну XIX ст., вызначаліся высокай урадлівасцю (яна набліжалася да паказчыкаў слупкай і навагрудскай зон, якія называлі “беларускай Украінай”).

Па-трэцяе, геаграфічная блізкасць да буйнога горада, цэнтра воласці, а потым удзельнага княства і зямлі – Менска, які спачатку месціўся на правым

---

⁴ Рынейскі Анат. Археалёгічныя разведкі на р. Пціч (Матар’ялы да археалёгічнай карты) // Працы сэкцыі археалёгіі. Т. III, Менск, 1932, с. 192.

⁵ Егарэйчанка А. А., Трусаў А. А. Сenniцкі могільнік // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1977. № 2, с. 21–23 (даследаванні козарэўскага селішча ў Мінску пачаліся ў 2008 г. і матэрыялы пакуль што не публікаваліся).

прытоку Пцічы – рэчцы Мена (Менка), а з канца XI ст. знаходзіўся пры ўпадзенні рэчкі Нямігі ў Свіслач⁶.

Вялікая колькасць курганоў зафіксавана А. Рынейскім не толькі ў наваколлях Прылук, але і ў самой вёсцы, дзе ў адзінаццаці месцах мелася 60 курганоў пераважна сярэдніх памераў⁷. Непадалёку ад Прылук, каля в. Стукацічы, ў пяці месцах знаходзіліся 103 курганы, самы вялікі могільнік ва ўрочышчы Ялавіца налічываў 90 насыпаў. Як паказалі нядаўнія раскопкі яго рэшткаў, курганы ў Ялавіцы датуюцца X – першай паловай XI ст.⁸ Больш за 50 курганоў даволі вялікіх памераў знаходзіліся ў трох месцах каля в. Скарынічы. Вельмі верагодна, што гэтыя скопішчы значных па колькасці насыпаў курганных могільнікаў маркіруюць сухапутную частку шляху ад Свіслачы да Пцічы, якая пачыналася непдалёку ад Прылук, каля вытокаў рэчкі Сенніцы (побач з адназасоўнай вёскай) і цягнулася ў напрамку р. Пцічы, выходзячы на яе побач з вёскамі Прылукі і Лецаўшчына.

Невядома, займаліся ўладальнікі Прылук графы Чапскія аматарскімі раскопкамі курганоў у сваіх уладаннях ці не, аднак можна меркаваць, што вялікая колькасць гэтых помнікаў на іх землях, з аднаго боку, і вялікая цікавасць адукаванай часткі грамадства тых часоў да археалогіі – з другога маглі стымуляваць падобныя раскопкі.

У адрозненне ад курганоў, якія добра бачныя на мясцовасці, селішчы (рэшткі неўмацаваных пасяленняў, пераважна вясковых) не маюць выразных знешніх прыкмет, акрамя спецыфічнай цёмнай афарбоўкі культурнага пласта, якая паступова страчваецца ад шматгадовага разворвання. Таму невыпадкова, што ў розных спісах археалагічных помнікаў на адно вядомае селішча прыпадае некалькі адзінак, а то і дзесяткаў могільнікаў. І ўсё ж за апошнія дзесяцігоддзі нашымі намаганнямі на берагах Пцічы, Свіслачы і іх прытокаў знойдзены і часткова вывучаны каля паўсотні селішчаў X–XIII стст. Паралельна з пошукамі селішчаў адкрываліся і вывучаліся не вядомыя раней курганныя могільнікі гэтага рэгіёна.

Некалькі селішчаў знойдзены намі ў межах маёнтка графаў Чапскіх ці ў непасрэднай блізкасці ад іх. У сваёй большасці яны маюць адносна невялікую плошчу (ад 1,5 да 2 га: Лецаўшчына, Каханоўшчына і інш.).

---

⁶ Заяц Ю. А. Менская зямля: Этапы фарміравання // Беларускі гістарычны часопіс. 1993, № 4, с. 11–15; Заяц Ю. А. К проблеме первоначального Менска (сравнительная хронология поселений на реках Немига и Мена) // Материалы по археологии Беларуси. Вып. 9. Древности Белоруссии (железный век и средневековье). – Минск, 2005, с. 26–30.

⁷ Рынейскі, Анат. Археалёгічныя разведкі на р. Пціч, с. 206.

⁸ Иов О. В., Рябцевич В. Н. Курганный могильный Стукатичи в округе Минска // Минск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 940-годдзя горада): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 7–9 верас. 2007 г.). – Мінск, 2008, с. 31–33.

Матэрыялы, якія былі на іх сабраны падчас археалагічных разведкаў, выразна падзяляюцца на дзве храналагічныя групы: X–XII (радзей XIII) і XV–XVIII стст., прычым ніжняя дата артэфактаў другой групы можа вызначацца XVI і нават XVII ст.

Адначасова з такімі адносна невялікімі існавалі і больш значныя па памерах селішчы, напрыклад каля в. Стукацічы (амаль 4 га) і Забалацце – Прылучкі. Апошнія праходзяць у літаратуры як два асобныя селішчы, але на справе з’яўляюцца адным, якое падзяляецца на дзве часткі балоцістай лагчынай з рэшткамі ручая, што ўпадаў у Пціч. Матэрыялы X–XII стст. з культурнага пласта селішчаў каля в. Забалацце і Прылучкі цалкам ідэнтычныя⁹, і гэта дазваляе меркаваць, што па сутнасці гэта адзінае селішча, якое падзялялася ручаём на дзве няроўныя часткі. Агульная плошча селішча дасягала 5,6 га.

У 1997 г. пры абследаванні тэрыторыі в. Прылучкі на схіле паўночнага берага сажалкі, на агародах было знойдзена селішча плошчай каля 1,4–1,5 га на тэрыторыі якога былі сабраны матэрыялы, якія выразна падзяляюцца на дзве храналагічныя групы: другой паловы X–XII і XVII–XVIII стст.¹⁰. Гэта рэшткі вёскі, з якой пачыналася гісторыя Прылук, што налічвае, такім чынам, не менш як 1000 гадоў.

Агляд помнікаў даўніны Прылукскага наваколля быў бы няпоўным без згадвання знакамітага манетнага скарбу, знойдзенага ў 1894 г. у в. Лецкаўшчына мясцовым селянінам. Найбольш грунтоўныя звесткі па гэтым скарбе ўтрымліваюцца ў манаграфіі А. Маркава. Паколькі кніга была напісана яшчэ ў 1893 г., звесткі пра больш познія знаходкі змешчаны ў дадатку да яе¹¹. Згодна з А. Маркавым, скарб, знойдзены ў в. Лецкаўшчына (у публікацыі яна памылкова названа “Ленчиковщина”), складаўся з 502 дырхамаў, якія чаканіліся паміж 816 і 911 гг.: 19 аббасідскіх, 5 тагерыдскіх, 6 саффарыдскіх, 405 саманідскіх і 7 імітацый апошніх, а таксама 60 манет, якія нельга вызначыць з прычыны іх моцнай зношанасці. (Вызначэнне манет скарбу зроблена ў Імператарскай Археалагічнай Камісіі баронам В. Г. Тызенгаўзенам¹²).

---

⁹ Заяц Ю. А. Отчет об археологических разведках в Минском районе, в междуречье Свислочи и Птичи и раскопках посада менковского археологического комплекса в 1997 г. / Архіў Археалагічнай навуковай дакументацыі Дзяржаўнай Навуковай Установы «Інстытут Гісторыі Нацыянальнай Акадэміі Навук Беларусі» (у далейшым – ААНД ДНУ «ІГ НАН Б»). Спр. № 1679, с. 7–9, рис. 11–13.

¹⁰ Тамсама, с. 4, рис. 7, 33.

¹¹ Марков А. Топография кладовъ восточных монетъ (сасанидских и куфических). – СПб.: типография имп. АН, 1910, с. 136–142.

¹² Тамсама, с. 138.

У гэтай жа публікацыі згадваецца манетны скарб, знойдзены селянінам ва ўладаннях графа К. фон Гутэн-Чапскага¹³. Яго А. Маркаў аглядзеў у мясцовам паліцэйскім ўпраўленні. Звесткі пра гэтыя знаходкі змешчаны адпаведна пад нумарамі 13 і 14 у дадатку да яго кнігі. Гэта, а таксама няўважлівае ўспрыняцце інфармацыі парадзіла версію аб існаванні нібыта двух асобных скарбаў. Пытанне яшчэ больш заблытала публікацыя Г. В. Штыхава, у якой ідзе гаворка менавіта пра два скарбы¹⁴. Між тым з параўнання апісанняў скарбаў, змешчаных пад нумарамі 13 і 14 у дадатку да кнігі А. Маркава, вынікае, што гаворка ідзе пра адзін і той жа скарб. На гэта ўказвае наступнае.

Па-першае, ў абодвух выпадках знаходкі зроблены ў адным і тым жа годзе – 1894-м.

Па-другое, месца знаходкі аднаго скарбу названа амаль дакладна: «Минской Губернии, Минскаго уезда Самахваловичской волости в деревне Ленчиковщине» (так у Маркава, замест «Лецковщине»), пра другі сказана: «Минской губернии около города Минска в имени графа К. Гуттенъ-Чапскаго». Аднак, у 1894 г. в. Лецкаўшчына знаходзілася, як і зараз, непадалёку ад Мінска і уваходзіла ў склад маёнтка графа Караля фон Гутэн-Чапскага.

Па-трэцяе, абедзве манеты з “другога скарбу”, якія былі вызначаны самім А. Маркавам (саманіцкі дырхам, чаканены ў Балхе ў 292 (904) г. і падробка пад саманіцкі дырхам) цалкам упісваюцца ў склад і датаванне манет скарба з Лецкаўшчыны.

Адзінае разыходжанне, якое ёсць у апісанні скарбаў, змешчаных у дадатку да кнігі А. Маркава пад нумарамі 13 і 14, – гэта звесткі пра колькасць манет, адпаведна 502 і 500¹⁵. Дарэчы, розніца ў гэтых дадзеных не такая ўжо і значная і мае тлумачэнне. Знаёмства з архіўнымі справамі Імператарскай Археалагічнай камісіі (кнігі запісаў аб паступленні манетных скарбаў) паказала, што пасля вывучэння складу скарбу (месцы і даты чаканкі манет) камісія звычайна адбірала для сталічных музеяў рарытэтныя манеты (ад адной да некалькіх), а астатнія вяртала “находчику” ці, калі захаванасць іх была зусім дрэнная, аддавала на пераплаўку. Вельмі верагодна, што скарб з Лецкаўшчыны Археалагічная Камісія вярнула селяніну, які знайшоў яго, праз мясцовае паліцэйскае ўпраўленне, дзе

---

¹³ Марков А. Топография кладовъ восточных монетъ (сасанидских и куфических). – СПб.: типография имп. АН, 1910, с. 138.

¹⁴ Штыхов Г. В. Города Полоцкой земли (IX–XIII вв.). – Минск: Наука и техника, 1978, с. 64.

¹⁵ Марков А. Топография кладовъ восточных монетъ (сасанидских и куфических). – СПб.: типография имп. АН, 1910, с. 138.

А. Маркаў і бачыў скарб. Зразумела, за мінусам тых двух манет, што засталіся ў камісіі.

Сказанае вышэй дазваляе нам меркаваць, што пад нумарамі 13 і 14 дадатка ў манаграфіі А. Маркава гаворка ідзе пра адзін і той жа скарбе, які быў знойдзены селянінам ў в. Лецкаўшчына ў 1894 г.

Ужо ў канцы XX ст. шляхам апытання старажылаў вёскі ўдалося вызначыць прыкладнае месца, дзе быў знойдзены скарб. Высветлілася, што схаваны ён быў на тэрыторыі селішча, з паверхні якога сабраны фрагменты вырабленага на ганчарным крузе керамічнага посуду другой паловы X – другой паловы ці пачатку XIII ст. Аднак знаходка на тэрыторыі гэтага археалагічнага помніка скарбу першай паловы X ст. дазваляе спадзявацца, што ў культурным пласце будучы адшуканы больш раннія артэфакты, якія наблізяць храналогію лецкаўшчынскага селішча да храналогіі паселішча на р. Мена (Менка), дзе ў 1999 г. у нашым раскопе XVII быў знойдзены срэбны дырхам 280 г. х. (893/894), які чаканіўся на манетным двары горада Шош (вызначэнне В. Н. Рабцэвіча)¹⁶. Дарэчы, дырхамы, якія чаканіліся ў гэтым самым горадзе і ў той жа год, меліся сярод манет скарба з Лецкаўшчыны¹⁷.

*Заяц Юрый Апанасавіч, кандыдат гістарычных навук, археолаг,
гісторык Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.*

---

¹⁶ Заяц Ю. А. Отчет об исследовании археологического комплекса на р. Менка в 1999 г. / ААНД ДНУ “ІГ НАН Б”. Спр. № 2268, с. 6, 14, 22.

¹⁷ Марков А. Топография кладов восточных монет (сасанидских и куфических). – СПб.: типография имп. АН, 1910, с. 138.

ЭКСКУРСІЯ “РОД ЧАПСКІХ НА МІНШЧЫНЕ”

Экскурсія зацверджана Міністэрствам спорту і турызму Рэспублікі Беларусь і Нацыянальным агенствам па турызму ў 2007 годзе.

Змест экскурсіі:

- экскурсія знаёміць з мясцінамі ў Мінску і яго ваколіцах (ад Мінска да пасёлка Станькава), дзе жылі і дзейнічалі прадстаўнікі роду фон Гутэн-Чапскіх;
- у вёсках Прылукі і Станькава экскурсанта аглядаюць сядзібна-паркавыя комплексы Чапскіх;
- па дарозе экскурсанта атрымліваюць інфармацыю аб размешчаных на трасе маршрута населеных пунктах, памятных мясцінах, звязаных з пэўнымі падзеямі і асобамі.

Мэта экскурсіі:

- Выхаванне патрыятызму, павагі да гісторыі Беларусі і памяці аб яе слаўтых асобах;
- Выхаванне нацыянальнай самасвядомасці, пачуцця гонару за свой край, адказнасці за захаванне гістарычна-культурнай спадчыны;
- Пашырэнне агульнага кругагляду экскурсантаў, фарміраванне іх грамадзянскай пазіцыі, зацікаўленасці гісторыяй малых паселішчаў.

Задачы экскурсіі:

- пазнаёміць экскурсантаў з аб’ектамі і мясцінамі ў Мінску і яго ваколіцах, дзе жылі і дзейнічалі прадстаўнікі роду графоў фон Гутэн-Чапскіх, з іх сядзібамі Прылукі і Станькава; на прыкладзе сядзіб Прылукі і Станькава паказаць свет сядзіб, іх складовыя часткі і ўзаемазвязі;
- паказаць значнасць укладу прадстаўнікоў роду фон Гутэн-Чапскіх у развіццё прамысловасці і культуры Мінска і Міншчыны.

Маршрут экскурсіі: Мінск (аўтастанцыя Дружная – праспект Незалежнасці – плошча Перамогі – вуліца Кісялёва – вуліца Старажоўская – вуліца Камуністычная – вуліца Багдановіча – вуліца Я. Купалы – праспект Незалежнасці – Кастрычніцкая плошча – праспект Незалежнасці – вуліца Маскоўская – вуліца Чкалава – вуліца Брылеўская – вуліца Лейтэнанта Кіжаватава) – **Слуцкая шаша – Сеница – Прылукі – Атоліна –**

Воўчкавічы – Дзяржынск (дарога Р65 – вуліца Першамайская – завулак Школьны – вуліца Кастрычніцкая – вуліца 1-я Ленінская – вуліца Фаміных) – **Станькава – Дзяржынск – Мінск**.

Працягласць экскурсіі – каля 8 гадзін, **даўжыня маршрута** – 140 км

Аб’екты агляду на экскурсіі:

Мінск: будынак былой электрастанцыі (пр. Незалежнасці, 326), тэрыторыя былога тралейбуснага дэпо № 1, піўзавод “Аліварыя”, квартал Траецкага прадмесця, карпусы 2-й клінічнай бальніцы, будынак першай гарадской бібліятэкі (вул. Інтэрнацыянальная, 31), Цэнтральны Сквер, Дом афіцэраў, будынак тэалагічнага факультэта БДУ, былы “Юбілейны” дом, фантан “Амур з лебедзем”, тэатр імя Я. Купалы, прыбіральня ў скверы, панарама парку імя М. Горкага, касцёл св. Сымона і Алены, іншыя мясціны, звязаныя з жыццём і дзейнасцю Кароля і Юрыя Чапскіх;

Сеніца: Петрапаўлаўская царква, Сеніцкая сярэдняя школа;

Скарынічы: курганныя групы, Скарыніцкі лес;

Прылукі: курганы, сядзіба Прылукі (парк, палац, гаспадарчы комплекс), музей Інстытута аховы раслін, крыніца, выстава “Прылукі праз вякі” ў Прылуцкім цэнтры народнай творчасці, царква Раства Багародзіцы, Прылуцкая школа;

Атоліна: гаспадарчыя будынкi былога фальварка Атолін;

Воўчкавічы: надмагільны помнік Юзафіны Чапскай, рэшткі падмуркаў касцёла, лясны заказнік “Прылуцкі”;

Дзяржынск: рэшткі гары Кальвіншчына, помнік ахвярам фашызму, касцёл, памятны знак у гонар 850-годдзя Дзяржынска, царква Пакрова Багародзіцы, магіла Зянона Завітневіча, будынак Дзяржаўнага архіва;

Станькава: сядзіба Станькава (комплекс будынкаў, парк), царква св. Мікалая, помнікі на магіле М. Казея, на братняй магіле савецкіх воінаў, героям-землякам, школьны гістарычна-краязнаўчы музей.

Гатальскі Ігар Валер’евіч, кіраўнік народнага гісторыка-краязнаўчана аб’яднання “Прылуцкага спадчына” Прылуцкага цэнтра народнай творчасці Мінскага раёна, краязнаўца, экскурсавод.

ФИЛОСОФСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ГЕРБА «ЛЕЛИВА»

Символика играет немаловажную роль в жизни людей. Основное значение греческого слова «символ» – знак, знамение, цель, небесное явление. Поэтому слово «символ» мы воспринимаем как всякий вещественный знак, имеющий условное значение.

Первые символы или рисунки появились на заре человеческой цивилизации в виде наскальной живописи. В них был зашифрован не только определённый период жизни человека или группы людей, но и подсознательная уверенность человека в своём предназначении и отношении к определённому месту во Вселенной.

Сегодня мы рассматриваем наскальную живопись как летопись событий, правила поведения членов первобытного общества, религиозные убеждения прародителей человеческой цивилизации. Многие символы наскальной пещерной живописи несут на себе нагрузку оберегов от злых духов, символизируют духов предков, священных животных, растений и иных сверхъестественных сил, которым поклонялись первые люди.

В конце двадцатого века в Южной Америке был найден скелет древнейшего человека. Сегодня ни для кого не секрет, что самым древним останкам человека около четырёх миллиардов лет. На удивление учёного света, они практически ничем не отличаются от современных людей по антропометрическим признакам. Но, пожалуй, самым потрясающим фактом для археологов стала находка рядом с останками рукотворных предметов из кости животного с изображениями гораздо более совершенными, чем наскальная живопись. Этот, казалось бы, удивительный, но далёкий от нашей темы факт говорит о том, что изображения, символы, графические знаки сродни возрасту Человека и именно они играют важную роль в истории человеческого развития со времён сотворения Мира.

Человек – личность глубоко духовная. Его жизнь целиком состоит из информации. Изображение, образ, символ несёт в себе «концентрированный» информационный код цивилизации. Через символы люди пытались постичь тайны, передать необходимые сведения, сохранить знания, защитить себя от видимых и невидимых врагов.

С развитием человечества символика трансформировалась в систему символов, позволяющих кодировать и расшифровывать определённую информацию. Примером могут служить древнеегипетские письмена в гробницах фараонов, письмена на пирамидах инков и майя, китайская, японская, корейская письменность, где каждый отдельный символ мог означать целое слово, отдельное действие или даже целое предложение. Та-

кая система кодировки информации была крайне сложна и неудобна в использовании. Она требовала от человека наличия хорошей памяти и отработанных навыков запоминания тысячи знаков.

Впоследствии подобная система письма совершенствовалась и уступила место слоговой и буквенной системе. Однако символы, несущие в себе целый набор информации, не ушли в историю, а напротив, совершенствовались и усложнялись в сакральном значении.

Таким образом, появились знаки-символы, которые стали определённого рода эталоном, рассказывающим о конкретном роде, городе, государстве либо их элементах, характере, настроении и т.д.

Символы как элементы геральдики появились во времена становления христианства, а гербы – в период раннего средневековья.

По определению учёного XVII столетия Менерие, «герб представляет собой некое целое, исполненное иероглифическим (символическим) смыслом, состоящее из поля (основы), нарисованного или выгравированного, и центральной фигуры герба – (символического изображения), нарисованного или выгравированного и помещённого на указанной основе». Наибольшую смысловую нагрузку несла именно эта фигура, помещённая в центре щита, по форме которого можно было определить страну и народ, представителем которого был рыцарь.

В щите выделяли: поле, краски и изображения. Фигур, размещаемых в поле, имелось очень много. Они утверждались за родом навечно и были неизменны. По фигуре определялись как доблесть и заслуги дворянского рода, так и его родственные связи.

Древнейшие дворянские (рыцарские) гербы относятся к концу XI – началу XII века. Появились они у германских и галльских народов, которые имели обыкновение пользоваться в сражениях деревянными яркими щитами и шлемами, украшенными перьями или изображениями животных. Развитию геральдики в Западной Европе способствовали рыцарские турниры и крестовые походы. Когда конный рыцарь опускал забрало своего шлема, то узнать о нём и его роде можно было лишь по щиту.

В период развития гербовой символики особое значение стали уделять не только изображаемому предмету, но также его цвету и названию. Благодаря названию герба можно без изображения понять, о каком гербе идет речь, кому он принадлежит, каково его изображение, что оно символизирует. В наше время существует не одна тысяча общепризнанных геральдических символов и тысячи гербов со своими названиями, которыми пользовались тысячи родов, городов и сотни государств.

В Германии, Франции, Богемии возникли основные типы гербов: Сас, Гриф, Роля, Заремба. Несколькими столетиями позже они укоренились в

Польше, а затем стали наиболее распространёнными на территории Украины уже в XVI столетии.

Учреждение дворянских гербов в России связывают с правлением Петра I. Есть все основания считать, что таковые существовали здесь еще в XVII веке.

Однако одним из древнейших гербов Европы сегодня признан герб «Лелива», который известен с XI века.

Герб «Лелива» представляет собой щит, окрашенный в синий или голубой цвет и имеющий золотую кайму по контуру. В центре щита находится золотая шестиконечная звезда и расположенный под ней золотой полумесяц, направленный рожками вверх.

Согласно исследованиям, проведенным историками и геральдистами, можно сделать вывод о том, что символ «Леливы» был весьма распространён на территории европейских и восточноевропейских государств, в том числе и на территории Беларуси. Первые свидетельства о «Леливе» как геральдическом знаке относятся к XI – XII веку (1000 – 1100 гг.). Во времена Священной Римской империи таким гербом награждали многих представителей дворянского и рыцарского сословий.

«Лелива» как польский дворянский частновладельческий герб, впервые упоминается в 1324 году и впоследствии объединяет 474 рода Беларуси, Украины, Литвы и Польши. Польские геральдисты утверждают, что герб «Лелива» принес с собою в XI столетии с берегов Рейна Тицимир, который основал в Польше город и, породнившись с польскими фамилиями, передал им свой герб.

Параллельно легенда гласит о том, что герб перекочевал из Германии из замка Моргенштерн на Рейне, или что он был дарован победителям сражения с ятвягами, добившимся успеха в бою только тогда, когда на небе появились месяц и звезды.

Следует уточнить, что в переводе с немецкого языка слово «моргенштерн» звучит как «утренняя звезда» (Аврора), первая звезда. А нам известно, что первой на небе всегда загорается Рождественская звезда, гласящая о появлении на свет Иисуса Христа, звезда победы и торжества справедливости.

Польские историки утверждают, что род Леливитов (Леливов, Леливчиков) сначала пользовался гербом Любомля, в центре которого находилась звенья цепи с крестом над ними. Новый герб, оформленный на основе западноевропейской геральдики, принял каштелян Спицимир в начале XIV века.

Необходимо отметить, что подобные или похожие символы, являющиеся основой «Леливы», были распространены и в богатых сословиях татарских родов в Российской империи во времена правления Петра I.

Сегодня принято думать, что крест и полумесяц исконно были символами совершенно разных и даже враждебных друг другу религий. Считается, что крест – символ христианства, а полумесяц – символ мусульманства, что крест якобы был совершенно чужд мусульманам, а полумесяц – христианам. На самом деле, как крест, так и полумесяц были тесно связанными между собой символами одной и той же религии – древнего христианства. Приведём пример, подтверждающий нашу точку зрения. Оказывается, при раскопках старых захоронений в курганах Поволжья были найдены нательные кресты вместе с нательными полумесяцами, а также нательные полумесяцы с крестами, составляющие один предмет. В Государственном Эрмитаже в Санкт-Петербурге выставлены вещи, найденные археологами в Харинском и Бродовском могильниках Пермской области. Среди них – нательные полумесяцы, нательные кресты, а также один нательный полумесяц с крестом. Крест ромбовидной формы как бы накрыт полумесяцем сверху.

Символику «Леливы» можно встретить также в буддийской и иудейской культурах. Возьмем, к примеру, звезду Давида в иудаизме. Параллельно подчеркнём, что звезда Давида в отличие от шестиконечной звезды «Леливы» имеет чётко выраженные геометрические формы и при ней никогда не может быть полумесяца.

Многие историки и исследователи склонны считать, что происхождение самого слова «Лелива» идет от рода Леливов или Леливчиков, отсюда и название герба – «Лелива». Но в европейской культуре практически невозможно встретить имя или фамилию с корнями Лелив, Лель, а вот в восточной культуре имя Лель встречается в древнерусских языческих племенах Берендеев (народный фольклор, сказка «Снегурочка» А. Островского).

Большой толковый словарь Даля расширявает слово «Лилея» как название цветка лилии – «лилия». В геральдических знаках нередко встречается изображение лилии, которое символизирует чистоту и ассоциируется с Девой Марией. Согласно легенде, король франков Хлодвиг (ок. 466 – 511) после принятия христианства выбрал её в качестве эмблемы очищения посредством крещения. Однако до XII века она не была принята официально. Исторические же источники свидетельствуют о том, что со времён Карла Великого (742 – 814, король франков с 768 года) лилия появляется на одеждах, скипетрах и коронах. С IX века эта эмблема появилась на итальянских печатях. Расцветшая красная лилия в серебряном поле стала гербом Флоренции, и этот дар, по преданию, она получила от Карла Великого.

На гербе французских королей Бурбонов лилия изображается в виде трилистника с заострёнными концами лепестков, выходящими из одного центра. Есть также изображение лилии в виде шестилепестковой звезды, которая приближена к звезде «Леливы». Однако звезда «Леливы» более геометрическая, нежели цветок лилии. Бесспорным остаётся факт, что ли-

лия и лиловый цвет в геральдическом искусстве символизируют утонченность, мягкость, нежность, гармонию и красоту. Но такое толкование не даёт полного представления о значении герба «Лелива». Единственная расшифровка названия символа и четкой принадлежности к цветовой гамме упростила бы задачу по прочтению герба и расшифровке его символического философского значения.

Таким образом, мы доказали единство двух христианских символов, креста и полумесяца, которые находят своё ближайшее отражение на древнем гербе «Лелива». Уточнив значение названия символа, перейдём к формулировке сакрального значения самого знака «Леливы». При этом будем учитывать тот факт, что герб «Лелива» появился во времена христианства. Именно данное утверждение станет отправной точкой в поиске кода к прочтению философского значения данного герба.

В результате лингвистико-семантического анализа слова «Лелива» мы обозначили конкретные факты:

1. Русское слово «лелива», ранее заимствованное в Германии, уходит своими корнями к французскому слову *Le lever* [л*ол*овэ] – (русская транскрипция), что в переводе обозначает восход, пробуждение, утренний выход короля (царя, Бога).

2. Солнце как символ пробуждения – это «солнце правды», истины веры. Согласно христианским заповедям, солнце – это Христос. Христос – это Бог, Царь Вселенной, т.е. король.

3. Реально провести смысловую параллель между лексемой *Le lever* и немецким словом *Morgenstern* и рассматривать их лексические значения как синонимо-метафоричные, взаимосвязанные («утренняя звезда» = звезда восхода (востока)).

4. Лексему «восход» мы приравниваем к лексеме «восток», т.к. в христианстве *восход* отождествляется с *востоком* (см. Евангелие: «Волхвы, увидев звезду, пришли с востока (от восхода)»).

5. Восхождение солнца, рассмотренное в пп. 1, 2, можно сопоставить с восхождением первой рождественской звезды, рождением и восхождением Бога. (См. Тропарь праздника «Рождества Господа бога и Спаса нашего Иисуса Христа», глас 4, перевод:

Твоё Рождество, Христос Бог наш, просветило мир светом познания (истинного Бога). Через него (Рождество) поклонявшиеся звёздам звездой были научены поклоняться Тебе, Солнцу правды, и познать Тебя, Восток, свыше. Господи, слава Тебе!).

6. Таким образом, мы смогли выстроить логические цепочки:

Восток – восход – утро – заря – Аврора (утренняя звезда)

Солнце – Царь – Король – Бог – золото – звезда

Звезда – Солнце – Аврора – Бог – Рождество

7. В силу лексического взаимодействия французское слово *Le lever* перекочевало в Германию. (В данном случае хочется отметить сложность и инвариантность письма и произношения французских слов.) Слияние приставки *Le*, означающей мужской род, с основным словом *lever* (восход) послужило основанием для появления нового слова на территории Германии *Lelever*, которое, в отличие от прежнего варианта, писалось слитно. Далее произошло упрощение произношения и написания лексемы (метаморфоза слова) от *Lelever* к *Leliva*.

8. Такая транскрипция слова осталась неизменной до сегодняшнего дня.

Звезда – образ многозначный. Это символ вечности, света, высоких устремлений, идеалов. В различных традициях считалось, что у каждого человека есть своя звезда, которая рождается и умирает вместе с ним. Звезда ассоциируется с ночью, но воплощает в себе силы духа, выступающие против сил тьмы. Также она выступает как символ божественного величия. В шумерской клинописи знак, обозначающий звезду, приобрел значения «небо», «Бог».

Звезда – распространённый в графической символике образ, смысл которого зависит от формы, количества лучей (или углов), цвета.

Первые символы в виде звёзд возникли в начале неолита, когда появились изображения зубчатых розеток с шестью знаками облаков, орошающих землю. Шестиконечная звезда, практически не изменявшаяся на протяжении 8 тысяч лет, переходила от одного народа к другому. На Руси лепестковый шестилучевой символ, именуемый Перуновым или громовым знаком, повсеместно использовался для украшения деревянной домашней утвари и в наружном декоре деревянных изб, хором и церквей в качестве оберега от гнева бога-громовержца.

В XXI веке общепризнанным является мнение, что шестиконечная звезда символизирует Рождество Христова. При этом треугольная звезда – библейский символ Промысла Божьего (Всевидящее око). Шестиконечная звезда Давида считалась и считается оберегом.

В иудейской и христианской (ветхозаветной) философии значение шестиконечной звезды, состоящей из двух пересекающихся равносторонних треугольников, расшифровывается как вечная борьба добра и зла, противопоставление чёрного и белого, как интерпретация японского символа ИНЬ и ЯНЬ. В частности, треугольник, обращённый вершиной вверх, символизирует Бога, святую Троицу. А треугольник, повёрнутый вершиной вниз, символизирует павшего ангела.

В христианской (новозаветной) философии также имеются шестиконечные звёзды. Они символизируют зашифрованную монограмму Христа – вертикальная буква *I* (греческая «йот») обозначает первую букву имени Спасителя – Иисус, а *X* в звезде (греческое «хи») – первую букву второго

имени Господа – Христос (Спаситель). Такие монограммы появились в первых катакомбах во времена гонения на первых христиан. Данные события вынуждали верующих пользоваться символами, остерегаясь частого употребления символа Креста. Подтверждением этому являются новозаветные слова послания апостола Павла к галатам: «О, ...галаты! Кто прельстил вас не покоряться истине, вас, у которых перед глазами предначертан был Иисус Христос...» (Гл. 3, ст. 1)

Имеет место интерпретация монограммы Христа в виде доконстантиновского шестиконечного креста и послеконстантиновского шестиконечного креста с Р-образным завершением в букве I.

По поводу доконстантиновского шестиконечного креста известный специалист по литургическому богословию архимандрит Гавриил пишет, что «в монограмме, начертанной на надгробном камне (III века) и имеющей форму Андреевского креста, вертикально пересечённого чертоуго, есть прикровенное изображение креста». Эта монограмма была составлена из греческих начальных букв имени Иисуса Христа путем перекрёстного их совмещения, а именно – буквы «I» (йот) и буквы «X» (хи). Нередко она встречается в послеконстантиновский период. Например, можно видеть её изображение в мозаическом исполнении на сводах Архиепископской капеллы конца V века в Равенне.

Как известно, она получила довольно широкое распространение. Таковую монограмму император Константин носил на шлеме. Она была отчеканена в середине III века на известной бронзовой монете императора Траяна Декария (249 – 251 гг.) в лидийском городе Меонии, изображена на сосуде 397 г., вырезана на надгробных плитах первых пяти веков или, к примеру, фресочно изображена на штукатурке в пещерах святого Сикста.

Существует более поздний шестиконечный крест – посох пастыря. Он подобен константиновскому кресту, но в его вершине вместо буквы Р – подобие буквы Г.

Буква «X» греческого алфавита уже со II века н.э. служила основанием для монограммных символов, и не только потому, что она скрыла имя Христа, ведь, как известно, «древние писатели находят форму креста в букве X, который называется Андреевским, потому что по преданию, на таком кресте кончил свою жизнь апостол Андрей», – писал архимандрит Гавриил. Так, крест, бывший у язычников орудием позорной казни, стал знаменем победы, торжества христианства, предметом благоговения и почитания.

Ранее описанные кресты и монограммные символы изначально ставились на договорах и означали подпись «достойную всякого доверия».

К ещё более поздним шестиконечным крестам относится «патриарший» крест – аналог креста преподобной Евфросинии Полоцкой, а также

православный шестиконечный крест. Однако два последних шестиконечных креста не имеют общего сходства с крестом – монограмма Христа, и поэтому рассматривать нами не будут.

Таким образом, нами доказано, что шестиконечная звезда, имеющая место на гербе «Лелива», означает зашифрованную монограмму Христа. Вертикальная линия в виде буквы «йот», проходящая по центру «Леливы», символизирует справедливость Божественных заповедей, непреклонность правды и истины. Горизонтальная линия свидетельствует о любви и милосердии Бога по отношению к человеку.

Чапские, как представители герба «Лелива», безусловно, были и остаются высокообразованными людьми-гуманистами. Жизнь потомков этого великого рода свидетельствует о том, что им была известна вечная тайна духовного развития человечества: дорога к Богу – это дорога духовного подвига. Человек должен постоянно сочетать и развивать в себе любовь к высшей силе с любовью к ближнему.

Полумесяц со звездой первоначально мог символизировать Луну и Солнце – два важнейших небесных светила.

Лунница – это негеометрический (искусственный) графический символ в форме лежащего рогами вверх или опрокинутого полумесяца, олицетворяющий древнейшую индоевропейскую мифологическую ассоциацию Луны с быком, берущим замуж Солнце – корову (славянский вариант мифа). Взаимосвязь Луны и Солнца как мужского и женского начал природы символизируется прибавлением к луннице солярного креста.

Связь с астрономией наиболее была распространена в геральдике во времена Генриха Спильмана (1654 г.). Звезда с восемью или шестью лучами могла трансформироваться в восьмиконечный или шестиконечный крест, а Луна могла принимать форму лунной лодки, чаши, корабля, пробирающегося по ночному небу, кораблика света в море тьмы.

Из глубокой древности – от Христа и первых веков христианства – до нас дошло образное значение креста с полумесяцем. «Символический корабль в виде полумесяца в силах доставить всех желающих по волнам бурной временной жизни в тихую пристань жизни вечной», – утверждают священнослужители.

Полумесяц нередко ассоциируется с люлькой Вифлеемской, принявшей Богомладенца Христа, колыбелью Христа, колыбелью человечества, жертвенной чашей Христа, евхаристической чашей, в которой находится Тело Христово, кораблём церковным и купелью крещальной, Ноевым ковчегом. Именно поэтому в иконописи и церковной живописи при Богородице зачастую можно увидеть полумесяц.

Параллельно следует отметить, что в христианской иконографии Деву Марию часто изображают на полумесяце – эмблеме ее девственности.

У католиков, к примеру, полумесяц часто встречается в живописи икон и фресок («Непорочное зачатие», «Вознесение Марии», «Аве Мария»). На православных иконах («Вознесение Пресвятой Богородицы», «Богородица Остробрамская»), в росписях сводов кремлёвского теремного дворца также присутствует полумесяц. В христианской церкви он всегда ассоциируется с пресвятой Девой Марией, стоящей на нём.

Такое толкование прямо соответствует каноническим текстам. Богородица может ассоциироваться с апокалиптическим образом «жены, облечённой в солнце; под ногами её луна, и на главе её венец из двенадцати звезд» (Откр. XII, 1).

Иллюстрацией к этому образу может служить виленская икона Остробрамской Божьей Матери, где изображение Богородицы сочетается с полумесяцем (под иконой находится большой металлический полумесяц, на котором как бы стоит Богородица) и её окружают 12 звёзд. Отсюда же объясняется и изображение Богородицы, стоящей на луне, в западной традиции (иконография так называемой «Богородицы – Царицы Небесной»). Этот же образ может ассоциироваться и с Церковью Христовой. Одно другому не противоречит, поскольку Богородица, через которую воплотился Христос, понимается как храм Господень.

Часто цата (полумесяц) изображается как часть святительского облачения Святителя Николая Чудотворца. Её можно встретить на иконах в честь Святой Троицы, Спасителя, Пресвятой Богородицы.

Таким образом, сочетание креста и полумесяца находит ближайшее соответствие в изображении звезды и полумесяца на гербе «Лелива». В свою очередь, золотой полумесяц, согласно христианской традиции, символизирует Богородицу, колыбель Христа, жертвенную чашу Христа, корабль церковный и является символом нравственной чистоты, непорочности, целомудрия, искренности, честности, Рождества Христова, т.е. глубокой веры человека в своё духовное происхождение.

В проникнутую духом мистицизма эпоху средневековья, когда даже в элементарных вещах старались разглядеть скрытый смысл, некое божественное откровение, цветам, как и другим геральдическим элементам, начали придавать конкретное символическое значение.

В геральдике существует градация цветов по степени «благородства». Первым идёт золотой, затем голубой, белый, красный и т. д. Последним считается чёрный цвет.

В эзотерической символике синий цвет обозначает холод и чистоту – уход от мирской суеты и стремление к Богу. В геральдике этот цвет олицетворяет такие понятия, как преданность, великодушие, честность, верность, святость, чистоту, величие, красоту, ясность, море, ночное небо, целомудрие, набожность и справедливость, силу, бдительность, стремле-

ние к победе, настойчивость, упорство, богатство, доброе предзнаменование, гордость, славу.

Золото – король металлов. Оно символизирует знатность, могущество, а также христианские добродетели: веру, справедливость, милосердие и смирение. Оно получило широкое распространение среди западноевропейской знати и олицетворяло богатство, силу, верность, чистоту и постоянство.

Безусловно, цветовая гамма герба «Леливы» выполнена в соответствии с христианской символикой. Используемые цвета символизируют духовное значение священных событий.

Воскресные дни, память апостолов, пророков, святителей ассоциируются с золотым (жёлтым) цветом, так как это прямо связано с представлением о Христе. Золото, благодаря своему солнечному блеску, является в церковной символике знаком божественного цвета. В смысловом значении оно символизирует царственную славу, достоинство и богатство – недаром волхвы принесли золото родившемуся Богомладенцу. Это символическое значение золота духовно объединяется с его первым значением как образа «Божественного света», света правды, поэтому шестиконечная звезда и полумесяц окрашены в данный цвет.

Праздники Богоматери знаменуются голубым цветом. Он символизирует небесную чистоту и непорочность Девы Марии, является цветом высшей энергии. Следовательно, именно по этой причине щит выдержан в данном тоне.

Таким образом, мы можем утверждать, что щит, окрашенный в синий цвет, гласит о преданности делу, верности слову, величии поступков, красоте и силе мыслей, ясности ума, а также благородстве происхождения, бдительности и стремлении к победе, настойчивости и упорстве, любви к родине, гордости и славе. Полумесяц и кайма «Леливы», окрашенные в золотой цвет, являются символом божественного начала, справедливости, великодушия и богатства.

Заключение

В результате проведённого исследования основных знаков и цветов древнейшего герба «Лелива» предложены следующие решения поставленных задач:

1. Историческое развитие герба «Лелива» происходило в условиях становления христианской религии, начиная с XI века, и было обусловлено конкретными фактами и событиями:

- Герб «Лелива» был весьма распространён на территории европейских и восточноевропейских государств.
- Во времена Священной Римской империи таким гербом награждали многих представителей дворянского и рыцарского сословий.

- Первые свидетельства о «Леливе» как геральдическом знаке относятся к XI – XII веку (1000 – 1100 гг.).

- Первое упоминание о гербе как о дворянском частновладельческом знаке относится к 1324 году.

- Герб «Лелива», оформленный на основе западноевропейской геральдики, принял каштелян Спицымир в начале 14 века.

- Герб объединяет 474 рода Беларуси, Украины, Литвы и Польши.

- Герб «Лелива» был распространён в богатых сословиях татарских родов в Российской империи во времена правления Петра I.

2. В результате сравнительного анализа первых христианских крестов и шестиконечной звезды «Леливы» выявлено наличие монограмм Христа в центре герба.

3. При рассмотрении памятников иконографии, архитектуры определена взаимосвязь между полумесяцем «Леливы», находящимся у основания звезды, и полумесяцем, расположенным у ног Девы Марии на иконах или под крестом (например, на куполах церквей), который является символом веры человека в своё духовное происхождение, символизирует крепость и чистоту духа.

4. Цветовая гамма герба «Леливы» выполнена в соответствии с христианской символикой.

5. Русское слово «лелива», ранее заимствованное в Германии, уходит своими корнями к французскому слову *Le lever* [л*ол*овэ] – (русская транскрипция), что в переводе обозначает восход, пробуждение, утренний выход короля (царя, Бога).

Правильность предлагаемых решений задач исследования подтверждается логическим анализом фактов, памятников истории и религиоведения.

Обоснованность правильности задач по прочтению символического значения герба «Лелива» позволяет считать исследование на данной стадии завершённым, так как цель его достигнута, найдено решение обозначенной проблемы в соответствии с выдвинутыми гипотезами.

Результаты данного исследования позволяют продолжить в дальнейшем изучение основных геральдических знаков «Леливы», соотнося их с масонскими символами, анализируя плотность их употребления на памятниках архитектуры, быта, фамильных ценностях рода Чапских. Параллельно раскрыта возможность глубокого изучения цветового спектра «Леливы» от красного до фиолетового, что и станет дополнительным предметом будущего исследования.

Выводы

Проведённое исследование дает основание сделать следующие выводы:

1. «Леливу» можно рассматривать как герб, имеющий глубокое теологическое значение.

2. Сочетание креста и полумесяца на памятниках иконографии, живописи, архитектуры находит ближайшее соответствие в изображении звезды и полумесяца на гербе «Лелива».

3. Доказано, что существует взаимосвязь между первыми катакомбными изображениями и лучами шестиконечной звезды герба.

4. Шестиконечная звезда, имеющая место на гербе «Лелива», означает зашифрованную монограмму Христа.

5. Сопоставление религиозных точек зрения позволило определить, что вертикальная линия в виде буквы «йот», проходящей по центру звезды «Леливы», символизирует дорогу человека от земли к небу, справедливость Божественных заповедей, непреклонность правды и истины. Горизонтальная линия свидетельствует о любви и милосердии Бога по отношению к человеку на пути борьбы и испытаний.

6. В результате анализа было установлено, что золотой полумесяц символизирует Богородицу и является символом нравственной чистоты, Рождества Христова, т. е. глубокой веры человека в своё духовное происхождение.

7. Щит, окрашенный в синий цвет, гласит о преданности делу, верности слову, величии поступков, красоте и силе мыслей, благородстве происхождения, настойчивости, любви к родине, гордости и славе.

8. Полумесяц и кайма «Леливы», окрашенные в золотой цвет, являются символом божественного начала, справедливости, великодушия и богатства.

Таким образом, нами доказано, что герб «Лелива» имеет глубокое философское значение, символизирует духовное начало и неразрывную связь человека с Богом. Именно духовная потребность выразить себя неким символом и таким образом занять подобающее место в знаковом ряду мироздания побуждала людей обозначать не только свой род, но и покровительствующие ему высшие силы единым графическим знаком. Благодаря этой сакральной составляющей родовой знак становился священным символом каждого члена этого рода.

Чапские как представители герба «Лелива» по праву разместили на нём девиз «Жизнь – Отечеству! Честь – никому!», ибо он является символическим продолжением его основных геральдических знаков и цветов.

Подводя итог сказанному, хочется подчеркнуть, что необходимость и значимость этой работы обусловлены не только логикой развития интереса

к истории происхождения герба «Лелива», но и требованиями реальной ситуации, в первую очередь вопросами, связанными с возрождением христианских ценностей и традиций, изучением истории малой родины, памятников иконографии, живописи, архитектуры, знакомством с менталитетом её жителей в прошлом, проведением сравнительного анализа событий и фактов.

Перспективы работы над темой

Подводя итог проделанной работе, хочется отметить, что рассмотренные вопросы требуют специального дополнительного изучения и составляют, на наш взгляд, перспективу для дальнейших исследований путём сравнения христианских и масонских символов, наличия символов, окрашенных в белый, красный, фиолетовый цвета, дополнительного изучения формы щита «Леливы», его внешнего украшения и девиза рода Чапских.

*Апраніч Нікіта, вучань 9 класа Станькаўскай сярэдняй
агульнаадукацыйнай школы імя М.Казея Дзяржынскага раёна.*

ЭНЕРГЕТИКИ БЕЛАРУСИ БЛАГОДАРНЫ

Энергетическая общественность Беларуси находится накануне важных исторических памятных дат – 90-летия плана ГОЭЛРО, 80-летия Белорусской ГРЭС – первенца белорусской энергетики советского периода, 80-летия Белорусской энергосистемы. И в этом почетном ряду особое место занимает 115-летие минской электроэнергетики и 150-летие со дня рождения (15 августа 1860 г.) ее основателя и организатора Кароля фон Гуттен-Чапского – градоначальника Минска в 1890–1901 гг. В 1895 году под его руководством на берегу Свислочи (у моста) была сооружена первая в Беларуси электростанция в комплексе с электрическими сетями городского типа. Важно отметить, что это был первый в Беларуси эксперимент с организацией «электросвета» на промышленной основе, когда в пределах губернского города в едином комплексе были системно организованы объект генерации – электростанция, городские линии электропередачи; налажена работа служб эксплуатации, контроля и управления; разработаны правила финансово-тарифных взаимоотношений с различного типа потребителями; организована работа первых в истории энергетики подразделений электромонтеров – прообраза современных оперативно-выездных бригад в электросетях и служб машинистов-обходчиков на электростанциях; созданы системы транспортировки топлива.

Приходится удивляться предвидению наших предшественников, которые в те годы занимались вопросами надежности, энергоэффективности и культуры энергопроизводства, работали над вопросами энергосбережения – то, что на сегодня для энергетиков является обязательным требованием на всех направлениях их деятельности.

По образу и подобию обустройства Минской ГЭС-1 в 30-х годах на Оршанщине сооружена Белорусская ГРЭС с линиями электропередачи на Витебск, Могилев, Оршу, Шклов, Дубровно, «Осинторф»; образован «Белэнергокомбинат» в составе БелГРЭС, линий электропередачи и строящейся Минской ТЭЦ – прообраза будущей Белорусской энергосистемы и ее филиалов – Брестских, Витебских, Гомельских, Гродненских, Могилевских и Минских энергосистем.

Многое из технологий Минской ГРЭС-1, организации строительства и эксплуатации первого в Беларуси системного энергообъекта поведено в книге «Минская электроэнергетика – 110 лет. Минские кабельные сети. На рубеже столетий», изданной в 2006 году дизайн-студией «Энергонаследие» при поддержке Министерства энергетики Республики Беларусь.

В последующие за 1895 г. годы и по сей день у белорусских историков и энергетиков продолжают споры о приоритетах, своего рода «пальме первенства» в практическом применении в Беларуси изобретений П.Н. Яблочкова, А.Н. Лодыгина, М.О. Доливо-Добровольского. Осуществляется попытка отнять первенство у минчан, которое остается за Минском неизменно и стабильно. Примеры ознакомления с «электросветом» у витебчан при пуске городского трамвая, введении в эксплуатацию электростанции на Добрушской бумажной фабрике и освещения дворца Паскевичей в Гомеле, сооружении дизельных электростанций в Могилеве, Гродно и Бресте явились локальными мероприятиями местного масштаба, не сравнимыми с минским экспериментом по времени, значимости, объемам работ и образу энергохозяйства, задуманного Каролом фон Гуттен-Чапским.

Мне, главному дизайнеру дизайн-студии «Энергонаследие», и министру энергетики Республики Беларусь Валентину Васильевичу Герасимову приятно осознавать свою причастность к важному событию – восстановлению истории рода Чапских в Беларуси. Для нас, энергетиков, оказались весьма интересными факты из биографии «родного» для нас человека – Кароля Чапского. Трогательно знакомство с родственниками Чапских, прибывшими на конференцию из США, а также работниками Краковского Национального музея, приютившего у себя бесценные реликвии рода Чапских.

Министерство энергетики с интересом и большой ответственностью относится к восстановлению истории отечественной энергетики, сохранению в памяти поколений имен энергетиков-первопроходцев. При его поддержке издаются книги-мемориалы, сооружаются музеи истории, культуры и техники на предприятиях и в организациях отрасли (около 20 музеев). На белорусской ГРЭС создан Центральный музейно-мемориальный комплекс. Мы считаем, что было бы целесообразно создать музейно-мемориальный комплекс имени Кароля Чапского на месте бывшей ГЭС-1 (варианты: в зданиях энергетического факультета БНТУ, Минских ТЭЦ-3 или ТЭЦ-4, Минских кабельных сетей).

Анализируя исторически сложившуюся ситуацию, правомерно поставить вопрос о спасении культурно-исторического наследия рода Чапских и сохранения материальных ценностей на территории Беларуси – в Минске, Станькове, Прилуках и других памятных местах. Необходимо создание Межведомственной государственной комиссии с участием представителей всех министерств и ведомств страны, которые напрямую являются преемниками культурно-исторического наследия Чапских. Более 30 инициативных проектов, осуществленных Каролом Чапским в области промышленности, торговли, организации финансово-кредитных учреждений, объектов культу-

ры и искусства, городского хозяйства, транспорта и связи, медицинского оздоровления населения, физкультуры и спорта, организации показательного сельскохозяйственного производства в Прилуках и соответствующих ему международных выставок и другие мероприятия – первые заводы Минска, электростанция, водопровод и канализация, конка, первый план застройки губернского города (в общих чертах сохранившийся в генплане современного Минска), телефонная станция, благоустройство города, первый театр и многое другое из изобретательско-подвижнической деятельности Кароля Чапского дают нам право говорить об этом.

На планируемой в сентябре 2010 года научно-практической конференции, посвященной 150-летию со дня рождения Кароля Чапского, дизайн-студия представит архитектурный и дизайн-проект реконструкции территории и помещений бывшей Минской ГЭС-1 с предложением по созданию «КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА ДЛЯ ДЕТЕЙ И МОЛОДЕЖИ» с полным набором технических и технологических средств – некоего прообраза современных энергосистем. В составе комплекса – экологически чистые источники энергии: гидро-, гелио-, ветроэлектростанции; посты управления и контроля; линии электропередачи воздушного и подземного исполнения с подачей энергии к зданиям и сооружениям детского парка им. М. Горького, цирка, пл. Победы и др. Особо значимым явится создание «Центрального музейно-мемориального комплекса истории, культуры и техники Белорусской энергосистемы».

Концепция своеобразного «Энергетического Диснейленда» предусматривает ознакомление молодежи со сложными системами в процессе управления (под руководством энергетиков-профессионалов) создаваемой «малой энергосистемой». Это своего рода «стартовый полигон» по выбору профессий и жизненного пути для молодых людей, увлекающихся техникой и сложными технологиями (подобными энергетическим).

Следует заметить, что при реализации проекта в сугубо «энергетической концепции» образуется градостроительный «треугольник» - Министерство энергетики (здание по ул. К.Маркса) – Дворец Республики – Культурно-образовательный энергетический комплекс, имеющий особое государственное значение при проведении самых разнообразных мероприятий республиканского, городского и отраслевого назначения.

И можно верить в то, что где-то здесь, у основания символического треугольника, мог бы начинаться туристический маршрут по памятным историческим местам Кароля Чапского: Минск – Прилуки – Станьково – Волчковичи – Дзержинск – Несвиж – Слуцк и т.д., а музейно-мемориальный комплекс, созданный с историко-образовательным уклоном, стал бы элементом национальной культуры и достойным украшением

столицы белорусского государства. И не хочется верить в то, что в ближайшем будущем здесь, на месте бывшей Минской ГЭС-1, взметнутся высь здания и сооружения неисторического содержания.

Возвращаясь к теме спасения культурно-исторических ценностей рода Чапских, отмечу печальное состояние элементов материальной культуры – архитектуры и садово-парковых усадеб, созданных семейством Чапских. Особо актуально восстановление и сохранение зданий и сооружений Минской ГЭС-1, архитектурно-паркового ансамбля в Станькове. В этой связи требуется срочное вмешательство в судьбу так называемого «скарбчика» – музея, сооруженного в начале 1860-х годов в Станькове. Двухэтажное здание с башенками на углах, расположенное в парке (во времена Чапских здесь произрастало около 8 тысяч разнообразных экзотических деревьев и кустарников) разваливается под прохудившейся крышей на глазах у проходящих мимо жителей и гостей Станьково. При восстановлении павильона возможна организация экспозиции в нем из запасников Краковского Национального музея, музея истории и культуры Беларуси, Национальной библиотеки Беларуси, российских архивов... Возможен поиск архива Кароля Чапского в Италии.

Нам, энергетикам, в этой ситуации хотелось бы с участием всех заинтересованных лиц, министерств и ведомств, руководства города Минска приступить к проектированию и сооружению музейно-мемориального комплекса в любом из предлагаемых вариантов. Дело за дизайн-проектом, разрабатываемым дизайн-студией «Энергонаследие».

На конференции, посвященной 150-летию со дня рождения Кароля фон Гуттен-Чапского, дизайн-студия «Энергонаследие» готова широко-масштабно доложить о сложившейся ситуации с памятным местом – общественно-политической, идеологической, градостроительной, архитектурной, дизайнерской, учебно-методической, исторической и т.д. Вполне возможно, что реконструкция территории бывшей Минской ГЭС-1 под создание «Энергетического Диснейленда» останется на бумаге, в размышлениях и мечтах. Остаются варианты: Минские электростанции №№ 3 и 4, Минские кабельные сети.

Пока же попытки провести реконструкцию зданий и сооружения Минской ГЭС-1 неоднократно останавливались Комитетом архитектуры и градостроительства Мингорисполкома со ссылкой на особую историко-культурную ценность зданий и сооружений и охрану их со стороны государства. В одном из писем-заключений обнаружена запись: «работы по реконструкции можно производить только с учетом сохранения исторического характера здания». Известен случай отмены решением исполкома района предложений о частичной реставрации фасадов.

Нами обнаружен интересный и непонятный факт. В реестре зданий и сооружений Минска объект именуется как «комплекс будынкаў былой электрастанцый канца XIX – пачатку XX ст.». Сегодня же на мемориальной доске у входа в здание записано: «Рэспубліка Беларусь. Гісторыка-культурная каштоўнасць. Будынак цэнтра алімпійскай падрыхтоўкі адзінаборстваў. 1932 год». И ни слова о настоящем происхождении комплекса зданий и сооружений. Кто-то преднамеренно искажает историческую правду, отнимает у белорусских энергетиков право на наследство.

Сегодня, в условиях нарастания тенденций по перераспределению и делению территорий Минска и его окрестностей под строительство гостиничных, развлекательно-увеселительных и офисных комплексов, восстановить, сохранить и вернуть к жизни памятные места рода Чапских – задача государственной важности.

АРХІЕПІСКАП МІНСКІ І БАБРУЙСКІ МІХАІЛ (ГАЛУБОВІЧ) – СВЕДКА ЖЫЦЦЯ МІНШЧЫНЫ СЯРЭДЗІНЫ ХІХ СТАГОДДЗЯ

Пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай у 1793 годзе, 13 (24) красавіка была ўтворана Мінская епіскапская кафедра. Яна ахоплівала тэрыторыю Беларусі прыблізна ў сучасных межах. Пачалося «цэрковное устройство», якое адпавядала кананічным установаўленням Святога Праваслаўя. Нанова ўтворанай Мінскай епархіі было наканавана «олицетворять Матеръ Церковь» на землях, якія доўгі час знаходзіліся ў юрысдыкцыі ўніяцкага свясчэннаначалля.

У лона прабацькоўскай Праваслаўнай царквы былі вернуты тысячы вернікаў, продкі якіх яшчэ ў XVI стагоддзі былі адарваны ад Усяленскага Праваслаўя і прываблены ў рымска-каталіцкую царкву. Цікава адзначыць, што кананічная тэрыторыя новаўтворанай Мінскай епархіі ўключала ў сябе і старажытныя Тураўскую і Пінскую землі (княствы). Мінская епіскапія з’яўлялася гістарычнай і духоўнай пераемніцай Пінска-Тураўскай епархіі, якая ў свой час брала пачатак ад старажытнай Тураўскай епіскапскай кафедры.

У 1793 годзе землі, якія адышлі да Расійскай імперыі, утварылі тры губерні: Мінскую, Ізяслаўскую і Брацлаўскую. Для кіравання Праваслаўнай Царквы ў гэтых землях Свяшчэнны Сінод заснаваў 33-ю па ліку ў Расійскай імперыі епархію – Мінскую са статутам архіепаіскапіі.

Першапачаткова кананічная тэрыторыя займала абсягі Валыні, Падоллі і амаль усёй Мінскай губерніі.

Да часу заснавання епархіі на гэтай тэрыторыі знаходзілася каля 7 тысяч царкоўных прыходаў, і амаль усе яны былі пад уніяй.

Першым прадстаяцелем Мінскай епархіі з тытулам «Мінскі, Ізяслаўскі і Брацлаўскі» стаў архіепаіскап Віктар (у свеце Васіль Сімяонавіч Садкоўскі). Увядзенне яго на Мінскую кафедру адбылося адначасова з яе ўтварэннем 13 (24) красавіка 1793 года.

Усіх правячых архіерэяў Мінскай епархіі з часу яе заснавання было 30.

Трыццатым па ліку стаў Высокапрэасвясчэннейшы Філарэт, Мітрапаліт Мінскі і Слуцкі, Патыяршы Экзарх усяе Беларусі з 1978 года (дарэчы, нядаўна шырока адзначалі 30 год яго архіпастарскага служэння, накіраванага на ўмацаванне, устраенне прыходскага жыцця і духоўнага ўзрастання паствы). Студэнты Мінскай духоўнай семінарыі выпусцілі асобны нумар часопіса “Ступени”, які выдаецца Мінскай епархіяй.

Восьмым па ліку правячым архіерэем Мінскай епархіі быў архіепіскап Міхаіл (у свеце Міхаіл Аляксеевіч Галубовіч), пра якога ў нас і пойдзе ў далейшым гутарка.

Міхаіл нарадзіўся 8 лістапада 1807 года ў сяле Высокае Брэскага павета Гродзенскай губерні. Паходзіў з сям'і ўніяцкага святара. У 1816 – 1823 гадах вучыўся ў Свіслацкай гімназіі Гродзенскай губерні, якую закончыў па першым разрадзе, як у нас з залатым медалём.

У 1823 – 1828 гадах Міхаіл працягваў вучобу ў Галоўнай семінарыі пры Віленскім універсітэце, па заканчэнні якой атрымаў ступень магістра багаслоўя. У 1828 годзе ён быў рукапакладзены ва ўніяцкага святара і прызначаны інспектарам і прафесарам Літоўскай семінарыі ў Жыровічах. У 1830 годзе Міхаіл абараніў дысертацыю ў Віленскім імператарскім універсітэце на ступень доктара багаслоўя і кананічнага права. Будучы выкладчыкам дагматычнага багаслоўя і царкоўнай гісторыі ў семінарыі, ён быў прызначаны членам Літоўскай уніяцкай кансісторыі. У 1835 годзе ўзведзены ў пратаіерэі і прызначаны віцэ-старшынёй Літоўскай кансісторыі.

Пратаіерэй Міхаіл актыўна ўдзельнічаў у падрыхтоўцы ўз'яднання ўніяцкай царквы з праваслаўнай. “Ён паспяхова выконваў даручанае яму місіянерства, раз'язджаючы па розных цэрквах”, – успамінаў архіепіскап Мінскі і Бабруйскі Антоні (Зубко), які быў правячым архіерэем Мінскай епархіі ў 1840 – 1841 гадах. Дарэчы, архіепіскап Міхаіл змяніў архіепіскапа Антонія на гэтай пасадзе.

Пратаіерэй Міхаіл ў 1839 годзе падпісаўся пад актам Полацкага сабора і быў прыняты ў клір Рускай Праваслаўнай Царквы. Стаўшы ўдаўцом, у 1839 годзе пратаіерэй прыняў манаскі пострыг і быў пасвячоны ў архімандрыта Быценскага Петра-Паўлаўскага мужчынскага манастыра, а потым быў рукапакладзены ў епіскапа Пінскага, вікарыя Літоўскай епархіі.

Яго архіерэйская хіратонія была здзейснена ў Храме Віленскага Свята-Духава манастыра архіепіскапам Літоўскім Іосіфам (Сямашкам), епіскапамі – Полацкім Ісідарам (Нікольскім) і Брэсцкім Антоніем (Зубко).

У 1840 годзе епіскап Міхаіл быў прызначаны епіскапам Брэсцкім, вікарыем Літоўскай епархіі.

Шмат гадоў пастырская дзейнасць Міхаіла была звязана з Літоўскай духоўнай семінарыяй і духоўным вучылішчам.

7 (19) кастрычніка 1828 года ў мястэчку Жыровічы Слонімскага павета Віленскай губерні ў Свята-Успенскім мужчынскім манастыры ў дзень святых Сергія і Вакха адбылося ўрачыстае адкрыццё Літоўскай духоўнай семінарыі і духоўнага вучылішча. Рэктарам быў прызначаны пратаіерэй Антоні Зубко. Яму, як цяпер кажуць, “зверху” была спушчана інструкцыя

з указаннем звяртаць асаблівую ўвагу на вывучэнне прадметаў на рускай мове і аднаўленне чысціні ўсходняга праваслаўнага абраду.

Антоні Зубко і Антоні Тупальскі старанна падбіралі педагагічны склад семінарыі. Вось у гэтую духоўную семінарыю і быў прызначаны інспектарам член Літоўскай кансісторыі святар Міхаіл Галубовіч, дзе ён выкладаў дагматычнае багаслоўе і нямецкую мову.

Чаму менавіта тут была адкрыта духоўная навучальная ўстанова?

Вялікія будынкі, цудоўнае месцазнаходжанне – беларуская Швейцарыя ў поўным сэнсе гэтага слова (падыміцеся на гару, дзе на могілках стаіць Свята-Георгіеўская царква – і перад Вамі адкрыецца вельмі прыгожы пейзаж), а таксама здаровы клімат, намоленае месца, адсутнасць моцнага каталіцкага ўплыву, і, самае галоўнае, праваслаўная святыня – Жыровіцкі абраз Божай Маці – былі спрыяльнымі ўмовамі для выхавання юнацтва ў духу Прусаў.

У 1834 годзе епіскап Іосіф (Сямашка), інспектуючы Жыровіцкую духоўную семінарыю і вучылішча, звярнуў пільную ўвагу на тое, што многія святары не ведаюць славянскай мовы і аддаў распараджэнне выклікаць па чарзе духавенства Літоўскай епархіі ў Жыровічы для навучання семінарыстаў чытанню, спевам і праваслаўным абрадам. З гэтай мэтай з ліку выкладчыкаў семінарыі ў Жыровічах была створана спецыяльная камісія з 6 чалавек, у якую увайшоў і Міхаіл Галубовіч.

Гэтыя экстраардынарныя меры неўзабаве далі станоўчыя вынікі: 4 верасня 1834 года ўпершыню ў Жыровіцкай семінарыі на рускай мове прагучала казань, якую правёў інспектар Іпаліт Гамалінскі, 29 снежня 1834 года ў Саборы на рускай мове прагучала казань студэнта семінарыі Брэна.

Выкладчыкі Літоўскай семінарыі і члены кансісторыі прадстаўлялі сабой адзіны згуртаваны калектыў, злучаны не толькі сяброўскімі, але і сваяцкімі сувязямі.

Чатыры дачкі старшыні кансісторыі Антонія Тупальскага сталі жонкамі – Міхаіла Галубовіча, Плакіда Янкоўскага, Карла Вронскага і Пракопія Дабрахотава (будучы епіскап Павел).

У 1837 – 1839 гадах вялікі поспех мела дзейнасць віцэ-старшыні кансісторыі Міхаіла Галубовіча, які добра ведаў многіх святароў епархіі. Пспеху ўкаранення праваслаўя ў Літоўскай епархіі садзейнічала і тое, што Жыровіцкая семінарыя знаходзілася адносна далёка ад каталіцкіх цэнтраў і некалькі разоў на год яе наведвала вялікая колькасць паломнікаў, якія адусюль прыходзілі на пакланенне Жыровіцкаму абразу Божай Маці. Дзякуючы гэтаму руская сістэма адукацыі, якая была ўстаноўлена ў Жыровіцкай семінарыі, Прусаўнае богаслужэнне ў Саборы, казанні на зразумелай рускай мове мелі станоўчы ўплыў на вернікаў, паломнікаў і святароў, якія наведвалі Жыровічы.

Каталіцкі публіцыст Валяр'ян Харкевіч у той час пісаў, што “Жыровічы сталі труною уніі”, але гэта “труна, – як адзначаў архімандрыт Антоні (Мельнікаў), – была ідэйная, і нязгодных тут у труну не заганялі”.

Да канца 1838 года 1305 уніяцкіх святароў падалі свае падпіскі за ўз'яднанне з праваслаўем. У пачатку 1839 года абставіны ў заходніх губернях складваліся такім чынам, што адкладаць ўз'яднанне Уніяцкай Царквы з Праваслаўнай стала немэтазгодным.

12 лютага 1839 года ў Полацку адбылася гістарычная падзея – на Царкоўным Саборы быў падпісаны акт аб уз'яднанні Уніяцкай Царквы з Праваслаўнай. Полацк і Жыровічы сталі цэнтральнымі духоўнымі месцамі, дзе ўрачыста адзначалася гэтая падзея.

Духоўная семінарыя ў Жыровічах праіснавала да 1845 года. У выніку ўтварэння Віленскай губерні Літоўская семінарыя і епархіяльнае ўпраўленне былі пераведзены ў Вільню.

Архіепіскап Іосіф Сямашка са шкадаваннем развітваўся з Жыровічамі. У сувязі з гэтым ён пісаў: “Жыровічы ёсць сапраўднае сэрца епархіі. Колькі я ні думаю, а ўсё спыняюся на той думцы, што трэба пакінуць у Жыровічах і семінарыю і духоўную кансісторыю. Тут сапраўдны цэнтр епархіі”.

Замест семінарыі ў Жыровічах было ўтворана духоўнае вучылішча, а манастырскія памяшканні зноў засялілі манахі, узнавіўшы тым самым існаванне Жыровіцкага манастыра, які дзейнічае да нашага часу.

1 сакавіка 1848 года епіскап Міхаіл быў прызначаны на Мінскую кафедру.

Што здзейсніў архіепіскап Міхаіл у 1848 – 1868 гадах за 20 гадоў сваёй нястомнай пастырскай працы – у маім наступным матэрыяле.

Архіепіскапскае служэнне Высокапрэасвяшчэннейшага Міхаіла, Архіепіскапа Мінскага і Бабруйскага (1848–1868)

Дваццаць гадоў архіепіскап Мінскі і Бабруйскі Міхаіл быў на пасадзе правячага архіерэя Мінскай епархіі. Яму дасталася ў спадчыну шмат нявырашаных праблем. І галоўнай з іх было гаротнае становішча прыходаў і вернікаў, якія былі далучаны з Уніі да Праваслаўя. У гэтым ён сам уваважліва ўзв'язваўся ў час сваёй актыўнай візітацыі Мінскай епархіі ў 1848 годзе і ў іншыя гады. Асаблівых клопатаў і ўвагі ў той час патрабавалі і манастыры.

У 1852 годзе епіскап Міхаіл падаў прашэнне ў Свяцейшы сінод аб пераводзе ў Мінск Вальнянскага Троіцкага жаночага манастыра, які знаходзіўся ў Навагрудскім павеце. Але перавод у Мінск гэтага манастыра не адбыўся паводле матэрыяльных стасункаў, да таго ж, і манахінь у жаночым манастыры было мала.

У 1853 годзе епіскап Міхаіл быў узведзены ў сан архіепіскапа.

У 1854 годзе паводле Указа Свяцейшага Сінода быў скасаваны Слуцкі Лылінскі жаночы манастыр, бо не было сродкаў на яго ўтрыманне, не было штатнай колькасці манахінь і не было асаблівай патрэбы аднаўляць манастыр.

У Мінскай епархіі заставаліся два жаночыя манастыры (2-класны Пінскі Варварынскі і 3-класны Вальнянскі Троіцкі) і чатыры мужчынскія манастыры (1-класны Слуцкі Троіцкі; 2-класны Пінскі Багаяўленскі; 3-класны Грозаўскі Іаана-Багаслоўскі; 3-класны Лядянскі Свята-Благавешчанскі, які існуе да нашага часу ў Смалявіцкім раёне ў вёсцы Малыя Ляды, што за 45 км ад Мінска); у сярэдзіне 1850 гадоў – Дзятлаўскі Спаса-Праабражэнскі манастыр.

У 1855 годзе ў прашэнні Свяцейшаму Сіноду архіепіскап Міхаіл хадайнічаў аб пераводзе ў Мінск Слуцкага Свята-Троіцкага манастыра. Але гэты перавод манастыра ў Мінск затрымаўся на многія гады.

Аўтарытэт уладыкі Міхаіла сярод вышэйшых колаў грамадства Беларусі садзейнічаў здзяйсненню яго планаў па паляпшанні становішча цэркваў і манастыроў Мінскай епархіі.

У 1852 годзе клопатамі сям’і Мінскага генерал-губернатара шанаваны чудатворны абраз Божай Маці “Мінскай” ў Кафедральным Свята-Петра-Паўлаўскім саборы быў упрыгожаны новай сярэбранай рызай з каштоўнымі камянямі.

У 1856 годзе з блаславення ўладыкі Міхаіла і па ініцыятыве Мінскага генерал-губернатара ў Крупцах замест старой капліцы была пабудавана Свята-Пакроўская царква, у якой знаходзіўся Крупецкі абраз Божай Маці.

У Пінску, Парычах і Мінску былі адкрыты духоўныя вучылішчы. З 1865 года паводле выканання слоў “общения не забывайте» (яўр.: 13,16) пачалі дзейнічаць благачынніцкія сходы, так званыя “соборнікі духоўства”. У Мінску быў узведзены новы будынак для духоўнай семінарыі і асвячоны архіерэйскі дом са Свята-Пакроўскай царквой.

Архіепіскап Міхаіл з асаблівай увагай адносіўся да стану спраў у Мінскай духоўнай семінарыі і духоўных вучылішчах Мінскай епархіі. Дзякаваць Богу, у яго ў гэтай справе быў вялікі вопыт, пра што я распавядаў раней.

У 1859 годзе пачалося будаўніцтва новага семінарскага будынка. У сувязі з пачаткам рамонтна-будаўнічых работ у семінарскім будынку для семінарыстаў у 1860 годзе ў Мінску быў асвячоны ў імя святых Кірыла і Мефодыя храм закрытага у 1852 годзе манастыра бернардзінак (сучасны Свята-Духаў кафедральны сабор).

У 1860 годзе апекаю знакамітай сям’і Пушчыных і па благаслаўленню архіепіскапа Міхаіла ў мястэчку Парычы Бабруйскага павета было адкрыта вучылішча для дзяўчат, якія паходзілі з сем’яў святароў.

Дзякуючы клопатам архіепіскапа ў 1867 годзе было заснавана Мінскае жаночае духоўнае вучылішча, якое размясцілася ў будынку на месцы былога старажытнага Спаса-Узнясенскага манастыра. У 1860 годзе было завершана ўзвядзенне новага двухпавярховага архіерэйскага дома.

Архіепіскап Міхаіл з'яўляўся віцэ-старшынёй Мінскага турэмнага камітэта. Пры архіепіскапе Міхаіле ў 1865 годзе былі створаны Мінскае Мікалаеўскае і Слуцкае Мікалаеўскае брацтвы.

Архіепіскап Міхаіл першым з архіерэяў Рускай Праваслаўнай Царквы склікаў у 1865 годзе сход благачынных сваёй епархіі для абмеркавання актуальных пытанняў рэлігійнага выхавання і маралі.

У хуткім часе яго прыкладу паследавалі і іншыя епіскапы.

У 1860-я гады ў Мінскай епархіі значная колькасць католікаў перайшла ў праваслаўе, былі пабудаваны новыя і адрамантаваны старыя праваслаўныя цэрквы, перададзены праваслаўным каталіцкія касцёлы.

Асвятчэнне касцёлаў у праваслаўныя храмы праходзілі пры ўдзеле архіепіскапа і ў прысутнасці ваенных і грамадзянскіх чыноў.

Архіепіскап Міхаіл шмат зрабіў для ўмацавання Праваслаўя ў Мінскай епархіі. У 60-я гады было пабудавана каля 20 мураваных і каля 70 драўляных храмаў, адрэстаўравана 16 мураваных і 58 драўляных цэркваў.

Паўсюдна ў Мінскай епархіі адкрываліся царкоўна-прыходскія школы (ЦПШ). Усяго пры ім іх было заснавана больш за 500 з колькасцю вучняў звыш 11 тысяч, прычым настаўнікамі ў асноўным былі прадстаўнікі праваслаўнага духавенства. Дзякуючы клопатам архіепіскапа Міхаіла з 1868 года пачалі выдавацца “Минские Епархиальные Ведомости” – афіцыйны епархіяльны друкаваны орган, які выдаецца і цяпер.

У 1868 годзе архіепіскап Міхаіл пайшоў на пакой. У маі 1868 года да 20-годдзя ягонага пастырскага праўлення ім былі заснаваны 2 яго імяныя стыпендыі ў Мінскім жаночым духоўным вучылішчы.

У апошні раз архіепіскап Міхаіл адслужыў багаслужэнне ў Мінскім Свята-Петра-Паўлаўскім Кафедральным саборы, развітаўся са сваёй паствай і падкрэсліў, што яго “желания и намерения, клонящиеся к утверждению Православной веры, к просвящению духом веры и благочестия, насомых не вполне достигли своей цели; многие предприятия ещё не приведены к концу”. “Желания были пламенны, – отметил он, – но силы скудны. К тому же много препятствовали и исключительные обстоятельства жизни епархии”.

Знаходзячыся на пакоі, архіепіскап жывіў у Жыровіцкім Свята-Успенскім мужчынскім манастыры. Ён быў узнагароджаны ордэнам святой Анны III ступені, іншымі ордэнамі.

Архіепіскап быў вядомы як актыўны распаўсюджвальнік Праваслаўя, таленавіты арганізатар, дзеяч асветы, грамадскі дзеяч.

6 сакавіка 1881 года архіепіскап Міхаіл памёр. Ён пахаваны ў падальтарнай частцы крыпты ў Свята-Яўленскай царкве Жыровіцкага Свята-Успенскага мужчынскага манастыра.

У адзін з прыездаў у Жыровіцкі манастыр прыхажане з Мінску Анатоль Валахановіч, Андрэй Грышкевіч, Ніна Іванова, Таццяна Якутоўская, каб пабыць там, наведаць святую купель, узяць святой вады, абавязкова сустрэцца з інакам Мікалаем, вядомым беларускім вучоным, кандыдатам філасофскіх навук, паэтам, выдаўцом, сынам знакамітага беларускага архітэктара, народнага архітэктара, СССР Андрэя Бембеля – пацікавіліся, ці захавалася месца ўпакаення архіепіскапа Міхаіла. Каб туды трапіць, патрэбна благаслаўленне архіепіскапа Лідскага і Навагрудскага Гурья, намесніка Свята-Успенскага Жыровіцкага стаўрапігіяльнага мужчынскага манастыра. Брат Агапій гэта благаслаўленне ўзяў, і ўсе яны спусціліся ў падальтарную частку крыпты, дзе пахаваны Міхаіл Галубовіч.

Крыпта мае форму прамавугольніка – 5,2х3,6 метра. Глыбіня яе 2 метры. Падлогі няма, пад нагамі пясок. Справа пад алтаром у цаглянай сцяне царквы металічная дошка закрывае труну архіепіскапа Міхаіла Галубовіча. Памер дошкі 75х60 см. На дошцы па чатырох кутках – выявы прыгожых адлітых з чыгуну херувімаў, у версе на дошцы – крыж і надпіс: “Епіскап Мінскі і Бобруйскі Михайль. 1807 – 18..”.

Дзве апошнія лічбы не былі пасля смерці архіепіскапа Міхаіла адліты, што сведчыць аб тым, што дошку рабілі пры яго жыцці.

У царкве было сфатаграфавана ўсё: алтар, крыпта, дошка, камень прастола. А на дрэва каля царквы благаслаўлення не было. І фотаапарат не сфатаграфавалі: у гэты момант сапсаваўся.

Усе вышэйпералічаныя асобы яшчэ раз паехалі ў Жыровічы і дафатаграфавалі ўсё тое, што не змаглі зрабіць у папярэдні прыезд.

Свята-Яўленская праваслаўная царква заходзіцца ў цэнтры тэрыторыі Жыровіцкага Свята-Успенскага стаўрапігіяльнага мужчынскага манастыра.

Першапачаткова чудатворны Жыровіцкі абраз Маці Божай захоўваўся ў драўлянай царкве, якая была пабудавана на месцы яго з’яўлення. Але прыкладна ў 1520 годзе ў час пажару царква згарэла, і чудатворны абраз знік. Але міласць Божай Маці не пакінула гаротных людзей. У хуткім часе абраз зноў быў “обретён”. Сялянскія дзеці, якія гулялі на схіле горкі, недалёка ад згарэўшай царквы, убачылі Дзеву Марыю нябачанай прыгажосці, якая сядзела на валуне. Дзеці не адважыліся падыйсці да яе, але хутка паведамілі аб незвычайным бачанні бацькам. Калі жыхары Жыровіч разам са святаром прыйшлі на гэтае месца, то знайшлі на каменю абраз, які раней знік, а сам камень меў на сябе след стапы Божай Маці.

Камень, на якім з’явілася Маці Божая, хутка зрабіўся месцам асаблівага пакланення вернікаў і паломнікаў. Паломнікі пачалі адкольваць

ад каменя фрагменты. Каб захаваць валун і адзначыць месца чудатворнага другога яўлення абраза, была пабудавана царква, якая атрымала назву Яўленскай. Царква была пабудавана ў 1672 годзе з цэглы. Магчыма, што першая царква, якая была пабудавана на гэтым месцы, у XVI стагоддзі была драўлянай. Свята-Яўленская царква з'яўляецца самым старым будынкам манастыра, якая захавалася да нашага часу. У 1769 годзе царква была перабудавана: разабраны фасад, дабудаваны прытвор і хоры. У пачатку 70-х гадоў XIX стагоддзя над царквою з'явіўся невялікі купал у неарускім стылі, відаць, пад уплывам расійскага архітэктара К.А.Тона. Будынак набыў прыгожы барочны ацік – завяршэнне фасада. Царква мае прамавугольную форму 8x20 метраў. Унутраны аб'ём царквы невялікі: іканастас адносіцца да канца XIX стагоддзя. Асабліваець Свята-Яўленскай царквы ў тым, што яна не мае электрычнага асвятлення.

Камень-валун, на якім дзеці ўбачылі Маці Божую, быў пастаўлены ў царкве і асвечаны як прастол. Летам у царкве адбываюцца ранішнія Бажэсценныя Літургіі і малебны з акафістам Божай Маці кожную пятніцу ў 17 гадзін.

Штогод 20 мая ў дзень святкавання яўлення Жыровіцкага абраза Божай Маці, паводле прынятага ў манастыры звычаю, пасля Літургіі ў Свята-Успенскім саборы хрэсны ход накіроўваецца да дзвярэй Свята-Яўленскага храма для адпраўлення малебна з акафістам Жыровіцкаму абразу.

Міхаіл Галубовіч пакінуў нам багатую спадчыну – сваю кнігу-дзёнік “Дыярыуш з XIX стагоддзя”. Пра яго – мой трэці і апошні матэрыял.

Дыярыуш з XIX стагоддзя: “Дзёнік” Міхаіла Галубовіча (1858–1860)

Дзёнікавыя нататкі архіепіскапа Міхаіла Галубовіча вяліся ім старанна і працяглы час. Напачатку ён вёў дзёнікі на польскай мове. Дзёнік як частка з поўнага тэксту, які мы разглядаем, ахоплівае тры гады – 1858–1860. Ён мае нумар 7, што значыць – 7-я частка “Дзёніка”.

Пасля паўстання 1863 – 1864 гадоў архіепіскап Міхаіл вёў дзёнік на рускай мове, пра што сведчыць частка “Дзёніка” за 1865 – 1867 гады.

“Дзёнік” № 7 мае 112 старонак дробнага ўборыстага тэксту, фармат паперы 22x18 см, почырк адной рукой. Яго пераклаў з польскай мовы і падрыхтаваў да друку пісьменнік і навуковец, кандыдат філалагічных навук Язэп Янушкевіч – аўтар звыш 200 навуковых артыкулаў і больш за 10 кніг. Кніга Я.Янушкевіча мае назву “Дыярыуш з XIX стагоддзя”. У ёй ёсць уступ “Люстрадзён эпохі Багрыма і Дуніна-Марцінкевіча” і даведка “Асноўныя прыწყпы публікацыі тэксту” на беларускай і польскай мовах, тэкст самога “Дзёніка” на польскай і беларускай мовах, каментар,

паказальнік імёнаў, геаграфічны паказальнік, гласар (тлумачальны слоўнік малавядомых і састарэлых слоў старажытнага тэксту) і “Summary” на англійскай мове, якую пераклаў Алег Жлутка.

Імяны паказальнік утрымлівае звыш 650 прозвішчаў, геаграфічны паказальнік – звыш 200 назваў гарадоў, мястэчкаў, сёл, вёсак, засценкаў, фальваркаў, хутароў, маёнткаў, урочышчаў і іншых.

“Дзённік” чытаецца лёгка, цікава і займальна. Святар паказаў сябе як чудаўны распавядальнік, дасціпны чалавек, бясконцы актыўны падарожнік-візітоўнік. Калі прасачыць па датах, то амаль усе дні тыдня, месяца, года Галубовіч быў у вандроўках – у брычцы, карэце, фурманцы, у вазку, увесь час у дарозе. Машын жа ў той час яшчэ не было. Конны транспарт падавалі яму і паны, і святары, і дваране, і графы, і сябры, і калегі.

Ён ездзіў з візітамі ў цэрквы і саборы губернскіх гарадоў.

У “Дзённіку” зафіксаваны погляды архіепіскапа на тыя ці іншыя падзеі ў Мінскай епархіі, у цэлым па Беларусі, у Расійскай імперыі і за мяжою.

Архіепіскап Міхаіл меў знаёмствы з рознымі людзьмі – маладымі, у гадах, з дзяўчатамі, дзецьмі, нават з Андрэйковічам – “ворагам Русі і Праваслаўя”, гэта значыць апазіцыянерам, якога ён сустрэў у Прылуках у Атона Горвата – тагачаснага ўладальніка маёнтка Прылукі.

Паводле дзённікавых запісаў можна зрабіць цікавую выснову, што дзённік пісаў неабякавы да супрацьлеглага полу, хаця і святар высокага рангу, чалавек. Ён дае трапнейшыя характарыстыкі акаляючых яго людзей. У прыватнасці, ён не любіў графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага, хаця ездзіў да яго ў госці – па запрашэнні Эмерыка фон Гутэн-Чапскага Галубовіч асвячаў Станькаўскую Свята-Мікалаеўскую царкву 15 (27) жніўня 1858 года, пра што напісаў у “Дзённіку”. Галубовіч любіў купляць старажытныя і найноўшыя перадавыя рэчы, гандляваць, купляць сажанцы, быць спагадлівым, жаласлівым, добрым.

У “Дзённіку” ён дае цікавыя звесткі пра расійскага імператара Аляксандра II (упамінае яго каля 30 разоў) і свайго служку Андрэя, якога ўпамінае 13 разоў.

Галубовіч згадвае ўсіх святароў, з якімі сустракаўся і да якіх ездзіў на візіты (архіепіскап Аляксандр Дабрынін, Арсен Масквін, Пракопій Дабрахотаў, Антоні Зубко, протаіерэй Іпацій Гамалінскі, Леўшыноўскі, Лісевіч, святары Атраховіч, Гарачка, Кіркевіч, Кучынскі, Лаўроўскі, дыякан Аганоўскі, аканом Караль Віторскі, дваровы Грышка М.Галубовіча, садоўнік Ігнат, дваровы Нупрэй, ксяндзы Андрэй Баўблеўскі, Вішнеўскі, пісьменнік Паўлюк Баграм, Ксаверы-Эдвард Вайніловіч, паэт, перакладчык твораў А.С.Пушкіна рускі пісьменнік, П.Валуеў, В.Дунін-Марцінкевіч, мастакі Браніслаў Залескі, Міхаіл

Кулеша, Напалеон Орда (і яго сям'я), знакаміты фатограф Якаў Брафман – унук яго Владлен Хадасевіч, жонка Н.М.Берберова, аўтар кнігі “Железная женщина”, пан Уладзіслаў Рохаў Брахоцкі, стваральнік вядомага сыра “брахоцкі” (жыў у маёнтку Вязань, каля Фаніпала).

Упамянута адзін раз Галубовічова – жонка М.Галубовіча. Жонка яго памерла ад запалення лёгкіх. Згадваюцца сям'я Горватаў – іх маёнтка Прылуки і іншыя ўладанні, сям'я паноў Кастравіцкіх.

Келер Эдвард Тэадоравіч, мінскі губернатар (1858 – 1862), і яго сям'я – сын Тэадор, дачкі Аляксандра, Марыя, Келерава Марыля, графіня, жонка Келера, “дама вольных нораваў”.

Кеневіч Ядвіга – мастачка, намалявала копію (спіс) абраза Маці Божай Юравіцкай (захоўваецца ў Кракаве ў касцёле Св.Барбары), цётка вядомай пані Ядвігі Любанскай, гаспадыні Лошыцы, якая трагічна загінула пры невысветленых абставінах ў дзень свайго нараджэння 15 чэрвеня 1905 года.

Лапа Дамінік – уладальнік Халопенічаў, хросны бацька Адама Багдановіча. Адам Багдановіч – бацька класіка беларускай літаратуры Максіма Багдановіча.

Марыя Аляксандра – Максіміліяна – Вільгельміна – Аўгуста – Соф'я – Марыя (1824 – 1880), дачка Вялікага Герцага гесенскага Людвіга II, жонка расійскага імператара Аляксандра II з 16 красавіка 1841 года. У 17 год аддалі яе замуж за будучага імператара.

Мікалай Мікалаевіч, Вялікі Князь (1856 – 1929), старшы сын князя Мікалая Мікалаевіча і прынцэсы Альдэнбургскай. “За сталом сядзеў і сын, якому няма яшчэ 2-х гадоў, але ён не па гадах буйны і жвавы, ды вельмі бурлакаваты. Вочы вялікія, пукатыя, нос кароткі. “Сказаў ім, што ілбом і вачыма падобны да дзеда, імператара Мікалая – гэта вельмі ўсцешыла Вялікую Княгіню”, – зазначыў у “Дзённіку” 8 жніўня 1858 года М.Галубовіч.

Мураўёў Міхаіл Міхайлавіч (1796 – 1866) – знакаміты Віленскі генерал-губернатар “Мураўёў-вешальнік”.

Меендорф – бацька жонкі і цесць графа Эмерыка фон Гутэн-Чапскага.

Наргалевіч Ян, муж сястры братаў Дыбоўскіх – вядомых беларускіх вучоных – біёлагаў, географіў, геологаў.

Немаршанская, уладальніца маёнтка Дворышча.

Немаршанскі Адрыян, уладальнік маёнтка Лошыца.

Паеўскія, сваякі М.Галубовіча.

Паеўская Юстына, сястра Міхаіла Галубовіча.

Пішчала Рудольф Станіслаў (? – пасля 1862), падрадчык – будаўнічы Мінскага турэмнага замку ў 1825 год (знакамітая “Валадарка”).

Пішчаліха, жонка яго.

Прушынскі Яўстаф, уладальнік Лошыцы і сям'я Прушынскіх.

Пушчын М.І., камендант Бабруйскай крэпасці, дзекабрыст, уладальнік маёнтка Парычы, генерал.

Радзівілы, магнаты.

Туганоўскі Канстанцін, уладальнік маёнтка Туганавічы, жанаты з Зосяй Верашчакай, братніцай Марылі, каханкі Адама Міцкевіча.

Граф Эмерык фон Гутэн-Чапскі – 11 раз упамянуты ў “Дзённіку”.

Ястрэмбскі Фелікс. У свой час слыны фартэпійны фабрыкант (“яго піяніна шукаюць па ўсёй Еўропе”).

Вось далёка не поўны спіс прозвішчаў вядомых людзей Беларусі, з якімі актыўна кантактаваў Міхаіл Галубовіч, будучы архіепіскапам Мінскім і Бабруйскім. “Дыярыуш з XIX стагоддзя”, які мы з вамі разгледзелі – пацвержанне гэтаму.

*Валахановіч Анатоль Іосіфавіч, гісторык, журналіст,
член Савета аб'яднання “Прылуцкая спадчына”.*

АРХІЎНЫЯ ДАКУМЕНТЫ ПА ГІСТОРЫІ ПРЫЛУЦКАЙ УНІЯЦКАЙ ЦАРКВЫ XVIII – ПЕРШАЙ ТРЭЦІ XIX СТСТ.

З XVI ст. у вёсцы Прылуці Мінскага павету існавала праваслаўная царква, а пасля і манастыр. Іх лёс не зусім тыповы для цэркваў Міншчыны. Справа ў тым, што Прылуцкая царква заставалася праваслаўнай у часе двух перыядаў найбольш моцнага уніяцкага «прэсінгу» – канца XVI – 30-х гг. XVII стст. і 80-х – 90-х гг. XVII ст. З 20-х гг. XVII ст. царквою апекаваўся Мінскі праваслаўны Петрапаўлаўскі манастыр.

Прылуці вельмі шчыльна прымыкалі да Койданаўскага графства – часткі так званых «Нойбургскіх маёнткаў». Асаблівасцю гэтых земляў было тое, што яны належалі спадчыннікам Радзівілаў – нямецкім князям-пратэстантам Нойбургам, якія не спрыялі працэсу пераводу праваслаўных цэркваў на сваіх землях пад юрысдыкцыю уніяцкіх мітрапалітаў. Дзякуючы гэтаму на Міншчыне сярод масіву уніяцкіх парафій доўгі час захоўваліся невялікія праваслаўныя анклавy ў раёне мястэчак Койданава, Рубяжэвічы, Станькава і інш. Хаця ўрэшце рэшт уніяцтва распаўсюдзілася і сюды. Гэты пераход быў у большай ступені добраахвотным. Падзеі вайны 1654–1667 гг. і асаблівасці канфесійнай палітыкі расійскіх улад на акупаваных тэрыторыях прымусілі мясцовае насельніцтва «грэцкай рэлігіі» паглядзець на унію па-новаму. Так, у 1703 г. праваслаўнае насельніцтва Койданава склала супліку (прашэнне) на імя уніяцкага мітрапаліта аб жаданні далучыцца да уніі¹. Да сярэдзіны XVIII ст. зрабіліся уніяцкімі суседнія з Прылукамі парафії ў вёсках Гарадзішча і Сenniца.

Змаганне за Прылуцкую царкву паміж праваслаўнымі і уніятамі пачалося, відавочна, у 1741 г., калі 19 снежня таго ж году калятар царквы, мясцовы землеўладальнік Юзаф-Міхал Іваноўскі склаў скаргу аб запусценні «мінскімі дызунітамі» царквы і манастыра. У працах XIX ст. гаворыцца аб закрыцці праваслаўнага манастыра годам раней, у 1740 г.², але гэтая інфармацыя не атрымала пацвярджэння архіўнымі дакументамі. Так ці іначай, ужо тады Іваноўскі лічыў неабходным перадаць Прылуцкую

¹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей НГАБ), ф. 1774, воп. 1, спр. 3, арк. 992.

² Описание церквей и приходов Минской епархии, составленное по официально затребованным от причта сведениям. Минск: Типо-Литография Б. И. Соломонова, 1878, с. 120.

парафію уніятм. Свае захады ў некаторым часе ён падмацаваў матэрыяльна. 26 ліпеня 1755 г. быў складзены фундуш на 1 валоку³ зямлі для прылуцкага святара, які павінен знаходзіцца пад юрысдыкцыяй уніяцкіх мітрапалітаў.

Факт такога позняга надання фундуша (праз 14 гадоў пасля рашэння аддаць царкву уніятм) паказвае на тое, што да 1755 г. матэрыяльных падстаў для існавання уніяцкай парафіі ў Прылуках не было. Гэтую выснову пацвярджаюць і некаторыя іншыя факты. Па-першае, Іваноўскі разам з наданнем фундуша не прадставіў уніяцкаму мітрапаліту прэтэндэнта на пасаду святара – не склаў так званую «прэзенту», абавязковы дакумент, без якога пасада святара лічылася вакантнай. Прэзента была выдадзена наступным уладальнікам Прылукаў Ігнатам Іваноўскім толькі праз чатыры гады, 25 траўня 1759 г. Па-другое, сам фундуш быў актыкаваны ў Мінскім гродскім судзе толькі 11 ліпеня 1765 г. Гэта значыць, што да гэтага часу ён практычна не меў законнай сілы. Па-трэцяе, на месцы занядбанага і спаракснелага будынка Прылуцкай царквы, запушчэнне якога Іваноўскі апісваў яшчэ ў 1741 г., новы быў узведзены толькі ў 1763 г. Гэта была новая «пад трыма купаламі з жалезнымі крыжамі»⁴ царква. Але і яна з-за працяглых спрэчак паміж канфесіямі за права валодання будынкам пэўны час не дзейнічала. У спісе уніяцкіх царкваў Мінскага дэканата 1766 г. Прылуцкая царква не значыцца.

Паводле ўскосных дадзеных мы вылічылі той момант, з якога Прылуцкую царкву ўжо можна лічыць канчаткова перададзенай уніятм. Як гаварылася вышэй, Ігнат Іваноўскі яшчэ ў 1759 г. прэзентаваў уніяцкаму мітрапаліту Ф. Грабніцкаму прэтэндэнта на пасаду прылуцкага пароха – Аляксея Красніцкага. Амаль восем гадоў той чакаў абавязковага прызначэння з боку мітрапаліта і атрымаў яго толькі 2 студзеня 1767 г. ад новага мітрапаліта Ф.-П. Валадковіча⁵. Гэтую дату і патрэбна лічыць пачаткам дзейнасці паўнаважнай уніяцкай парафіі ў Прылуках. Як бачым, пераход парафіі пад уніяцкую юрысдыкцыю доўжыўся амаль 26 гадоў.

У 1780 г. царква Святога Духа ў Прылуках выглядала наступным чынам: «Сама царква брусаваная, пакрытая гонтам, абабітая дошкамі, мае падлогу і столь, пад трыма купаламі з жалезнымі крыжамі. Дзверы на завесах з унутраным замком. Закрытыя з дзвярыма на завесах. Цвінтар неабгароджаны. У купале 1 зvon»⁶. Для гэтага звона ў тым жа 1780 г.

³ *Валок* – адзінка вымярэння плошчы ў ВКЛ. Раўнялася 21,36 га.

⁴ НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41256, арк. 221.

⁵ Lietuvos valstybes istorijos archyvas (далей LVIA), f. 634, ар. 3, б. 400, р. 8 адв.

⁶ Тамсама, р. 8.

коштам калятараў у купале царквы была зроблена сігнатурка – невялікая вежачка⁷. У будынку адзначаецца наяўнасць мураванага Вялікага Алтара – фарбаванага пад золата і срэбра – і двух бакавых, адзін з абразом укрыжаванага Хрыста, другі – з абразом Святога Ігната. Другі бакавы алтар быў зроблены, відавочна, у гонар калятара Ігната Іваноўскага.

У візіце 1792 г. унутраная планіроўка царквы распісана падрабязней, але ўжо адзначаюцца і прыкметы спаракшчэння будынку: «Сама царква брусаваная, дах гонтавы стары дзіравы, ёсць столь і падлога з дошак, пад трыма абдзёртымі з даху купаламі з жалезнымі крыжамі. Хор на слупах. Лавак для сядзення пары тры, адна пад хорам. Адно вялікае крэсла. Абразок Найсвяцейшай Панны Марыі за шклом. Абразоў на сцяне пасярэдзіне царквы маляваных на палатне два. У вежачкавым акне звон адзін большы, другі малы. Закрыстыя пры Вялікім Алтары. Дзверы да яе на завесах з клямкай і прабоямі. Дзверы да царквы на завесах з унутраным замком. Вокнаў сем. Цвінтар неабгароджаны. Уся царква ўсярэдзіне пафарбаваная»⁸.

Візітатар, абат Полацкага базыльянскага кляштара Св. Барыса і Глеба Ісай Шулякевіч 29 траўня 1792 г. адзначаў, што «царква Прылуцкая архітэктурай як звонку, так і ўсярэдзіне не самага горшага аздаблення, але сапсаваная згнілым дахам і ападлымі купаламі так, што начынне мокне і гніе»⁹. Негледзячы на кепскі стан даху, царква працягвала дзейнічаць. Пад 1800 г. узгадваюцца дзейныя Прылуцкая царква і Воўчкавіцкая капліца¹⁰. Па-новаму будынак быў перакрыты толькі ў 1808 годзе¹¹. Да 1819 г. выгляд царквы застаўся нязменным – тагачасная візіта апісвае знешні выгляд будынка адзін у адзін з візітамі 1780 г. і 1792 г. Фактычная адсутнасць будаўнічых работ тлумачылася тым, што «на пабудову царквы і яе рамонт не агаворана сродкаў у фондушы»¹².

Сам жа фондуш Юзафа Іваноўскага ад 26 ліпеня 1755 г., акрамя зямельнага надзелу ў 1 валоку, гарантаваў святарам штогадовую выдачу з Прылуцкага двара: кожнага віда збожжа па адным карцы¹³, віна для літургіі і воску для асвятлення царквы; а таксама дазваляў парохам

---

⁷ LVIA, f. 634, ар. 3, б. 400, р. 8 адв.

⁸ НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41245, арк. 37.

⁹ Тамсама, арк. 38.

¹⁰ Росийский государственный исторический архив (далее РГИА), ф. 1350, оп. 312, д. 89 – 39 – 39 об.

¹¹ НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41256, арк. 221.

¹² Тамсама, арк. 221 адв.

¹³ *Карэц* – адзінка вымярэння сыпкіх рэчываў у ВКЛ. У 1764 г. агульнадзяржаўным стаў варшаўскі скарбовы карэц памерам у 6 пудоў (98,28 кг).

трымаць бровар, вольна карыстацца панскім лесам і пашай¹⁴. За гэта штотыдзень у царкве павінны былі служыцца дзве імшы за душы калятараў. Адзначалася, што якасць зямлі, адведзенай прылуцкім святарам, пакідае жадаць лепшага, да таго ж ландшафт у многіх месцах гарысты, што вельмі ўскладняе апрацоўку. Побач з самой плябаній працякала рэчка Пціч, у якой парохам дазвалялася вольная лоўля рыбы.

Паводле стану на 1819 г., землі Прылуцкай царквы штогод прыносілі чыстага прыбытку 40 срэбных рублёў, ахвяраванні парафіянаў – 12 рублёў. З гэтых грошай 4 рублі сыходзілі на выраб свечак, на ўтрыманне служак і парабкаў 30 рублёў, на гаспадарчыя патрэбы 3 рублі, на ўтрыманне сям’і святара 15 рублёў¹⁵.

Парафія Прылуцкай царквы паводле стану на 1819 г. цягнулася на 1 мілю (7,7 км) уздоўж і на 3 вярсты (4,6 км) ушыркі¹⁶. У параўнанні з іншымі уніяцкімі парафіямі Міншчыны яна была невялікая – усяго 518 душ у 1792 г. і 694 душы ў 1819 г. Інтэнсіўнасць спаўнення трэбаў у прылуцкіх парохай была слабой, у 1819 г. было ахрышчана 27 чалавек, пахавана 29 чалавек і пашлюбавана 18 пар маладых¹⁷.

Комплекс метрычных кніг па Прылуцкай уніяцкай царкве захаваўся даволі няблага. Найбольш раннія метрыкі – аб народжаных за 1775-1796, 1798-1801 гг., шлюбаваных за 1791-1796, 1798-1801 гг. і памерлых за 1774-1796, 1798-1801 гг. – захоўваюцца ў Расійскім дзяржаўным гістарычным архіве ў г. Санкт-Пецярбургу¹⁸. Астатнія захоўваюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Мінску. Гэта метрыкі аб народжаных, шлюбаваных і памерлых за 1798-1799, 1818-1829, 1831-1839 гг.¹⁹

У 1792 г. на тэрыторыі Прылуцкай парафіі ўзгадваецца капліца пад тытулам Апекі Панны Марыі ў вёсцы Воўчкавічы²⁰. «Брусаваная, крытая гонтам, ... пад трыма купаламі з жалезнымі крыжамі, у адным купале невялікая сігнатурка»²¹. Капліца «прыгожай пабудовы»²². Пабудаваная на сродкі старасціны Іваноўскай. У больш ранній візіце 1780 г. капліца ў Воўчкавічах не адзначана. Адсюль вынікае, што яе ўзвядзенне можна

¹⁴ НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41256, арк. 221 адв.

¹⁵ Тамсама, арк. 222 адв. 223.

¹⁶ Тамсама, арк. 223 адв.

¹⁷ Тамсама.

¹⁸ РГИА, ф. 823, оп. 2, д. 655, лл. 471-535.

¹⁹ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 363, 363в, 364, 364а, 365, 365а, 366, 366а, 368, 1329, 1333, 1359, 1360, 1358, 1362-1368, 1370, 1371, 1377, 1379-1387, 1389, 1390, 1391, 1391а.

²⁰ НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41245, арк. 37.

²¹ Тамсама.

²² НГАБ, ф. 136, спр. 41256, арк. 223 адв.

датаваць канцом 80-х гг. XVIII ст. Будынак доўгія гады не рамантаваўся (аб праблемах з будаўнічымі выдаткамі ў прылуцкіх парохаў гаварылася вышэй). Урэшце ў 1816 г. капліца праз недагледжанасць і ні разу не рамантаваны дах прыйшла ў заняпад, і набажэнствы ў ёй адпраўляцца перасталі²³.

Пастановай Полацкага сабора 1839 г. Брэсцкая унія ў так званых «Заходніх губернях» была скасавана, а ўсе ўстановы і будынкi уніяцкай царквы былі перададзены праваслаўным. Праваслаўнымі зрабіліся ў сваёй большасці і парафіяне Прылуцкай царквы. Але пэўная іх частка перайшла ў каталіцтва. А на месцы былой уніяцкай капліцы ў вёсцы Воўчавічы быў заснаваны каталіцкі касцёл.

---

²³ НГАБ, ф. 136, спр. 41256, арк. 223 адв.

Дадатак 1

Святары уніяцкай царквы ў в. Прылуці:

Красніцкі Аляксей, высвечаны мітрапалітам Ф. Грабніцкім 29 ліпеня 1755 г. Прэзентаваны на пасаду пароха ў в. Прылуці мінскім старастам Ігнатам Іваноўскім 25 траўня 1759 г. Прызначаны на гэтую пасаду мітрапалітам Ф.-П. Валадковічам 2 студзеня 1767 г.

Лявіцкі Ян, высвечаны пінска-тураўскім епіскапам Я. Дашковічам-Гарбацкім і прызначаны на пасаду вікарыя царквы ў в. Крысава Мінскага пав. 5 красавіка 1787 г.; прэзентаваны на пасаду адміністратара царквы ў в. Прылуці мінскім старосціцам Максіміллянам Іваноўскім 29 лістапада 1787 г.; прызначаны на гэтую ж пасаду мітрапалітам Ф. Растоцкім 11 лютага 1796 года²⁴.

Пякарскі Міхал, нарадзіўся ў 1762 г. Вучыўся ў епархіяльнага інструктара Багрымоўскага. Высвечаны пінска-тураўскім епіскапам Я. Дашковічам-Гарбацкім і прызначаны вікарыем царквы ў в. Варонічы Мінскага пав. у 1788 г. З 1799 г. прызначаны парохам царквы ў в. Прылуці.

Дадатак 2

Парафія уніяцкай царквы ў в. Прылуці

Парафія ў 1780 г.:

Воўчкавічы, в.; **Забалацце**, в.; **Каханоўшчына**, в.; **Падгаі**, в.; **Прылуці**, в.; **Слабада**, в.; **Стукацічы**, в.; **Цімошкі**, в.; **Чаркасы**, в.
Усяго дамоў 82.

Парафія 1792 г.:

Воўчкавічы, в. 11 дамоў; **Забалацце**, в. 4 дамы; **Каханоўшчына**, в. 10 дамоў; **Лецкаўшчына**, в. 7 дамоў; **Падгаі**, в. 9 дамоў; **Прылуці**, в. 9 дамоў; **Слабада**, в. 8 дамоў; **Стукацічы**, в. 4 дамы; **Цімошкі**, в. 5 дамоў; **Чаркасы**, в. 10 дамоў;

Усяго 77 дамоў, 274 мужчыны, 244 жанчыны, усяго 518 душ.

Парафія ў 1819 г.:

Здатных да споведзі 554 душы абодвух полаў, няздатных – 140. Усяго 694 душы.

Лісейчыкаў Дзяніс Васілевіч,

галоўны архівіст Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

²⁴ Арыгінал інсталяцыі (епіскапскага прызначэння) захоўваецца ў РГИА, ф. 823, оп. 1, д. 2883, л. 1.

КРЫНІЦЫ ПА ГЕНЕАЛОГІІ СЯЛЯНСКАГА НАСЕЛЬНІЦТВА МАЁНТКА ПРЫЛУКІ XVII – XIX СТСТ. (ПА МАТЭРЫЯЛАХ НГАБ)

Пры даследаванні гісторыі пэўнай мясцовасці важным момантам з’яўляецца збор і назапашванне генеалагічнай інфармацыі аб яе жыхарах, якія непасрэдным чынам у выніку сваёй жыццядзейнасці ўплывалі на тых ці іншыя падзеі мясцовага жыцця. На сённяшні час у гістарычнай навуцы больш прыярытэтным з’яўляецца даследаванне шляхецкай генеалогіі, аднак паступовае паглыбленне цікавасці да мікрагісторыі вымагае ад нас звароту да генеалогіі саслоўя непасрэдных вытворцаў, а менавіта, сялянства.

Маёнтак Прылукі на працягу свайго існавання ўключаў у свой склад розныя паселішчы. Адна з іх знікалі, другія, наадварот, засноўваліся. Цікавым феноменам з’яўляецца адсутнасць у маёнтку самога паселішча Прылукі. Прылукамі па сутнасці называўся сам цэнтр шляхецкай уласнасці, што ўключала ў сябе панскую сядзібу, гаспадарчыя пабудовы, панскую і сялянскую зямлю.

Найбольш раннім адшуканым на сёння дакументам з генеалагічнай інфармацыяй па маёнтку Прылукі з’яўляецца г. зв. рэвізійны інвентар, складзены пасля смерці Ганны Агінскай для яе сына Крыштафа Вільгельмавіча Статкевіча, падкаморыя браслаўскага, старосты азярышчанскага. Інвентар быў складзены на польскай мове 6 траўня 1645 года (верагодна, для лепшага размеркавання падаткаў і павіннасцяў сярод насельніцтва), актыкаваны¹ на старабеларускай мове ў Менскім гродскім судзе 5 ліпеня таго ж года². Дадзены дакумент з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ) цікавы перш-наперш у падачы генеалагічнай інфармацыі аб сялянскім насельніцтве маёнтка. Гэтая інфармацыя ўключае імя і прозвішча двораўладальніка і імёны ўсіх яго сямейнікаў мужчынскага полу.

Інвентар (ад лац. *inventarium* – вопіс) – перыядычны вопіс дзяржаўнай і феадальнай маёмасці з мэтай вызначэння яе даходнасці, дзе фіксаваліся звесткі, у тым ліку і генеалагічныя, аб прыгонных і дзяржаўных сялянах. Інвентар прадстаўляе сабой адзіную прамую генеалагічную крыніцу, якая датычыцца толькі сялянскай генеалогіі.

У дадзены інвентар увайшлі сем населенных пунктаў маёнтка. У дакуменце яны названы сёламі. Гэта наступныя паселішчы – Цімошкавічы

¹ Запісаны ў актавую кнігу для надання юрыдычнай сілы.

² НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 3, арк. 1051.

(суч. Цімошкі), Прылучкі, Лецкаўшчына, Шчомысліца, Слабада (суч. Прылуцкая Слабада), Каханюшчына (суч. Каханаўшчына) і Падгай. На сённяшні момант усе яны ўваходзяць у склад Самахвалавіцкага, Сеніцкага і Шчомысліцкага сельскіх саветаў Менскага раёна.

Сямейна-роднасныя сувязі пазначаюцца ў дакуменце праз сваяцтва ўладальніка дыма (двара) з астатнімі мужчынамі ў сям'і. Звычайна яно вымяраецца па схеме: гаспадар – сыны гаспадара. Такіх выпадкаў выяўлена 124 з агульнай колькасцю дымоў у 162, што становіць сведчыць пра дастаткова высокі паказчык рэпрадукцыйнасці народанасельніцтва ў межах канкрэтна ўзятай мясцовасці. Апроч гаспадароў не было больш мужчын у 29 дварах. У астатніх гаспадарках радство паміж сямейнікамі можна пазначыць схемамі: гаспадар-браты, гаспадар-зять, гаспадыня-зять. Такіх выпадкаў зафіксавана 9.

Сем'і з'яўляюцца, як правіла, двухпакаленнымі, хаця маюцца выключэнні ў выглядзе трох пакаленняў адной сям'і (3 выпадкі). Зафіксавана адна чатырохпакаленная сям'я – сям'я Лявона Гладкага са Слабоды.

Дадзеная крыніца па генеалогіі з'яўляецца цікавай і пры даследаванні распаўсюджанасці пэўных імён і прозвішчаў сялян мясцовасці. Імёны жыхароў Прылуцкага маёнтка носяць дастаткова традыцыйны хрысціянскі характар. Аднак маецца і выключэнне – некананізаванае славянскае імя Ждан (сустрэта ў 4 выпадках). Той факт, што гэта імя на момант 1645 г. яшчэ не адышло ў побыт, можа быць звязаны з яго семантыкай, у аснове якой ляжыць сакральнае жаданне бацькоў убачыць сына-пераемніка. Не выключэнне, што ва ўсіх чатырох выпадках сяляне мелі і дадатковыя хрысціянскія імёны. Аднак, як сведчыць дакумент, славянскаму імені надавалася перавага.

Найбольш пашыранымі з'яўляюцца наступныя мужчынскія імёны: Іван (разам з формамі Івашка, Ян, Янка, Янушка) – 56 выпадкаў, Васіль (разам з формай Васька) – 31 выпадак, Сямён (з формай Шыман) – 25 выпадкаў, Грыгор (з формамі Грыгоры, Грышка, Грышай) – 23 выпадкі, Яська³ – 21 выпадак. Дастаткова рэдкімі і малараспаўсюджанымі ў мясцовым анамастыконе з'яўляюцца імёны: Мікалай, Мірон, Мікіта, Тарас, Аляксандр, Сяргей і інш. Некаторыя імёны ў сувязі з асаблівасцямі свайго напісання цяжка паддаюцца нейкай ідэнтыфікацыі, напрыклад, Сатусь (магчыма маецца на ўвазе Самусь), Крыська (Крыштаф), Грошка (Грышка) і г.д. Некаторыя імёны, напрыклад, сялян Сурымтовічаў са Шчомысліцы, пададзены ў польскамоўным варыянце, як Шыман і Ежы. Наяўнасць у тым жа паселішчы носбітаў імён Сямён і Юрка сведчыць аб тым, што з боку асоб, якія фіксавалі дадзеную інфармацыю, не было яе

---

³ Яська – варыянт імя Іосіф.

скажэння. Тое самае прасочваецца і на прыкладзе шматлікіх мясцовых Янкаў і Іванаў. Імёны падаюцца ў інвентары ў такім выглядзе, у якім яны ўжываліся ў асяродку бытавання. Таму ў дадатку, дзе публікуецца генеалагічная частка інвентара, імёны падаюцца без скажэння, як у арыгінале (гл. Дадатак 1).

У межах адной сям'і асабовыя імёны дастаткова часта паўтараліся. Так, у Шчомысліцы пражывалі браты Камары з аднолькавым імем Яська. У вёсцы Прылучкі, у сям'і Фёдара Максімовіча былі два сыны з імем Грыгор.

На тэрыторыі маёнтка па дадзеных 1645 г. зафіксавана 112 прозвішчаў. Самымі распаўсюджанымі прозвішчамі з'яўляюцца прозвішчы з памяншальна-ласкавымі канчаткамі *-онак*, *-ёнак* (29 прозвішчаў – Амбразёнак, Белажонак, Краўчонак, Юрчонак і г.д.). Прозвішчы з такімі канчаткамі найбольш распаўсюджаны на Магілёўшчыне. Менавіта там, у Мсціслаўскім ваяводстве, знаходзіліся маёнткі Статкевічаў Любавічы і Сяменічы⁴. Лагічна меркаваць, што Статкевічы маглі перавесці некалькі сялянскіх сем'яў з гэтых маёнткаў у маёнтак Прылучкі. Шырока распаўсюджанымі з'яўляюцца прозвішчы на *-іч* (18 прозвішчаў – Белазановіч, Паўлюковіч, Лаўрыновіч і г.д.). Прозвішча Белазановіч можа быць асіміляваным на цэнтральнабеларускі манер варыянтам прозвішча Белажонак. Далей ідуць прозвішчы з фармантамі *-еня*, *-эня* (7 прозвішчаў – Юрчэня, Гадзіленя, Алашчэня і г.д.). Большасць прозвішчаў з прыведзенымі канчаткамі ўтвораны ад імён, мянушак і роду заняткаў жыхароў. Фармант *-ец*, *-яц* сустракаецца ў пяці выпадках (Занямонец, Кравец, Стараселец, Бегунец, Ярэц). Таксама мае месца ў пяці выпадках фармант *-кі*, *-цкі* (Глябоцкі, Дуброўскі, Мядліцкі, Астрыцкі, Гладкі). Дзве апошнія групы прозвішчаў часткова вызначаюць мянушкі, але ў большасці адасабляюць чыннік паходжання іх носьбітаў з пэўнага населенага пункта (напрыклад, Стараселец са Стараселля, Дуброўскі з Дубровы).

Два прозвішчы сканчаюцца на *-энка*, *-енка* (Чарэнка, Каленка). Насуперак усталяванай думцы, што прозвішчы з такім фармантам маюць выразнае украінскае паходжанне, можна прапанаваць гіпотэзу аб іх эвалюцыі ад магчымых прозвішчаў ці мянушак Чаронак і Калёнак, з распаўсюджанымі у Прылучкім маёнтку фармантамі *-онак*, *-ёнак*. Адпаведна сям'я альбо нашчадкі Чаронка і Калёнка маглі з часам называцца Чарэнкамі і Каленкамі.

Прозвішчы-прафесіі прадстаўлены ў сямі выпадках (Бондар, Ткач, Дойліда, Маляр, Каваль, Півавар, Кравец). Два прозвішчы цалкам нагадваюць асабовыя імёны – Архіп, Ілля. Блізкія да імён прозвішчы:

---

⁴ Вяроўкін-Шэлюта У. Статкевічы // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 6, с. 414.

Курка, Санька, Хомка, Ходка і Цітка. Зафіксаваны два прозвішчы этнанімічнага паходжання – Ліцвіновіч і Цыган.

У плане багатага генеалагічнага і анамастычнага матэрыялу дадзеная крыніца з'яўляецца вельмі каштоўнай пры даследаванні мікрагісторыі мясцовасці. Аднак на практыцы пры выкананні генеалагічных запытаў НГАБ дадзеную крыніцу немагчыма прымяніць, бо няма сувязі з наступнымі пакаленнямі сялян Прылуцкага маёнтка. У сувязі з неадшуканасцю генеалагічных крыніц XVIII стагоддзя на сённяшні момант ствараецца лакуна прыблізна ў пяць пакаленняў, якія аддзяляюць сярэдзіну XVII і XIX стагоддзі. Менавіта на XIX ст. прыходзіцца складанне на тэрыторыі Беларусі рэвізскіх сказаў – генеалагічнай крыніцы, што падае дакладную карціну сямейна-роднасных сувязяў жыхароў маёнтка.

Асноўнай крыніцай для вывучэння дынамікі народанасельніцтва Расійскай імперыі XVII – першай паловы XIX ст. з'яўляюцца рэвізіі (ад лац. *revisio* – пераглядаю). Назва выклікана тым, што звесткі перапісу ўдакладняліся і першапачатковыя дадзеныя дапаўняліся). Асноўнай мэтай гэтага мерапрыемства быў улік усіх падаткапалачельшчыкаў (з часоў Пятра I – “падушны падатак” замест падворнага падаткаабкладання). Першапачатковым матэрыялам рэвізій была рэвізская сказка, што складалася на пэўную асобу або сям'ю. Рэвізская сказка змяшчае наступныя генеалагічныя і іншыя звесткі: нумар двара па рэвізіі (10-я рэвізія, напрыклад, дадаткова падае адпаведны нумар па 9-й рэвізіі), прозвішча, імя і імя па бацьку гаспадара сям'і і ўсіх яго сваякоў мужчынскага полу, узрост па папярэдняй рэвізіі, адзнака аб выбыцці (адзначалася насупраць патрэбнай асобы калі і куды выбыў, напрыклад у 1842 г. “памёр” ці “паступіў у рэкруты”) або адсутнасць падчас рэвізіі (напрыклад, з 1857 г. “у адлуччы”), узрост на час складання новай рэвізіі для іх жа – на адвароце першага ліста злева, нумар па рэвізіі (той жа), імя і імя па бацьку ўсіх сваякоў жаночага полу, адзнака аб адлуччы і з якога часу, узрост на час складання рэвізіі для іх жа на другім лісце справа. Унізе кожнай старонкі ставілася агульная колькасць асоб (з падзелам па полу), што пражывалі ў паселішчы на момант складання рэвізіі⁵.

Рэвізская сказка ад 31 кастрычніка 1850 г. падае нам даволі цікавую інфармацыю аб насельніках маёнтка Прылуці XIX стагоддзя⁶. Новымі паселішчамі ў складзе маёнтка выступаюць Воўчаквічы, Максімілія⁶ і Зязюлеўка. У параўнанні з 1645 г. колькасць сялянскіх двароў ва ўсіх іншых

---

⁵ Рыбчонак С.А. Крыніцы па генеалогіі Беларусі XVI - пачатку XX ст. Метадычныя парады. Мінск, 2003, с. 20-21.

⁶ НГАБ, ф. 333, воп. 9, спр. 605, арк. 387-444 адв.

⁷ Верагодна, названа ў гонар Максіміліяна Іваноўскага, уладальніка маёнтка Прылуці ў канцы XVIII ст. З часам назва эвалюцыянавала ў Максімілава.

вёсках моцна знізілася. У Падгаі – на 16 двароў, у Лецкаўшчыне – на 17, у Прылучках – на 18 і г.д. Разбуральныя войны сярэдзіны XVII – першай паловы XVIII ст. і сацыяльна-эканамічныя працэсы другой паловы XVIII – першай паловы XIX ст. моцна паўплывалі на мясцовае народанасельніцтва. Многія прозвішчы, што адрозніваліся распаўсюджанасцю ў інвентары 1645 г., не згадваюцца ў рэвізскай сказцы 1850 г. (Дубінчонак, Занямонец, Ліцвіновіч). Больш не з’яўляюцца дамінантнымі прозвішчы на *-онак*, *-ёнак*. Прозвішчаў, што згадваюцца і ў інвентары, і ў рэвізскай сказцы зафіксавана ўсяго 7 (Бабурка, Гладкі, Дзяргай, Мятліцкі, Таракан, Хмыль, Цыркун). З гэтага можна зрабіць выснову, што склад насельніцтва ўсіх паселішч маёнтка за двесце год сур’ёзна змяніўся. Аднак прадстаўнікі карэнных родаў XVII ст. пэўным чынам вылучаліся на фоне стракатай масы новых прозвішчаў. У некаторых выпадках іх колькасць заўважна павялічылася. Так, Дзяргай з Лецкаўшчыны ў 1645 г. насялялі 2 двары з 29, у 1850 г. – 9 з 12. Шырокім быў арэал распаўсюджанасці прозвішча Гладкі (Прылучкі – 2 двары, Максімілія – 1, Падгай – 3, Цімошкі – 3, Слабада – 1, Каханюўшчына – 5, Зязюлеўка – 1). Працэс міграцыйных хваляў прасочваецца па дадзеных 1850 г. у з’яўленні на тэрыторыі маёнтка сем’яў сялян, пераведзеных з Віленскай (6 сем’яў, у асноўным з прозвішчам Маліноўскі) і Магілёўскай (10 сем’яў, у трох выпадках з вёскі Касцюкова) губерняў. З вёскі Матураў (суч. Матарова) Ігуменскага павета ў двор Прылучкі пераведзены 18-гадовы Калюстра Кутуз⁸, у вёску Каханюўшчыну – сям’я Людвіга Запольскага⁹. З вотчыны Іваноўскіх Чаркасы ў вёску Слабаду была пераведзена сям’я Хведара Васілёва Хвалько¹⁰.

Немагаважнай крыніцай сацыяльна-эканамічнай гісторыі маёнтка, якая таксама падае інфармацыю генеалагічнага кшталту, з’яўляюцца матэрыялы адмены прыгоннага права за 1863 г., а менавіта падрабязныя спісы сялян, абавязаных рабіць плацяжы са сваіх надзелаў у карысць памешчыцы Людвікі Горват. Сяляне-гаспадары з вёсак Падгай, Прылучкі, Лецкаўшчына, Слабада, Максімілія, Каханюўшчына, Цімошкі* (усяго 80 чал.) абавязаны былі плаціць 23 руб. 60 кап. за год¹².

Канкрэтную інфармацыю аб падзеях нараджэння, вянчання і смерці падаюць метрычныя кнігі – крыніцы, якія складаліся ў культавых установах і маюць грамадскае значэнне. Метрычныя кнігі аб народжаных,

⁸ НГАБ, ф. 333, воп. 9, спр. 605, арк. 437 адв. – 438.

⁹ Тамсама, арк. 427 адв.-428.

¹⁰ Тамсама, арк. 422 адв.-423.

¹¹ У дакуменце Сімошкі.

¹² НГАБ, ф. 1595, воп. 2, спр. 1784, арк. 13 – 14 адв.

пабраных шлюбам і памерлых па Прылуцкай Георгіеўскай уніяцкай царкве захаваліся ў НГАБ за 1798–1839 гг.

Метрычныя кнігі аб народжаных змяшчалі наступныя генеалагічныя і іншыя звесткі: нумар па парадку, магчыма, нумар па парадку асобна для мужчынскага і жаночага полу, дата нараджэння, дата хрышчэння, званне (звычайна ўказанне саслоўя і месца прыпіскі), прозвішча, імя і імя па бацьку ўспрыемнікаў. Метрычныя кнігі аб узяўшых шлюб змяшчалі наступныя генеалагічныя і іншыя звесткі: нумар па парадку, дата ўзяцця шлюбу (у дадзеным выпадку адпавядае даце спраўлення культавага абраду), званне, прозвішча, імя і імя па бацьку жаніха, які шлюб (г. зн. першы – маладзён, другі – удавец ці разведзены) і ўзрост; адпаведна такая ж інфармацыя пра нявесту, прозвішча, імя і імя па бацьку сведкаў шлюбу. Метрычныя кнігі аб памерлых змяшчалі наступныя генеалагічныя і іншыя звесткі: нумар запісу па парадку, магчыма, нумар па парадку асобна для мужчынскага і жаночага полу, дата смерці, званне, прозвішча, імя і імя па бацьку памерлага, яго узрост, ад чаго або якой хваробы памёр, дата і месца (на якіх могілках) пахавання.

Метрычных кніг Прылуцкай Георгіеўскай царквы другой паловы XIX – пачатку XX стст. у НГАБ на захаванні не маецца. У сувязі з адсутнасцю спавядальных ведамасцяў губляецца яшчэ адна важная крыніца, якая магла прадставіць нам карціну роднасных сувязяў жыхароў Прылуцкага маёнтка. Але захаваліся пасямейныя спісы мінскіх мяшчан, куды трапілі і жыхары згаданага маёнтка, а менавіта – сям’я Арцішэўскіх са Шчомысліцы.

Перад тым, каб пачаць шырокае асвятленне згаданых генеалагічных крыніц і вышэйпазначанага роду звернемся да кароткай гісторыі асобнага паселішча ў складзе Прылуцкага маёнтка.

Назва *Шчомысліца* носіць вельмі старажытны характар. Існуе некалькі версій паходжання назвы паселішча. Паводле адной з іх, назва паходзіць ад славянскага імя ўласнага Шчомысел. Аднак дакументальнага пацверджання існавання гэтага імя на сённяшні момант няма. Паводле другой версіі, назва паходзіць ад стараславянскага “мыслівец” – паляніўчы, што можа ўказаць на пражыванне тут прадстаўніка дадзенага роду заняткаў. Трэцяя версія засноўваецца на паўлегендарным уяўленні аб тым, што на тэрыторыі паселішча існавала г. зв. “госьбішча” – сезонны кірмаш, дзе гандляры з Украіны пыталіся ў пакупнікоў аб грошах наступным чынам: “Шчо мысліш мне даць за тавар?”.

Як і большасць паселішчаў маёнтка Прылукі, Шчомысліца ўпершыню ўпамінаецца ў інвентары 1645 г., дзе ў ёй згаданы 19 двароў. У 1800 г. – вёска ў Менскім павеце, уласнасць старасціны М. Іваноўскай, 2 двары, 11 жыхароў. У 1850 г. – Шчомысліца, уласнасць сапраўднага стацкага

радцы Л. Ф. Ашторпа, 3 двары, 19 чалавек (11 мужчын і 8 жанчын). Пражывалі сем’і Тамаша Фёдарова Бабуркі, Івана Тамашова Аляксейчыка, Пятра Іванова Крыстафавіча.

Да 1863 г. вёска Шчомысліца знікла, і таму не ўпамінаецца ў матэрыялах адмены прыгоннага права ў маёнтку Прылуці (яе жыхары былі пераведзены ў суседнюю вёску Слабодка). Але існавала яшчэ адно паселішча з такой назвай. У канцы XIX ст. згадваецца засценак Шчомысліца (у 1897 г. – 3 дв., 16 жых.), дзе жыла сям’я мінскіх мяшчан Арцішэўскіх. Верагодна, змяшчаўся засценак паблізу былой аднайменнай вёскі. Першым вядомым прадстаўніком гэтага праваслаўнага роду быў Васіль Міхайлавіч Арцішэўскі (памёр у 1890 г.), што пражываў у засценку Шчомысліца на зямлі Чапскіх і займаўся хлебапашніцтвам. У пасямейныя спісы мінскіх мяшчан за 1882 і 1894 гг. трапілі і тры пакаленні яго нашчадкаў. Гэтыя дакументы даюць поўнае ўяўленне аб гісторыі згаданай сям’і ў канцы XIX – напачатку XX ст.

Пасямейныя спісы складаліся пасля адмены прыгоннага права для ўліку прызыўнікоў у войска з падатных станаў і служылі падставай для складання прызыўных спісаў. Пасямейныя спісы на асоб, што былі як Арцішэўскія прыпісаны да мяшчанства, складаліся пры гарадскіх управах. Пасямейны спіс змяшчае наступныя генеалагічныя і іншыя звесткі: нумар па парадку, нумар па рэвізіі 1858 г., прозвішча, імя і імя па бацьку гаспадара і ўсіх яго сваякоў мужчынскага полу, узрост па рэвізіі на час складання спіса і дата нараджэння па метрыцы для іх жа, адзнака аб прыбыцці (выбыцці) мужчын пасля складання спіса (сюды запісваліся звесткі аб памерлых, нованароджаных і ўзяўшых шлюб па прадстаўленні выпісаў з метрычных кніг), адзнака аб асобах, што прызываліся за апошнія 6 гадоў да складання спіса ці падлягаюць прызыву і ў якім годзе, імя і імя па бацьку ўсіх сваякоў жаночага полу і іх узрост на час складання спіса, адзнака аб прыбыцці (выбыцці) жанчын пасля складання спіса, у тым ліку аб узяўшых шлюб.

Жонкай Васіля называецца Францішка, што па звестках 1882 г. ужо лічылася памерлай. У сям’і былі два сыны – Адам (памёр маладым) і Канстанцін (нар. у 1835 г.), а таксама дачка Уршуля, што значыцца паводле спіса як замужня.

Канстанцін разам з жонкай Мар’янай мелі шасцёра дзяцей: Пятра (нар. у 1860 г.), Апалонію (нар. у 1863 г.), Тодара (нар. у 1864 г.), Якуба (нар. у 1868 г.), Ануфрыя (нар. у 1871 г.) і Андрэя (нар. 01.04.1876)¹³. На момант 1894 г. сям’я амаль у поўным складзе пражывала ў засценку Шчомысліца маёнтка Прылуці.

¹³ НГАБ, ф. 330, воп. 1, спр. 218, арк. 505 адв. – 506.

Пётр на 1 студзеня 1894 г. пражываў з сям'ёй у фальварку Ількава Ігуменскага павету, затым у маёнтку Сляпянка Сеніцкай воласці Мінскага павета. Ён быў жанаты два разы: першы раз шлюб быў заключаны 03.07.1888 г. з Марыяй Івановай (1870-03.07.1895), праваслаўнай; другі раз – 11.07.1904 г. з Фларэнцінай Ігнававай (нар.у 1851 г.), рыма-каталічкай. З першага шлюбу вядомы наступныя дзеці Пятра – Іван (нар. 02.04.1889), Ганна (нар. 22.01.1891) і Марыя (нар. 01.02.1894). У 1906 г. Пётр Канстанцінавіч згадваецца як арандатар зямлі ў засценку Шчомысліца, дзе тады знаходзілася летняя рэзідэнцыя паноў Чапскіх. Аб гэтым факце могуць ускосна сведчыць старыя таполі, што захаваліся ў некаторых месцах паселішча (у асноўным у раёне вул. Кірунікава), пасаджаныя ў строгім парку.

6 чэрвеня 1915 года Пётр разам з жонкай і дзецьмі пераведзены ў разрад сялян Станькаўскай воласці Мінскага павета загадам Мінскай палаты пад нумарам 50354. Верагодна, пасля рэвалюцыі сям'я засталася тамака.

Тодар быў жанаты (з 13.09.1898) з Ганнай Людвікавай (нар. у 1880 г.). Вянчанне маладых адбылося ў Прылуцкай царкве. У шлюбе нарадзіўся сын Віктар (нар. 13.08.1900). Пасля смерці Тодара (памёр 30.11.1903) Ганна з сынам перасялілася ў г. Менск, дзе пражывала на вул. Міхалішскай у доме яўрэя па-прозвішчу Метрыка.

Ануфры знаходзіўся на вайскавай службе з 1891 па 29 жніўня 1895 г. 28 ліпеня 1904 г. выключаны з аклада павіннасцей, прадпісаных Мінскай Казённай палатай за нумарам 24903 з залічэннем на пасаду паштальёна.

Андрэі знаходзіўся на вайскавай службе з 1897 па 20 жніўня 1901 г. У снежні 1904 г. быў прызваны з запасу і, верагодна, прыняў удзел у руска-японскай вайне, бо вярнуўся ўжо па яе сканчэнні ў студзені 1906 года¹⁴.

У 1917 г. Шчомысліца згадваецца як фальварак, дзе пражывала 78 чал. Пасля рэвалюцыі паселішча зноў атрымала статус вёскі. Знаходжанне каля чыгункі, пракладзенай у 1871 г., садзейнічала ўзбуйненню населенага пункта. Сюды пасяліліся сем'і Гарцэвічаў, Аляшкевічаў, Бабуркаў, Ключкаў, Жукоўскіх, Харытановічаў, Шэлютаў, Мурашкаў і г.д.

Даследаванне генеалогіі насельніцтва маёнтка Прылукі ахоплівае шырокі дыяпазон крыніц, якія разам з генеалагічнай інфармацыяй прадстаўляюць інфармацыю па гісторыі, геаграфіі, анамастыцы, статыстыцы, дэмаграфіі рэгіёна. Адапаведны мікрагістарычны ўхіл садзейнічае вызначэнню асноўных асаблівасцей развіцця тэрыторыі, дазваляе раскрыць глыбінныя сувязі працэсаў і з'яў мясцовай гісторыі.

---

¹⁴ НАРБ, ф. 330, воп. 1, спр. 567, арк. 723 адв. – 724.

Дадатак 1

Пералік сялян мужчынскага полу з рэвізійнага інвентара маёнтка Прылуки ад 06.05.1645 г. (пераклад з польскай мовы)

Сяло Цімошкавічы.

1. Карташ Гаўрыла, сыны Міхал і Фёдар;
2. Карташ Яська, сын Іван;
3. Аўрамовіч Фёдар, сыны Міхал і Андрэй;
4. Хмыль Фёдар;
5. Юрчэня Пётр, сын Кандрат;
6. Юрчэня Стаська, сын Васька;
7. Сымановіч Аляксей, сыны Іван і Яська;
8. Ілля Іван, сыны Андрэй і Майсей;
9. Хмылёнак Якуб, сыны Іван і Яська;
10. Занямонец Валоцька;
11. Занямонец Арцём;
12. (...) ¹⁵, сыны Кандрат і Аляксей;
13. Хмылёнак Марцін, сын Іван;
14. Гадзілення Іван, сын Сцяпан;
15. Дубінчонак Васька, сыны Іван і Якаў;
16. Мілечэнак Фёдар, сыны Васька, Грышка і Сцяпан;
17. Хмылёнак Ярмол, сыны Сямён, Сатусь ¹⁶, Сілка;
18. Дзяргай Яська, сыны Васька, Грышка, Фёдар, Ілля;
19. Агайчык Сямён, сыны Андрэй і Васька;
20. Карташ Іван, сын Давід;
21. Хмылёнак Яська.

Кр.: ф.1727, воп.1, спр.3, арк. 1051 – 1051 адв.

Сяло Прылучкі.

1. Хачэня Даніла, сыны Раман і Сямён;
2. Занямонец Даніла, сыны Яраш і Сямён;
3. Фалёнак Яхвім, сын Кандрат;
4. Вайтовіч Сямён, сыны Паўлюк і Сцяпан;
5. Роўба Іван, сыны Васька, Амеллян і Сідар;
6. Кіеўлёнак Сцяпан, сын Дзям'ян;
7. Вайтовіч Барыс, сыны Сцяпан, Іван і Астапі;
8. Кравец Фёдар, сыны Гаўрыла, Сяргей, Васька, Павел і Іван;
9. Поклад Іван;

---

¹⁵ Імя і прозвішча ў дакуменце забруднены.

¹⁶ Магчыма, правільна Самусь.

10. Аннука, мае пры сабе Лявона Шульжонка;
  11. Курчонак Сямён, сыны Фёдар, Лук'ян, Арцём і Філіп;
  12. Бакірка Якаў, сыны Кузьма і Міхал;
  13. Маляр Яська, сын Ілля;
  14. Цітка Іван, сыны Даніла, Яська і Фёдар;
  15. Цыркун Кузьма, сыны Мацвей, Яраш, Андрэй, Гаўрыла, Сцяпан і Сямён;
  16. Максімовіч Фёдар, сыны Грыгор, Фёдар, Васіль, Аляксей, Грыгор і Міхалка;
  17. Ходка Іван, сыны Касцюк і Сямён;
  18. Жыгіронак Фёдар, сыны Васька і Іван;
  19. Жыгіронак Гаўрыла, брат папярэдняга;
  20. Масло Андрэй;
  21. Курка Даніла, сыны Лукаш, Мікалай і Фёдар;
  22. Цыркун Іван, сыны Міхал, Сямён і Астап;
  23. Цыркун Васька, сын Васіль;
  24. Лажанок Сцяпан, сыны Раман, Грыгоры, Іван і Прохар;
  25. Лажанок Андрэй, сыны Фёдар, Мірон і Кандрат;
  26. Крыворын Васька, сыны Сямён, Максім і Гаўрыла;
  27. Бондар Фёдар, сын Сямён;
  28. Занямонец Гардзей, сыны Марцін, Філіп і Якім;
  29. Алашчэня Харытон;
  30. Алашчэня Сямён, сыны Васька, Раман і Сямён;
  31. Халеёнак Грышай, брат Андрэй;
  32. Фалеёнак Ян;
  33. Маркевіч Захарка.
- Кр.: ф. 727, воп. 1, спр. 3, арк. 1051 адв.*

Сяло Лецкаўшчына.

1. Белажонак Даніла, сыны Юрка і Пётр;
2. Недзбаёнак Матэшка, сыны Юрка і Аляксей;
3. Недзбаёнак Мацвей, сын Іван;
4. Балазановіч Сцяпан;
5. Амбразёнак Пётр, сыны Фёдар, Іван, Астап і Ігнат;
6. Новік Ждан, сын Павел;
7. Сабковіч Яська, сыны Саўка і Іван;
8. Мадра Грышка, сын Іван;
9. Ваўчок Грышка;
10. Занямонец Лавор, сыны Раман, Барыс, Сямён, Пётр, Міхал;
11. Грынчонак Грышка, сыны Гаўрыла, Ілля, Улас, Емеллян, Лукьян;
12. Архыповіч Іван, сыны Сямён і Раман;

13. Мадра Ждан;
  14. Санька Дзяніс, сыны Яромл, Мацвей і Юрко;
  15. Карнацэвіч Кур'ян, сын Астапі;
  16. Гапцеевіч Сцяпан, сыны Іван і Фёдар;
  17. Дзяргай Грышка, сыны Іван і Міхалка;
  18. Гакіевіч Яромл, сыны Грышка і Іван;
  19. Шырай Марцін, сын Андрэй;
  20. Глябоцкі Станіслаў, сыны Аляксандр і Васіль;
  21. Шубнік Яромл, сыны Васіль і Яраш;
  22. Дуброўскі Іван, сыны Дзяніс і Раман;
  23. Шырай Грышка, сын Іван;
  24. Паўлюковіч Станіслаў, сын Аляксандр;
  25. Мятліцкі Лукаш, сыны Павел, Іван, Сямён і Андрэй;
  26. Сушч Станіслаў, сыны Саўка і Яська;
  27. Дзяргай Мацвей, сыны Мікалай і Фёдар;
  28. Пруднічонок Андрэй, браты Яўсей, Барыс, Васіль, Лукаш;
  29. Недзбаёнак Міхал, браты Самуэль і Якаў.
- Кр.: ф. 1727, воп. 1, спр. 3, арк. 1051 адв. – 1052.*

Сяло Шчомысліца.

1. Петрашонак Крыська, сыны Мікіта, Кандрат і Пётр;
  2. Кучук Пётр, сыны Астап і Пётр;
  3. Маркевіч Сямён, сыны Даніла, Яраш, Андрэй і Сцяпан;
  4. Капачонак Якім;
  5. удава Міхалоўца, зяць Яська і сыны апошняга Андрэй, Павел, Іван;
  6. Камар Яська, брат Яська;
  7. Стараселец Кандрат, сын Захарыя;
  8. Кароль Грышка, сын Аўрам;
  9. Сурымтовіч Шыман, сыны Міхал і Іван;
  10. Сурымтовіч Ежы, сыны Лукаш, Ян і Міхал;
  11. Амбразеня Янушка, сыны Іван, Андрэй;
  12. Чмарны Сямён, сыны Ілля, Мацвей, Самуэль;
  13. Стараселец Сямён;
  14. Стараселец Ян, сыны Габрыэль і Мацвей;
  15. Кулачонак Юрка;
  16. Начыла Андрэй, сыны Янка, Яська, Аўрам, Станіслаў Кавец;
  17. Начыла Адам з зяцем;
  18. Архіп Яська, сыны Філіп, Сцяпан;
  19. Аўца Паўлюк, сыны Яська, Юрка, Аляксей.
- Кр.: ф.1727, воп.1, спр.3, арк. 1052 – 1052 адв.*

Сяло Слабада.

1. Флачонак Васька, сын Дзям'ян;
  2. Алашчэня Сцяпан, сыны Сцяпан і Іван;
  3. Астрыцкі Лаўрын, сыны Самуэль і Іван;
  4. Алашчэня Васька, сыны Яўхім, Лявон, Хведар і Даніла;
  5. Шулька Сямён, зяць Грышка з сынамі Васькай і Сцяпанам;
  6. Таракан Ярмол, сыны Гаўрыла, Даніла, Іван, Яська, Фёдар, Грышка;
  7. Гладкі Лявон, сын Дзяніс з сынамі Пятром, Аляксеем, Сцяпанам, Мацвеем і ўнукам;
  8. Галачонак Роська, сыны Міхалка, Іван, Аляксей і Фёдар;
  9. Галачонак Фёдар.
- Кр.: ф. 1727, воп. 1, спр. 3, арк. 1052 адв.

Сяло Каханоўшчына.

1. Грыб Фёдар, сын Грышка;
  2. Дойліда Саўка, сыны Пётр, Гаўрыла, Ілля, Мацвей;
  3. Пузан Мацвей (?)¹⁷, сыны Ілля і Сямён;
  4. Яўлаховіч Дзям'ян, сыны Дзяніс і Фёдар;
  5. Яўлашонак Тарас, сыны Іван, Васіль, Радзюк і Мацвей;
  6. Яўлашонак Фёдар, сыны Іван, Саўка і Дзяніс;
  7. Каленка Іван, сыны Кузьма і Апанас;
  8. Алашчэня Саўка, сыны Фёдар і Сцяпан;
  9. Алашчэня Пётр з братам і сынам Аляксеем;
  10. Каваль Ждан, сыны Шчасны і Яська, унук Гарасім;
  11. Пузан Кандрат, сын Івашка;
  12. Кур'яновіч Грышка, сыны Аляксей і Васіль;
  13. Кур'яновіч Кандрат, сыны Яська, Сідар і Дзям'ян; сыны Яські – Саўка і Мацвей;
  14. Гладкі Даніла;
  15. Дурчонак Іван, сыны Якуб і Васіль;
  16. Цыган Васька, сыны Астап, Фёдар, Кузьма, Даніла;
  17. Дзянісёнак Васіль, сыны Аляксей і Ёлас;
  18. Гладкі Васька;
  19. Навічок Фёдар.
- Кр.: ф. 1727, воп. 1, спр. 3, арк. 1052 адв. – 1053.

Сяло Падгай.

1. Вераменнік Ждан;
2. Мудрэня Фёдар, сын Іван;

---

¹⁷ У дакуменце імя пададзена як “Maczaw”.

3. Юрчонак Аляксей;
  4. Дзешак Васіль, сыны Даніла і Грошка;
  5. Чарэнка Фёдар, сын Фёдар;
  6. Бегунец Яхілка, сын Раман;
  7. Кравец Раман, сын Іван;
  8. Лаўрыновіч Грышка, сыны Гаўрыла і Міхал;
  9. Серадзёнак Іван, брат Цімошка.
  10. Ліцвіновіч Філіп, сын Дзям'ян;
  11. Ліцвіновіч Сямён, сыны Андрэй, Пётр, Грышка;
  12. Ліцвіновіч Шчасны, сыны Грышка і Гаўрыла;
  13. Ярэц Марцін, сыны Саўка і Аляксей;
  14. Хомка Янка, сыны Грышка і Емеллян;
  15. Дубінчонак Сцяпан;
  16. Дубінчонак Гарасім;
  17. Дубінчонак Іван, сыны Міхал, Касцюк, Гаўрыла і Фёдар;
  18. Ткач Павел;
  19. Краўчонак Мікалай, сыны Міхалка і Яська;
  20. Сыраквашэня Андрэй, сын Раман;
  21. Кавалёнак Іван, сыны Фёдар і Марцін;
  22. Кавалёнак Саўка, сыны Мацей і Фёдар;
  23. Кавалёнак Яська, сыны Сцяпан, Васька, Фёдар і Іван;
  24. Бабурка Васіль;
  25. Філіповіч Раман, сыны Раман і Грышка;
  26. Бабурка Аляксей, сыны Мікалай, Васіль, Сямён, Грышка і Максім;
  27. Півавар Ян;
  28. Прывыка Ілля, сын Барыс;
  29. Бабурка (?)¹⁸, сыны Іван, Яўхім, Аўсей;
  30. Дубінчонак Навум;
  31. Сыракваша Даніла;
  32. Крацёлка-Ткач Гарасім, сыны Васька, Супроны, Якаў.
- Кр.: ф. 1727, воп. 1, спр. 3, арк. 1053 – 1054 адв.*

*Урублеўскі Вадзім Валер'евіч, вядучы навуковы супрацоўнік
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.*

---

¹⁸ Імя забруднена.

ЗМЕСТ:

<i>Прадмова</i>	3
<i>Мальдзіс Адам</i> СЯМ'Я ЁЎРОПЕ І ЕЎРОПА Ё СЯМ'І. УНІКАЛЬНАСЦЬ ГРАФСКАГА РОДУ ГУТЭН-ЧАПСКІХ	5
<i>Анатоль Валахановіч</i> ГРАФ ЭМЕРЫК ФОН ГУТЭН-ЧАПСКІ (1828 – 1896) – ДЗЯРЖАЎНЫ ДЗЕЯЧ, КАЛЕКЦЫЯНЕР, НУМІЗМАТ, БІБЛІЯФІЛ (КАРОТКІ НАРЫС ЖЫЦЦЯ І ДЗЕЙНАСЦІ)	12
<i>Jaroslaw Bodzek</i> DAR RODZINY CZAPSKICH A ZBIORY NUMIZMATYCZNE MUZEUM NARODOWEGO W KRAKOWIE	20
<i>Mateusz Woźniak</i> MUZEUM IM. EMERYKA HUTTEN CZAPSKIEGO – NOWA PERSPEKTYWA	27
<i>Грына Зварыка</i> МАТЭРЫЯЛЫ ГУТЭН-ЧАПСКІХ У ЗБОРЫ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА МУЗЕЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ	33
<i>Зміцер Гулецкі</i> ЭМЕРЫК ГУТЭН-ЧАПСКІ ЯК ПРЫВАТНЫ КАЛЕКЦЫЯНЕР – ЗНАЧЭННЕ Ё ПРАЕКЦЫІ ЧАСУ	39
<i>Валерый Калясінскі</i> ЛЁС НУМІЗМАТЫЧНАЙ КАЛЕКЦЫІ ЭМЕРЫКА ГУТЭН-ЧАПСКАГА	42
<i>Валерый Калясінскі</i> МАНЕТА З НАДЧАКАНКАЙ ЭМЕРЫКА ГУТЭН-ЧАПСКАГА	44
<i>Анатоль Валахановіч</i> ГАСПАДЫНЯ МАЁНТКА СТАНЬКАВА – ЭЛЬЖБЕТА МЕЕНДОРФ (1833 – 1916)	46
<i>Захар Шыбека</i> КАРАЛЬ ЧАПСКІ ПЕРАД ВЫКЛІКАМ ГАРАДСКОЙ ЦІВІЛІЗАЦЫІ	50

<i>Іван Сацукевіч</i> ТАПАНІМІКА МЯСЦІН ГОРАДА МІНСКА, ЗВЯЗАНЫХ З КАРАЛЕМ ЧАПСКІМ	61
<i>Ольга Кукуня</i> СТАРЕЙШИЙ ПИВОВАРЕННЫЙ ЗАВОД В МИНСКЕ	67
<i>Ігар Гатальскі</i> ЮРЫЙ ЧАПСКІ – АПОШНІ ЎЛАДАЛЬНІК СЯДЗІБЫ ПРЫЛУКІ	70
<i>Інесса Король</i> ЮЗЕФ ЧАПСКИЙ – ПИСАТЕЛЬ, ХУДОЖНИК, ЧЕЛОВЕК	79
<i>Інесса Король</i> МАРИЯ ЧАПСКАЯ (1894 – 1981)	83
<i>Бярнарда Іванова</i> ПРЫЛУКІ ВА ЎСПАМІНАХ МАРЫІ ЧАПСКАЙ “EUROPA W RODZINIE”	84
<i>Анатолій Федорук</i> СТИЛЕВЫЕ И КОМПОЗИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ УСАДЕБ РОДА ЧАПСКИХ В БЕЛАРУСИ	90
<i>Уладзімір Дзянісаў</i> СЯДЗІБНА-ПАРКАВЫ КОМПЛЕКС У ПРЫЛУКАХ	99
<i>Олег Маслиев</i> АРХИТЕКТУРНЫЕ ПАМЯТНИКИ СТАНЬКОВО – РЕСТАВРАЦИЯ И ВОССТАНОВЛЕНИЕ	111
<i>Андрей Киштымов</i> ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ БЕЛОРУССКОЙ УСАДЬБЫ XIX – НАЧАЛА XX В.: ОПЫТ ЧАПСКИХ	144
<i>Марыя Бяспалая</i> БРАТЫ ЧАПСКІЯ Ў ЭКАНАМІЧНЫМ ЖЫЦЦІ МІНСКАГА КРАЮ	148
<i>Леанід Акаловіч</i> ГІСТАРЫЧНЫ НАРЫС ВЁСКИ ПРЫЛУКІ	153
<i>Фёдар Чарняўскі</i> БАГУШЭВІЧЫ-МІНЬКОЎСКІЯ І ІВАНОЎСКІЯ – ЎЛАДАЛЬНІКІ ПРЫЛУК, ПАЧЫНАЮЧЫ З 1645 Г. І ДА 80-Х ГГ. XVIII СТ.	164

<i>Ігар Гатальскі, Інеса Кароль</i> ПРЫЛУКІ ў XX СТАГОДДЗІ	185
<i>Маргарыта Данченко</i> ПРЫЛУКІ МОЕЙ МОЛОДОСТІ (1961 – 1970-Е ГГ.)	189
<i>Марыя Старасціна</i> ПРЫЛУКІ ЧАПСКІХ У ГАБЕЛЕНАХ	192
<i>Юрый Заяц</i> АРХЕАЛАГІЧНЫЯ ПМНІКІ В. ПРЫЛУКІ І НАВАКОЛЛЯ	194
<i>Ігар Гатальскі</i> ЭКСКУРСІЯ “РОД ЧАПСКІХ НА МІНШЧЫНЕ”	200
<i>Нікіта Апаніч</i> ФИЛОСОФСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ГЕРБА «ЛЕЛИВА»	202
<i>Міхаіл Сугако</i> ЭНЕРГЕТИКИ БЕЛАРУСИ БЛАГОДАРНЫ	215
<i>Анатоль Валахановіч</i> АРХІЕПІСКАП МІНСКІ І БАБРУЙСКІ МІХАІЛ (ГАЛУБОВІЧ) – СВЕДКА ЖЫЦЦЯ МІНШЧЫНЫ СЯРЭДЗІНЫ ХІХ СТАГОДДЗЯ	220
<i>Дзяніс Лісейчыкаў</i> АРХІЎНЫЯ ДАКУМЕНТЫ ПА ГІСТОРЫІ ПРЫЛУЦКАЙ УНІЯЦКАЙ ЦАРКВЫ ХVІІІ – ПЕРШАЙ ТРЭЦІ ХІХ СТСТ.....	231
<i>Вадзім Урублеўскі</i> КРЫНІЦЫ ПА ГЕНЕАЛОГІІ СЯЛЯНСКАГА НАСЕЛЬНІЦТВА МАЁНТКА ПРЫЛУКІ ХVІІ – ХІХ СТСТ. (ПА МАТЭРЫЯЛАХ НГАБ).....	237

Навуковае выданне

Народнае гісторыка-краязнаўчае аб'яднанне “Прылуцкая спадчына”
Прылуцкага цэнтра народнай творчасці Мінскага раёна
Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь
Польскі Інстытут у Мінску

ЖЫЦЦЁ АЙЧЫНЕ, ГОНАРНИКОМУ

Матэрыялы

*Міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай
180-годдзю з дня нараджэння Эмерыка фон Гутэн-Чапскага
Мінск, 16 – 18 сакавіка 2009 г.*

Прыкладаецца 1 электрон. апт. дыск (CD-R).

Адказны за выпуск *Віктар Хурсік*

Рэдакцыйная калегія *Інэса Кароль, Ігар Гатальскі*
Тэхнічны рэдактар *Сяргей Давідовіч*
Карэктар *Ала Фурс*

Падпісана ў друк 30.12.2010 г. Фармат 60x84^{1/16}. Друк на рызографі.
Гарнітура Times. Ул.-выд. арк. 12,8. Ум. друк. ад. 14,65.
Наклад 300 Замова 300

Выдавец *Віктар Хурсік*
Прасп. газ. «Звязда», 57-31. 220117. Мінск.
Ліцэнзія ЛІВ 2330/0494457 выдана 08.04.2009
<http://publisher-khursik.iatp.by>

Надрукавана з арыгінал-макета выдаўца
на размнажальнай тэхніцы Польскага Інстытута ў Мінску.
220030, Мінск, вул. Валадарскага, 6.

9789856188858